

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE
EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**ABDULLA ALİŞ: SEÇME ESERLER- MASALLAR
(TÜRKİYE TÜRKÇESİNE ÇEVİRİ VE DİL
İNCELEMESİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rukiye DAŞBINAR

DANIŞMAN
Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY

2022 - Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**ABDULLA ALİŞ: SEÇME ESERLER-
MASALLAR (TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
ÇEVİRİ VE DİL İNCELEMESİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Adı SOYADI

Rukiye DAŞBINAR

DANIŞMAN

Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY

2022- Muğla

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

**ABDULLA ALİŞ: SEÇME ESERLER-
MASALLAR (TÜRKİYE TÜRKÇESİNE
ÇEVİRİ VE DİL İNCELEMESİ)**

Rukiye DAŞBINAR

1941020023

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi:
Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Nergis BİRAY
Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Ali Abbas ÇINAR

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Bayram COŞKUN

2022- Muğla

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 02/12/2022 tarih ve 1076/5 sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, **Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları** Anabilim Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi **Rukiye Daşbınar**'ın “**Abdulla Aliş: Seçme Eserler- Masallar (Türkiye Türkçesine Çeviri ve Dil İncelemesi**” adlı tezi incelemiş ve aday 28/12/2022 tarihinde saat 13.30'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine oy birliği ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Ali Abbas ÇINAR

Üye
Prof. Dr. Nergis BİRAY

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “**Abdulla Aliş: Seçme Eserler- Masallar (Türkiye Türkçesine Çeviri ve Dil İncelemesi)**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/01/2023

Rukiye
DAŞBINAR

Abdulla Aliş: Seçme Eserler- Masallar (Türkiye Türkçesine Çeviri ve Dil İncelemesi)

ÖZET

Masallar, geçmişten günümüze kadar gelen sözlü halk edebiyatı ürünlerinden biridir. Bu çalışmada Tatar çocuk edebiyatı üzerine çalışmalar yapmış olan Tatar yazar Abdulla Aliş'in "Seçme Eserler" kitabında yer alan masalları ele alınmıştır. Bu masallar çocuklar için eğlendirici ve aynı zamanda öğretici nitelik taşımaktadır. Saylanma Eserler kitabında yer alan Abdulla Aliş'in masalları üzerinde Tatar Kiril alfabesinden Latin alfabesine transkripsiyonu, Türkiye Türkçesine aktarması, dil incelemesi, söz dizimi, söz varlığı ve sözlük çalışması yapılmıştır. Dil incelemesi, söz dizimi ve söz varlığı çalışmalarında konu metinlerden verilen örneklerle açıklanmıştır. Söz varlığı çalışmasında ise kelimeler sınıflandırılıp örnekleri verilmiştir. Sonuç kısmında da bütün çalışmanın değerlendirilmesi yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Tatar Çocuk Edebiyatı, Abdulla Aliş, Tatar Edebiyatı, Tatar Türkçesi, Tatar Masalları

Abdulla Aliş: Selected Works-Tales (Turkish Translation and Language Analysis)

ABSTRACT

Fairy tales are one of the oral folk literature products that have come from the past to the present. This study explores fairy tales written by the Tatar writer Abdulla Alish, who worked on Tatar children's literature. The fairy tales discussed were published in the book titled "Selected works", they are entertaining for children and, at the same time, instructive. In this work, the tales by Abdulla Alish, included in the book "Selected Works", were transcribed from the Tatar Cyrillic alphabet into the Latin alphabet, translated into Turkish; the language, syntax, and vocabulary were then studied. The language analysis is explained based on examples from the texts. In the vocabulary study, words are classified and corresponding illustrative examples are provided. In the concluding part, the whole study is evaluated.

Keywords: Tatar Children's Literature, Abdulla Alish, Tatar Literature, Tatar Turkish, Tatar Tales

ÖN SÖZ

Bu çalışma, “Seçme Eserler” adlı kitapta yer alan Abdulla Aliş (1908-1944)’in masallarının Türkiye Türkçesine aktarımını ve dil incelemesini yapılarak Türk dünyasına tanıtmak, dönemin dil özelliklerini ve söz varlığını saptamak amacıyla hazırlanmıştır. Çalışmamızda çocuklara ve yetişkinlere hitap eden 19 masal ele alınmıştır. Daha önce Abdulla Aliş hakkında ve onun masallarına dair yapılan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu yüzden çalışmamız bu konu üzerine yapılacak çalışmalara katkı sağlayacaktır.

Çalışmamız 6 ana bölümden oluşmaktadır. Çalışmamızın birinci bölümde dört alt başlık şeklinde Tatar edebiyatı, Tatar Türkçesi, Tatar çocuk edebiyatı ve Abdulla Aliş’in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü iki alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta Abdulla Aliş’in “Saylanma Eserler” kitabında yer alan 19 masalın transkripsiyonu sunulmuştur. Metinlerin transkripsiyonu Fatma Şahan Güney’in “*Tatarca Referans Grameri*”ndeki transkripsiyon alfabesi dikkate alınarak yapılmıştır. İkinci alt başlıkta ise Türkiye Türkçesine aktarımı bulunmaktadır. Türkiye Türkçesine aktarma, Mustafa Öner’in “*Kazan Tatar Türkçesi Sözlüğü*”, A. Ganiyev’in “*Tatarca Türkçe Sözlük*” ve kaynakçada gösterilen diğer sözlükler kullanılarak yapılmıştır. Masallar, kendine özgü söz dizimi kurallarına uygun şekilde aktarılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümündeki dil incelemesi kısmı iki ana alt başlığa ayrılmıştır. Masalların dil incelemesi ses ve şekil bilgisi iki bölüm olarak incelenmiştir. Bu dil incelemesi Fehime Hisomova’nın “*Tatar Têlé Morfolojiyası*”, Türk lehçeleri kitabında yer alan Mustafa Öner’in “*Tatar Türkçesi*” dikkate alınarak yapılmıştır.

Dördüncü bölümde söz dizimine yer verilmiştir ve bu kısım kelime grupları ve cümle türleri şeklinde iki ana alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde Caner Kerimoğlu’nun “*Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırılmalı Söz Dizimi*”, “*Tatar Grammatikası III (sintaks)*”, M. Zekiyev’in “*Xezérgé Tatar Edebi Têlé Sintaksısı hem Punktuatıyası*”, Leyla Karahan’ın “*Türkiye Türkçesi Söz Dizimi*”, kitapları söz dizimi üzerine çalışmada ilk kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Beşinci bölümde incelenen söz varlığı çalışması metinde geçen kelimeler taranıp şekil bakımından sınıflandırılmıştır ve örneklemeleri verilmiştir. Ardından isimler ve fiiller anlamlarına göre sınıflandırılıp örneklerine yer verilmiştir. Anlamlarına göre sınıflandırma yapılırken çeşitli kaynaklar esas alınarak yapılmıştır.

Altıncı bölümde ise sözlük çalışması yapılmıştır. Bu bölümde metinde geçen tüm kelimeler taranıp sözlük haline getirilmiştir. Sözlükte kelimeler Tatar Kiril alfabesiyle yazılmıştır ve yanına köşeli parantez içerisinde transkripsiyonu yapılmıştır. Sözlükteki kelimeler sıralanırken Tatar alfabesine göre sıralanmıştır. Fiillerde kökteki belirsizlikten dolayı A. F. Ganiyev'in Tatarca Türkçe sözlüğündeki kök haldeki fiilleri ve onların fonetik dizilişlerini esas aldık. Diğer sözlüklerde fiiller –uv/ -üv şeklinde gösterilmiştir ve bu da kök halinin tespit edilmesinde belirsizlikler ortaya koyduğundan Ganiyev'in sözlüğü sözcüklerin kök halini tespit etmede kolaylık sağlamıştır. Örnek olarak; Ganiyev'in sözlüğünde kök hali “ак- [ak-] : *akmak.*, укы- [ukı-] : okumak, öğrenim görmek, anlamak.” şeklinde verilmiştir. Diğer sözlüklerde ise –uv/ -üv mastar hali eklenmesinden olayı fonetik değişime uğramıştır.

Sonuç kısmında ise dil incelemesi, söz dizimi ve söz varlığında ulaşılan bulguların değerlendirilmesi yapılarak verilmiştir.

Çalışmamda her yönden desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Fatma ŞAHAN GÜNEY'e teşekkürlerimi sunarım. Her anımda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aileme ve bu çalışmamda gerek psikolojik gerekse kaynaklara erişmemde akademik olarak yardımcı olan Andrey DAVIYDENKO'ya teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. GENEL BİLGİLER	3
1.1. TATARLAR	3
1.2 TATAR TÜRKÇESİ	4
1.3 TATAR EDEBİYATI	5
1.4 TATAR ÇOCUK EDEBİYATI	11
1.5 ABDULLA ALİŞ'İN HAYATI (1908–1944)	16
1.6 ABDULLA ALİŞ'İN ESERLERİ	20

İKİNCİ BÖLÜM

METİNLER

2. METİNLER	24
2.1 ORJİNAL METİN	24
2.2 TRANSKRİPSİYONLU METİN	117
2.3 AKTARILMIŞ METİN	196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

3. DİL İNCELEMESİ	271
3.1 SES BİLGİSİ	271
3.1.1 Ünlüler	271
3.1.2 Ünsüzler	271
3.2 BİÇİM BİLGİSİ	271
3.2.1 SÖZCÜK TÜRLERİ	271
3.2.1.1 İSİMLER	271
3.2.1.1.1 Çokluk eki	271

3.2.1.1.2 İyelik ekleri.....	272
3.2.1.1.3 Aitlik eki.....	273
3.2.1.1.4 Hal ekleri.....	274
3.2.1.1.4.1 Yalın Hal.....	274
3.2.1.1.4.2 İlgi hali.....	274
3.2.1.1.4.3 Yükleme hali.....	274
3.2.1.1.4.4 Yönelme hali.....	274
3.2.1.1.4.5 Bulunma hali.....	275
3.2.1.1.4.6 Ayrılma hali.....	275
3.2.1.1.4.7 Vasıta hali.....	275
3.2.1.1.4.8 Eşitlik hali.....	276
3.2.1.1.5 Soru eki.....	276
3.2.1.1.6 İsim Fiili (Ek Fiil).....	276
3.2.1.1.6.1 Şimdiki Zaman.....	276
3.2.1.1.6.2 Görülen Geçmiş Zaman.....	277
3.2.1.1.6.3 Öğrenilen Geçmiş Zaman.....	277
3.2.1.1.6.4 Şart.....	277
3.2.1.2 SIFATLAR.....	278
3.2.1.2.1 Niteleme Sıfatları.....	278
3.2.1.2.1.1 Karşılaştırma derecesi:.....	279
3.2.1.2.1.2 Fazlalık derecesi (Pekiştirme derecesi/sıfatı).....	279
3.2.1.2.1.3 Azlık derecesi.....	279
3.2.1.2.2 Belirtme Sıfatları.....	279
3.2.1.2.2.1 İşaret Sıfatları.....	280
3.2.1.2.2.2 Sayı Sıfatları.....	280
3.2.1.2.2.2.1 Asıl Sayı Sıfatı.....	280
3.2.1.2.2.2.2 Sıra Sayı Sıfatı.....	280
3.2.1.2.2.2.3 Kesir Sayı Sıfatı.....	281
3.2.1.2.2.2.4 Üleştirme Sayı Sıfatı.....	281
3.2.1.2.2.3 Belirsizlik Sıfatları.....	281
3.2.1.2.2.4 Soru Sıfatları.....	282
3.2.1.3 ZAMİRLER.....	282
3.2.1.3.1 Şahıs Zamirleri.....	282
3.2.1.3.2 İşaret Zamirleri.....	283

3.2.1.3.3 Dönüşlülük Zamiri	283
3.2.1.3.4 Soru Zamirleri	284
3.2.1.3.5 Belirsizlik Zamirleri	284
3.2.1.4 ZARFLAR	285
3.2.1.4.1 Yer-Yön Zarfları	285
3.2.1.4.2 Zaman Zarfları	286
3.2.1.4.3 Hal Zarfları	287
3.2.1.4.5 Miktar Zarfları	288
3.2.1.4.6 Soru Zarfları	289
3.2.1.5 FİİLLER	289
3.2.1.5.1 Şahıs Ekleri	289
3.2.1.5.2 Bildirme kipleri	290
3.2.1.5.2.1 Görülen geçmiş zaman	290
3.2.1.5.2.2 Öğrenilen geçmiş zaman	290
3.2.1.5.2.3 Şimdiki zaman	291
3.2.1.5.2.4 Gelecek zaman	292
3.2.1.5.2.5 Geniş zaman	292
3.2.1.5.3 Tasarlama Kipleri	293
3.2.1.5.3.1 Şart kipi	293
3.2.1.5.3.1 İstek kipi	293
3.2.1.5.3.3 Gereklilik kipi	294
3.2.1.5.3.4 Emir kipi	295
3.2.1.5.4 Fiillerin Birleşik Çekimi (Kipleri)	297
3.2.1.5.4.1 Hikâye Birleşik Kipleri	297
3.2.1.5.4.1.1 Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi	297
3.2.1.5.4.1.2 Geniş zamanın hikâyesi	297
3.2.1.5.4.1.3 Tasarlama Kiplerinde Hikâye	298
3.2.1.5.4.1.3.1 Şart kipinin hikâyesi	298
3.2.1.5.4.1.3.2 Gereklilik kipinin hikâyesi	298
3.2.1.5.4.1.4 Rivayet	298
3.2.1.5.4.1.4.1 Bildirme Kiplerinde Rivayet	298
3.2.1.5.4.1.4.1.1. Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti	298
3.2.1.5.4.1.4.1.2 Şimdiki zamanın rivayeti	298
3.2.1.5.4.1.4.1.3 Gelecek zamanın rivayeti	299

3.2.1.5.4.1.4.1.4 Geniş zamanın rivayeti	299
3.2.1.5.4.1.4.1.2 Tasarlama kiplerinde rivayet	299
3.2.1.5.4.1.4.5 Şart	299
3.2.1.5.4.1.4.5.1 Bildirme Kiplerinde Şart	299
3.2.1.5.4.1.4.5.1.1 Geçmiş zamanda şart	299
3.2.1.5.4.1.4.5.1.2 Geniş zamanda şart	300
3.2.1.5.4.1.4.5.1.3 Tasarlama kiplerinde şart.....	300
3.2.1.5.5 Tasviri Fiiller	300
3.2.1.5.5.1 Yeterlilik tasviri fiili	300
3.2.1.5.5.2 Başlama bildiren tasviri fiili	301
3.2.1.5.5.3 Sürüş bildiren tasviri fiiller	302
3.2.1.5.5.4 Bitiş bildiren tasvir fiilleri.....	302
3.2.1.6 EDATLAR	303
3.2.1.6.1 Bağlama Edatları	304
3.2.1.6.1.1 Bağlayıcılar	304
3.2.1.6.1.2 Cümle başı edatları	304
3.2.1.6.1.3 Sona gelen edatlar	305
3.2.1.6.2 Son Çekim Edatları	307
3.2.1.6.2.1 Yalın halle bağlananlar son çekim edatları:.....	307
3.2.1.6.2.2 Yönelme haliyle bağlanan son çekim edatları:	308
3.2.1.6.2.3 Çıkma haliyle bağlanan son çekim edatları:	308
3.2.1.6.3 Ünlem Edatları	309
3.2.1.6.3.1 Ünlemler	309
3.2.1.6.3.1.1 Duygu ünlemleri.....	309
3.2.1.6.3.1.2 Seslenme ünlemleri	309
3.2.1.6.3.1.3 Gösterme ünlemleri	309
3.2.1.6.3.1.4 Soru ünlemleri	310
3.2.1.6.3.1.5 Cevaplama ünlemleri	310

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

4. SÖZ DİZİMİ	312
4.1 KELİME GRUPLARI	312
4.1.1 Tamlamalar	312

4.1.1.1 İsim tamlaması	312
4.1.1.2 Sıfat tamlaması	313
4.1.2 Fiil Grubu	314
4.1.2.1 İsim Fiil Grubu	314
4.1.2.2 Sıfat Fiil Grubu	314
4.1.2.3 Zarf-Fiil Grubu	315
4.1.3 Tekrar Grubu	316
4.1.4 Edat Grubu	317
4.1.5 Bağlama Grubu	318
4.1.6 Ünvan Grubu	319
4.1.7 Sayı Grubu	319
4.1.8 Birleşik Fiil Grubu	320
4.1.8.1 İsim + Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiil Grubu	320
4.1.8.2 Fiil+ Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiil Grubu	321
4.2 CÜMLE	322
4.2.1 Cümle Türleri	322
4.2.1.1 Yapılarına Göre Cümleler	322
4.2.1.1.1 Basit cümle	322
4.2.1.1.2 Birleşik cümle	322
4.2.1.1.2.1 Ki'li birleşik cümle	323
4.2.1.1.2.2 İç içe birleşik cümle	323
4.2.1.1.2.3 Şartlı birleşik cümle	323
4.2.1.2 Bağlanışlarına Göre Cümleler	324
4.2.1.2.1 Sıralı cümle	324
4.2.1.2.2 Bağlı cümle	325
4.2.1.2.3 Sıralı-bağlı cümleler	326
4.2.1.3 Yüklemin Türüne Göre Cümleler	326
4.2.1.3.1 Fiil cümleleri	326
4.2.1.3.2 İsim cümleleri	327
4.2.1.4 Yüklemin Yerine Göre Cümleler	327
4.2.1.4.1 Kurallı (düz) cümleler	327
4.2.1.4.2 Devrik cümleler	328
4.2.1.5 Anlamına Göre Cümleler	328
4.2.1.5.1 Olumlu cümleler	328

4.2.1.5.2 Olumsuz cümleler.....	329
4.2.1.5.3 Soru cümleleri	330

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI

5. SÖZ VARLIĞI.....	331
5.1 İSİMLER	331
5.1.1 Somut İsimler	331
5.1.1.1 Aile, Akrabalık, Dostlukla İlgili İsimler	331
5.1.1.2 Vücudun Bölümleri ile İlgili İsimler	331
5.1.1.3 Meslek, Makam, Mevki ile İlgili İsimler	332
5.1.1.4 Bitki ve Bölümleri ile İlgili İsimler	332
5.1.1.5 Hayvan ve Bedeniyle İlgili İsimler	332
5.1.1.6 Yer, Mekan ve Barınma ile İlgili İsimler	333
5.1.1.7 Eşya, Alet-Edevat ile İlgili İsimler	333
5.1.1.8 Yiyecek ve İçeceklerle İlgili İsimler	333
5.1.1.9 Doğa Olayları, Gökyüzü, Mevsimler ve Su Kaynakları ile İlgili İsimler	333
5.1.1.10 Avcılık, Askerlik, Savaş ile İlgili İsimler	334
5.1.1.11 Madde ve Madenlerle İlgili İsimler	334
5.1.1.12 Özel İsimler ve Topluluk Bildiren İsimler	334
5.1.1.13 Renk İsimleri	335
5.1.1.14 Hastalık ve Sağlıkla İlgili İsimler	335
5.1.1.15 Tarım ve Hayvancılıkla İlgili İsimler	335
5.1.1.16 Taşıtlarla İlgili İsimler	336
5.1.1.17 Giyim ve Kuşam ile İlgili İsimler	336
5.1.1.18 Ölçü İsimleri	336
5.1.1.20 Diğer İsimler	337
5.1.1.19 Soyut İsimler	338
5.2 ZAMİRLER	340
5.3 ZARFLAR	340
5.4 SIFATLAR	341
5.5 FİİLLER	342
5.5.1 İş-Oluş Fiilleri	342

5.5.2 Hareket Fiilleri	342
5.5.3 Durum Fiilleri	343
5.5.4 İletişim-Etkileşim Fiilleri.....	343
5.5.5 Duyu/Algı Fiilleri	344
5.5.6 Mental (Bilişsel) Fiiller.....	344
5.5.7 Doğa Fiilleri	345
5.5.8 Koyma/Yerleştirme Fiilleri.....	345
5.5.9 Bağlantı/Bağlama Fiilleri.....	346
5.6. EDATLAR VE BAĞLAÇLAR.....	346

ALTINCI BÖLÜM

SÖZLÜK

6. SÖZLÜK	348
SONUÇ	416
KAYNAKÇA.....	421

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kisaltmalar	Açıklama
Bk.	bakınız.
TDK	Türk Dil Kurumu

GİRİŞ

Masal ve Masalın Çocuk Eğitimindeki Rolü

Masal, geçmişten günümüze kadar gelen sözlü edebiyat ürünlerinden biridir. Masal, okunduğu zaman eğlendirici ve çeşitli imgeler yoluyla öğretici nitelik taşıyan bir yazı türüdür. “Masal, olağan-üstü çeşidinde de, gerçekçi çeşidinde de, anlattığı olayların gerçeğe uyarlık derecesi ne olursa olsun, onların hayâl yaratması oldukları izlenimini veren bir anlatı türüdür” (Boratav, 1969: 80). Masal, Habeşçe “mesl”, Aramice “masla” ve İbranicedeki “masal”dan, Araplara “mesel, masal” şeklinde adlandırılmıştır ve Türkçeye de “masal” şeklinde geçmiştir (Elçin, 2004: 368). Tatar Türkçesinde ise “ekiyet” şeklinde adlandırılmıştır.

Masallar toplumun gelenek ve görenekleriyle yoğurularak oluşturulur. Dönemin sosyal, psikolojik ve kültürel özelliklerini yansıtır. Masallar, hayal ürünü, gerçek olmayan unsurları barındırır. Masallarda çoklu olaylar, zamanın uzunluğu ama anlatının kısalığı dikkat çeker. Anlatım olarak da hızlı, kısa sürede, yoğun ve abartılı bir üslupla anlatılır. Olağanüstü ve uzun gerçekçi masalların kuruluşlarında “üçlü bakışım” kuralının önemli bir yeri vardır: “olaylar önemlerine göre sıralanarak üç süreli bir düzen içinde geçerler; kişiler, yine önemlerine göre, üç bölüğe ayrılırlar: örneğin, padişahın üç oğlu; her biri bir başka yerde oturan üç kardeş dev. v.b...” (Boratav, 1969: 81). Öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman ya da geçmiş zaman kullanılır. Söz kalıpları, tekerlemeler, motifleri ve milletlerarası ortaklık sağlayan temalar bulunur. Masalların genelinde başlayış formelleri ya da tekerlemeleri bulunmaktadır.

Olağanüstü masallarda karakterleri insanlar, cinler, periler, devler, ejderhalar... gibi tabiat-dışı varlıklardır. “Hayvanlar, hayvan masallarında olduğu gibi insan rolünde değil, tabiat dışı araçlar durumundadır; çoğu kez de insan-dışı varlıkların (cinlerin, perilerin) hayvan kılığında görünüşleridir” (Boratav, 1969:87). Türk masallarının olağanüstü öğeleri köy ve göçebe ortamlarda akıl dışı değildir. Akıl dışı varlıklar cin, peri, ejderha, v.b. denip geçilir. Bir dev, ejderha, yılan vb. yaratıklar

anlatılırken insanlardan çok farkı olmadan büyük, kocaman, irice gibi söylemlerle tasvir edilir sadece görünüş, davranış olarak kılık değiştirme yeterliliği olan kişiler gibi canlandırılır. (Boratav,1969: 87)

Masallar eğlendirirken düşündürücü özellik taşımasından dolayı öğretici bir rol oynamaktadır. Olay örgüsüne göre önce, sonra, bugün, yarın gibi zaman kavramlarının çocuğa öğretilmesinde de fayda sağlar ve diğer soyut kavramlarında öğretilmesinde katkı sağlar. Masallarda ders çıkarma özelliğine dayanan zıt kavramlar iyilik-kötülük, doğru- yanlış yer almaktadır böylece masallardaki sonuca dayanarak neyin iyi neyin kötü davranış olduğunu anlamasına yardımcı olur.

Masallar, çocuklara kendi kültürlerini ve değerlerini aktarmada kullanılan ilk kaynaklardandır. Masallarda gösterilen olaylar ve kahramanlar çocuğun zihninde canlanmasıyla öğretim sağlar. Ayrıca masallar ilk ana dili gramer kurallarına uygun şekilde çocukların ana dili eğitimine katkıda bulunur. Kelime dağarcığını geliştirir ve ifade becerilerini destekler. Özellikle de çocukların bilişsel gelişiminde önemli bir rol oynar. Çocuklar masalları dinlediklerinde ya da okuduklarında karakterlerin betimleme yoluyla zihinlerinde canlanması çocukların yaratıcılıklarını ve bilişsel düşünme gücünü artırır. Ayrıca çocukların sosyal- psikolojik gelişimine de katkı sağlamaktadır. Arkadaşlık, dostluk, aile sevgisi gibi önemli değerleri aktarmasından dolayı çocukların sosyal yaşam becerilerine ve topluma karşı olan sorumluluklarını destekler.

Seçme Eserler

Abdulla Aliş- Saylanma eserler kitabı Abdulla Axmet tarafından derlenmiştir ve 1957 yılında Tatknigoizdat yaşler-balalar edebiyatı redaksiyasında basılmıştır. Bu kitap, Abdulla Aliş'in yazmış olduğu eserlerin derleme kitabıdır. İlk olarak Gazi Kaşşaf bu eserlerin yazarı olan Abdulla Aliş hakkında kitabın ilk sayfasında detaylı bir bilgi vermiştir. Ardından da bu kitabın derleyeni olan Abdulla Ahmet, yazarla ilgili anısını paylaşmıştır. Bu eserde Abdulla Aliş'in 19 masal, 11 hikaye, 2 oyun (piyes), 12 şiiri yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. GENEL BİLGİLER

1.1. TATARLAR

Karadeniz'in Kuzey sahilinden İdil- Ural nehri ile Urallar arasında kalan bölgede Avarlar, Hazarlar, Peçenekler ve Bulgar gibi Türk toplulukları egemen olmuştur. 18. yüzyılın ilk çeyreği Altın Ordu devleti zamanında Tatar adıyla anılan Türk topluluğu oluşmuştur (Öner, 2012: 681).

Tatar adı farklı toplumlarda göre farklı anlamlarda kullanılmıştır. Orhon Yazıtları'nda geçen Tatar adı Türk olmayan anlamındadır. Ruslar, Avrupa Rusyası'nda yaşayan Müslüman-Türk topluluklarını Moğol adıyla anmıştır. Volga Bölgesini istila eden Türk- Moğol ordusundaki Kıpçakları da Tatar olarak adlandırmışlardır (Ceylan, 1998: 1).

Kazan Hanlığı, İdil Bulgarları ve Altın Orda geleneğinin ortak mirasçısıdır. Ruslar, 1552'de Kazan Hanlığını işgal etmiştir ve Rus-Tatar ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. 1555 yılından itibaren Tatarları Hristiyanlaştırma politikasına başladılar. 18. yüzyılın sonuna kadar Hristiyanlaştırma politikasına devam ettiler. 18. yüzyılın sonlarında ise bu politika yumuşatılmaya başlandı: Tatarların dini idare kurmalarına izin verildi bununla birlikte Tatar gençleri ilimlerini yükseltmek için Orta Asya medreselerine gitmişlerdir. Daha sonradan burada eğitim görenler aydınlar sınıfını ortaya çıkarmışlardır (Kanlıdere, 2002:1).

19. yüzyılda tekrar Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri artmıştır ancak bu sefer din ile değil dil üzerinde baskı yapmışlardır. İliminski tarafından Tatarları asimile etmek için eğitim üzerine programlar hazırlanmıştır ve 1870'lerde Müslüman mekteplerinde Rusça zorunlu olmuştur. 1804'te Kazan şehrinde üniversite kurulması sonraki dönemlerde Tatar hayatını derinden etkilemiştir. Okumuş kesimlerdeki aydınlanma ve uyanış Tatarların "milli" kimliklerini korumalarında son derece önemli olmuştur. Başlangıçta dini ıslahatçılar iki grupta ortaya çıkmışlardır. İlki din anlayışını

sorgulamak ve yeniden yapılandırmak için ikincisi ise Rus asimilasyonundan korunmak ve Tatar kültürünü muhafaza etmek için. Bu dini ıslahatçılar daha sonradan “kadimci” olarak adlandırılmıştır (Kanlıdere, 2002:3).

Tatar milli kültür aydınlanması Kayyum Nasırı, Şehabbeddin Mercani gibi yazarların öncülüğünde olmuştur. 1930’lu yıllarda toplumun önde gelen aydınları Sovyet dönemindeki uluslaştırma sürecinde Tatar kimliğini ve edebi dilini koruma adına mücadele etmişlerdir. Bu dönemlerde Hesen Tufan, Musa Celil, Neki İsenbet, Sibgat hekim gibi edebiyatçıların milli kültürü ve edebi dili korumada katkıları çok olmuştur.

27 Mayıs 1920 tarihinde Rusya Federasyonuna bağlı olarak Özerk Tatar Cumhuriyeti kurulmuştur ve başkenti Kazan olmuştur. 30 Ağustos 1990 tarihinde egemenliğini ilan etmiştir (Öner, 2012:683).

1.2 TATAR TÜRKÇESİ

Tatar Türkçesi, Kıpçak grubunda yer alan Türk lehçesidir. Kıpçak grubunda yer alan Türk lehçeleri bölgesel (coğrafi) olarak gruplara ayrılmıştır:

1. Karadeniz-Hazar Bölgesi: Karaim (Karay), Kırım Tatar, Karaçay-Balkar, Kumuk
2. İdil-Ural Bölgesi: Tatar, Başkurt
3. Aral-Hazar Bölgesi: Kazak, Karakalpak, Nogay, Kırgız

Tatar Türkçesinde yazılmış en eski yazılı belgeler 15. yüzyılda dikilmiş olan mezar taşları olarak bilinmektedir. Ancak 15. yüzyıldaki yazı dilinin Çağatay Türkçesi olmasından dolayı bu dönemdeki mezar taşlarında yazılan dilin Tatarca özellik taşıyıp taşımadığı tam olarak belirtilmemiştir (Ceylan, 1998:2).

“Tatar yazı dili uzun bir geçmişe ve köklü bir geleneğe sahiptir. Tatarca ses, yapı ve söz varlığı yönünden öncelikle Eski Türkçeye dayanır ve tarih boyunca aralıksız devam eden geleneksel bir yazı dili geçmişi vardır.” (Güney, 2015:2). Tatar Türkçesinin temeli İdil Bulgarcasına dayanmaktadır ve Türkçenin z-ş grubuna dahildirler. İdil Bulgarları, 920 yılında İslamiyeti kabul etmiştir. İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber Arap alfabesini kullanmışlardır bunun neticesinde dillerinde değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimlerden biri de r-l grubundaki fonetik

özellikleri z-s grubu olarak değişmiştir. İdil Bulgar Türklerinden günümüze kadar kalan yazılı eserler olarak kitabeler, İdil Bulgar Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Arapça olarak yazılmış mezar taşları kalmıştır (Alkaya ve Buran, 2019:57).

Günümüz Tatar Türkçesi üç ayrı diyalekte ayrılmıştır: (Öner, 2012:683).

Orta Diyalekt: Kama, Norlat, Mamadış, Baltaç, Döbyaz, Etne, Kazan ardı, Kreşinleri ağızları, Minzele, Kasıym, Nokrat, Glazov, Udmurt ve Mari Cumhuriyetleri, Perm, Sverdlovsk ve Kuybişev Ülkeleri Tatar Ağızları.

Batı (Mişer) Diyalekti: Sérgaç, Çistay, Çüprelé, Melekes, Hvalin, Temnikov, Lembre, Kuznetsk, Mordva-Karatay ağızları.

Doğu (Sibirya) diyalekti: Batı Sibirya'daki Tümen, Omsk ve Novosibirsk ülkelerinde konuşulan Tobol- İrtiş, Baraba, Tomsk ağızları

Tatar Türklerinin ana dili Tatar Türkçesidir. “Tatar Türkçesi sadece Tataristan sınırları içerisinde değil, Rusya Federasyonu’nun büyük bir bölümünde, bağımsız Türk cumhuriyetlerinde, Amerika, Avusturalya, Japonya ve Avrupa’nın çeşitli ülkelerindeki Tatarlar tarafından konuşulmaktadır” (Alkaya, 1998: 293). Tatarlar 1920 yılına kadar Arap alfabesi kullanmışlar, 1920-1927 yılları arasında da Arap alfabesinde birtakım düzenlemeler yapılarak “Yaña imlâ (Yeni Yazım)” kullanılmıştır (Güney, 2015:4). 1927-1939 yıllarında latin alfabesi kullanılmıştır (Güney, 2015:4). 1939 yılından itibaren Tatar Türkçesine özgü seslerin de eklenmiş olan Kiril alfabesine geçilmiştir. Günümüzde Tataristan’da kullanılan Tatar Türkçesi, Rusçadan sonra ikinci resmi dil haline gelmiştir.

1.3 TATAR EDEBİYATI

Tatar edebiyatının çok eskiye dayanan bir tarihi vardır. Tatar edebiyatının başlangıcının Orhon kitabelerine kadar dayandığı düşünülmektedir. Ancak bazı araştırmacılara göre Bulgar (Bolgar) devletinden itibaren var olduğu düşünülmüştür.

Eski asır Tatar edebiyatı, Orhon yazıtlarından itibaren 13. yüzyıla kadar devam etmiştir ve kendi içinde dönemlere ayrılmıştır.

IX. - XIII. yüzyıllarda ortaya çıkmış Türk bölgelerinden biri olan Bulgar devleti, Volga (İdil)-Ural boylarında güçlü ve zengin bir ülke olarak tarihe görkemli

bir iz bırakmıştır. Bulgarlar, 625. yıllarda Faruk Han zamanında İslam dinine girmişler ve 922’de Almuş Han döneminde Sünni mezhebini resmen kabul etmişlerdir (Yahin, 2011: 49).

Bu dönemde Bulgar Türkçesi ve Harezmi dilinde anlamlı bir farklılık olmadan ikisi de aynı edebi dil ortamında yaşamıştır. İktisadi konularda da aralarında hiçbir çelişki görünmeden iki ülke de benzerlikleri ile göz önüne gelir. Onuncu yüzyıla kadar Bulgar devletinde Arapça yazıya dayanan bir Türkî yazı geliştirilerek önceki dönemlerde kullanılan Runik yazı geleneğinin yerini almıştır. Bulgar devletinde medrese ve okul sistemi sağlam bir şekilde kurulmuş, din alimleri, mollalar yetişmiş ve onlar Arap gezginlerinin haberlerine bakıldığında şeriat ve diğer bilgiler hakkında iyi bilgi sahibi oldukları ve geniş bir esere sahip olmalarıyla ayrılırlar (Yahin, 2011: 49). Bulgar devletinde Tatar (Bolgar) edebiyatı sözlü edebiyat ve yazılı edebiyat olarak iki kolda gelişmiştir.

Sözlü edebiyat döneminde mitolojik anlatılar, masallar, efsaneler, menkıbeler gibi eserler verilmiştir. Yazılı edebiyat döneminde ise Doğu kültürü ve Yunan kültürüyle gelişen ortamda felsefi, tıp, astronomi ve tarih gibi alanlarda eserler yazılmıştır. Bu dönemin en bilinen eseri ise Kul Ali’nin “Kıssa-i Yusuf” adlı eseridir.

1219 yılında Yedi-Su bölgesinin Moğollar tarafından talan edilmesiyle burada yaşayan Türklerden Cengiz Han bir ordu topladı. Moğollar Türk-Tatar arasında eriyip yok oldular ve Özbek Han zamanında (1300-1341) devlet işleri bile Türk-Tatar dilinde yapılmaya başlandı (Yahin, 2011:62). 1243 yılına gelindiğinde ise Cengiz Han’ın torunu Batu Han tarafından Bulgar Devleti yıkılarak Altın Orda dönemine geçilmiştir.

Altın Orda döneminde edebiyat ve bilimin gelişmesinde Türklerin büyük bir rolü olmuştur. Altın Orda içinde ve Türk halklarının edebiyatında mistik yön gelişmiştir (Yahin, 2011:64). Bu dönemde Harezmi Türkçesiyle eserler verilmiştir. “Rabgûzî’nin Kısasü’l-Enbiyâ’sı, Harezmi’nin Muhabbetnâme’si, Kutb’un Hüsrev ü Sîrîn’i, Kerderli Mahmud’un Nehcü’l-Ferâdis’i, Seyf-i Sarâyî’nin Gülistan Tercümesi, Hüsam Kâtib’in Destân-ı Cümcüme Sultan’ı bu dönemin ürünleri olup Kazan Tatar Edebiyatının oluşmasında önemli katkıları olmuştur” (Alkaya ve Buran, 2019:58).

14. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan iç çekişme ve parçalanma 15. yüzyılın başlarında Altın Ordu'yu felakete sürükleyip çeşitli hanlıklara ayrılarak eski ihtişamını ve gücünü kaybetmiştir. Dağıstan, Astrakhan, Kırım, Sibirya hanlıkları güçlenmeye başladı. Aynı zamanda Kazan hanlığı da güçlenmiştir (Yahin, 2011:127).

Kazan Hanlığı, 1437 yılında kurulup 1552 yıllarına kadar hüküm sürmüştür. Ancak kuruluşundan itibaren Ruslarla mücadelelerle karşı karşıya gelmiştir. 1547 yılında Moskova Knezliğine III. Vasiliy'in (İvan) gelmesiyle daha da şiddetlenmiştir ve 1552 yılında Rusların eline geçmiştir. Bu dönemden itibaren Tatar Türkleri her alanda baskılara karşı karşıya kalmıştır. En çok da Hristiyanlaştırma ve Ruslaştırma baskısına maruz kalmışlardır.

15. yüzyılın Tatar edebiyatının tamamına ulaşmak zordur. O dönemde Meclisî ve Sayadî gibi şairlerin yaşadığı bilinmektedir ve onların eserleri İdil bölgesinde yaygınlaşmıştır. Bu dönemde de dini- didaktik ruh, suficiliğe yönelik devam etmiştir. Bunlar aşk destanlarının da temeli olmuştur ve şairler kendilerini gerçek manada sufi olarak gösterdiler ve eserlerinde bunu sık sık tekrarladılar. 16. yüzyılda Kazan Hanlığı'nda edebi hareket gelişir. Muhammedyar, Kul-şerif, Kasım Şeyh gibi şairlerin çalışmaları manevi bir değere sahiptir. Onlar kendileri de efsanevi şahsiyetlerdir ve asırlar boyunca Tatar halkının gönlünde onların hakkında çeşitli rivayetler ve efsaneler (haberler) korunmuştur (Yahin, 2011:128).

Kazan hanlığının işgalinden sonra çoğu eserler yakılmıştır bu yüzden bu döneme ait eserler çok sayıda değildir. Bu döneme ait eserler Galibek Atalık ve Kişbike'nin vasiyetnameleri, Kadir Galibek'in "Câmi'-i Tevârih" adlı eseri ve Defteri-i Cengiznâme adlı eserlerdir (Alkaya ve Buran, 2019: 58).

18. yüzyılın ikinci yarısındaki dönem Yeni Tatar edebiyatı olarak adlandırılmıştır. Bu devirde, Tatarlar yalnızca ilahiyatla değil, dünyevi ve akılcılığı ile öne çıkmıştır. Bu dönemle birlikte Tatarların milli bilincin uyanması ve bağımsızlık hareketleri başlamıştır (Zaripova, 2006:6). Bu dönemde gazetecilik ön plana çıkmıştır. Bağımsızlık hareketleri dönemin seyahatnamelerine de yansımıştır. Aynı zamanda Tatarlar ticari işlerde başarılı olmuştur ve bununla birlikte Türkçe ve Tatarca bazı okullarda okutulmaya başlanmıştır. Ayrıca bu dönemde Tatarlar Doğu'yu öğrenme ilmi ve bilimsel çalışmalar yapmaya başlamıştır. Bir taraftan da Ruslaşma süreci

başlamıştır. Yeni Tatar edebiyatında konuşma dilinde, el yazması ve basılı halde kitaplar bulunmaktadır. 1785 yılında Petersburg'ta ve Kazan'da açılan matbaalarda dini eserler ve edebi eserler basılmaya başlanmıştır. Bu dönemde basılan ilk edebi eserin "Seyfûlmülûk Kıssası" olduğu düşünülmektedir (Zaripova, 2006:7). "Devrin en ünlü edibi ise Abdurrahim Otuz İmeni'dir. İmeni'nin pedagojik, ilmî, sözlük, biyografik ve edebî olmak üzere yüzden fazla eseri mevcuttur" (Alkaya ve Buran, 2019:58).

Yeni Tatar edebiyatında da suficilik A. Kargalıy, H. Salihov, Ş. Zeki'nin sosyal hayatın getirdiği sorunlarla yazdıkları şiirleri okunmasıyla başlamıştır. Dünyevi konuları geliştirmede sadece Türk ve Doğu edebiyatıyla kalmayıp, Rus edebiyatı klasikleri Tatarca'ya çevrilerek Rus edebiyatından da faydalanılmıştır.

19. yüzyılda maarifetçilik fikirlerinin yaygınlaşmasıyla maarifetçilik (ceditçilik) edebiyatı doğmuştur. Abdurrahim Utız İmeni ve Abdünnasır Kursavi ile Maarifetçilik akımı başlamıştır. Halkı eğitmek ve onları medenileştirmek için bilgilendirmeye çalışmışlardır. Maarifetçilik çalışmaları ilk olarak okullarda birtakım reformlar yapılarak başlamıştır. Okullarda öğrencilere dini bilgilerle birlikte fen bilimleri de öğretilmeye başlanmıştır. Yeni ilmi metotlar uygulanmıştır. Eğitim alanında yapılan bu yeniliklere "Usul-i Cedit" adı verilmiştir. Eski düşüncelerden vazgeçmeyenlere "Kadimciler", yeniliği savunanlara da "Ceditçiler" denilmiştir (Kamaliyeva, 2009: 149-150), (Minigolov, Sadretdinov, 1994). Bu hareketin önde gelen fikir ve ilim adamları: Şehabeddin Mercani, Zahir Bigiyev, Abdurrahman İlyasi, Hüseyin Feyizhanov, Kayyum Nasırı, Fatih Kerimi, Miftaheddin Akmolla gibi isimler olmuştur (Kamaliyeva, 2009:150).

20. yüzyıl edebiyatı da ceditçilik hareketine bağlı olarak gelişmeye devam etmiştir. XIX. yüzyıl sonunda R.Fahretdinov, F.Kerimi, F.Halidi, Z. Hadi, Z.Bigiyev, A.İlyasi, A.İshaki, gibi edipler ceditçilik edebiyatına dahil olmuştur (Zaripova, 2006:9). Ceditçilik hareketinin en etkili edibi İsmail Gaspıralı olmuştur. "Gaspıralı'nın başlattığı fonetik usulle (usûl-i savtiye) ve ana diline dayalı eğitim reformu büyük bir başarıdır." 1883'te açılan kursa okuma yazma öğrenmeye ilgi artmıştır ve bu talep üzerine Gaspıralı İsmail mollayı öğretmene, sıbyan mektebini modern ilkokula dönüştürmüştür. (Akpınar 2017: 27-28) (Öner, 2020:50). 20. yüzyıl Yeni Tatar

edebiyatında farklılıklardan dolayı iki döneme ayrılmıştır: Ekim (Bolşevik) devriminden önce ve 1917 sonrası Tatar Sovyet edebiyatı.

20. yüzyıl başı Tatar edebiyatı, 1900'li yıllarda başlayıp 1917 Bolşevik ihtilaline kadar sürmüştür. Bu dönemde Tatar milli bağımsızlık mücadeleleri ön plandadır. Bu yüzyılın başlarında Tatar maatbuatı doğmuştur. Bu devirde milli bağımsızlık isteğinin güçlenmesi edebiyata dair birçok engelleri kaldırdı ve bunun neticesinde Tatar Türkçesi'nde ilk gazete-dergiler ortaya çıkmıştır. "Kazan'da "Tan yıldızı", "Azat", "Kazan Muhbiri", "Yalt-Yult", "Yıldız", "el-İslah", "Güneş", "An", Orenburg'da "Vakit", "Karçığa", "Top", "Çekiç", "Şura", "Çekirge", "Ural", "Karmak", Uralsk'ta "Fikir", "el-Asrû'l-Cedit", "Oklar", Petersburg'ta "Nur", "İl" gibi yayınlar çıkmaya başlıyor. Astırhan, Ufa, Moskova gibi şehirlerde de Tatarca yayınlar ortaya çıkıyor." (Zaripova, 2006:10). A. İshaki, A. Kemal, S. Remiyev, F. Emirhan, A. Tukay, F. Kerimi, Derdmend, Ş. Kamal, R. Fahreddin gibi gazeteciler halkın sesi olmuştur. Gazeteler dışında toplumsal uyanış ve milli bağımsızlık hareketleri hikaye ve dramalara da yansımıştır. Ayrıca tiyatronun doğuşu da bu fikirlerin yayılmasını sağlamıştır. "İlk Kazan Tatar piyes yazarı Abdurrahman İlyasi olur. 1887'de yazdığı "Biçare Kız" piyesi, Kazan Tatar edebiyatının bu alandaki ilk örneğidir" (Kamaliyeva, 2009:153).

1917 Bolşevik (Ekim) ihtilali edebiyatın şekil olarak değişmesine ve gelişmesine etki etmiştir. Bu dönemde başka görüşü savunan yayınlar kapatılarak sosyalist fikri yerleştirmek için yayınlar oluşturulmuştur. Tataristan'da 1917-1920 arasında Tatarca, Rusça, Çuvaşça, Mari, Udmurt, Macarca, Almanca olmak üzere 130 gazete dergi çıkarılmış ve millî yazarlar bu işte aktif görev almaya çağrılmıştır. Tatar halkının millî ve mânevî değerlerini zayıflatmak için kısa süre içinde iki defa alfabe değiştirilmiştir ve bazı şehirlerdeki Tatarca yayın organlarının kapatılmasından dolayı yazarlar Kazan'da toplanmaya başlamıştır (Türkoğlu, 509). "1924 yılında Kazan'da "Ekim", "Sulh" gibi edebi gruplar oluşuyor, A.İbrahimov yönetiminde ilim merkezi kuruluyor, birkaç yazar teşkilatı oluşuyor. 1934 yılında ise artık tek Tataristan Sovyet Yazarları Birliği oluşturuluyor" (Zaripova, 2006: 13).

1920'li yılların sonuna gelindiğinde ise edebiyat, sanat ve ideolojiye sansür gelmiştir. Sovyet dönemi edebiyatının farklı dönemlerinin edebi özellikleri,

gelenekleri, devamlılığı ve zamanla ilişkili yeniliklerin, sosyolojik estetik ve onun edebiyattaki yansıması vb. konular F. Galimullin, Y. Nigmatullina'nın ve E. Bariyeva'nın monografilerinde ele alınmıştır (Zakircanov, 2018: 211). Tatar yazarlar bu sansürlere rağmen eserlerinde sanatsal öğeler kullanarak yazmaya devam etmiştir. Bir yandan da bu dönemde okullar iyileştirilmeye başlanmıştır. “Okullarda Kazan Tatar eserlerinin yanında Rus eserleri de okutulur.” (Kamaliyeva, 2009: 155). Bu dönemde yetişmiş olan yazarlardan Hasan Tufan, Musa Celil, M. Maksud, K. Necmi, E. Feyzi dönemin edebiyatının gelişmesinde rol oynamışlardır.

F. Galimullin, şairlerimizin ve yazarlarımızın kişiliğine, edebi yaratıcılığına yeni bir bakış açısı kazandırmak, dünya görüşlerindeki değişiklikleri göstermek için bir fırsat sunmuştur. Yirmili yaşların başında “Ademner (İnsanlar)” adlı hikayesi ile dönemin realistik tabloları naturalistik formlarda yansıtılmıştır ve yeni iktidarın ahlaksızlığını ortaya çıkaran görüşlerle değişim gözlemlenir (Zakircanov, 2018: 212).

1930 yıllarında Tatar edebiyatı karşılıklı bir yükseliş yaşadı. Bir yandan, sosyal gerçekçilik kanunlarının zorla empoze edilmesi, korkunç zulüm ve baskının bir sonucu olarak edebiyat zayıflamıştır. İktidarın din adamlarına karşı tutumları çok sert, katı siyaseti edebiyata da nüfuz etti. Parti iktidarı, edebiyatın hümanist değerini düşürdü ve tamamen başka bir yöne çevirdi (Zakircanov, 2018: 216).

II. Dünya Savaşı sırasında Tatar edipleri de vatani savunmak için destek olmuştur ve savaşta ön saflarda yer almışlardır. “Bu savaşta başta Musa Celil, Fatih Kerim, Nur Bayan, Abdulla Aliş olmak üzere otuzdan fazla Tatar yazar ve şair ölmüştür” (Alkaya ve Buran, 2019:60). II. Dünya Savaşı yıllarındaki yaşanan olaylar Tatar edebiyatını da etkilemiştir ve bu yıllarda “vatan sevgisi, milliyetçilik, ideoloji (Bolşevik ideolojiye bağlılık ve faşizm düşmanlığı), Tatar milletinin kahramanlığı, çocuk, zafere duyulan inanç, gurbet, vatana duyulan özlem, sevgili ve eşe duyulan özlem, esaret şartlarının zorluğu gibi” konular edebiyatının her alanında işlenmiştir (Kamaliyeva, 2020:243).

1960'lı yıllarda rejimin yumuşamasıyla kişiselleşmiş edebiyat ürünleri meydana gelmiştir. Tatar edebiyatı ve sanatı günleri düzenlenmeye başlanmıştır ve böylece Tatar edebiyatını tüm dünyaya tanıtmaya fırsatı doğmuştur. Ayrıca bu dönemdeki romanlarda işçiler konusu işlenmiştir. Realizm, romantizm,

ekspresyonizm, sembolizm akımlarından yararlanılmıştır ancak 20. yüzyılda en çok realizmin etkisi altında kalmıştır (Kamaliyeva, 2009: 156).

Tatar edebiyatında çocuklar için yazılan eserlerin önemli bir yeri vardır. XIX. yüzyıldan bugüne “Çocuklar edebiyatı” adlı özel bir edebiyat oluşturulmuştur. C. Tercumanov, Ş.Galiyev, H. Halikov, A. Timergalin, R. Minnullin, E. Bikçantayeva, Z. Tufaylova, F. Yarullin, R. Hafızova, R. Kurban gibi yazarlar çocuk edebiyatı üzerine eserler vermiştir. “Ş. Galiyev ve R. Minnullin gibi Tatar yazarlar dünya çapında tanınmış çocuk yazarı şöhretini kazandılar” (Zaripova, 2006:16).

1.4 TATAR ÇOCUK EDEBİYATI

Tatar çocuk edebiyatının oluşum sürecine dair bilgi sahibi olmak zor ve karmaşık bir konudur. Tatar çocuk edebiyatı sözlü ve yazılı olarak iki kolda gelişmiştir. Sözlü geleneğin asırlar öncesinden başladığı varsayılır. Sözlü gelenek, bayramlarda söylenen ninniler ve anneanne masallarından oluşmaktadır (Mingazova ve Sulteev, 2014:413). Yazılı Tatar çocuk edebiyatının oluşumunun Bulgar devletine dayandığı düşünülmektedir. Volga Bulgarlar (9-13.yüzyıllar) varoluş döneminde okullarda ve medreselerdeki çocukların özel çocuk edebiyatı söz konusu olmasa da yazılı kaynak olarak kitapları zikrederek okudukları bilinmektedir. Uzun zamandır yetişkinlere yönelik eserlerdir ve çoğunlukla dini içeriklidir. Bu eserler, çocukları eğitmek ve büyütmek için hizmet etmiştir. (Hayrutdinova, 2012: 313).

13. yüzyılın başlarındaki Bulgar-Tatar edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen Kul Gali'nin «Kıssa-i Yusuf» adlı eseri dinî literatürün yanı sıra bir ders kitabı olarak kullanılmış ve dikkatle incelenmiştir (Hayrutdinova, 2012:313). Kutb, Harezmi, B. Rabguzi gibi dönemin bilinen yazarları da eserlerinde ana-babaya ve yakınlarla olan sevgi, Allah'a olan inanç ve çalışmaya karşı sorumluluk tutumunun aşılması gibi evrensel değerleri örneklerle doğrulamakta ve kanıtlamaktadır (Mingazova, 2009: 314). Bazı eserlerin temel amacı, dindar Müslümanların öğretileriyle çocukları yetiştirmek, onları İslam'ın ahlaki kurallarına alıştırmak olmuştur. Bilinen bu yazılı kaynaklar çocuk edebiyatının oluşumunun başlangıcı olarak düşünülmüştür.

Altınorda dönemi edebiyatındaki diğer yazarlar eserlerinde çocuk yetiştirme konusunu işlemişlerdir. Örneğin, Mahmut bin Gali'nin “Cennete Giden Uzun Yol”

adlı kitabındaki “Gençler ve Kızlar Hakkında” başlıklı bölümünde genç neslin kendi kendine eğitim almasının ne kadar önemli olduğu anlatılmıştır. Türk-Tatar dünyasında Muhammedyar, Maula Koliy, G. Utız gibi isimler de çocuklara hitap eden eserler vermişlerdir (Hayrutdinova, 2012: 313).

1800'de Kazan'da çocuklara yönelik el kitaplarının ve eserlerinin yayınlanmasını teşvik eden «Asiyat» yayınevi açılmıştır. Burada Tatar dilinde çeşitli edebi eserler basılmıştır. Bu girişimin temel amacı dini aydınlanma ve Tatarlar arasında okuryazarlığın yaygınlaştırılmasıydı. Bu dönemin yayınları tamamen dini ve yarı dini içerikli metinlerden oluşmaktadır. Dinî kitaplar, eğitici amaçlar için eğitici bir nitelikteydi (Mingazova, 2009: 315). 1801'de verilmiş eserler burada yayınlanmaktadır. Bu eserlerde Tatar alfabesine yer verilmiştir ve bu alfabe Tatar çocuklarına özgü Tatarca okumayı öğretmek için tasarlanmıştır.

XIX. yüzyılda F. İbrahimova çocuk edebiyatının öğretici bir çerçevede ve “dini – aydın” içerikte oluşturulduğunu belirtmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Tatar eğitimcileri K. Nasırı, M. İvanov, S. Kuklyashev, T. Yahin ve V.V. Radlov’un önceki büyük deneyimlerini göz önüne alarak çocuklar için ders kitapları yazmaya başlamışlardır. Bilim adamı, yazar ve eğitimci olan Kayyum Nasırı 1860 yılında Buş Vakit “Boş Zaman” ders kitabını yayınladı. Tatar çocuk edebiyatında popüler bir bilim türünü başlattı. Dilbilimci ve türkolog olan Vasily Vasilyevich Radlov, K. Nasırı'nin geleneklerine devam edip Bélék “Bilgi” (1868) adlı ansiklopedi niteliğinde olan ders kitaplarının içeriğini geliştirmiştir (Hayrutdinova, 2012:314). XIX. yüzyıl sonu yazarları Z. Bigiyev, Z. Hadi, F. Karimi ve diğerleri aydınlatıcı gerçekçilik edebiyatının kurucularıydı. Tatar nesrini yeni temalar ve imgelerle zenginleştirdiler. Literatürde sadece yetişkinler için değil aynı zamanda çocuk edebiyatı için de eski medreselerin yaşamının ve çocuk kaderinin bir göstergesi olan bir hikaye ortaya çıkardılar. (Hayrutdinova, 2012:316).

Çocuklar için eğitim kitaplarının hazırlanmasında bilim adamı ve eğitimci Taib Yahin de aktif olarak çalıştı. 1887 ve 1900 yıllarında içeriğin zenginliği ve tasarımın parlaklığı ile göze çarpan ders kitapları basılmıştır. Bu kitaplarda K. Nasırı'nin didaktik hikayelerini, G.Tukay'ın «Şürelé» şiirinin bir versiyonu, Rus halk masallarını, İ. A.

Krılov'un masallarını, A. S. Puşkin'in masallarını ve diğer birçok eseri içermektedir. (Hayrutdinova, 2012:315).

1905-1907 devrimi edebiyatın yeniden gelişmesine güçlü bir ivme kazandırdı. Çocuklar için özel bir günlük dergiler basılmıştır. 1907'de Ocak-Mart tarihleri arasında Moskova'da ilk Tatar çocuk dergisi “Tarbiyatel-Etfal”, Kazan'da 1908'de ebeveynler için “Terbiyat” dergisi, 1913-16 yıllarında “Ak yul” dergisi yayınlanmıştır. G. Tukay, F. Emirhan, Derdmend, G. İshaki, G. İbrahimov, N. Dumavi, M. Gafuri, Z. Yarmaki, M. Ukması, S. Ahmadeyev ve diğerleri çocuklara adanmış özel eserler yazmışlar ve “Çocuk Takvimi” (1908) basılmaya başlanmıştır (Şeripov, 2008:1). Bu dönemlerde Abdullah Tukay öne çıkmıştır. O, çocuklar için şiir, hikaye türlerinde ve okullar için ders kitabı yazmıştır. Tatar çocuk şiirinin profesyonelce gelişimi A. Tukay ile başlamıştır. “Onun çocuklar için yazılmış şiirlerindeki temalar, imaj ve duygular zengin, hisler derindir. Bununla birlikte, lirik eserlerinde şair, çocuk psikolojisini daha derinden göstermeye, onu yaşama sevgisi ile donatmaya da çok önem verir. İşte bunun için, şiirlerindeki lirik tiplerin düşünce yapısı, fikir gelişimi, bir çocuğunki gibidir.” (Minhaciyeva, 2012: 168). Eserlerinde tabiatın güzelliği, vatan, memleket gibi kutsal değerleri konu edinmiştir ve mitolojik unsurlara yer vermiştir. “Şürelé, Suv Anası, Kece Bélen Sarık” hikayeleri ile öne çıkmıştır (Minhaciyeva, 2012: 169).

1917'deki olaylardan sonra çocuk yazarları yeni bir ortam ve tema geliştirmeye başladılar. 1923'de ilk öncü örgütler kuruldu. 1924'ten itibaren “Küçük Yoldaşlar” adlı çocuk dergisi ve “Genç Leninits” gazetesi yayınlanmaya başlamıştır (Şeripov, 2008:2). Yeni edebiyatta da folklordan yararlanılmıştır. Birçok Tatar çocuk şairi tekrar folklore dönmüştür ve ninnilerin derin anlamlarında pedagojik düşünceleri vermişlerdir. G. Tukay “Ninni Şarkısı”, Derdmend “Ninni”, M. Celil “Ninni”, R. Valiyev “Uyu Kardeşim”, E. Şarifullina “Sen Benim Küçüğümün” gibi eserlerle diğer şairler de folklorü devam ettirmiştir (Mingazova, 2011a: 99).

1920'li yıllarda çocuk edebiyatının konusu esas olarak devrim ve iç savaş olayları; (M. Gafuri'nin Kızıl Bayrak “Kırmızı Bayrak”, Şirin'in Oktyabr Nurları “Ekim Nurları”, Kızıl Gaskerge “Kızıl Askere/Orduya” H. Taktaş'ın “Karaborın'ın Dostu” K. Necmi'nin Yar Boyında Uçaklar “Kıyıdaki Ateşler” adlı eserleri) yetim çocuklar; (H. Tufan'ın Zeñger Büré “Mavi Kurt”, G. Tolımbay'ın “Öksüzler” adlı

eserleri) okul hayatı; (H. Taktaş'ın “Leyla”, “Piyonerler Marşı”, K. Emiri'nin “Fabrika Çocuğu”) eserlerde bu konular yansıtılmıştır. Çocuklar için ilk oyunlar yazılmıştır. S. Edmemov'un Avıl Tormışınnan Bér Kürénés “Köy Hayatından Bir Görünüş”, Xezér Bul “Şimdi Ol!”, K. Emiri'nin Uñgan Kız “Yetenekli Kız”, Urmanda Yöröv “Ormanda Yürüyüş”, M. Feyzi'nin Kommunaga “Kommune'ye”, K. Hisametdinov'un Kızıl Çeçekler “Kırmızı Çiçekler” adlı eserler ilk kez sahneye konulmuş, edebî ve müzikal radyo yayınlarında yayınlanmıştır. (Şeripov, 2008:2).

1934 yılında kurulan F. Karim'in önderliğinde TASSR Yazarlar Birliği'nde çocuk edebiyatı bölümü çalışmaya başladı. Çocuk edebiyatı alanında edebî eleştiriler ortaya çıkmıştır. 1930'lu yıllarda yazılan eserlerde dönemin olayları anlatılmıştır. İç savaş ve tarımın kollektivizasyonu yıllarında yetişkinlere yardım eden çocuk imgeleri doğmuştur. Bu yıllarda yazdığı masallarıyla Abdulla Aliş öne çıkmıştır. O, masalları okuyucuların yaşını, çocuk psikolojisini dikkate alarak ve zengin imgeler içermesinden dolayı okuma kolaylığını göz önünde bulundurarak yazmıştır. A. Aliş'in eserleri şu özellik ile dikkat çekmiştir: Masallarındaki ana karakterler, kuşlar, böcekler veya hayvanların yavruları olmuştur. Yazar, kuşların, hayvanların, böceklerin imgelerinde insan niteliklerini ortaya çıkarmıştır ve aynı zamanda kendilerine özgü alışkanlıkları, davranışları korumuştur. (Mingazova, 2011c: 247).

1940-45 yıllarında edebiyat Büyük Vatanseverlik Savaşı'na adanmıştır ve çocuklara savaştaki başarıları, vatanseverlikleri, vatanlarına olan bağlılıkları gibi konular gösterilmiştir. Vatanseverlik Savaşı sırasında “Zamanımızın Çocukları” (1946), “Marat'ın Kaderi” (1955) povestlerinde ve “Baker'in Kızı” (1938), “Yalnız Evde” (1939) gibi eserlere zamanın ruhu damgasını vurmuş ve çocukların kendine özgü sorumluluk duygusu işlenmiştir. Çocukların ruhlarında yaşayan şairler mücadele arzusu ve düşmanlarla yüzleşme üzerine yazmışlardır: “F. Hüsni'nin “Şenlik Ateşi”, G. Nasıyri'nin “Annesinin Ruhu”, A. Aliş'in “Çocuklarımız (Bizim Çocuklar)”, G. Gubay'ın “Dedeyle Çocuk”, A. Ahmet'in “Demirci Yusuf”, K. Necmi'nin eserlerindeki komutan olma arzusu genç kahramanların deneyimleriyle aktarılmıştır. Burada çocukların arkalarındaki uyanıklık ve cesaret temaları, cepheye yardım gibi konular ortaya çıkmıştır. Onların ana fikri, zafere yaklaşmaya katkıda bulunan bir çocuğu bir rol modeli haline getirme amacı oluşturmuştur. Hikayelerde olayların akışını ve

doğruluğunu başarılı bir şekilde kullanmışlardır, çocukların duygularına çok dikkat etmişlerdir (Mingazova, 2011c: 250).

Savaş sonrası nesirde edebiyat ve pedagoji unsurları kendi içinde sentezlenmiştir. Çocuklar için eğitici, yararlı, anlamlı eserler seçilmiştir. Bu yılların çocuk nesirleri çeşitli yönlerde gelişmiştir. Bunlardan ilki elbette askeri olaylarla çocukların savaşta oynadığı rolle bağlantılı olmuştur. Gubay'ın "Partizan" (1953), Bakirova ve A. Ahmet'in "Asker Hikayeleri" (1952) gibi hikayelerde savaş konusu devam etmiştir (Mingazova, 2011: 251c). Yetişkinler için yazıların ünlü yazarları, aralarında D. Appakova, N. İsanbet, G. Bakirov, İ. Tuktov, M. Amir, A. Ahmet, F. Hüsni ve diğerleri çocuklar için eserler yazmaya başladılar. Çalışmalarında, çocukların isteklerini, yaş özelliklerini dikkate alarak Tatar sözlü halk sanatının materyallerini basit ve yaratıcı bir dilde kullanmışlardır. Bu yazarların eserleri ahlaki eğitim açısından örnek olmuştur: adil, cesur, sempatik ve iyi huylu olmayı öğretmişlerdir (Mingazova, 2011c: 252).

1950'li yıllarda D. Appakova'nın; Yıldızkay "Yıldızcık", Şığırdavıklı Başmaklar "Şıkırdaklı Ayakkabılar", Söyek Saplı Peké "Kemik Saplı Bıçak", Saranın Başının Ütkenner "Sara'nın Başından Geçenler", Gülçeçek Bélen Sandugaç "Gülçeçek ile Sandugaç", Sömbél "Sümbül", Kéçkéne Banu Tarihi "Küçücük Banunun Hayatı", İ. Tuktar'ın; Neni Hikayeler "Küçük Hikayeler", Cir Cilegé "Yer Çileği", M. Gali'nin; Kayyumnuñ Balaçağı "Kayyumun Çocukluğu" povesti çalışmalarında ahlak sorunları ortaya çıktı. Sovyet halkının savaş alanındaki ve arkasındaki kahramanlık temaları, G. Bakir'in Partizan Malay "Partizan Çocuk", G. Gubay'ın Zamana Balaları "Zamane Çocukları", Maratnuñ Yazmışı "Marat'ın Kaderi" povestlerine yansımıştır. G. Obay'ın Béz Üskende "Biz Büyüyünce" povesti tarihi ve devrimci temaya adanmıştır (Şeripov, 2008: 3).

1960-80 yıllarındaki çocuk edebiyatında Ş. Galiyev'le birlikte mizahi bir yön gelişmektedir. Onun nezaket ve mizahla dolu olan şiirlerinde hayatı sevmeye hissi vardır. Şeveli ve Kamırşa bu alanda popülerlik kazanmıştır. Çocuk şiirinde H. Halikov, M. Fayzullina, S. Galiyev, R. Minnullin, F. Yarullin, R. Gazizov, A. Halim, R. Valiyeva, D. Derzaman, R. Mingalimov, R. Beşar, G. Gilmanov, R. Kurban, N. Madyarov, Yıldız ve diğerleri gibi yeni yetenekler ortaya çıkmıştır. S. Galiyev, R. Minnullin, R.

Gazizov, Uluslararası G. H. Andersen Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır (Mingazova, 2011b: 28).

1979 yılında TASSR'de uluslararası çocuk yılı ilan edildi ve bunu yürütmek için bir eylem planı belirlendi. Özellikle de “Çocuk yazarları” sloganı altında çocuk ve gençlik kitaplarında tüm birlik haftalarına yer verildi (Abdulhakova, 2009:111).

1980-2000 yıllarındaki çocuk edebiyatı çeşitli konu ve türlere sahiptir. H. Halikov, C. Derzaman, M. Fayzullina, R. Mingalim, F. Yarullin, L. Leron, Z. Gomerova, R. Kurbanov, R. Gazizov, E. Nigmatullin çocuklar için başarılı eserler yazmışlardır. R. Minnullin, G. Tukay, A. Fayzi, B. Rahmetova ve S. Galiyev'in geleneklerini geliştirerek unutulmaz çocuk imajlarını yaratmıştır. Şiirleri özel bir mizah, insanlık, çocuk psikolojisinin inceliklerini anlama, sanatsal mükemmellik ile ayırt edilir. Ayrıca Tatar çocuk edebiyatı tarihinde “Tatar Çocuk Şiiri Antolojisi” (N. İsenbet, Gerey Rehim, R. Rahmani, 1980), “Çocuk Folkloru ve Şarkılı- Sözlü (Tekerlemeli) Yüz Çeşit Oyun” (N. İsenbet, 1984) derlemeleri, F. İbrahimov'un derlediği “Balalar Edebiyatı” (2004) adlı ders kitabı yer almıştır (Şeripov, 2008:4).

1.5 ABDULLA ALİŞ'İN HAYATI (1908–1944)

Sovyet dönemi Tatar çocuk edebiyatının önde gelen temsilcisi Abdulla Aliş (Gabdullacan Gabdélbari oğlu Alişev) 15 Eylül 1908'de eski Kazan eyaletinin Spas ilçesinin Kuyuki köyünde orta gelirli bir ailenin altıncı çocuğu olarak dünyaya geldi. Babasının büyükbabası Nurullah efendi bu köyün neslinden gelen sayılı mollasıydı ve babası Gabdélbari Bey orduda dört yıl görev yaptıktan sonra babasının evinde daha çok çiftçilikle uğraşmıştır. O, eğitilmiş biri olarak evinde çeşitli gazete ve dergiler yazmıştır. Ayrıca küçük yaşlardan itibaren çocukları çalışmaya alıştırmaya, onları eğitmeye ve iyi yetiştirmeye çalışmıştır. Abdulla'nın annesi Gazize hanım da köylüler arasında eğitilmiş bir kadın olarak bilinir. Edebiyatı çok seven ve şiir yazmaya düşkün biridir (Davton ve Rahmani, 2009).

Abdulla bu samimi, saygın ve çalışkan bir ailede çocukluğundan beri akıllı ve zeki bir çocuk olarak büyümüştür. 6-7 yaşlarındayken annesinden okuma yazmayı öğrenmiştir ve daha sonra köyde ilkokula başlamıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

1917'de dokuz yaşındaki Abdullah'ı babası on beş kilometre uzaklıktaki Yambaktı köyünün medresesine götürmüştür. Abdullah 1919'a kadar burada okumuştur. 1919-1921 yıllarında Burakovo adında komşu Rus köyünde yeni açılan Sovyet okulunda okumaya devam etmiştir. 1924 yılında Spas'daki (1921'den itibaren Tatar şehri) Pedagojik Teknik Okulu'nda yedi yıllık bir Rus okulunu bitirmiştir. Okul yıllarında drama ve edebi çevreler, müzik akşamları düzenleme, duvar gazetelerinin el yazısıyla yazılmış dergileri yayınlama gibi işleri de başlatmıştır ayrıca şiir ve küçük hacimli (kısa) hikayeler, metinler yazmaya başlamıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

1927 yılının yazında A. Alish Kazan'a gelerek Kazan Arazi Yönetimi Teknik Okulu'nda okumaya başlamıştır. Bu dönemde edebiyata olan ilgisi daha da artmıştır. O, teknik okulundaki edebiyat çevresiyle ilgilenerek el yazısıyla çıkan “Kırmızı İnşaatçı” gazetesinin ve “Yeni Uzman” dergisinin idaresinde aktif yönetim kurulu üyesi olmuştur ve teknik okulda gençlerin hayatı hakkında yazdığı haberleri ve makaleleri ile Cumhuriyet'in günlük matbuasına da katılmıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

1929'dan itibaren şiirleri, hikayeleri ve notları “Kırmızı Gençler” gazetesinde, “Köy Gençleri” (daha sonra Çiftlik Gençliği), “Saldın”, “Yanalif” dergilerinde ve diğerlerinde basılmıştır (Haydarova: 2009).

1930 Ocak-Sonbahar A. Alish, yüksek okulunun Minzeli ilçesinde arazi departmanında ıslah memuru olarak çalışmıştır. Ayrıca o, bu işte çalışırken tiyatro çevrelerine katılmıştır, çiftliklere gitmiştir, köydeki işçilere çeşitli konularda konuşmalar yapmıştır, onlara dersler vermiştir, onlarla sohbet etmiştir ve kendisini “milli” bir konuşmacı olarak tanıtmıştır. Çok geçmeden ilçe gazetesi olan “Ekinci” adlı gazeteyle Alish arasında yakın bir ilişki kurulmuştur. Alish, bu gazetenin muhabiri olarak çalışmıştır, kendi şiirlerini ve makalelerini yayınlamıştır (Haydarova, 2009). Aynı zamanda halkın zalimlere ve krala karşı zaferini anlatan “Kapkorsak Padişah” adlı ilk masalını Menzelinsk'te yazmaya başlamıştır.

1931-1932 yıllarında yeniden Kazan'a dönüp Kazgres (TETS no:1) şantiyesinde hidrolik mühendisi olarak Kazan şehrinin kanalizasyonun inşaatında usta teknisyen görevini üstlenmiştir. 1933'te Kazan'da Tatarca çıkan “Teknoloji (Teknik)” dergisinin sorumlu sekreteri olarak atanmıştır. 1937'den Büyük Vatanseverlik

Savaşı'nın başlangıcına kadar “Öncü Kalem” (Yalkın) dergisinin editörlüğünde ve Tataristan radyosunun komitesinde edebi editör olarak çalışmıştır. 1936'dan itibaren işinden ayrılmadan Kazan Pedagoji Enstitüsü'nün akşam bölümünde okumuştur. Aynı zamanda A. Aliş, çocuklar arasında edebî çevre düzenleme yönünde aktif olarak çalışmıştır. 1933 yılında Kazan'ın “Üzek” önderler klübü, İdil boyu bölgesinin çocuk kütüphanesi ve 1936 yılında “Öncü Kalem” dergisi gibi edebi çevrelere önder olmuştur. (Davton ve Rahmani, 2009).

1936 yılında Tatar Bölge Komitesi partisinde ülkede ilk olarak öncülerin açtığı saray olan Harkov'a görevlendirilerek gönderilmiştir. O, sadece bu saray hakkında ayrıntılı bir hikaye getirmekle kalmamıştır aynı zamanda Kazan'da böyle bir sarayın yaratılmasında aktif rol almıştır (Haydarova, 2009).

1937-1941 yıllarında TASSR radyo komitesinin “Öncü Kalem” dergisinde çalıştı (Mostafin, n.d.). Büyük bir dost ve üstad olarak onlarca edebi yetenekleri açığa çıkarmak için samimi bir yardım sağlamıştır. Kazan'da genç yazarlara edebi yaratıcılığın sırları hakkındaki düşüncelerini ve dileklerini yazıp göndermiştir. O, çocuk yetiştirilmesinde ilk yolun masal dünyasından geçtiğinin bilincindeydi. Bu yüzden masalların dünyasının gerçek hayatın veremeyeceği eğitimi verebildiğini savunmuştur. O dönemin çocukları için uygun masalların olmadığı konusunda çok endişeliydi ve bu yüzden bu konu üzerine yayınlar yapmıştır. “Sovyet Masalının Yaratılması Yolunda”, “Küçükler (Çocuklar) Edebiyat İstiyor”, “Çocuklarımıza Güzel Eserler Verelim” başlıklı makalelerinde çocuk edebiyatının çok fakir olduğunu kaygıyla belirtmiştir (Möhemmedyarova, 2008:5). Edebiyatta sonradan isimleri tanınmış olan Cevad Tercemanov, Garafî Hasanov, Rafail Töhfetullin, Mahmut Höseyin, Samat Şakir ve Abdulla Aliş'in doğrudan doğruya icadı yardımıyla canlanarak edebiyat sahasına ayak basmışlardır.

A. Aliş, Vatanseverlik Savaşı başladığında 1941 Temmuz ayında orduya alınarak cepheye gönderilmiştir ve Oryol bölgesindeki savunma savaşlarına telsiz askeri olarak katılmıştır. Aynı yılın 12 Ekim'inde Bryansk şehrinin yakınındaki kanlı çatışmalar sırasında etrafı kuşatılarak Almanlara esir düşmüştür (Davton ve Rahmani, 2009). Daha sonra Litvanya'daki bir savaş esiri kampında tutulduktan sonra 1942 yılının Nisan ya da Mayıs ayında Aliş'i Almanya'ya götürmüşler daha sonra birkaç

kamptan naklederek Çekoslovakya'ya göndermişlerdir. Orada işçi kampında maden perdahçısı olarak çalışmıştır. (Kaşşaf, 1957:10). Ardından Polonya'nın Sidltse şehrine ve daha sonra Berlin yakınlarındaki Wustrav'a getirilmiştir. Burada A. Aliş, Alman askeri güçlerinin parçası olarak Tatar esirlerinden toplanan “İdil-Ural Lejyonu”nda Almanlara karşı kurulan gizli örgüt üyesi olan Musa Celil ve müttefikleriyle karşılaşp onlara katılmıştır ve hızla gizli örgütün en aktif üyelerinden biri olmuştur. Bir süre sonra, Berlin'de Tatar lejyonerleri için yayınlanan «İdil-Ural» gazetesinin editörlüğünde edebi bir işçi olarak işe alınmıştır ve oradaki konumundan faydalanarak Alman karşıtı beyannameler ve çağrılarının yayınlanmasını sağlamıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

“İdil-Ural Lejyonu”nun Alman subayların önderliğindeki askeri birliklerinde Belarus, Ukraynalı, Polonyalı ve Fransız gerillalarına karşı savaşa gönderilen askeri birliklere baş kaldırmıştır, gerillaların tarafına geçmeye çağıran bu beyannameler, Tatar lejyonerlerin arasından A. Aliş'in doğrudan katılımıyla dağıtılmıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

Celilcilerin düzenlediği Alman karşıtı faaliyetlerinin bir sonucu olarak, Tatar esirlerinden oluşan taburların yaklaşık yarısına yakını partizanların (gerillaların) tarafına geçerek gerilla birlikleriyle birlikte Alman askerlere karşı savaflara katılmışlardır ancak kalan lejyon birliklerinin Alman komutanlığı dağılmaya ya da yurtdışına göç etmeye mecbur kalmıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

1943 Ağustos ayında gizli örgütün faaliyetlerinin açığa çıkarılmasıyla A. Aliş ve diğer üyeler tutuklanarak hapse atılmıştır. Gizli örgütün merkezini oluşturan on bir örgüt üyesini önce Berlin'deki Moabit hapishanesinde hapsedmişlerdir ve daha sonra Dresden şehrindeki Pletsenze hapishanesine götürölmüşlerdir. 1944 yılının Şubat ayında A. Aliş ve yoldaşlarına karşı mahkeme yapılmıştır. Alman askeri mahkemesi onları “devlete karşı yıkıcı faaliyetler” yürütme suçundan ölüm cezasına çarptırarak aynı yılın 25 Ağustos'unda cezası yerine getirilmiştir ve esarete Almanlara karşı eşsiz mücadele veren onbir Tatar kahramanı Abdulla Aliş, Ahat Atnaşev, Abdulla Battal, Gallenur Boharayev, Fuad Bulatov, Musa Celil, Gaynan Kurmaş, Fuad Sayfelminkelev, Ahmet Simayev, Zinnet Hesenov, Garif Şabayev infaz edilmişlerdir (Davton ve Rahmani, 2009).

1.6 ABDULLA ALİŞ'İN ESERLERİ

Abdulla Aliş, ömrü kısa olmasına rağmen bu kısa zaman içinde çocuklar için birçok eser vermiştir. O, tüm yaşamını çocukların eğitimine adanmıştır. Bunun için de hayatının getirdiği zorlu yaşam koşullarına rağmen çocuklar için yazmaya devam etmiştir. Dönemin kötü yanlarını çocukların eserlerine yansıtmamaya dikkat etmiştir. Bilinen eserlerine göre masal, hikaye, şiir ve piyes edebi türlerinde yazmıştır. En çok da çocuklar için yazdığı masal türünde ün kazanmıştır.

Aliş, 1929 yılında “Eti Èçme!” (Baba İçme!) adlı ilk hikayesini “Genç Leninist” (şimdiki “Sabantuy) gazetesinde “Abdul Alişev” imzası ile yayınlamıştır. Çok geçmeden çocukların cemiyetine katkı sağlaması için ve onların gönülden eğlenmelerini tasvir eden “Bozlar Akkanda” (Buzlar Akarken), “Neni Kooperator” (Küçük Kooperatifçi), “Otryad Umartası” (Takım Arısı) adlı küçük hikayelerini yazmıştır. Çocuklar için yazdığı “Otryad Flagi” (Takım Bayrağı) (1931), “Dulkinnar” (Dalgalar) (1934), “Ant” (Yemin) (1935) adlı hikaye derlemelerini; “Yoldız” (Yıldız) (1935) (A. Ahmet ile birlikte yazmıştır), “Kéçkéne Totkın” (Küçük Mahkum) (1941)) adlı piyeslerini; 1940'da “İlgiz Bélen İkébéz” (İlgizle İkimiz) ve “Miném Abıy” (Amcam) adlı iki şiir kitabını yayınlamıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

O, az bir zaman içinde çocuklar için on beş hikaye yazmıştır. Ayrıca yetişkinler için de verimli bir biçimde çalışmıştır. “Yaktı Kül Boyu” adlı povesti başarılı eserlerinden olmuştur (Kaşşaf, 1957:4). Bu povest, dönemin (1932) büyük inşaatçılarından Kazgres ayaklanmasındaki hizmetin çöküşü, o hizmetin zorlu şartlarında halk arasında yeniden münasebetin romantik yansıması olmuştur. Yardım, hizmet konularına bağışlanmış çok sayıda denemeleri gençler arasındaki sevgi, aile koruma gibi ahlaki meselelerin işlendiği “Yaña Kelin” (Yeni Gelin) (1931), “Tizden Tuy” (Yakında Düğün) (1939), “ Kıymetli Cevher” (Değerli Mücevher) (1940) adlı hikayeleri ve “Körşéler” (Komşular) (1934) (A. Ahmet ile birlikte yazılmıştır) adlı dört perde olan oyununu bastırmıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

A. Aliş, 1934 yılında ilk masalı olan “Kapkorsak Patşa”(Kapkorsak Padişah)’ı “Öncü kalem” dergisinde yayınlamıştır ve küçük okuyucular arasında hızla popülerlik kazanmıştır. 1935-1941 yılları arasında, iki düzineden fazla masal ve hikaye yazmıştır (Davton ve Rahmani, 2009). “Néçkebil”, “Sertotmas Ördek”, “Koyrıklar”,

“Maktançık Çıpçık Bélen Sıyrık”, “Pesiler Hem Kúseler”, “Çuvar Tavık”, “Bal Korti Hem Şöpşé”, “Kém Köçlé?”, “Bikbatır Bélen Bikkurkak”, “Çukmar Bélen Tukmar”, “Kuyan Kızı”, “Bik Yahşi Sabak Aldı Yabalak”, “Yalkavlık- Hurlık, Tırıslık- Zurlık”, vb. masalları yazmıştır (Kamalov, 1957:239).

O, “Tugan İlge”, “Üzém Turında Cır”, “Kötme İnde Kötme”, “Oçraşuv”, “İké Ulım Bar”, “Öçénçé Köz”, “Oçkıçka Karap”, “Niçek Kiler Ülém”, “Yarkanat”, “Koş Avlavçı”, “Koyaş Karşılav”, “Tugan Avıl” adlı şiirleri yazmıştır (Haydarova, 2009). “Öçénçé Köz”, “Oçkıçka Karap”, “Tugan İlge”, “Niçek Kiler Ülém” gibi şiirlerinde onun derin hisleri, yaşama olan sevgisi, vatani için kaygıları, özgürlüğe karşı protesto konularını işlemiştir. Annesine “Kötme İndi Kötme..” adlı şiirini yazmıştır. Bu şiirinde anne sevgisinden ve anneye olan özleminden bahsetmiştir (Kaşşaf, 1957:17).

1941'de Aliş'in Alman tehdidinin korkunç yüzünü gösterdiği “Küçük Tutsak” adlı oyunu yayınlandı. Eserlerinin etkisinin gücü çok büyüktür. Çocuklarda çalışkanlık ve dostluk duygusu geliştirmeye yardımcı olur, onlara vatanlarını sevmeyi, cesur, doğru ve adil olmayı, yaşlılara saygı duymayı öğretir (Haydarova, 2009). Ayrıca o, G. Kadiyrov'ın esirlerin hayatı üzerine yazdığı birkaç şiirini çevirmiştir: “Sagınam İlémné”, “O Töşné Kabat Kürerménmé?”, “Akçarlak, İrkem Hatı” gibi (Mostafin, 1987: 175). Avrupa'daki Alman tehlikesi altındaki günlerde halkı uyandırıp faşizme karşı mücadeleye çağırmak için “Berlin” adlı hikayeyi ve “Totkın” adlı piyesi yazmıştır. (İbrahimova, 1968:87).

Abdulla Aliş, esarette de yazmaya devam etmiştir. Savaştan sonraki 50'li yıllarda yaklaşık on beş şiirini savaş esiri olan Nigmet Térégulov kopyalarını anavatanına ulaştırdı. Bu zamana kadar esirler kampında A. Aliş ile iletişim kuran ve bazı şiirlerini aklında tutarak saklayan eski esir Gazıym Kadiyrov ve Telgat Gıymranov'un aklında kalan “Sagınım İlémné”, «İrkem Hatı », “Tormış Dostıma”, “Kır Kazları”, “Tön Bülmede Tınıç Kına Utıram Yalgız...” adlı şiirleri de eklenebilir. Bu şiirlerin tümü yazarın yaşadığı zamanda matbaada basılmıştır. N.Térégulov tarafından gönderilenler Rusçaya çevrilmiştir ve 1979'da “Tri Poeta-Voyna” (Üç Savaşçı Şair) adlı koleksiyonunda yayınlanmıştır. A. Aliş'in esirlikte (esarette) yazdığı ve bizim tarafımızdan bilinen şiirleri vatanına, halkına doğruluk, sevgi hisleri ile

yoğurulmuştur. Bu ideolojik içerikler Musa Celil'in "Moabit Defterleri" adlı eserine yansımıştır (Davton ve Rahmani, 2009).

Abdulla Aliş, masal tarzındaki adilliği ve söz zenginliği milliyetçiliği, manevi derinliği, içgörü, becerikliliği ve mizahi gücüyle okurları kendine çekmiştir. O, masallar için "çocuğun hayal dünyasına en yakındır" demiştir (İbrahimova, 1968: 87). A. Aliş masallarında doğayı koruma, hayvan sevgisi gibi konuları üstün sanatsal bir üslupla anlatmıştır. Onun bütün eserleri kötülüğe ve sahtekarlığa karşı yöneltilmiş, sessizliği ve güzelliği koruma, dostluğu koruma, insanlık düşünceleriyle beslenmiştir (İbrahimova, 1968:88).

Abdulla Aliş'in masalları sadece eğlendirici değil, öğretici niteliği de taşımaktadır. Onun, "Néçkabil", "Kém Köçlé?" adlı masallarında biyoloji biliminin temel kavramları anlatılmıştır. Doğadaki canlı ve cansız varlıkların birbirleriyle olan etkileşimini konu edinmiştir. A. Aliş, masallarında antopomorfizm tekniğini kullanmıştır. Yani o, doğal fenomenleri canlandırıp karakterize ederek sunmuştur. Bu teknikle masallarında tıpkı bir insan gibi böcekler, kuşlar vb. hayvanlara "konuşma, tartışma, öfkelenme, sevinme" gibi duygu durumlarını yüklemiştir. Örnek olarak "Kém Köçlé?" masalındaki hayvanların birbirleriyle olan tartışmaları vb. olayları ve doğal yaşamlarındaki görevleri betimlenerek anlatılmıştır. (İbrahimova, 1968:88).

"Kapkorsak Padişah" adlı masalında hakim sınıflara bakarak nefret uyandırmayı konu edinmiştir. Bu masalında imgeleri kullanmıştır, halk masalı geleneğini de sürdürmüştür. Ayrıca o, masallarında özel bir abartıya, metafora, epiteye ve iki sınıf arasındaki karşılaştırmaya yer vermiştir. Masallarında kötülük- adillik, doğru-yanlış gibi karşıtlıkları barındırır. "Kapkorsak Padişah" adlı masalında batır yiğidi; "Onun elleri çelik gibi sağlam, yumrukları her biri beşer potlu kahraman. O ellerini salladığında bakanları ve askerler korkarak 'işte suya, işte suya' demişlerdir." Kapkorsak padişahı ise "insan gibi görünümü, öküz gibi gözleri, kurt gibi dişleri" şeklinde tasvir etmiştir. (İbrahimova, 1968:89).

"Buzlar-Yavızlar" adlı masalını "Sedov Seferi" üzerine yazmıştır. Kuzey denizinden geçerek gerçekliğe dönüşmüştür. Bu masalda ayrıca Sovyet alimi Otto'nun güçlü, sabırlı olması ve tabiatın zorlu şartlarına karşı yılmadan mücadelesiyle seferin amacına ulaşması imgelenmiştir. (İbrahimova, 1968:90). "Èşçé Abzy", "Kéşeler

Niřiyler”, “Ebilerge Kunakka”, “Utlı Yomırka”, “Kémge Kirek Kimge Kirekmi?” gibi hikayelerini okul çağındaki çocuklara bağışlamıştır. (İbrahimova, 1968:88). Bunun dışında “Termometr”, “Kadıyr Bikmurzinnıñ Cinayeti”, “Kadérlé Bülek”, “Berlin, Çuvar Tavık”, “Kara Karganın Kara Balası” adlı hikayeleri de yazmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

METİNLER

2. METİNLER

2.1 ORJİNAL METİN

1. СЕРТОТМАС ҮРДӘК

Борын заманда башы бүрекле, аягы төкле бер үрдәк булган. (1) Ул үзе сайрый белмәсә дә, күргән бер кошына, хайванына, ерткычына озак-озак итеп яңа хәбәрләр сөйләргә бик ярата икән. (2) Тегеләр аның сүзләрен тыңлый-тыңлый арып, бетәләр, я бөтенләй тыңламый ташлап китәләр икән. (3) «Ишеттәнме бер яңа хәбәр? (3) Сина гына сер тиеп сөйлим»,— дип башлап китә торган булган ул сүзен. (4)

Бердәнбер көнне йорт хужасы үзенен этен иярткән, корыч балтасын биленә кыстырган да урманга киткән, йортындагы һәрбер кош-кортына: «Өйдә юклыгымны берәүгә дә белдермәс булыгыз!»,— дигән. (5)

«Нигә белдермәскә кушты икән?»—дип, үрдәк йөдәп чыккан, ләкин ни өчен икәннен һич төшенә алмаган. (6)

25

Кош-кортлар хужаларыннан башка бер кич кунганнар, берни булмаган. (7) «Икенче көнне дә кайтмас бу»,— дип, алар хужаны чакырып кайтырга берәрсен жибәрергә булганнар. (8) «Син очасың да, син йөзәсең дә, син йөгәрәсең дә, син бар!»— дигәннәр алар үрдәккә. (9) «Ләкин берүк нишләп йөрүенә берәүгә дә белгертәсе булма!» —дигәннәр. (10) Үрдәк күнгән: «Ярар, сезнең хакыгыз өчен генә барсам барырым инде»,— дигән. (11)

Иртә торгач та үрдәк, уйлап-нитеп тормаган, тамагын туйдырган да юлга чыккан. (12) Башта ул канатларын кагып очкан, оча-оча бер елгага барып

төшкән. (13) Ишкәкләре — тәпиләре үзәндә булганга аптырамаган, йөзеп тә киткән. (14) Елга буйлап озак йөзгәч, корыга чыгып тәпи-тәпи дә йөгәргән... (15)

Бара-бара куе бер урманга барып житкән. (16) Төрле тәмле жиләкләр, симез бөжәкләр ашый-ашый, урманга кереп тә киткән. (17)

Үрдәк күбәләк куып йөргәндә, аның каршысына бер керпе килеп чыккан һәм аңа сүз дә кушкан: (18)

— Кая барасың болай?—дигән. (19)

Үрдәккә инде шул гына кирәк тә икән. (20) Юл буе берәү дә очрамаганга, берәү белән дә жәелеп сөйләшәргә туры килмәгәнгә, аның бик эче пошкан булган, иптәшләренең әйткәннәрен дә оныткан, сүз артыннан сүзгә тезәргә тотынган: (21)

— Урманда утын кисүче хужабызны эзлим. (22) Житмәсә, этебез дә аңа ияреп киткән иде. (23) Хәзер йорт-жирне саклаучы берәү дә юк. (24) Аларны чакырып кайтырга иптәшләрем мине жибәрделәр,— дигән. (25)

— Синең өең еракмы соң?—дигән керпе. (26) — Анда симез тычканнар, усал еланнар юкмы?— дип сораган. (27) Аның үз хәле хәл, бик нык ашыйсы килә икән. (28)

— Менә шушы сукмак безнең өйгә туп-туры алып бара, бер кешегә дә әйтмә, кара!—дигән үрдәк. (29) Өйләрендә еланнарның бөтенләй юклығын, тычканнарга көн бирмәүче мәченең шуклығын да сөйләп биргән. (30)

26

Алар дус булышып аерылганда, энәле киём кигән булса да, керпе бик файдалы кинәш биргән: (31)

— Мин инде андый усалларның берсе дә түгел, синең серләреңне белсәм дә, каян килүеңне күрсәм дә, сиңа зарарлы эш эшләмәм. (32) Шулай да син саграк бул. (33) Очраган берәүгә серләреңне сөйләмә. (34) Серәң эчәндә торса, йортың тыныч булыр, жимерелмәслек нык булыр,— дигән. (35) Керпенең бу

акыллы киңәшенә үрдәк һич колак салмаган, ашыга-ашыга урман эченәрәк атлаган. (36)

Бара-бара үрдәккә озын колаклы бер куян очраган һәм ул да аңардан сораган. (37)

— Әй, бүрекле үрдәк, көзгә төсле матур, кыр төсле зур күл булганда, ни эшләп урманда буталып йөрисен? (38)

— Хужабыз белән этебез урманга утын кисәргә киткәннәр иде, өебез ялгыз калды,— дигән үрдәк, керпегә сөйләгәнне моңа да сөйләп биргән. (39) Куян эченнән генә: «Алай булгач хужаның алмагачларын кимерергә барырга бик жайлы вакыт икән»,— дигән. (40) Үрдәктән өйләренәң кайдалыгын сорашкан, теге юләр моңа да серен ачкан. (41)

— Хужаңны күргәнем юк,— дигән дә куян куаклык эченә кереп югалган. (42)

Үрдәк тагын алга киткән. (43) Бара-бара бер аланлыкка барып җиткән. (44) Анда бер зур соры аю мышный-мышный йоклап ята икән. (45) Үрдәк аны да уяткан. (46) Керпе белән куяңга сөйләгән сүзне аңа да сөйләп биргән. (47) Сүз ахырында аюдан сораган: (48)

— Эт иярткән, кулына балта тоткан кешене күрмәдеңме? (49)

Аю:

— Күрмәдем,— дип җавап биргән. (50) Үрдәкнең кайгысын уртаклашкандай булып кыланган: —Урман эченәрәк керсәң, һичшиксез, табарсың, дип, юл өйрәтеп җибәргән. (51) Ә үзе эченнән генә: «Хужаның умартасын ватып, бал ашап кайтырга бик жайлы вакыт икән»,— дип, ашыга-ашыга китеп тә барган. (52)

Үрдәк һаман хужаны эзләвен дәвам иттергән. (53) Аның

27

саен урманның эченәрәк керә барган. (54) Бара торгач, аның каршына бүре килеп чыккан һәм аңа сүз кушкан: (55)

— Әй бүрекле баш, шушындый кие урманда япа-ялгызың гына курыкмыйча батырланып ничек йөрисең?— дигән. (56) Теге дә үзенек ник йөрүек сөйләп биргән. (57) Хужаның өйдә юклыгын, этнең дә аның белән бергә ияреп китүек бүрегә дә әйткән. (58) Усал бүре тешләрен шыкырдаткан, үз- үзек: «Боларның сарыкларын барып ашап кайтырга бик жайлы чак икән»,— дигән, ә үрдәккә: «Андый кешекне күргәнем юк!» — дигән дә үзе куаклар арасына кереп югалган. (59)

Үрдәк һаман туктамаган. (60) Хужасын эзләүек һаман дәвам иткән. (61) Күргән бер коштан, төрле ерткычтан, хәтта нәни бөжәкләрдән дә бу турыда сорашып бара икән. (62)

Бара-бара аның каршысына кәлтәдәй койрыклы бер төлке килеп чыккан. (63) Теге дә ахмак бит, моңа да сүз кушкан: (64)

— Багалмакай, матур апакай, минем хужамны күрмәдеңме?— дигән. (65) — Янында эте, кулында балтасы бар иде,— дип өстәгән. (66) Хужасыз һәм этсез өйдәге хайваннарның тынычсызлануларын, алардан башка куракуларын да сөйләп биргән. (67)

— Чибәрләренең чибәре, гәүһәрләренең гәүһәре, күрдем мин аны!— дигән төлке. (68) — Янында кәкре койрыклы эте дә, билендә корыч балтасы да бар иде,— дип өстәгән. (69) Үрдәкне үзе белән ияртеп киткән. (70) Алар бик озак барганнар һәм куак белән капланган елга буена килеп туктаганнар. (71) Шунда төлкенек оясы буенда балалары уйнап йөриләр икән. (72)

Алар:

— Әни, безгә азык алып кайттыңмы?—дип, аның тирә-юнен сырып алганнар, ә ул авызын ерган килеш, үрдәккә күрсәткән... (73)

— Менә, бәбкәләрем, сезгә тәмле үрдәк ите,— дигән һәм шул минут үрдәкне буып, балаларына бүлеп тә биргән. (74) «Үрдәк ите бигрәк тәмле була икән!» — дип, алар,

авызларын ялый-ялый, аны ашап та ташлаганнар, ләкин туймаганнар, аналарыннан тагын да сораганнар. (75)

— Хәзер, бәбкәләрем, авылга барам, берьюлы берничә үрдәк алып кайтам,— дигән төлкө. (76) Балаларын калдырып авылга киткән. (77)

Бер Сертотмас үрдәк аркасында бу хужалык тәмам туздырылган булып иде, ләкин хужа уяу кеше булган, дошманнарына каршы һәр жирдә киртә куйган. (78) Куян рәшәткә арасыннан үтә алмаган, кире борылган. (79) Аю бәрәңгә базына төшкән. (80) Бүрөгә дә сарыклар эләкмәгән, хужалык абзарына ул бөтенләй керә алмаган. (81) Төлкө хәйләкәр булса да, сыза алмый калган, үрдәк ите ашыым дигәндә генә, капкынга эләккән, ә хужа кайткач инде, аның кирәген биргән... (82) «Тагын берничәне тоткач, толып тектерермен»,— дигән һәм тиресен киптерергә амбарга элгән. (83)

Хайваннар эшнәң нидәлеген хужага сөйләп биргәннәр, Сертотмасын шундый зур эшкә кушуларына алар да бик нык үкенгәннәр. (84)

29

2. КАПКОРСАК ПАТША

I

Әүвәл заманда, кәжә команда, үгез адмирал, бүре генерал, саескан сотник, төлкө шутник, үрдәк үрәтник булган заманнарда бер патша яшәгән, ди. (1) Аты — Капкорсак, кушаматы — Бушборчак булган, ди, бу патшаның. (2) Кеше төслә үзе, үгезнеке төслә күзе, бүренеке кебек тешләре, нәкъ ерткычны кебек булган, ди, кылган эшләре. (3)

Ул үзе Канкояр патшаның зур улы иде, ди. (4)

Канкояр патша үлгәч, аның урынына өлкән улы Капкорсак — Бушборчакны патша иттеләр, ди. (5) Патша булам, башыма таж киям, тәхеткә менәм дигән көнне, Капкорсак патша барлык сарай хезмәткәрләрен жыеп, рәттән тезеп, дер селкетеп тиргәп алды, ди. (6)

— Минем өчен дөньяда тине булмаган, әлегә кадәр бер патша да кимәгән, бер мәмләкәт тә белмәгән, бер патшаның да күзе күрмәгән, иң кыйммәтле, иң матур, иң яхшы таж ясагыз,— дип кушты, ди, ул министрларына. (7)

— Сөзгә ун тәүлек вакыт бирәм, шул вакытка таж өлгергән булсын. (8) Әгәр дә мәгәр, мин әйткән вакытка таж өлөрмәсә, барыгызны да тончыктырачакмын,— дип әйтте, ди, Капкорсак патша. (9)

Көн уйладылар, ди, министрлар, төн уйладылар, ди. (10) Уйлый-уйлай башлары авыртты, татлы йокылары качты. (11) Тамакларына аш үтмәде, эчләренә эчемлек житмәде, ди. (12)

Бер көн үттә, ике көн үттә, өч көн үттә, ди. (13) Таж өл

30

гертергә билгеләнгән көн якынлашканнан-якынлашты, ди. (14) «Дөньяда тине булмаган, моңа кадәр бер патша да кимәгән, иң матур, иң зур, иң яхшы, иң кыйммәтле тажны нәрсәдән ясарга кирәк икән?»— дип уйладылар, ди, алар. (15)

— Көмештән ясасак — андыйны министрлар да кия, мәржәннән эшләсәк — андыйларны бөтен дөнья белә, алтын тажны һәр патша да кия, дигән фикергә килделәр, ди. (16) Алар уйлай тордылар, ә көннәр бер-бер артлы үттеләр дә үттеләр, ди. (17)

Тажны вакытында өлгертмәгәч, Капкорсак патша буран куптарып, көзгә жил күк әче сызгырып ачуланарга тотынды, ди. (18) Хәлвә китерделәр — ашамый, ди, конфет - шоколадка карамый, ди. (19) Тажны даулап кызып китте, ди, тәмам үләр чиккә житте, ди. (20)

— Минем тагын бер теләгем бар: монысын инде һич кичекми үтәргә, тирән елгалар кичәргә, барлык авырлыкларга чыдарга, минем илемне әйләнәп чыгарга һәм эзләргә шундый кешене,— дип әйтте, ди. (21) — Кем дә кем минем атамның фәрманнарына каршы килгән, аңа булган дошманлыгын эчендә яшереп йөргән, тиеш булмаганны ишеткән, сөйләргә ярамаганны сөйләгән, күрергә кирәк түгел- не күргән — энә шундыйларны монда китереgez,— дип әйтте, ди. (22)

Фәрман өстенә фәрман чыккач, аптырадылар-йөдәдә- ләр, ди, патшаның министрлары. (23) Уйлап-уйлап та эшләре алга китмәгәч, уйлау өчен үзләренен генә башлары җитмәгәч, алар күрше патшадагы данлыклы бер таж ясаучы останы чакырырга карар кылдылар, ди. (24)

Хат барып җитмәслек күгелҗем диңгез артыннан, алтын кояшны күмгән таулар сыртыннан, кош очып җитмәслек илләрдән, кеше аягы басмаган жирләрдән, кара болытлар арасындагы шәһәрдән чакырттылар, ди, алар шул останы. (25) Останың исеме—Бикзирәк, кушаматы — Сакалы сирәк, андыйлар Капкорсак патшага бик кирәк иде, ди. (26)

Ак болытлар астыннан, түбәләре зәңгәр күккә тигән таулар башыннан, югарыда янган йолдызларны күзәтеп,

31

түбәндәге күгелҗем диңгез өстеннән җилдәй үтеп, корычканат дигән кошка атланып очты, ди, Бикзирәк Капкорсак патша җиренә. (27) Көн очты, ди, төн очты, ди, ай дигәндә Капкорсак патша хөкем сөрә торган илгә килеп җитте, ди. (28)

Бикзирәк-Сакалы сирәк килгән көнне үк Капкорсак патшаны очратты да мондый сүзләргә әйтте, ди: (29)

— Я, падишаһым-солтаным, иске чабата олтаным! (30) Сөзгә,— дип әйтте, ди,— ашаган тормау сырхавы эләккән икән,— дип әйтте, ди. (31) — Мондый чүп-чарга карамый (карарга да ярамый), мин үземнең төп эшемә, сезнең

фәрманыгызны вакытында үтәргә, юлдагы барлык киртәләргә сүтәргә, сез теләгән теләккә җитәргә юллар сызам,— дип әйтте, ди. (32)

Шул минут эчендә ук Бикзирәк-Сакалы сирәк ашап- эчеп туеп, дөнья сүзен куеп, бил буып, кереште, ди, үз эшенә. (33)

Үгез адмиралны, бүре генералны, саескан сотникны, төлке шутникны, үрдәк үрәтникны — барысын да бергә җыеп, солдатлар кебек тезеп, болай дип әйтте, ди, баш министры Капкорсак патшаның: (34)

— Кем дә кем патшага каршы барса, аңа зарар салса, теле белән патшага каршы сөйләсә, тиеш булмаганны күрсә, ишетергә ярамаганны ишетсә, барырга ярамаган жиргә барса, алырга ярамаганны алса, аларны монда китерегез,— дип әйтте, ди. (35) «Барыгыз, бишегез дә хәзер үк юлга чыгып китегез!» — дип озатты, ди, ул Капкорсак патшаның министрларын. (36)

Биш министр да бүленеп, барысы да начар киёмнәр киенеп, үзләре белән уңар солдат алып таралдылар, ди, илнең төрле ягына: кайсы алланып торган кояш чыгышына, кайсы давиллы кояш баешына, кайсы күгелжем дингез артына, кайсы жып-жылы мич башына юлга чыктылар, ди. (37)

32

Капкорсак патша буран уйната, Бикзирәкне дә ара- тпрә тиргәп елата, ди. (38) Калган министрлар эчләреннән авыр сулыйлар: «Ни булыр, ни булыр икән?»—дип, бер- берсениән сорыйлар, төрлечә уйлыйлар, ди. (39) Ә юлдагылары — озын яллы, стакан тояклы аргамакларын, тимердән үргән камчылар белән кыздырып, һаман алга таба чабалар да чабалар, ди... (40)

II

Зәңгәр күккә башлары тигән таулар уң якта, шомлы кара урманнар сул якта, көмеш тавышлы чишмәләр юл буйлап елан төсле боргалана-боргалана, чылтыр-чылтыр ыгып калдылар, ди. (41)

Бер заман карасалар, министр һәм солдатлар ни күрсеннәр, тап-такыр юлдан таза һәм матур, күрер күзгә батыр бер кеше бара, ди. (42) Үзе жилкәсе аркылы боргаланып- боргаланып беткән бер быргы таккан, ди. (43) Быргысына ул бер өрсә, әлегә беркайда да ишетелмәгән, әлегә беркем дә белмәгән моңлы

һәм дәртле көйне уйнап жибәрә, ди. (44) Агачлар башларын жиргә тидергәнче бөгеп тыңлыйлар, яфраklarын селки-селки рәхмәт укыйлар, ди. (45) Таулар да бу көйне яраталар, аның тавышын, радио кебек, жирнең бар почмагына да тараталар, ди. (46) Батыр егет уйнаган көйне бер генә ишетсәң дә истә кала, ди, аны бер жырлау да күнелгә бетмәс-төкәнмәс көч сала, ди. (47)

Батыр егет янына житүгә, солдатлар атларыннан төштеләр, ди, ә министр, ат өстендә килеш, уйнаучыга сүз кушты, ди: (48)

— Әй, егет, кая барасың, ул нинди уен коралы, син нинди көчле көй уйныйсың, Канкояр белән Капкорсак патшалардан зарлана торган сүзләрнең юкмы?— дип сорады, ди. (49)

— Дөньяда туры юл эзлим, жиңүемнән өмет өзмим, подвалларда яшәүчеләрнең, ашсызларның, жирсез-сусыз- ларның йөрәк моңын жыеп шул көйне тудырдым. (50) Ул без-

049. Сайланма әсәрләр — 3

33

не рухландыра, канатландыра, шатландыра,— дип әйтте, ди, батыр егет. (51) — Фабрика-заводларда кул көчемне бик арзан саттым. (52) Минем кул көчем аркасында күп капкорсаклар туенып ятты. (53) Менә бу канечкеч патшалар, безнең канны сөлек кебек суыручы байлар, бүре кебек ерткыч министрлар булмаса, сез дә, мин дә бу хәлгә калмас идек,— дип әйтте, ди, ул тегеләрнең киёмнәренә карап. (54) — Эшлидер идем заводта, чыдап ачлыкка, инде аннан да кудылар. (55) Хәзер мин эшсез, йортсыз, киёмсез, бары суксам тимер өзәрлек кул көчем генә бар,— дип, йодрыкларын зәңгәр һавада селекте, ди, батыр егет. (56) Аның куллары корыч төсле нык, йодрыклары берсе-берсе бишәр потлы герләр хәтле иде, ди. (57) Ул кулларын селкегәндә, министр һәм солдатлар: «Менә суга, менә суга!»—дип шүрләп тордылар, ди. (58)

Батыр егет сүзен сузды, ди: (59)

— Канечкечләргә: патшаларга, байларга, министрларга каршы көрәшәргә, әйдәгез минем белән киңәшәргә,— дип, биек бер тау янына алып китте, ди, тегеләрне. (60)

Атларын үсеп утырган агачларга бәйләп, Капкорсак ялчылары батыр егет алып барган урынга киттеләр, ди. (61)

Тау итәгенә килеп житкәч, батыр егет жиргә утырды да тагын сүз башлады, ди: (62)

— Карагыз эле, егетләр, тауга!—дип әйтте, ди. (63)— Ул нинди текә һәм биек, ул нинди югары... (64) Жиңүгә булган өметөбез дә шушы таусыман, ул нинди югары, ул нинди биек, жанга рәхәт бирүче, йөрәккә көч кертүче ул жиңү өметө. (65) Шул жиңү өчен барыбызга да берләшергә, безне буучы ерткычлар белән ныклап көрәшергә кирәк, — диде дә, ди, сүзен бетереп:— Кая, егетләр, дусларча бер көйрәтеп алыяк,— дип, тегеләрдән тәмәке сорады, ди. (66) Министр һәм солдатлар бары да берьюлы кесәләренә тыгылдылар, ди. (67) Кайсы алтын савытларга салынган сигара, кайсы көмеш тартмалардан бармак юанлыгы калын папирос, кайсы атлас янчыклардан мунчала төсле чәбәләнеп беткән тәмәке чыгарып суздылар, ди, батыр егеткә. (68) Ул берсен

34

дә алмады, ди, тик тирән итеп, бик тирән итеп шикләнеп карады, ди... (69) Үз юлына таба кинәт борылып киткән иде, ди, «һап» эләктереп алдылар, ди, аны министрның солдатлары... (70)

III

Давылланып торган кояш баешына карап киткән министр һәм солдатлар алтыннан ясалган егерме көпчәкле атсыз арбада таш юлны ду китереп, тузан туздырып, һава бозып кайтучы байны туктаттылар, ди. (71) Аларның сәләмә киёмнәрен күрөп, болар юлбасарлардыр дип белеп, үзенәң житмеш жиде тапкыр ата торган мылтыгын кулына тотып, сүзгә кереште, ди, бай: (72)

— Әй, юлбасарлар, миннән сезгә ни кирәк? (73) Алтын сорасагыз, теләгәнчә бирәм, көмеш дисәгез, күмелгәнчә китерәм,— дигәч сүз башлады, ди, министр: (74)

— Безгә алтының кирәкми — үзебезнеке дә күп. (75) Көмешен дә хәҗәт түгел — анысы да житәрлек. (76) Тик менә син әйт: Канкояр белән Капкорсак патшадан берәр төрле зарар күрмәдеңме?— дип сорады, ди. (77)

— Нинди зарар күрим? (78) Капкорсак патшаның атасы миңа завод салырга жир бирде. (79) Баеган өстенә баетты. (80) Минем кесәмне калынайтты.

(81) Минем рәхмәтемне житкерегез ул Капкорсак патшага,— дип сүзен бетерде, ди, бай. (82) Үзе егерме көпчәкле атсыз арбага кырын ятып, министр һәм солдатлардан шүрләп, күзләрен уйнатып, алтын стаканнарга кып-кызыл эчемлекләр салып бирде, ди, аларга. (83) Потылып-йотылып эчтеләр дә, үзләренең кемлекләрен белдерделәр дә, алга чаптылар, ди, алар. (84)

Көн киттеләр, төн киттеләр, ай киттеләр, ел киттеләр, инә буге жир киттеләр, ди. (85)

IV

Күгелжем дингез артына китүчеләр дә ике кешене очраттылар, ди. (86) Боларның берсе — ятымә белән күбәләк тотучы бер бай малае, икенчесе — сука артыннан бил бөгүче бабай иде, ди. (87)

3*

35

Күбәләк тотып йөрүче малай болай дип җавап кайтарды, ди, министрға: (88)

— Падишабыз безнең жир-суыбызны да, урман-болыннарыбызны да мул итте, гомере дә озын булсын аның,— дип әйтте дә, ди, үзен карый торган асрау янына йөгерде, ди. (89)

Министр һәм солдатлар: «Безгә кирәкле кеше түгел бу!»—дип, күп вакыт уздырмыйча, тузан туздырмыйча, салмак кына атлап, алга юл тоттылар, ди. (90)

Бераз баргач, еракта-еракта, күлгә кебек кенә бөкре бер шәүләне шәйләделәр, ди, алар. (91) Барып житсәләр: ак сакалы тезенә житкән, чәчләре көмешләнеп беткән, аркасы бөкрәйгән, куллары кәкрәйгән бер бабайны очраттылар, ди, алар. (92)

— Үз эшлэгәнең үзеңә булмагач, рәхәтләнеп икмәк белән суга да туймагач, шулмы инде тормыш! (93) Безгә дигән шомырт күк кара туфраклы жирләрне, хуш исләр аңкытып чәчәк ата торган болыннарны, кара куге урманнарны Капкорсак патша үз кешеләренә өләшеп бетерде. (94) Ашъяулык

кадәрле шушы жиремдә, төртсәм аварга тора торган атым белән, эчемдәге янган ачу белән, безне изүчеләргә каргыш-ләгънәтләр яудырам. (95) Жир астында

күмер чабучылар, тауларны актарып тимер табучылар, зур-зур йортлар салучылар, барысы бергә оешып, Капкорсак патшага каршы кузгалырга жыйналар дип ишеттек, шуларга кушылырга сүз беркеттек,— дип әйтеп тә бетерә алмады, ди, бабай, аяк-кулларын бәйләп, үзләре белән алып киттеләр, ди, аны Капкорсак патшаның ялчылары. (96)

V

Таң беленер-беленмәс вакытта, жиде юл чатында, ярлы гаиләнең жиденче улы—житез егетне очраттылар, ди, министр һәм солдатлар. (97)

Житез егет таңның матурлыгына, сандугачларның чут- чут сайравына исе китмиңә, болын, кырларда бил бөгеп,

36

тір түгеп эшләүчеләр тыңласыннар, дип, жырлап йөри иде, ди. (98) Аның жырының түбәндәге кисәген генә ишетеп кала алдылар, ди, теге явызлар: (99)

Ал нурларын чәчеп,

таң туа, Туганкайлар, сез дә күрегез,

Давыл кубар, тиздән

көчле давил, Хакыгызны даулыи белегез. (100)

Озын яллы, стакан тояклы аргамагын туктатты, ди, министр: (101)

— Син нинди егет, таң беленер-беленмәс борын, нишләп болай жырлап йөрисең?— дип сорады, ди, житез егеттән. (102)

— Күз алмам — әтием доктор иде, ул үз гомерендә төрле-төрле дарулар ясады, күп кешеләрне үлемнән коткарды. (103) Ләкин дөньядагы сугыш дигән чиргә каршы бертөрле дә дару таба алмады. (104) Үзе дә, мескенем, шунда һәлак булды. (105) Жанкисәгем—әнием ачылыктан үлде. (106) Инде мин дә жиде ят кулына калып кангырап йөргәнче дип шушы биек күпердән, шушы төпсез елгага

ташланым дип барганда, бернәрсәгә төшендем мин,— дип әйтте, ди, житез егет. (107)

Министр белән солдатлар бар да берьюлы хор белән: (108)

— Нәрсәгә төшендең?—дип сорадылар, ди. (109)

Аларның сорауларын көтмичә үк, пуля артыннан пуля яудырган кебек, сүз артыннан сүзне яудырып торды, ди, житез егет. (110)

— Канкояр патша үлгән дигәч шатланган идек. (111) Аның урынына өлкән улы Капкорсак патша булды. (112) Патша урынына патша бетәме соң,— дип әйтте, ди, житез егет. (113)

Озын яллы аргамакларын хәтфә кебек болынлыкка жи

37

бәрәп, хәерче булып киенгән киёмнәрен төзәтеп тыңладылар, ди, аны министр һәм солдатлар. (114)

— Минем бу хәлгә калуыма патшалар, байлар, министрлар гаепле. (115) Болай гына үлмәскә, алар белән көрәшәргә кирәклеке төшендем мин,— дип әйтте, ди, ул. (116) Ләкин инде соңгы сүзләр министрның чыдамлыгын тәмам бетерде, ди. (117) Ул инде: «Ни карап торасыз?»— дип эләктерергә кушты, ди, житез егетне. (118)

VI

Алланып торган кояш чыгышына карап китүчеләр дә бик озын юл үттеләр, ди, ничәмә-ничә диңгез төсле зур күлләрне, олы күлләрне кичтеләр һәм ап-ак кар белән капланган жиргә житкәч очраттылар, ди, бер юлчыны. (119) «Кирәкле кешебезне таптык!»— дип шатланып, үзләренең уңганлыкларыннан мактанып, бу юлчыны туктаттылар да, ди, һәм сорадылар, ди: (120)

— Әй юлчы, кайдан кайтасың? (121) Капкорсак патшаның атасыннан яки үзеннән зарланмыйсыңмы?— дип әйттеләр, ди. (122)

Артлы чанага кырын яткан, төлке толыпка кереп баткан юлчы ак кэгазьдэй агарынып китте, ди: «Болар юлбасарлардыр, никадэр малым, никадэр байлыгым эрэм була бит»,— дип уйлап башлады, ди, сүзен юлчы: (123)

— Без дин кешелэрен жирдэге гади эшлэр бер дә кызыксындырмый,— дип суфыйланган иде, ди, юлчы, «Ан- сын яхшы белэбез», дигэч, эй өлкән кешелэр, Капкорсак патшага нинди яктан тел тидерим, ничек аны артка чигерим! (124) Патшалар барысы да диннең зур таянычы алар, Канкояр патша дин өчен онытылмаслык хезмәтләр калдырды, бик күп итеп чиркәүләр, мәчетләр салдырды. (125) Шулай булгач, ничек аны яманлыым сезгә? (126) Капкорсак патшаның да атасы юлыннан баруын телибез,— дип сүзен бетерде, ди, ул. (127)

Үзе: «Алай-болай итмәсеннәр, мине талап китмәсен

38

нәр!»—дип, министр белән солдатларның кулларына хәергә килгән алтын акчалар сузды, ди. (128) «Акчаң булса, төрлө жәфалардан да котылып була!»— дип уйлап, үз юлына тизрәк сызды, ди. (129) Министр һәм аның солдатлары рәхмәт әйтеп, баш иеп, «Безгә кирәкле кеше түгел бу!» — дип атларын искән жилдәй жилдереп алга чаптылар, ди. (130)

Көн киттеләр, төн киттеләр, ай киттеләр, ел киттеләр, инә буге жир киттеләр, ди. (131)

VII

Хәерчелеккә баткан, күз яшьләренә чыланган, аһ-зар белән тулган ил елый. (132) Күз яшьләре елгалар булып ага. (133) Капкорсак ялчылары аны күрмәмешкә салыналар. (134) Аһ- зарлар йөрәкләрдән сөрәм булып күтәрелә — алар күрмәгән булалар, телләр туктаусыз хәсрәт сүзләрен сөйлиләр — алар ишетмәгән булып кыланалар. (135) Зәңгәр күктә янган йолдызлар да бу илгә тирән кайгыру белән карыйлар, офтаналар, офыктан күтәрелгән кара болытлар да яумыйча таралалар. (136) Жил дә әкрән генә исми — давыл булып котыра; яңгыр да, яварга тотынса, бөтен жирне су белән тутыра. (137)

Давыллы кояш баешыннан батыр егетне, күгелжем диңгез артыннан бөкре бабайны, алланып торган кояш чыгышыннан житез егетне китерделэр, ди, теге явызлар Капкорсак патшага. (138)

Ишэк акырган кебек ямьсез тавыш белэн, эчендэ янган ачу белэн, күзеннэн төтен пыскытып, авызыннан төкерек чэчеп, башлады, ди, сүз Капкорсак-туймас күз: (139)

Кош очып житмәслек илләрдән, кеше аягы басмаган жирләрдән, жиде диңгез үтеп, шарлавыклар кичеп, минем илемә — Капкорсак патша жиренә килгән осталар остасы Бикзирәк, минем сезгә сүзем бар эзрәк,— дип әйтте, ди, Капкорсак патша. (140)

Шул сүzlәрне әйтеп, буге матча чаклы Капкорсак патша идән буенча бер атлаган иде, идән сыгылды, ди, икен

39

че атлаган иде, үз аягына үзе абынып егылды, ди. (141) Шуннан авызы тыгылды, ди. (142)

Йөгереп килделэр, ди, караучылары, суздылар, ди, кулларын, алып салдылар, ди, алар Капкорсак патшаны алтын тэхетенә. (143)

Күп жылләр искәч, күктәге кара болытлар күчкәч, бияләй кадәрле килбәтсез күз кабагын ачып, чүмеч кебек зур күзләреннән төтен пыскытып, чөгөндөр төсле кызыл борыныннан пар пошкырып, иләктәй зур авызы белән көзгә жил күк сызгырып: (144)

— Өлгерәме таж минем башка?—дип сорады, ди, Капкорсак патша. (145)

Бикзирәк-Сакалы сирәк:

— Икенче фәрманыгыз кичекми үтәлдә, гаепле кешеләр китерелдә. (146) Көтәләр, күрәмсез, нинди жәза бирәсез?— дип, сүзне икенчегә борып, таж турында дәшми торып, тәрәзәгә таба бармагы белән күрсәтте, ди. (147)

Бик күп халык жыйналган майданга батыр егет һәм аның иптәшләре китередгәннәр иде, ди. (148) Алтын тәхетә белән күтәрәп алып чыктылар, ди, Капкорсак патшаны жәза күтүчеләр янына. (149)

Кала уртасындагы зур майданга чыжлап торган тал чыбыгы ташый башладылар, ди. (150) Капкорсак патшаның болыннарындагы читән үрергә яраклы баблык таллар бөтенләй киселеп беткәннәр иде, ди. (151)

Капкорсак патшаның атасы Канкоярның шул таллардан чыжлап торган камчылар ясатып, үзенә каршы килүчеләрне шулар белән шыр-ялангач килеш кыйнатып, күнел ачу гадәте бар иде, ди. (152) Капкорсак патшаның бу ерткычлыгын да атасыннан калган бер гадәт кенә дип карадылар, ди, кайберәүләр. (153)

Майданның бер почмагында дегет төсле кара төтен зәңгәр һавага үрелеп, аның астында кызыл телләрен сузган ялкыннар күренеп тора, ди. (154) Кеше күтәрә алмаслык зур кадакны шул ялкыннарда кып-кызыл иттереп кыздырырга тотындылар, ди, явыз кешеләр. (155)

40

Давылга бай кояш баешыннан китерелгән батыр егетнең телен шул кыздырылган зур кадак белән юан баганага кадаклап куйдылар, ди. (156) «Менә

сиңа сөйләргә ярамаган сүзләргә сөйләвеңнең жәзасы!»—дип әйттеләр, ди, ерткыч кешеләр. (157)

Алланып торган кояш чыгышыннан китерелгән житез егетнең шомырт кебек кара күзләренә кылдан нечкә итеп очланган инәләр кададылар, ди. (158) «Менә сиңа күрергә ярамаган әйберләргә күрүеңнең жәзасы!» — дип шаркылдадылар, ди, жәзалаучылар. (159)

Күгелжем дингез артыннан китерелгән бөкрә бабайның колак яфракларын кисеп ташладылар, ди. (160) «Менә сиңа ишетергә ярамаган сүзләргә ишетүеңнең жәзасы!»—дип авыз ердылар, ди, явыз кешеләр. (161)

Шушындый бер әрнү вакытында батыр егет үзенә уен коралында уйнарга теләде, ди. (162) Житез егет жырларга сорады, ди. (163) Бөкре бабай, моңлы итеп, бик моңлы итеп карап, башын чайкады, ди. (164)

Көлеп караган кояш чыраен сытты, ди. (165) Әкрән генә искән жилдән давыл купты, ди. (166) Офыктан болытлар күтәрелделәр, ди. (167) Яңгыр китте, ди, янган утны сүндереп үтте, ди. (168)

— Аларга бу жәза гына аз!—дип, Капкорсак бу өч бәхетсезне дар агачына китерергә кушты, ди. (169)

Үзе, алтын тәхетенә утырып, шул өч меккеннең дарга асылган килеш, тыпырчынып-тыпырчынып жан бирүләрен, рәхәтләнеп, эче катканчы көлеп карап торды, ди. (170) Өчесенең дә кайнар йөрәк каннарын алтын стаканнарда салып эчте, ди. (171)

Батыр егетнең иптәшләре мәйданның иң аргы читенә генә жыелганнар иде, ди. (172) Алар, батыр егет башлаган эшне дәвам итәргә ант итеп, эчләреннән янып, бу меккеннәр өчен сызланып торсалар да, кузгала да алмадылар, ди. (173) Ялангач кылычларын жылкәләренә салган гаскәрләре Капкорсак патшаны саклап тордылар, ди. (174)

Канкояр патша жәзалап үтерткән кешеләрнең сөяк

41

ләрен жыеп, бу өч бәхетсезнекен дә шуңа кушып үзенә торыр өчен сарай салдырды, ди, Капкорсак патша. (175)

Алтын белән тоташтырып, кеше сөякләрен берләштереп, ука-ефәкләр, ахак-бриллиантлар белән бизәп бер таж эшләде, ди, Бикзирәк Капкорсак патшага. (176)

Кош очып житмәслек алсу кояш баешыннан, кеше аягы барып житә алмаслык кояш чыгышыннан, күктән дә күгрәк күгелжем дингез артыннан искән жилләр бу сарай нигезендәге сөякләрнең моңын тараттылар, ди, бар илгә. (177)

Жир тетрэгән, күк күкрэгән, диңгез ташыган кебек, көчле ташкын булып, бу илнең батыр егетләре, ярлылары, бил бөгүчеләре, житез егетләре, уңган кызлары күтәрелделәр, ди, Капкорсак патшага каршы. (178) Аларның барысын бергә жыеп, аңламаганнарын аңлатып, күрмәгәннәрен күрсәтеп, житәкләде, ди, аларны акыллыларның иң акыллысы. (179) Бер кулында шәһитләр канына буялган кызыл байрак, ди. (180) Анда утлы сүзләр белән: «Илнең ярлылары, жирсезләре, сусызлары, хокуксызлары, изелүчеләре, интегүчеләре, капкорсакларга каршы ут ачыйк, ачыйк!» — дип язылган, ди. (181) Икенче кулына ул корыч мылтыгын кысып тоткан, ди. (182) Изелгән илнең барлык почмакларыннан күтәрелеп, корыч ташкын шикелле алга омтылып, килеп життеләр, ди, алар Капкорсак патша сараена: (183)

— Сезде безнең энеләребезнең йөрәк итен кимерүче? (184)

— Сезде безнең кардәшләребезнең йөрәк канын алтын стаканнарга салып эчүче? (185)

— Сезде безнең туганнарыбызның асыл сөякләреннән үзегезгә сарайлар салдыручы? — дип барып ябыштылар, ди, алар Капкорсак патшаның һәм министрларның бугазына. (186)

Капкорсак патшаның министрлары, сакчылары, солдатлары тукталып-тукталып, хәл жыеп, хәл жыеп сугышып караганнар иде дә, булдыра алмый, кайсы кая качып беттеләр, ди. (187)

Капкорсак патшаны юк итеп аның барлык министр

42

ларын куып, яңа ил төзи башлаганнар иде, ди, яңа хужалар. (188)

Ләкин егерме көпчәкле автомобильдә йөрүче бай, шомырт төсле кара туфраклы жирләрне биләп торучы алпавыт, дин богауларын өлэшүче козгын — барысы бергә жыелып, тагын баш булмакчылар иде, ди, бу яңа хужаларга. (189)

Бөек көрәштә корбан булучыларның каннары буялган байракны жилфердәтеп алгы жиңүләргә өндәде, ди, яңа хужаларның зирәк юлбашчысы. (190) Бер селкенделәр — богаулар коелды, ди. (191) Көч жыеп икенче

селкенделәр—дошманнар чигенделәр, ди. (192) Егерме көпчәкле автомобильдә йөрүчене, берүзе жиде йөз житмеш дисәтинә жир биләүчене, дин богавы өләшүчене, бишкә алганны унбишкә сатучыны — барчасын күгелжем диңгезгә батырганчыга кадәр кудылар, ди, яңа хужалар. (193)

Бикзирәк-Сакалы сирәкне исән-сау калдырдылар, ди. (194)

— Тажлар урынына безгә пөхтәләп зур машиналар ясарсың!— дигән бурыч тапшырдылар, ди, аңа. (195)

Тынычланып калды, иркен сулыш алды, ди, бу ил. (196) Бу илдә инде эшче канын имүче сөлекләр дә, сука артыннан бил бөгүчеләрне изүчеләр дә бөтенләй калмадылар, ди. (197)

Хәзер заводлар, фабрикалар батыр егетнең балаларына бирелгән, алар шатланып, рәхәтләнеп үзләре өчен үзләре эшлиләр, ди. (198) Кара туфраклы жирләр, чәчәк атып, хуш ис аңкып торган болыннар бил бөгүче бабайның малайларына тапшырылганнар, алар сөөнә-сөөнә ул жирләрдә игеп игәләр, ди. (199) Житез егетнең балалары да бу илне сөяләр, аңа үзләренең акыл көчләрен кызганмый бирәләр, ди. (200)

Бернинди дә патша юк, ди, алар илендә. (201) Алар үз илләренә үзләре баш булып яшиләр, ди. (202) Яшәгән саен яшисе килә, һәр кичнең иртәсен, һәр төннең таңын күргән саен күрәсе килә, ди, алар илендә. (203) Гөлгә төренгән ил, дөньяда иң бәхетле, иң матур ил — алар иле, ди. (204) 43

3. АЕРЫЛГАННЫ АЮ АШАР, БҮЛЕНГӘННЕ БҮРЕ АШАР

Күз күреме житмәслек, очына-кырыена чыгып бетмәслек бик зур бер болында күкрәшеп үләннәр үскәннәр. (1) Чалгы белән чабарлык булып өлгергәннәр. (2) Төрле төстәге матур чәчәкләр анда хуш исләр таратканнар. (3) Кош-кортлар үзләренең матур сайраулары белән болынны яңгыратканнар. (4)

Менә шундый матур болында ат көтүе йөргән. (5) Дугадай муенлы, стакан тояклы аргамаклар болын үләннән ашаганнар. (6) Туйганчы салкын чишмә суын эчкәннәр. (7)

Бу атларның көтүчеләре булмаган. (8) Бары тик үз араларыннан иң сылу, иң йөгерек, иң житез Жирән Кашка гына көтүче хезмәтен үти икән. (9) Ул, муенындагы кыңгыравын шалтыратып, башкаларны үз артыннан ияртә, барысын бергә туплап йөртә икән. (10)

Жирән Кашка бөркөнне бик арыган булган, кичен аның йокысы калган булган. (11) Ул ятып берәз хәл жыйнарга, йоклап алырга уйлаган. (12) Иптәшләренең барысын бергә жыйган да әйткән: (13)

— Аерылсагыз, айга житмәссез, бүленсәгез, бүген бетәрсез, бергә йөрсәгез, рәхәт көн итәрсез,— дигән. (14)

Атлар башта гел бергә йөргәннәр. (15) Рәхәт көн күргәннәр. (16) Кичкә таба берничәсе бик начар иткән, көтүдән аерылып киткән. (17) Алар Жирән Кашканың сүзләрен онытканнар. (18) Аның файдалы киңәшен тотмаганнар. (19)

Аерылып киткәннәре килбәтсез зур бер аюга очраган

44

нар, куркуларыннан һушсыз була язганнар, бик тиз генә кайту юлына борылганнар. (20) Ләкин аю алар артыннан калмаган. (21) Әй куган, әй куган, хәер, тоталмаган. (22) Әй йөгөргәннәр, әй йөгөргәннәр атлар, юлларында тау очраган — йөгөреп менгәннәр, урман очраган — аша чыкканнар, чокырдан сикерергә уйлаганнар — булдыра алмаганнар. (23) Тирән чокыр эченә егылганнар. (24) Аякларын сындырганнар. (25)

Тагын өчесе көтүдән бүленеп киткән булган. (26) Күп үтмәгән, алар да Жирән Кашканың туры сүзләрен исләренә төшөргәннәр, үзләренең бүленеп китүләренә үкенгәннәр, ләкин инде соң булган. (27) Каршыларына тешләрен шыкырдатып, күзләрен акайтып бер соры бүре килеп чыккан. (28) Алар бу явыз дошманны күргәч, каушап калганнар, үз-ләрен-үзләре белештерми, ярып, кайсы кая таралганнар. (29) Бүре шунда ук бер атның бугазына ябышкан, буып алган, егып та салган, авызын ялый-ялый ашып калган. (30) Калганнары әй йөгөргәннәр, әй йөгөргәннәр. (31) Йөгәрә-йөгәрә көтүне узып киткән булганнар. (32) Жирән Кашка муенындагы кыңгыравының матур шалтыравын ишеткәннәр һәм туп- туры шунда карап киткәннәр. (33)

Барысы да Жирән Кашкага үз башларыннан үткән хәлләрне сөйләп биргәннәр, аның туры сүзен тотмауларына бик үкенгәннәр. (34) Ә Жирән Кашка

башын чайкаган, кыңгыравын көчле итеп бер шалтыраткан — көтү бергә жыелган, тагын бер шалтыраткан да сөйләргә тотынган. (35)

— Күрдегезме сүземнең дәрәслеген: аерылганнар аюдан өркөп һәлак булдылар, бүленгәннәр бүрегә очрадылар, — дигән дә кыңгыравын өченче мәртәбә шалтыраткан һәм барлык аргамакларын болынга тараткан. (36)

45

4. НЕЧКӘБИЛ

I

Каршыгызда, менә күрәсезме, нәрсә соң ул, беләсезме? (1)

Шашка шакмаклары төсле тезелеп киткән йортлар. (2) Ул йортларда яшиләр кортлар. (3)

Кортлар? Нинди кортлар? (4)

Татлыдан-татлы бал жыялар, шәмгә яраклы балавыз коялар. (5) Ерак-ерак жирләргә очып китәләр. (6) Укларын кадасалар, еларлык итәләр. (7)

Аларның йортларын мак чәчәгә кебек кызылга, үлән төсле яшелгә, комсыман сарыга, күк төсле зәңгәргә, төрлө-төрлө матур төсләргә буяганнар. (8)

Өнә теге читтә, кайгыдан кара коелып, мескен генә булып, бер багана тора. (9) Элекке вакытта умарта кортларының оялары шундый булган. (10) Ә хәзер инде ул искелек күренеше булып калган. (11)

Белмәгәннәр белсеннәр, чагыштырсыннар, күрсеннәр, рәхәтләнеп йөрсеннәр безнең колхоз умарталыгында. (12)

Өнә, зәп-зәңгәр офык читеннән көлә-көлә алтын кояш та күтәрелә. (13) Аның шаян нурлары, жиз уклары умарта өйләренең стеналарына тияләр дә: (14)

— Торыгыз, торыгыз, эшкә тотыныгыз,— дияләр. (15)

Башта сирэк-мирэк кенә, берәмләп кенә, бал кортлары ояларыннан чыгалар. (16) Кояш югары менеп киткәч,

46

һава жылынып житкәч, көгүләре белән бергәләшеп, жиң сызганып, күмәкләшеп эшкә ашыгалар. (17)

Зың-зың... Еракка-еракка, бакчаларга, кырларга, урманнарга, болыннарга... (18)

II

Менә бу зәңгәр ояның хужалары бик күп аның. (19) Кулындагы бармакларынны мең тапкыр санасаң, яки күктәге йолдызларның санын исәпләп карасаң, бәлки аларның очына чыгарсың. (20)

Көннең көн буена армыйча, ялыкмыйча-талмыйча, кыздырып йөри кояш, һәрбер тереклекне: бөжәкне, жәнлекне, хайван-терлекне, кешеләрне хезмәткә чакыра... (21) Аның чакыру тавышына зәңгәр өйнең хужалары да колак салалар. (22)

Барысыннан да алдан торып, «соңга калам ахры» дип, бар көченә йөгереп, менә шушы зәңгәр йортның ишегеннән, сөйгән өе эченнән Нечкәбил тышкы якка чыкты. (23)

Алмагач биеклегә күтәрелгәч тә, зәңгәр өйнең кайда- лыгын билгеләде Нечкәбил: «Усаллар килеп өйне алмаштырмасыннар, Нечкәбилне саташтырмасыннар». (24) Шуна күрә ул өйнең төсен жентекләп карады. (25) Өйнең төсе кук төсле зәңгәр. (26) «Сау бул, өйкәем, матур гөлкәем»,— диде Нечкәбил, өе өстендә бер-ике мәртәбә әйләнде дә ук шикелле туп-туры очты да китте. (27)

III

Озак, бик озак очты Нечкәбил. (28)

Өлгергән арыш, үзенң башакларын селкеп аны сәламләп калды, чәчәкләргә төренгән кыр алкышлап каршы алды. (29)

Нечкэбил, кечкенэ очкыч модели төсле эйлэнэ-эйлэнэ, чэчэккэ килеп төште... (30) Тирэ-ягы тулы чэчэклэр: ап-аклар,

47

сап-сарылар, зэп-зэңгэрлэр, кып-кызыллар. (31) Йомшак кына искән жил белән селкенэлэр, йөрәкне жилкендерэлэр. (3) Тирэ-якка хуш ис чэчэлэр, әйтерсең, ислемай сөрткәннэр. (323)

Бер чэчәктән икенчесенэ, икенчесеннән өченчесенэ күчэ Нечкэбил. (34)

Бер чэчәктән икенчесенэ куна-куна, чэчәк тузанына буялып бетэ. (35) Ул тузанны бер чэчәктән алып, икенчесенэ калдырып китэ. (36) Шулай итеп уңышны күтәрүдә ярдәм итэ. (37)

IV

Чэчәктән чэчэккэ күчкәндә, аларның татлы суларын эчкәндә, Нечкэбилгә бер саранча очрый. (38)

Житмәсә: «Әй йонтач!» — дип, Нечкэбилгә эндәшә. (39)

— Минем исемем Нечкэбил, сүзең булса, якын кил,— ди Нечкэбил. (40)

Саранча, якынрак килә дә, Нечкэбилнең ни эшләп йөрүен сораша, аннан үзе турында да сүз ача: (41)

«Минем бабаларым бу илгә ачлык елны Иран якларынан очып килгәннэр. (42) Күрәсең, монда тормыш шәбрәк, дип белгәннэр. (43) Ләкин кешеләр аларны агулап үтергәннэр, канаулар казып күмеп бетергәннэр. (44) Шомырт түшле сыерчыкларга кадәр безне берәмләп чүпләгәннэр». (45)

Нечкэбил каршы җавап кайтара. (46) Җавапны тыңлаган саранчаның күзләре акая. (47)

— Үзләренә файда китерсәң, кешеләр агулап та үтермиләр, күмеп тә бетермиләр. (48) Жылы өй ясап үрчетэләр, тәмле ширбәт эчертеп үстерэләр. (49) Игеннэрнең башларын коеп йөргәч, нигә үтермәсеннэр,— дип, Нечкэбил сүзен бетерә. (50) Нәкъ шул вакыт һавада сыерчыклар көтүе күренә. (51) Арадан берсе, артык тересе, чем-кара түшлесе, теге саранчаны тота да йота. (52)

Саранча турында сүз дә шуның белән бетә. (53)

Ә безнең Нечкәбил алга таба очып китә. (54)

48

V

Чәчәктән чәчәккә күчкәпдә, баллы сулар эчкәндә. (55) Неч- кәбилгә тагын кемдер эндәшә, үзе янына дәшә: (56)

— Чага торган кортчык, минем яныма килеп чык,— ди. (57)

Нечкәбилнең исе китми, аның янына бармый-нитми: (58)

— Минем исемем Нечкәбил, булса сүзең, үзең кил,— ди. (59)

Бусы да кешеләрдән, хайваннардан зарлана: «Кайсы кулы белән бәреп үтерә, кайсы койрыгы белән сыпырып бетерә,— ди. (60) — Кояш нурларыннан куркам, шуна күрә яфрак астында посып утырам, ауга да көндезен сирәк чыгам»,— ди. (61)

Нечкәбил саранчага биргән сабакны, аңа әйткән туры җавапны моңа да әйтә: (62)

— Кан эчәбез дип кеше борчыйсыз, бизгәк авыруы таратып йөрисез! (63)

Кичтән ач калган озынборын Нечкәбилнең үткен сүзләрен тыңламый- нитми, чүп утаучыга таба: «Жизни, жизни, күңелем синнән бизми!»—дип безелди-безелди кан эчәргә оча. (64) Утаучы да аның килеп кунганын гына көтә, озынборынны шунда ук юк итә. (65)

Аның турында да сүз шуның белән бетә. (66)

Ә безнең Нечкәбил башка чәчәккә күчә. (67)

VI

Чәчәктән чәчәккә очканда, мәк чәчәгендә бал суырып ятканда, калын тавыш белән тагын кемдер эндәшә: (68)

— Бал корты, бал корты!— ди. (69)

— Минем исемем Нечкәбил, сүзең булса, монда кил! (70)

Үлән арасыннан выжылдау ишетелә, ике канатлы, алты аяклы, яшел башлы, күгелжем кашлы кигәвен килә. (71) Кигәвен Нечкәбил янына килеп житә. (72) Аннан үзара исәнлек-саулык сорашу башланып китә. (73)

049. Сайланма әсәрләр — 4

49

Кигәвен Нечкәбил янына чәчәк урындыкка утыра да «лларның «авырлыгыннан» зарланырга тотына: (74)

— Печән чабу вакытын без өзәлөп көтәбез, хәер, аннан соң үзәбез дә үлөп бөтәбез. (75) Шул вакыт безнең өчен азык күп була. (76) Атлар, тайлар, кешеләр белән бөтен болын тула. (77) Ә бу елларда атлар, печән чабучылар

урынына ниндидер машина килә. (78) Үзәнә тагылган машинасы — чалгысы белән бер-ике көндә бөтен болынны чабып та китә. (79) Ул машина үзә һаман пошкыра, тирә-юньне бик тәмсез ис белән тутыра. (80) Шул машинаның сыртына да кунасың, үзәңчә татлы итеп тешләгән дә буласың, һич тә рәт чыкмый. (81)

Нечкәбил авызын ерып көлә дә, бер-бер артлы тезеп, сөйләп тә китә: (82)

— Ул болыннар элек алпавыт болыны иде. (83) Хәзер аны совхоз болыны диләр. (84) Тәмсез ис чыгара торган машинаны трактор дип атыйлар. (85) Аңа керәчин ягалар, ә артына чабу машинасы тагалар. (86)

Нечкәбил аңа үзәңчә аңлаткан була, жиренә житкереп сөйләп тора, ә ул, явыз, тир исен сизә дә сыза, Неч- кәбилнең кәефен боза. (87)

Нечкәбил артына әйләнеп караса: такыр гына юлдан атын куа-куа юлчы бара. (88)

Нечкәбил аның дугасына күзән сала, теге, хәерсез, кигәвен шул! дугага кунып бара, аннан ат ботына куна һәм ат аны койрыгы белән жиргә бәрөп төшөрә. (89)

Кигәвен турында да сүз шуның белән бөтә. (90)

Ә безнең Нечкәбил исән-сау очып китә. (91)

VII

Үз эше белән мавыгып йөргәндә, бик матур гына бер чәчәк күргәндә, Нечкәбилгә тагын кемдер эндәшә: (92)

— Әй, бал корты — Нечкәбил, минем янга очып кил,— ди. (93) Нечкәбилне үзе янына дәшә. (94) Нечкәбил борылып караса: ни күзе белән күрсен, алдында озын билле энә карагы. (95) Дүрт канатлы, симез аяк

50

лы, яшел төймә төсле башлы. (96) Үзе пыр-пыр итеп оча, чәчәкләргә куна, ул да, мескенчәгем, чәчәк балын авыз иткән була. (97)

— Гомеремдә минем энә түгел шырпы да урлаганым юк, нигә мине карак диләр?— дип зарланырга тотына... (98)

Кояш инде төшлектән узган. (99) Нечкәбилнең тамагы да туйган, эче дә тулган, өенә кайтырга кирәк. (100) Шуңа күрә ул энә карагының зарлануын тыңламый-нитми: (101)

— Сау бул,— ди дә китә. (102)

Энә карагы турында сүз дә шуның белән бетә. (103)

VIII

Оча-оча шактый кителгән, ун километр ераклыктагы урман артына барып жигелгән. (104) Өенә кайтырга чыккач, Нечкәбилне дулап искән жыл каршы ала. (105) Житмәсә, көньягынан күк күкрәп болыт та кузгала. (106) Жыл катырып исә, очучы чыпчыкларны да, кечкенә кошчыкларны да үзе белән ияртеп алып китә. (107) Жыл бит ул менә нинди тиле, Нечкәбилне дә әллә кая алып китәргә тели. (108) Нечкәбил карыша, жыл белән тартыша. (109)

Мескен Нечкәбил бик арыган була, житмәсә, кайтып житәм дигәндә генә, яңгыр астында кала. (110)

— Инде нишләргә? (111)

Нечкэбил аптырамый, ул шунда ук таба яхшы юл — эрекмэн яфрагы астына керэ, шулай итеп яңгырдан яшеренэ. (112)

Үкереп искән жил болытларны куа... (113) Бераздан яңгыр да тына, ялтырап кояш та чыга. (114) Аннан Нечкэбил дә кайтырга чыга. (115)

IX

Алып кайткан балын, ашый торган азыгын кәрәз күзәнәгенә салыйм дисә, ни күрсен Нечкэбил: ятымәдән эшләнгән битлек кигән бабай, шундый ук битлекле бер малай Нечкэбилләр өенә төтен өрдерәләр, ә умарта кортла

4*

51

ры, төтеннән куркып, тышка йөгерәләр. (116) Карышучыларны һәм рамда калучыларны йомшак канат белән себерәләр. (117) Бал тулы рамнарны бал суыртучыларга нлтеп бирәләр. (118)

Өнә анда ак калайдан эшләнгән бал суырту машинасы әйләнә. (119) Күзәнәкләрдәге сыек бал, суырту көченә каршы тора алмыйча, машина стөнасына сибәли. (120)

Аннан соң татлы бал такта чиләккә су кебек агып төшә. (121) Тирә-якка бал исе сибелә, сизгер бал кортына гына түгел, бу ис безгә дә сизелә. (122)

Ә нигә соң бал кортлары килмиләр. (123) Савыт тирәли выжылдап очып, йөдәтеп йөрмиләр. (124) Чөнки моннан башка чәчәкләрдә дә бал күп, барлык умарта кортлары да тук. (125) Ә менә син, табыш беткәч бал исе чыгарып кара, ничек чыдарсың, бичара! (126) Умарта кортлары савытыңны сырып алырлар, кайсылары балга батып, чыга алмый да калырлар. (127) Булышырга шөпшәләр дә килеп житәр, чиләк эчендәге балың минут эчендә бетәр. (128)

Өлегә жан тыныч, һич юк куркыныч. (129) Агач чиләккә бал ага, кәрәз күзәнәкләре бушап кала. (130)

X

Ә аннан соң тагын кызу эш башлана. (131) Күмәк хезмәтчеләр барысы да кәрәзгә ташлана. (13) Кәрәзнен күзәнәкләрен төзәтергә, яшь балаларны тәрбияләп, күзәтергә, күзәнәктә төрөнөп яткан бал кортларын жылытырга, өй эчен чиста тотарга... (133)

Балавыз төсле соры, озынча гәүдәле, кыска канатлы, бөтен ояда бердәнбер булган ана корт кәрәз күзәнәге саен йомырка салып йөри. (134)

Юан сорыкортлар симереп, эшче кортлар ташыган балны ашап, кикереп яталар. (135)

Бөтен эш эшче кортлар жылкәсендә: алар бал жыялар, балавыз сузалар, бала тәрбиялиләр, йорт эшен дә эшли

52

ләр. (136) Үзләре бик көчле булалар, дошманга каршы да торалар. (137)

Безнең Нечкәбил дә эшче корт, аның да жылкәсендә зәңгәр йорт. (138)

XI

Көннәрнең берендә калынаеп кына, авыраеп кына Нечкәбил эштән кайтса, хәйранга кала. (139) Зәп-зәңгәр өйләренең ишегеннән бал кортлары бертуктаусыз атылып чыгып торалар, көтүләре белән очалар, сорыкортлар выжылдыйлар. (140)

Очалар да очалар кортлар, ояларына кире кайтмыйлар, кояшны кечкенә генә болыт кебек каплыйлар. (141)

— Ни булган? (142)

— Кем тия? (143)

— Нигә болай бал кортлары тузгыйлар? (144)

Бал суырткан бабай белән әлегә малай шатланып йөриләр: (145)

— Умарта аера,— диләр. (146)

Алмагач ботагына беренче булып ана корт куна. (147) Шул урынга ук эшче кортлар да куналар, бары да бергә жыйналар, күп булалар, йон йомгагы төсле булып, корт иле алмагач ботагын сара. (148)

Өлеге бабай белән шаян малай илнең сарып бетүен генә көтәләр, кабыктан эшлэнгән тубал алып киләләр, һәйбәтләп аңа лимон мае сөртәләр. (149) Бабай туз кашык белән жайлап кына кортларны тубалга саса башлый. (150) Бик күп сандагы башка кортлар белән бергә таныш булган Нечкәбилне дә тубал эченә ташлый. (151)

Тубал эчендә жулау башлангач, ыргысыннан артык ил тубалга туплангач, бал кортлары үзләре үк тубалга керә башлыйлар. (152)

Бал кортлары кереп беткәч, бабай тубалның авызын бәйләп куя. (153) «Тубалны, улым, син салкынча урынга куй», — дип, аны малайга тапшыра. (154) Үзе яңа семья өчен яңа йорт хәзерләргә керешә. (155)

53

ХII

Эш шулай булган да булыр иде. (156) Ләкин бабай белән теге шаян малай аны көтеп тормадылар, хәйләләрәк юлны сайладылар. (157) (Мин генә сезгә шулай язып үттем, сезне дә- эз генә алдалап киттем.) (158) Зәңгәр өй урынына шуның төсле үк өйне китереп куйдылар, ә тегесен күздән жуйдылар.

(159) Умарталыкның теге башына илттеләр дә, үзләре тыныч кына кайтып киттеләр. (160)

Берни булмаган төсле эшче кортлар бал эчәргә ашыгып очтылар, тик инде төп йортка кайтмадылар, шикләнсәләр дә яңа куелган өйгә кереп тулдылар. (161) Төп йорт зәгыйфьләнебрәк калды, яңа йорт үсә башлады. (162) Ятим иделәр, ана чакырдылар, менә дигән итеп тора башладылар. (163)

ХIII

Ләкин яңа өйдә әле ярлылык. (164)

Рамнарның әле тирән күзәнәкле кәрәзләре юк. (165) Яңа өйдә әле бер тамчы да бал юк. (166) Ясалма кәрәзләргә бал салырга яраклы итеп, тартып-сузып эшлисе бар. (167)

Ничнигә карамый яңа хужалар үзләренчә жан-фәрман тырышкан булалар: бал ташыйлар, кәрәз ясыйлар. (168)

Зур дәрт белән эшлэгәч, көчеңне кызганмагач, яңа йорт та аякка баса. (169)

Ләкин...

Кышка бал хәзерләнеп житте, инде баштан кайгы китте дигәндә генә, әлегә бабай белән теге шаян малай килеп, баллы кәрәзләргә кистеләр дә алып киттеләр. (170) Суыртылган балны кешеләргә — колхозчыларга бирделәр. (171)

XIV

Менә кортлар өчен күнелсез көз дә житте. (172) Кырда, болыннарда чәчәкләр күптән бетте. (173) Суык жилләр исә башлады. (174) Нечкәбил дә хәзер бал алып кайтмады. (175)

54

Көннәрнең дә яме китте, кышка жыенырга вакыт житте. (176)

Сорыкортлар үзләре бал жыймыйлар, бик юашлар, чага да белмиләр, ә бит менә кышка дигән азыкны ашап йөриләр. (177) Семьядагы шулкадәр

сорыкортны кышлатсаң, азык күп китә, эшчеләрнең азыклары үзләренә генә житә, шуңа күрә сорыкортларны бүгеннән үк үлем көтә. (178)

Сорыкортларга — әрәм тамакларга каршы сугыш башлана. (179) Нечкәбил бер симез сорыкортның жилкәсенә менеп атлана. (180) Сугыша-сугыша очып барышлый, әрәм тамакның, билен кыеп ташлый. (181)

XV

Нечкәбил бүген ишек янында, бернинди корал юк кулында, ләкин үзе сакта тора. (182) Жәй көне бер корт та сакламады ишекне, өй эченә кертә торган

тишекне, ә көз булгач, саклау нигә кирәк? (183) Кайсыгыз зирәк? (184) Әйтегез әле тизрәк. (185)

— Өнә, күрәсезме, кара гына, шома гына бер эшче корт өй тирәсендә әйләнә: өйгә керергә исәбе, белә ул кая яшерелгән бал кисмәге. (186) Балны урлап ашарга да, жәһәт кенә качарга... (187)

Умартачы бабай зәңгәр йортның ишеген кыса төшкән, моның белән Нечкәбилгә бик зур ярдәм иткән. (188) Саклау өчен эш җиңелләшкән. (189) Шуңа күрә ул постында нык тора, килгән каракларның барысын да кире бора. (190)

XVI

Беркөнне умартачы бабай белән әлеге малай умарталарны кышлыкка хәзерләп йөриләр иде. (191)

Яңа семья йортының эчке катын бөтенләй алып ташладылар. (192) Жылырак булсын өчен, аскы катны да кыса башладылар. (193)

Болай актарынуга Нечкәбил иптәшенең бик ачуы килде. (194) «Ахры, соңгы балыбызны да алырга килгәннәр»,— ди

55

дә дә әлеге шаян малайның борын очына гына үзенә утын кадады. (195)

Малай үрле-кырлы сикерде, түзә алмагач, елап ук жибәрде. (196)

Ак сакаллы бабай житди төс алып: (197)

— Әйттем бит мин сиңа көз көне бал кортлары ачулы булалар, дидем, ә син битлек кимәдең, карыштың,— дип малайны орышты. (198)

Бал кортының агулы угы малайның борынында утырып калган иде. (199) Угы белән бергә аның эчәгеләре дә чыкты. (200) Ул башта очып киткән булды, ләкин озак оча алмады, үлде. (201)

XVIII

Яфраклар коелып беткәч, кошлар жылы якка киткәч, бал кортларының ояларын жылы урынга кышларга күчерделәр. (202)

Нечкәбилнең зәп-зәңгәр өен башка бик күп өйләр белән кышларга керттеләр. (203)

Әкият тә шуның белән бетте. (204)

56

5. КЕМ КӨЧЛЕ?

Кышын да үзенә яшеллеген жуймый торган нарат агачы астында түмгәксыман бер өй калкып тора. (1) Беләсезме сез, аның эчендә берничә йөз мең халык тора. (2) Өйләренә ишекләрен алар көндөзләрен ачык тоталар, ә төннәрен биклиләр, карак керүдән шикләнәләр, кичке салкын керүдән шүрлиләр. (3) Төнә буга чүп-чар жылысында жылынып яталар да, кояш елмаеп карауга, ишекләрен тагын тутырып ачалар. (4)

Бүген алар яңа өйгә күчкән көн шатланып бәйрәм итәләр. (5) Кичә уздыралар, дус-ишләрен сыйлыйлар, тәмле- тәмле ашамлыklar ашыйлар, балдан баллы эчемлекләр эчәләр, ду килеп биеләр. (6)

Зур өстәл тирәли кунаклар тезелешеп утырганнар, һәрбер кунакка үз яраткан сый хәзерләнгән, өстәл өсте аллы-гөлле чәчәкләр белән бизәлгән. (7)

Чикерткә кунакның кәефе бик килгән, ана урынның менә дигәнә тигән. (8) Әнә, ничек ул озын мыекларын болгап утыра, күп тә үтми, оста жыры белән хужалар һәм кунакларның күңелләрен тапмакчы була. (9)

Суалчан-оялчан да тик кенә утырмый, оста биюче төсле, боргалана да сыргалана, хужалар һәм кунакларга ошарга тырышып кылана. (10)

Чебен дә канатларын кага, үзгәчә, бу күңел ачу кичәсен алкышлап кул чаба. (11)

Агач иясе-яфрак көчсә дә кураеп утыра, күп тә үтми, кичәдәгеләрнең карашын үзгәчә таба бора, һәрберсә үзгәчә

57

нең һөнәрен күрсәтә башлаган, ул да, түзми, йонлач гәүдәсе белән өстәлгә менеп бии. (12) Хужалар һәм кунакларның кәефе килсен дип, кичә күңелле үтсен дип, бертуктамый сикерә дә сикерә, кайбер кунакларның эчемлекләрен дә түгеп бетерә. (13)

Күбәләк-түгәрәк бу кичәгә бөтенләй чакырылмаган да булган, янган ут яктысын ерактан күргән дә, тиз генә очкан да килгән. (14) Әрсез кунак, канатларын жилпеп, жил туздыра, мәжлестәгеләргә яраурак булсын өчен тырыша. (15)

Сезгә таныш булган Нечкәбил дә мондый зур кичәдән калмаган, тырыш бал корты түргә менеп утырып алган да эшләпәсен кыңгыр салган. (16)

Үрмәкүч тә үрмәләп килеп җиткән: «Мондый күңелле кичә бездән башкагына үтмәсен әле»,— дигән. (17)

Менә хужаларның берсе күтәрелде һәм кичәне ачык дип белдерде: (18)

— Кадерле кунаклар,— диде ул. (19) — Сез бүген кырмыскалар өендә, безнең яна өйгә күчү хөрмәтенә үткәрелә торган кичәдә утырасыз,— диде. (20) Без бу йортны күп айлар буга төзедек һәм үзебезнең теләгебезгә ирештек. (21) Тир түгүләребез бушка китмәде, унышлар жиңел генә бирелмәде,— дип сөйләп китте ул. (22)

Бу сүзләр кунакларга нык тәэсир итте, суалчан-оял- чанның хәтта йөрәгенә үк барып житте. (23) Ул инде чыдап кала алмады, хужаларының уңганлыкларын, булдыклылыкларын мактады. (24) Башкалар да ана кушылдылар, хужаларны котлап «урра» кычкырдылар, кул чаптылар, алкышладылар. (25)

Кичәнең бу өлешен шуның белән туктатып тордылар, чүп-чарлардан, яфрак-үләннәрдән, чыбык-чабыклардан төзелгән өйне карарга тотындылар. (26) Борылмалы-сырылмалы юлларны үттеләр һәм сырлы-сырлы баскычлар аша түбәнге катка төшеп киттеләр. (27)

Төшсәләр, ни күрсеннәр, бу катта кырмыскалар бөтенләй диярлек күренмиләр, монда тик теләләр генә үрмәләп

йөриләр. (28) Моны күреп, кунаклар бары да хәйран калдылар, берьюлы сорау бирделәр: (29)

— Болар соң сезгә кемнәр? (30) Нишләп монда буталып йөриләр? (31)

Хужаларның берсе кунакларга эшне төшендерде. (32) Ләкин җавап кайтарганчы бал корты Нечкәбилгә бер сорау бирде: (33)

— Нечкәбил, сез татлы гына бал ашадыгызмы?—диде ул. (34)

Бал корты башын иде дә менә болай диде: (35)

— Гажәп тәмле булды балыгыз, инде үзегез кунак булып безгә барыгыз. (36)

— Менә шул теләләр, безгә ул балны бирәләр. (37) Без аларны савым сыеры итеп тотабыз, салкын көннәрне аларны ояларыбызда жылытабыз. (38) Кояшлы көннәрне һавага чыгарып йөртәбез, кич белән кире өебезгә куып кертәбез. (39) Алар чәчәкләр балын бик яратып суыралар, кытыклы башласаң, эчләрендәге шул балны безгә бирәләр алар,— ди кырмыска. (40)

Кунаклар башларын селкеп хәйран калдылар. (41) Сүз беткәч, кузгалдылар, борылмалы-сырылмалы юллар белән алга таба атладылар. (42)

Өченче катта инде алар ап-ак йомыркаларны очраттылар, нәрсә икәннән белгәнгә сорап тормадылар, алга юл тоттылар. (43)

Кырмыскалар йортын кунаклар жентекләп йөрөп чыктылар, аның һәр почмагы белән таныштылар. (44) Моннан соң тагын өскә күтәрелделәр, баягыдан да күңеллерәк итеп, кичәнә дәвам иттерделәр, күп тә үтмәде, кунаклар инде яхшы ук кызып життеләр, бер-берсе белән кызу-кызу сөйләшеп киттеләр. (45) Күбесенең авызы сөйләгәннән колагы ишетми башлады, сүзләре чуала, фикерләре бутала, телләре бәйләнә, башлары әйләнә башлады. (46) Шул чак баягы кырмыска тагын күтәрелде ахры, үзләре турында кунаклардан мактау сүзләре ишетәсе килде, шул теләк белән, ул аларга шушы сорауны бирде: (47)

— Күе урманнардан, киң кырлардан, яшел болыннардан, тирән сулардан килгән кадерле кунаклар, әйтегез әле, көчледән-көчле кемнәр алар?—диде ул. (48) Билгеле, аның: «һичшиксез кырмыскалар, дөньяда тиңе булмаган батырлар алар»,— дигән җавапны ишетәсе килде. (49)

Нәкъ шул чак нидер бик каты шап итте, өй эче тетрәп китте. (50) Сүзчән кырмыска каядыр югалды, кунаклар кайсы кая таралды. (51)

— Кадерле кунаклар, каушамагыз, таралмагыз. (52) Кичәнең ямен бозучы, кунакларның кәефен бозучы дошман тотылды,— диде әлеге кырмыска, ләкин кунаклар аның сүзен тыңламадылар, ничек булса да бу өйдән тизрәк сызу ягын карадылар... (53) Бары берьюлы тышка йөгәрделәр һәм өйнең тышкы ягында коточкыч хәлне күрделәр. (54) Зур башлы, кызыл билле кырмыскалар нәрсәндер сырып алганнар, үзләренең үткен келәшчәләрен аңа батырганнар. (55) Канатлы кырмыскалар: «Бирегез шул явызның кирәген!» — дип кычкырып торалар, әйтерсең, тегеләрнең көчләрен арттыралар. (56)

Шундый каты көрәшне күргән чебен таңга калды, суалчан шуышуыннан тукталды, яфрак көясе тынын да көчкә генә алды. (57) Бал корты, очып китәргә дип, канатларын жайлады, чикерткә сикерергә дип, жайлы урын сайлады. (58)

Үлән арасыннан мыштым гына, берәүгә дә сиздерми, тын гына үрмәли торган кара елан үрле-кырлы сикерде. (59) Зәһәрле телен чыгарып, агуын чәчеп карады, кырмыскаларны чагарга уйлады. (60) Кырмыскалар еланны аның саен катырак тешләделәр, үзләрендәге кислотаны елан тәнненә жибәрделәр. (61)

Елан, булдыра алмагач, каршы торуын ташлады һәм мескен тавыш белән генә ялвара башлады: (62)

— Зинһар, тимәгез, зинһар, жибәрегез. (63) Үзегезгә түгел, кунакларыгызга да тимәм, өй яныгыздан да үтмәм. (64) Бер юлга инде кичерегез, азапламагыз, котылдырыгыз. (65)

Ул шундый йомшак сүзләр белән кырмыскаларның

күңелен йомшартмакчы, бераз гына хэл жыймакчы һәм аннан тагын көрәшнә башламакчы иде. (66) Тегеләр дә бик сизгерләр, хәйләнә тиз сизделәр, жәзалауларын дәвам иттерделәр: (67)

— Нигә өебез аша үтеп йөрисең, монда кырмыскалар торганны әллә күрмисең? (68) Менә дигән кичәбезнең ямен китәрдең, кадерле

кунакларыбызның кәефен жибәрдең. (69) Шуңа күрә сине жибәرمәчәкбез, хәзер үк итеңне ашап бетерәчәкбез,— диделәр. (70)

— Мин бит агач башына гына менгән идем,— диде елан. (71)— Шуннан ялгыш кына егылып төштем,— диде елап. (72) Ялвару да файдасызга булды, елау да бушка чыкты. (73) Кырмыскалар аның итен бик тиз ашап бетерделәр. (74) Кунаклар бар да, таңга калып, шул хәлне күзәтеп тордылар. (75) Кырмыскаларның батырлыкларын мактадылар: (76)

— Нинди усал дошманны да менә нишләттеләр, көчлелекләрен эш белән күрсәттеләр,— диделәр. (77)

Батыр кырмыскалар еланны юк иткәч, кунаклар тагын бер жиргә жыелдылар, урманның саф һавасында, агач ышыгында тагы бераз күңел ачмакчы булдылар. (78)

Ләкин баягы кырмыска үзенә соравын тагын кабатлады, җавап көтеп кунакларга карады: (79)

— Күе урманнарда, киң кырларда, яшел болыннарда, тирән суларда килүче кадерле кунаклар, безнең арабызда көчле бөҗәкләр кемнәр алар?— диде ул. (80)

Елан белән оста көрәшүләрен дә күргәч, шундый матур өй төзүләрен дә белгәч, ул кунаклардан шушы бер генә җавапны көттә: (81)

— Билгеле, кырмыскалар, дөньяда тине юк батырлар алар! (82)

Ләкин кунаклар җавап бирергә ашыкмадылар, һәр- кайсы үзләренә һөнәрләрен һәм үз батырлыклары турында сөйләргә тотындылар. (83)

Чикерткэ-микерхкэ жилэк яфрагына менеп утырды, озын аякларын жайларга тотынды. (84) Бөтен кунаклар аңа

61

карадылар, нишли инде бу? — дип көтеп тордылар. (85) Ул озын аяклары белән бер кечкенә яфракны этте, очкыч шикелле очып та китте. (86) Кунаклар аның һөнәрен бик мактадылар, шулкадәрле ерак сикерә алуына таңга калдылар. (87) Чикерткэ сикерүне шунда туктатты һәм кунакларны тагып үзенә тартты. (88) Яфрак өстенә баскан килеш кычкырып сөйләп китте. (89) Кунакларның барысына да ишетелерлек итте: чикерткэләр, имештер, әле жырга да бик оста булалар, сайраулары белән, имеш, сандугачларны уздыралар, ә сикерсэләр инде, уктай атылалар. (90) Имештер, чикерткэ инде иң көчле бөжәк, бер метрга сикерү өчен, беләмсез, никадәр көч кирәк? (91) Дөрес, ул чикерткэләрнең кырмыскалардан күп жәфа күрүен, күпләрнең алар тарафыннан үтерелүен дә сөйләмәкче иде. (92) Ләкин шунда ук ул кырмыскаларда кунакта булуын хәтерләде, мондый сүзләр өчен үзен юк итәрләр дип шүрләде, шуңа күрә бу хакта ләм-мим димәде. (93)

Күп тә үтмәде, икенче кунак кузгалды: суалчан-оялчан боргаланды да сыргаланды, ул да суалчаннарның зур хезмәте турында сөйләргә уйлады. (94) Берәүгә дә күренмичә шуышып килде һәм үлән сабагына үрмәләп менде. (95)

— Без, суалчаннар, жир балалары, — диде суалчан. (96) — Көнебезне һәм төнебезне хезмәт белән үткәрәбез, сабан төсле, туфракны күтәрәбез, өске катын аска төшерәбез, аскы катын өскә мендерәбез. (97) Яңгыр соңыннан жирдәге менә вак тишекләргә һәм нәни өемнәргә күзегезне салыгыз, бер генә минутка карап алыгыз. (98) Болар бары да безнең хезмәтләр. (99)

Өнә шул тишекләр аркылы туфрак эченә һава үтә ала. (100) Ул һава белән үсемлекләрнең тамырлары сулу ала. (101) Без туфракның уңыш бирүчәнлеген күтәрәбез, без агротехника чараларын үткәрергә кешеләргә ярдәм итәбез. (102) Өгәр без булмасак, жир өстендәге үсемлекләр хәзергедәй гөрләп тормаслар иде. (103) Һәм уңышны да хәзергедәй мулбирмәсләр иде. (104) Ә инде ул вакыт Нечкәбил белән чикерткәсенә, шулай ук яфрак көясенә, күбәләгенә һәм кырмыс

калар армиясенә хәзерге төсле яхшы булмас иде,— диде ул. (105)

Кунаклар аны тыныч кына тыңладылар, һәр сүзе дәрәс икәнлеген белсәләр дә, кул чапмадылар. (106) Берсенен дә суалчанның иң көчле итәсе килмәде. (107) Суалчан туктамады, сүзне сүзгә ялгады: (108)

— Безнең төсле, үсемлекләр өчен кайсыгыз тагы зур файда китерә? (109) Тагы кайсыгызның кулыннан шундый эш килә, шушындый файдалы эшне кайсыгыз тагы башкара ала? (110) Суалчанның иң көчле бөжәк икәннен хәзер инде аңлагансыздыр, аларның тинсез хезмәтләрен үзегезнеке белән чагыштырып карагансыздыр. (111)

Билгеле, аның әле бик күп сөйли торган сүзләре калды, ни өчендер, ул суалчан ашаучы кошлардан, сукуыр тычканнардан, энәле кәрпедән, төрле коңгызлардан, кармак очына куючы шаян балыкчылардан бер дә зарланмады; кырмыскаларга да кагылып үтмәде. (112)

Ул туктагач, берәз гына тын алгач, агач башыннан бер тавыш ишетелде, кемдер: «Яфрак көясеннән дә файдалы бөжәк бармы икән?»—дигән сорауны бирде. (113) Барысы да әйләнеп агач башына карадылар, яшел яфрак өстендәге йонлач көяне күреп алдылар. (114) Көя пәрәвез сузарга да, үрмәләргә дә — барысына да житеште, ямь- яшел матур яфракларны минут эчендә тиште. (115) Ләкин кунаклар аның мондый оятсызлыгына түзеп кала алмадылар, төрле яклап кычкырына башладылар: (116)

— Нигә ялганлайсың? (117)

— Тузга язмаганны сөйләсең! (118)

— Күзгә карап алдалыйсың! (119)

— Яфрак көясеннән дә файдалы бөжәк бармы икән дисең, кемнең кем икәннен безне әллә белми дисең? — диештеләр. (120) Кунаклар берәз тынычлангач, яфрак көясе тагы дәвам итте, ялганын тезеп китте. (121)

Имештер, әй кыен эш соң калын яфракларны кимерү, ихтимал, жинелрәктер тау-ташларны жимерү. (122) Яфракларны үтәли кисү — күп көч сорый торган эш, шулай бул-

63

гач, билгеледер инде кемдә күп көч. (123) Имештер, бернәрсәгә дә зарар китермибез, бернәрсәгә дә тимибез. (124)

Күбәләк-түгәрәк аның сүзләренә чыдамады, чәчәк урындыгыннан кузгалды. (125) Пыр-пыр итте дә агач башыннан очып килеп життем. (126)

— Ничек инде зарар китермисез?—диде ул. (127) Якындагы бер агачка күрсәтте һәм өстәп әйтте:— Сөз яшәгән агачлар энә ничек шыр-ялангач булып, яфраксыз калалар, агачлар, үсемлекләр бары да сөздән зарланалар. (128) Яшел яфракны эрәм итәргә, матур үсемлекләрнең ямен бетерергә күпме көч кирәк, әйтегез әле тизрәк? (129) Ялганлыйсың, йөзегне дә чытмыйсың, шушы кадәр бөжәкләр алдында берәүгә дә зарар китермибез, дисең. (130)

Яфрак көясе елмаеп кына күбәләкнең сүзләрен тыңлап торды. (131) Сүз ахырында һөжүмен күбәләкләргә таба да борды. (132)

— Син, күбәләк-түгәрәк, үз туганыңа каршы чыгасың, әллә шуның белән яхшы ат казаныдыңмы? (133) Сөз бит күбәләк булганчы башта үзегез дә көя булгансыз, яфрак ашап симереп «курчак»ка әйләнәсез, аннан гына күбәләк төсенә керәсез, хәзер чәчәк иснәп йөргәч кенә бик акыллы баш булгансыз, үткәндәге эшләрегезне бөтенләй оныткансыз. (134)

Күбәләкнең авызын каплагач, көя агач башыннан жиргә төште. (135) Кунакларның аны юнъләп тыңламауларын: «Бу ярык барабан сүзен кайчан бетерер икән?»—дип торганнарын сизенде. (136) Аның әле байтак сөйлисе сүзләре калды, ул тут агачы яфрагын ашап ефәк бирүче көяләргә бер дә тукталмады. (137) Аларның файдалы хезмәтләрен, кешегә ярдәм итүләрен, ефәк бирүләрен әйтмәде. (138) Яңгырның көяләргә агач ботагыннан юып төшерүләрен, кошларның аларны чүпләп бетерүләрен, кырмыскаларның жәзалап үтерүләрен сөйләмәде, хужаларның кәефен жибәрергә теләмәде. (139)

Чәчәктән чәчәккә сикергәләп, очып килеп житте күбәләк. (140) Ул чәчәкләрнең хуш исле булуларын, күбәләк

64

ләрнең чәчәк сөюләрен, көне буге туктамый очып йөрүләрен, табигатьне матур итеп бизәүләрен сөйләде. (141)

Тукранбаш чәчәгендә нидер тавышланды. (142) Кунаклар шунда борылдылар һәм чәчәктән бал суырып ятучы Нечкәбилне күрделәр. (143) Ул кунакларның аңа таба борылуларын гына көттә, вакыттан файдаланып сөйләп тә китте: (144)

— Чәчәкләрдәге бал, без булмасак, әрәм булыр иде, без булмасак, уңыш та түбән булыр иде. (145) Чәчәк эченә яшеренгән балны суыруның никадәр көч сораганын, балавыз сугуга күпме көч түгелгәннен беләсез, әгәр шулар- ны сез үзегез эшләсәгез, бал кортлары иң көчле бөжәкләр, дияр идегез,— диде ул. (146) Ләкин кунаклар юньләп тыңламагач, аңа дошманнарына да тукталып калырга мөмкинлек булмады. (147)

Ерак та түгел, корган яфраклар кыштырдады, чыбык-чабыклар шартлады, жирне тетрәтеп кемдер атлады. (148) Кайсыдыр бөжәк:— Кеше

килә!— дип кычкырды. (149) Кунаклар сафында буталыш башланды: чикерткә бер читкә сикерде, суалчан жиргә сеңде, бал корты чәчәккә яшеренде, күбәләк һавага күтәрелде, яфрак көясе яфракка сыенды, чебеннең коты очты, кая да кузгала алмады, ә үрмәкүч бу хәлдән нык файдаланды. (150)

Урмандагы барлык агачларның, андагы усал ерткычларның хужасы атлады. (151) Ерткычларның көчлесе арслан да аңа баш иде, кошларның иң үткене кара кош та аны сәламләп калды, бөжәкләр дә аны олыладылар — бары да үзләренчә сайрарга тотындылар. (152) Ташкын елгаларны авызлыклаучы, киң болыннарны, куе урманнарны үз эшенә файдаланучы, бөтен табигатьне үзенә баш идерүче кеше һаман атлый бирде. (153)

Күп тә үтмәде, урманны яңгыратып пычкы чыжылдады, жирне тетрәтеп, зур агач ауды... (154)

Шулай итеп чебен белән үрмәкүч сөйли алмый калдылар. (155) Алар качучы кунаклар белән бергә кузгалдылар. (156) Эх, әрәм калды бит, әрәм калды. (157) Үрмәкүч үзенң сүзләрен күңеленнән ятлаган иде, кунакка барыр алдыннан гы

019. Сайланма әсәрләр — 5

65

на көзгә алдына басып, берничә тапкыр кабатлаган да иде. (158) Эх, сөйләргә булмады бит, сөйләргә булмады. (159) Әгәр ул сөйләгән булса, үрмәкүчтән дә көчле бөжәк юк икәнне кунаклар белеп киткән булырлар иде һәм үрмәкүчләрне мәңгә олыларлар иде. (160)

Чебен дә сөйли алмый калуына бик көрсенде, ашыгыч булса да, баягы сүзчән кырмысканы күрде, кичә әгәр яңадан жыйналса, беренче итеп ана сүз бирүен үтенде. (160)

Урман тынгач, бөжәкләр яңадан урыннарыннан тордылар, барысы да бергә жыйналдылар, күп булдылар. (161) Чебен белән үрмәкүч кенә күренмәде, кунакларның кайберләре ишеттеләр: кайдадыр нидер безелдәде. (162) Эзләргә тотынгач таптылар, күрәп шаккаттылар. (163) Кунаклар качып торган арада, үрмәкүч пәрәвезен сузган, чебенне шунда эләктереп алган һәм канын эчәргә тотынган. (164) Теге, мескен, безелдәп ярдәм сораган, берәү дә ишетүче булмаган. (165) Бу эше өчен үрмәкүчне бик каты тиргәделәр, чебенне пәрәвез богаулардан азат иттеләр. (166) Чебен Шакшиевның шакшылык дуслы икәнлеген күпләр беләләр, үрмәкүчнең дә кемлеген инде сизенәләр. (167) Пәрәвездән тукуп оялар коручы, кайда өй жыештырылмый — шуның почмакларында торучы... (168)

Барлык кунаклар инде зур дәрт белән соңгы бөжәкне тыңларга жыйналалар. (169) «Батырларның-батыры, көчлеләрнең-көчлесе, билгеле, алар!»—диеп үзара пышылдадылар. (170) Әрекмән яфрагына таба канатлы кырмыска якыная, бары да йотылып карыйлар аңа. (171) Култыгына иләмсез зур портфель кыстырган, портфеленә сыймаган кәгазьләргә зур башлы сакчы кырмыскага тоттырган, баягы сүзчән кырмыска тагы сөйләп китте: (172)

— Хэзер кырмыскалар иленең аналарыннан берсе сөйләчәк, бөтен сөйләгән сүзләргә бәя бирәчәк һәм арасында кемнең көчле һәм иң файдалы икәннен күрсәтәчәк,— диде. (173)

Әгәр кырмыскалар анасы сөйләгән булса иде, кунак

66

лар аны тыңлый-тыңлай арырлар, я татлы йокыга талырлар, я кичәне ташлап таралырлар иде. (174) Әгәр сөйләнгән булса, ул речъ бик озын иде. (175) Анда кырмыскаларның үзе кадәр әйберне күтәрә алуы да, ата кырмыскаларның зур походларга баруы да, канлы сугышларда катнашучылар да, урман корткычларына каршы көрәшүләре дә, шуның белән үсемлекләргә ярдәм итүләре дә — бар да бар иде. (176)

Кызганычка каршы, ул речъ сөйләнмәде. (177) Ана кырмыска, авызын ачкан килеш, катып калды, колакларны ярырлык булып урман эче тетрәп калды. (178) Агачлар шаулашырга, үләннәр үкерешергә тотындылар. (179) Урман эчен караңгылык басты. (180) Бөжәкләр булачак хәлне алдан ук сизенделәр. (181) Шуңа күрә кайсы кая посарга дип йөгерделәр... (182) Караңгы урманны ялтыратып яшен уйнады, һәм кинәт кенә көчле яңгыр да коя башлады. (183) Шуның аркасында «Кем көчле?» дигән бәхәс бетмичә калды. (184) Сез, бәлкәм, аны үзегез бетерсез, кем көчле икәннен әйтеп бирерсез! (185)

67

6. КОЙРЫКЛАР

(Африка әкиятә)

Борын-борын заманда юаш хайваннарның, ерткыч жанварларның койрыклары бөтенләй булмаган. (1) Кешнәүче ат та, мөгрәүче сыер да койрыгы белән чебен кумаган. (2) Шаян тиен дә, чикләвекләр ашап, ботактан ботакка сикереп уйнамаган. (3)

Хәйләкәррәк ерткычлар жыелганнар барысы да бергә, койрык алып калу турында киңәшергә. (4) Ак түшле саесканнарны чакырганнар, аларга да зур йомыш тапшырганнар. (5)

— Сез, ак түшлө саесканнар, туры юлдан адашканнар, очыгыз да китегез, еракларга житегез: биек-биек тауларга, шаулап торган урманнарга, ямь-яшел болыннарга, жырлап аккан суларга безнең сүзне илтегез,— дигәннәр. (6) — Юаш хайваннарны, ерткыч жанварларны чакырыгыз: үткәргәч караңгы төнне, менә фәлән көнне, томан беткәч тә, кояш күтәрелгәч тә, карт имән янында өләшәчәкләр диегез койрык, менә сезгә шул безнең боерык,— дигәннәр. (7)

Саесканнар төрлөсө-төрлө якка карап очканнар. (8) Үзләре белән зур-зур быргыларны кычкыртып барганнар: (9)

— Әй, сез, куе урманнарда, киң кырларда, яшел болыннарда, диңгез-океаннарда яшәүче ерткычлар,— дигәннәр алар. (10) — Томан беткәч тә, кояш күтәрелгәч тә, бөтене

68

гез дә карт имән янына барыгыз, койрык өләшәчәкләр, килеп алыгыз,— дигәннәр. (11)

Усал ерткычлар, бишәү-унау, яудырганнар берьюлы сорау: (12)

— Бу нинди боерык? (13) Нәрсә сон, ул койрык? (14) Ул нигә кирәк? (15) Әйтегез әле тизрәк?—дигәннәр. (16)

Хәйләкәр төлкә (серне белгәч, аңа көлкә): (17)

— Өләшәләр икән — барып алыык, яраклылармы икән — үлчәп карыйк, нәрсәгә кирәк икән соңыннан белербез, бәлки, күбәбез сөенербез,— дигән. (18)

Үткәргәч караңгы төнне, шул билгеләнгән беркөнне ерткычлар койрык алырга карт имән янына барырга юлга чыкканнар, кайсы үрмәләгән, кайсы йөгәргән, кайсы чапкан. (19)

Кыр куяны үзенең тунын чистарткан, тәпиләре белән битен юган, ул да карт имән янына барырга жыенган. (20) Чыгам дип, оясының ишеген ачкан, ләкин көчлө яуган яңгырга чыдамаган, кире оясына кереп качкан. (21)

Оясында озак утырмаган зур колак куян, дөп тә дөп басып килгән аяк тавышын ишеткән, карамыйча яңгырга, йөгереп тышка чыккан. (22) Агач куышына кереп утырган да ерактан килүчене карарга тотынган. (23)

Агачлар куркышып чатнаганнар. (24) Үләннәр үкерешеп шаулаганнар. (25)

«Кулына тотып таяк, киләдер теге кәкре аяк»,— дип уйлаган куян: чыннан да шулай булып чыккан. (26)

Куян килүчегә сүз кушкан: (27)

— Аю бабай, башкалардан артка калмыйсыңдыр, үзеңә койрык сайлыйсыңдыр, шунда миңа да, нинди генә булса да, бер койрык алып кайта алмассыңмы икән?— дигән. (28)

— Әгәр дә онытмасам, алып кайтырмын, авыр эшмени ул,— дигән аю. (29)

— Ярарын ярар, шулай да аңа ышанып булмый,— дигән куян. (30) — Аю бабай инде картайган, зиһене дә таралган. (31) Онытыр вәгъдәсен, аннан табар хәйләсен, тагы кем

69

нән дә булса башка, берәүдән үтенергә кирәк,—дигән куян. (32)

Тагы тып-тып бер тавыш килә, вак чыбыкларны чыжылдатып, кем соң ул йөгәрә? (33) Ә, бүре килә. . . . (34)

— Бүре бабай, карт имән янына барасыңдыр, үзеңә койрык аласыңдыр, шунда миңа да, нинди дә булса берәр койрык алып кайта алмассыңмы икән?— ди куян, (35)

— Барысына да житәрлек булса, берәрсе артып та калса, алып кайтырмын,— дип, бүре үтеп китә. (36)

— Юкка әрәм иттем моңа сүз, бүре бит ул туймас күз. сайлап бетерерләр, берәү дә калмас, артып калса да, ул алмас, миңа бирмәс, бозар вәгъдәсен, табар

хәйләсен. (37) Кемне дә булса тугрыракны, бу эш өчен хубракны табар^ га кирәк,— ди куян. (38)

Тагы кемдер дөп тә дөп итеп басып килә. (39) Үлән әз генә селкенә, төлкө йөгереп килә. (40)

— Бу эш түгел көлкө, апакаем төлкө, үзем бара алмадым, ахры инде койрыксыз калдым. (41) Карт имәнгә барасыңдыр, үзенә койрык аласыңдыр. (42) Сина бу зур үтенечем, боерык дип уйлама, алып кайтмасыңмы икән миңа бер койрык. (43)

— Ярый, ярый, һич хафаланма, берәүгә дә зарланма. (44) Куян дусым сорады диярмен, койрыкның менә дигәннен алып кайтып бүлөк итәрмен. (45) Туның белән бертөсле булып, әллә кайдан ук күренеп торыр. (46)

Төлкө барысыннан да соң юлга чыкса да, куян янында шактый тукталып торса да, иң туры юллар табын, бар көченә чабып, карт имән янына иң алдан барып житә. (47)

Койрыклар белән карт имәннең ботаклары тулган, һәр ботак саен бер койрык асылынган: йонлач озыннары да, йонсыз ялангачлары да, жеп шикеллеләре дә, алтын йон белән капланганнары да, кара һәм аклары да, кәкреләре дә, турылары да,— бар да бар. (48) Жыелган ерткычлар аларны күреп хәйранга калалар, башларын кыңгыр салалар, көтмичә бернинди боерыкны, беренче булып төлкө сайлый койрыкны: (49)

70

— Миңа менә шушысын, мамыклысын, йонлысын,—ди. (50)

Башкалар йоклап кала, ә ул үзенә менә дигән бер койрыкны сайлап ала. (51) Төлкө әйләнә дә тулгана, койрыгы да бергә болгана. (52)

Стакан тояклары белән тыпыр-тыпыр басып, үзен үзе белештерми ярып, ат килеп тә житә, себерке шикелле кыл койрыкны алып та китә. (53) Үзе айкала да чайкала, кыл койрыгы белән мактана: (54)

— Борыныма кадәр барып житә, димәк, чебеннәргә моннан соң көн бетә,— ди. (55)

Сыерның да койрыгы яхшы, бүренең дә начар түгел. (56) Тиен дә койрыктан унган, сикерсә, пружинадай булган, йокласа — юрган. (57) Фил һаман бер урында тапталып йөргән, күпләрнең тәпиләрен изгән. (58) Ул селкенгәнче, килеп житкәнче, иң кыска койрыклар гына калган булган. (59) Фил үз язмышына үзе үпкәләгән, борынын түбән салган. Шуннан бирле аның борыны салынкы булып калган. (60)

Аю юлда умарталыкка очраган, туйганчы бал ашаган, шуңа күрә койрык алырга да соңга калган, шулай да бернәрсә тапкан, тире кисәген койрык итеп таккан. (61)

Койрык өләшеп бетергәч, таралырга вакыт житкәч: (62)

— Барыгыз да койрыклымы инде?—дип бер-берсен- нән сорашалар ерткычлар. (63)

— Юк әле, юк, туктап торыгыз, мин алмый калдым,— дип мыгырдый дуңгыз. (64)

— Сазда аунаганнар, кояшта кызынганнар, пычрак ерганнар, шуңа күрә койрык алырга да соңга калганнар. (65)

Барып житкәч сорасалар, күз төшереп карасалар, бары тик бармак буйлыгы койрыклар гына калган булган. (66) Дуңгызның балалары уникасе уникае яктан чинарга тотынганнар: (67)

— Кирәкми, андый койрыкны алмыйбыз, хурланмыйча аны койрык итеп тагып та йөрмибез,— дигәннәр. (68) Ләкин сайларлык башка койрык булмаган, ана дуңгыз бик аптыраган, шул койрыкны тагып алган да кәкрәйтеп салган. (69)

71

Шул көннән алып барлык дуңгызларның да койрыклары ыргакланып калган. (70)

Кыр куяны койрык алып кайтучыларны көткән, оясында ятып та аптырап беткән, ахыр чиктә түзмәгән, кайсын булса да берсен очратырмын диеп, юлга чыгып киткән. (71)

Өнә еракта алпан-тиллән кайтучы аю күренгән. (72) Куян шатланып, әйтерсең канатланып, аюга каршы йөгөргән. (73)

— Аю бабай, онытмадыңмы? (74) Менә дигәннен алып кайттыңмы?— дигән. (75)

— Кит әле моннан, ялкау куян! (76) Үзең бармагач, арма- гач-талмагач, кыршылмагач, сугышмагач, тик утырып кына койрыклы булып буламы соң, юләр, мин менә йөгөрә- йөгөрә барып та, үлә язганчы арып та, менә шушындый кыска койрык кына эләктерә алдым,— дигән аю куянга. (77)

Аю мескен куянны тиргәгән дә киткән, ә куян башкаларны көткән. (78)

Күп тә үтмәгән, бүре күренгән, куян аңа каршы йөгөргән. (79)

— Бүре абый, бүре абый, мина дигән, менә дигән койрыкны бир, абый, — дигән. (80)

— Кая әле сиңа дигән койрык, үземә дә көчкә генә берне эләктердем,— дигән бүре. (81)

Бүре шулай дигән дә киткән, ә куян төлкене өзелеп көткән. (82)

«Төлке апакай, багалмакай, ул гына алдамаса алдамас, әгәр койрык алып кайтса, китереп алдыма салса, бүләк итәм бер каз»,— дип уйлаган куян. (83) Тау битенә ныклабрак күз салса, төлке килә ләбаса. (84) Куян, чакырганны көтмәгән- нитмәгән, аның каршысына барып баскан: (85)

— Апакаем, багалмакаем, миңа дигән койрыкны биреп калдыр, мине шатландыр,— дигән. (86)

— Син генә идең минем башымда, әллә нинди жайсызлыктар чыкты каршыма. (87) Син менә күз сал әле, кызыгып кал әле: йомшак кына, мамык кына, үземә менә дигәнне эләктердем, хәер, шуның аркасында күп мал бетердем,— дигән төлке. (88)

Шул сүзләрне әйтеп, күз уйнатып, куян борыны янында койрыгын болгап төлке көлеп торган. (89)

Куян койрык көтеп бик зарыккан булган. (90) Мескеннең күңеле тулган. (91) «Менә кирәк булса, туганнар, барысы да мине онытканнар»,— дип елап ук жибәргән. (92)

Күңелсезләнеп утырганда, тирә-ягын күз яше белән тутырганда, ишеткән куян: «Вау да вау, мырау да мырау». (93) Борылып карый, карый да: «Менә монысы ярый». (94) Эт белән мәче ду килеп сугышалар икән. (95)

Эт: «Минем койрык иң яхшы!»— дигән. (96) Мәче аркылы төшкән: «Минеке ише дөньяда да юк!»—дигән. (97) Тартышканнар да тартышканнар. (98) Әүмәкләнә торгач, сугышның очы чыга... (99) Мәченең койрык очы өзелеп чыга. (100) Мескенем куркуыннан агач башына ук менеп китә. (101) Өзелгән койрыкны жил, тәгәрәтеп, куян оясына илтә. (102) Куян аны үзенә койрык итә. (103) Шул көннән башлап мәче белән эт арасындагы бу ызгыш мәңгелеккә китә. (104)

Әкият тә шуның белән бетә. (105)

7. ЭТ ҮЗЕНӘ НИЧЕК ХУЖА ЭЗЛӘГӘН

(Мингрел халык әкиятә)

Элек заманда этнең хужасы булмаган, берәү дә аның тормышы өчен кайгырмаган. (1) Ул ялгызы гына яшәгән, берәү дә аңа: «Минем этем син!»— дип дәшмәгән. (2) Тора- бара эт болай яшәүнең жайсыз икәнлегенә төшенгән, үз-үзенә: «Дөньяда иң көчле берәүгә хезмәт итәргә кирәк!»— дигән. (3) Үзенә хужа эзләргә керешкән, шул теләк белән юлга чыгып киткән. (4)

Ай киткән, ел киткән, бара-бара бер куе урманга барып житкән. (5) Урманда аңа көрән бүре очраган. (6) Үзен берәүгә дә жәберләргә ирек бирмәүче усал бүре эттән сораган: (7)

— Кая барасың болай?— дигән. (8)

— Менә, үземә хужа эзлим, рөхсәт итсәң, синең хезмәтчең булайым,— дигән эт. (9)

Бүре риза булган. (10) Бергәләп алар алга таба киткәннәр. (11) Бара торгач, бүре кинәт туктаган, тын калган, борынын күтәреп иснәнергә тотынган, йонлач койрыгын аяклары арасына кыстырган да аланлыкны читләтеп кенә качарга тотынган. (12)

— Хужам, нәрсәдән болай курыктың син?— дип сораган эт. (13)

— Аланлык уртасында кемнәндер бал ашап утырганын әллә күрмисеңме? (14) Аның кем икәннен дә әллә белмисең—

74

ме? (15) Аю бабан тотса, икебезне дә хур итсә! (16) Әйдә, сызыйк моннан, ул безнең өчен бик хәтәр,— дигән бүре. (17)

— Ә, алай икән, аю синнән көчлерәк икән. (18) Алай булгач, сау бул, усал бүре, син миңа хужа түгел, мин сиңа хезмәтче түгел,— дигән дә эт үз юлына киткән, аларның дуслыклары шуның белән беткән. (19)

Аю янына барган да эт үзен хезмәтче итеп алуың: үтенгән, аю күнгән: (20)

— Ярый, мин синең хужаң булырмын, син минем хезмәтчем булырсың!— дигән, — тик хәзер минем бик ашый-: сым килә, әйдә, икәүләп умарталыкка барыйк, рәхәтләнеп бер туйганчы бал ашыйк!—дигән, этне үзе белән, ияртеп киткән. (21)

Алар бара-бара бер көтүгә очраганнар, ләкин ниндидер тавыш ишеткәннәр дә туктаганнар, шул тавышны ныклап тыңларга керешкәннәр, көтү тузгыган: сыерлар мәгриләр, атлар кешниләр, барысы да койрыкларын чәнчеп чабып йөриләр. (22) Ләкин аю агач артына гына посып караган да кире урманга таба борылган, ә эткә бу хәл гажәб- рәк булып тоелган, ул түзмәгән, карт аюдан сорап куйган: (23)

— Хужам, нәрсәдән курыктың син?—дигән. (24)

— Күрмисеңмени, анда арслан хужалык итә, ишетмисеңмени, ничек бөтен дөньяны дер селкетә,— дигән аю. (25)

— Ә кем соң ул арслан?— дип сораган эт. (26)

— Аннан да көчле, аннан да куркынычлы ерткыч бөтен дөньяда да юк,— дигән аю. (27)

— Алайса сау бул, син миңа хужа түгел, мин сиңа хезмәтче түгел,— дигән дә эт аюны ташлап киткән, аларның дуслыклары шуның белән беткән. (28) Эт арслан янына килгән, аңа үзенең йомышын сөйләп биргән. (29) Арслан да аны якты чырай белән кабул иткән, этнең әйткәне белән килешкән. (30)

Эт арсланга күп еллар буге хезмәт иткән. (31) Аңардан көчле берәүне дә күрмәгән, арслан этне берәүгә дә рәнжетергә ирек бирмәгән. (32) Бер дә беркөнне алар бергәләп

75

ауга чыкканнар. (33) Күп көч куймыйча, бик шәпләп туйганнар. (34) Кайтырга чыккач кына арслан кинәт туктаган, коточкыч көчле итеп үкереп жибергән: таулар дер селкенеп киткәннәр, һавадагы кошлар жиргә төшкәннәр, башка ерткычлар кайсы кая качып беткәннәр. (35) Арслан тырнагы белән жирне тырный-тырный арып беткән, аннан кире борылып киткән. (36)

— Хужам, нәрсәдән болай курыктың?—дигән эт. (37)

— Әнә, күрмисеңмени, зур адымнар белән атлап кеше килә. (38) Аңардан да көчле дөньяда берәү дә юк, безгә тизрәк моннан китәргә кирәк,— дигән арслан. (39)

— Ә алай икән, синнән дә көчлеләр бар икән, мин шуны белми йөрим икән. (40) Алайса, сау бул, бүгеннән син миңа хужа түгел, мин сиңа хезмәтче түгел,— дигән дә эт киткән, алар арасында дуслык менә шулай беткән. (41)

Шул көннән башлап, эт кешенең хезмәтчесе булып киткән, ул аңа инде күптән, бик күптән бирле туры хезмәт иткән, дөньяда кешедән дә көчлерәкне әле дә булса күргәне юк икән. (42)

8. ИЛ ГИЗҮЧЕЛӘР БЕЛӘН ХӘЙЛӘ СӨЮЧЕЛӘР

(Украин язучысы Н. Забила әкиятә)

Әтәч белән тавык күптәннән гомер кичерделәр, бик тату яшәделәр, һичбер вакытта да бер-берсенә каршы сүз әйтешмәделәр. (1) Көннәре дә, төннәре дә матур гына акты, таң алдыннан әтәч канатларын какты, шыңгырдатып кычкырырга яратты. (2) Ашау-әчүләре дә мул иде, һәрвакыт алларыннан калды. (3)

Тавык та бик уңган иде, йомырканы күп салды. (4)

Шулай да алар гел бертөсле тормыштан туйдылар, дөнья күрергә, ил гизәргә дип юлга чыктылар. (5)

Бара-бара яшел урманга барып життеләр, бернигә карамый, батырланып, куе урман эченә кереп тә киттеләр. (6) Өнә ничек, жилгә баш бөгеп, ботаклар селкенәләр, алар арасыннан кызыл мәржәннәр төсле булып жимешләр күренәләр. (7)

Тавык, туктатып кадерле әтәчен, авыз итмәкче була урман күчтәнәчен: (8)

— Әтәчкәем, бәгырькәем, бер ботак сындыр, мине куандыр, яшел яфрак та булсын, кызыл жимешләре дә булсын... (9)

Тавыкның теләген үтәмичә ярамый, әтәч, бернигә карамый, ботак сындырырга тотына. (10) Шул вакыт яфрак астындагы оясыннан куян чыга да әтәч каршына килеп утыра: (11)

— Кем ул, кем ул минем урманыма баш булмакчы

була, сорамый-нитми торып, агачларымны сындыра, бик кирәк икән, рөхсәт сора,— ди. (12)

Әтәч курка башлый, тавыкка әйтеп ташлый: (13)

— Сызыйк без моннан, сындырырбыз соңыннан. (14) Алгарак китсәк, юлыбыз унар, бу нәрсәнең дә күнеле булыр. (15) Монда дөнъяда тине булмаган ерткычлар яшиләр икән, киёмнәре соры, колаклары ярты метр икән, болар, мөгаен, бик усал ерткычлардыр, безнең өчен куркынычлардыр, кош ите ашаучылардыр. (16)

Өтәч белән тавык бик тиз генә киңәштеләр дә яшел урман эченнән алга таба киттеләр. (17)

Жил искән саен ботаклар селкенәләр, ботаклар селкенгәч, яшел яфраклар тирбәләләр, алар арасындагы тәмле чикләвекләр күренәләр. (18)

Тавык бик талчыккан, житмәсә, яхшы ук ачыккан. (19) Ул тагы өтәчкә йөдәтә, ашыйсы килүе турында әйтә: (20)

— Өтәчкәем, бәгырькәем... (21) Кыткы-так, кыткы-так, сындырып бирче бер ботак, яшел яфраклысын, чикләвек- лесен, куесын,— ди. (22)

Өтәч: «Сындырам!»—дип, ботакка килеп кенә тотына, ныклабрак караса, ботакта зур койрыклы тиен чикләвек ашап утыра, һәм ул усал тавыш белән кычкырышырга да тотына: (23)

— Әй, кбм ул, кем урманда йөри, кем ул минем чикләвек агачымны сындырырга тели?—ди. (24)

Өтәч тагын каушый, тавыкка әйтеп ташлый: (25)

— Тизрәк сызыйк без моннан, сындырырбыз соңыннан, күрәсеңме, нинди усал ерткычлар бар, безгә ахры бу зур урман булыр тар. (26) Колагын күрәсеңме, утыртып тора, йонлач койрыгын селеккәләп куя. (27) Кара әле, кара, ничек утыра, хәтәр, шәт хәзер үк ул безгә һөжүм дә итәр. (28)

Өтәч белән тавык бик тиз генә киңәш итешәләр дә алга таба атлап китәләр. (29)

Жил каты итеп исә, кай ара ботаклар белән шаяра. (30) Агач төбөндә үләннәр котырып үскәннәр, алмагачтагы әче

алмалар кызарып пешкәннәр. (31) Тавык инде түзә алмый, этәчтән тагы ялынып сорый: (32)

— Этәчкәем, бәгырькәем, ничек тә булса кара, ике- өч кенә алмалы нәни ботак булса да ярар. (33)

Этәч батырланып сындырырга тотына, алмалы ботак шартлап сына. (34) Шул вакыт оясыннан төлке чыга, һәм килеп баса этәч каршына. (35) Көлтәдәй койрыгын болгап тора, елмайган килеш, татлы сүзләрен яудырырга тотына. (36)

— Хуш килдегез, рәхим итегез, өемә керегез, түремә узыгыз, кунагым булырсыз. (37) Аякларыгыз арыгандыр, безнең урман зур бит, сусагансыздыр, талчыккансыздыр, көн бик кызу бит. (38) Мин сезне күптәннән көттем, сезгә күчтәнәчләр хәзерләгәндәй иттем. (39) Сый житештердем, бик күп пешердем. (40) Урманнан иң кызыл алмалар сайладым, сезнең өчен генә саргаеп өлгергән чикләвекләр жыя алдым, бәхетегез шул икән, ризыгыгыз мул икән. (41)

Этәч белән тавык мондый жылы сүзләргә бик шатланалар, төлке өенә кереп ял итәргә булалар. (42)

— Кара әле, монда ерткычлар нинди яхшылар икән,— диләр алар. (43)

Хәйләкәр төлкенен эшләре бик шәп көйләнә, шатлыгыннан ул үз-үзенә сөйләнә: (44)

— Миңа дигән тәмле ашлар... (45) Менә юләр башлар, үзләре килеп керделәр,— ди. (46)

Төлке кунакларны өенә алып керә, аларга тәмле- тәмле күчтәнәчләр бирә, ә үзе: «Мин күршегә генә кереп чыгам»,— дип, күршесе бүре янына йөгәрә. (47)

Бүрене кунакка чакырмакчы, тавык шулпасы белән сыйламакчы була. (48)

Тавык белән этәч бик тәмләп эчәләр, ашыйлар, тамаклары туйгач, кәефләнә дә башлыйлар. (49) Этәч бигрәк тә кыза, хәтта жыр да суза. (50) Төлке өе яныннан узучы шәфкатьле куян моны ишетә һәм ярдәм итмәкче була ничек тә, якын килеп ишеккә, сүз башлый куян: (51)

— Син, этәч әфәнде, артыграк батырланасың, берни белмичә кыланасың, төлкененң кем икәнлеген соңгарак бе-

79

лерсең, бу өйгә керүеңә бик үкәнерсең, ләкин ул чакта инде соң булыр, хәйләкәр төлкененң тамагы туйган булыр, - ди. (52) Этәч белән тавык куянга ышанмыйлар, каршы әйтә башлыйлар: (53)

- Монда бит шундый яхшы ерткычлар яшиләр, алар беркемгә дә тимиләр. (54) Мәсәлән, төлке әфәнде безне шундый шат каршы алды. (55) Аның турында бездә бик яхшы фикер калды... (56)

Шулвакыт, бер ботактан икенчесенә ашыгып сикерә-сикерә, тиен килеп житә, һәм ул да кызып сөйләп китә: (57)

- Бу оядан тизрәк сызыгыз, төлке кармагыннан котылыгыз. (58) Төлке ул - бик хәйләкәр ерткыч, аның өендә бер минутка калу да кур- кыныч. (59) Әй юләр башлар, юләр башлар, ул хәзер икегезне дә пешереп ашар, - ди. (60)

Этәч сәке астына күзен салса хәйранга кала. (61) Сәке асты кайчандыр бик тирән булган, ләкин ул хәзер тавык йоны белән тулган. (62) Ул, тавыкны янына чакырып: (63)

- Ай, ай, харап булганбыз, чыннан да, бик нык ялгышканбыз, тизрәк- тизрәк бу өйдән чыгып качарга кирәк, - ди. (64)

Бераздан бүре белән төлке ишек төбенә киләп житәләр. (65) «Хәзер тәмле аш ашыйбыз», - дип өйгә дә кереп китәләр. (66)

Ләкин алар бусагага гына житәләр, этәч билән тавык, бар көчләренә чабып, тәрәздән сикереп төшеп китәләр. (67) Яфраклар астындан, агачлар янындан, үләннәр арасындан бар көчке йөгереп, өйләренә кайтып житәләр. (68)

Ә бүре белән төлке тавык белән этәчне урман эченнән бик тырышып эзләп йөреләр; этәч белән тавыкның үзләрен түгел, эзләрен де күрмеләр. (69) Эзләп-эзләп те таппаган, бүре әйтә төлкегә: «Төлке әфәнде, калдык бит көлке! » (70)

9. ЯЛКАУЛЫК — ХУРЛЫК, ТЫРЫШЛЫК — ЗУРЛЫК

Чәчәкләр башлығы бик зур ярыш үткәрергә булган. (1)

Шул турыда төрле якка хәбәр дә салган: (2)

— Кем дә кем бал салырга яхшы савыт хәзерләсә, ул савытта бал бер дә бозылмаса, әчемәсә, барлык чәчәктәге балны шуңа бирәчәкмен,— дигән. (3)

Бөжәкләр көнне-төнне белмәгәннәр. (4) Бар да тырышып савыт эшләгәннәр. (5)

Күп тә үтмәгән, бөжәкләр төрле яклап очып килгәннәр. (6) Бар да үзләре эшләгән савытларны чәчәк башлығына китергәннәр. (7)

— Менә дигән савыт, балны кара салып,— дигәннәр. (8)

Чәчәкләр башлығы барысын да борып жибәргән: (9)

— Ашыккансыз, ашыккансыз, бик начар ясагансыз. (10) Мондый савытлар миңа кирәкми. (11) Шуңа күрә бал да сезгә эләкми,— дигән. (12)

Шөпшә белән бал корты иң соңгылар булып эшкә керешкәннәр, беренчелекне алырга өмет иткәннәр. (13)

Бал корты көне бие бертуктамый эшли дә эшли икән: ерак-ерак жирләргә очып бара, аллы-гөлле чәчәкләрдән бал суырып ала, аны алып кайтып үзе хәзерләгән матур күзәнәкләргә сала икән. (14)

Шөпшә дә чәчәкләрдән бал жыйган. (15) Ләкин ул бик-бик ялкау булган. (16) Иртән эзрәк кенә эшли икән дә, кояш кыздыра башлагач, оясына кереп йоклый икән. (17)

Көннәрнең берендә шөпшә бал кортына очраган һәм аны өзелеп-өзелеп кунакка чакырган: (18)

049. Сайланма әсәрләр — 6

— Кил әле, кил, мин әзерләгән бал савытын да күреп китәрсен, кайбер жирләрен төзәткәлисе бардыр, берәз ярдәм дә итәрсен,— дигән. (19)

— Ярый,— дигән бал корты,— барсам барырмын, ләкин бүген миңа кереп чыгыйк, берәз күнел ачып утырыйк,— дип, шөпшвне үз өенә алып киткән һәм бик шөпләп кунак иткән. (20)

Шөпшә бал корты эшләгән савытны кат-кат караган һәм аны бик-бик мактаган. (21)

— Осталарның да остасы икәнсен, мондый шөп савытны ничек ясый алдың?— дигән. (22)

— Серемне әйтсәм әйтим, дус кеше бит, сиңа белгертим инде,— дигән бал корты,—көне-төне тырышып эшләгәч, бүгенгә эш торып торсын, ял итим әле димәгәч, бар авырлыкларны да жиңеп була икән,— дигән. (23)

Көннәр үткән дә үткән. (24) Бал кортының шөпшәгә кунакка барыр вакыты да килеп житкән. (25)

Эштән кайтышлый бал корты шөпшәнең өенә кергән, дустының хәлен белгән. (26)

— Исәнме, шөпшә дус, эштән соң ятып, берәз ял итәсеңме? (27) Әллә юкса авырып торасыңмы? (28) Бал савытларын илтер көн дә житә бит, бик тырышып әзерләник,— дигән. (29)

Шөпшә чалкан яткан, күзләрен акайткан. (30) Аякларын югары сузган, мыекларын түбән салындырган. (31) Ул:

— Сәламеңне дә алыр хәлем юк, дустым,— ди икән. (32) Кунакны сыйларлык түгел, туйганчы үзе ашарлык та балы юк икән. (33) Ярты көн бал жыйса, шунда ук аны ашап бетерә дә барган. (34) Башын шундый ялкаулыкка салган. (35) Шуңа күрә бал савытын да эшли алмаган. (36)

Ярыш көне килеп житкән. (37)

Бал корты балавыздан эшлэнгән матур күзәнәкле бал савытын күтәрәп очып киткән. (38) Шөпшә дә үзенң аннан- моннан эшлэнгән кәрәзен алып килгән. (39)

Чәчәкләр башлыгы кәрәзләргә бал салып караган. (40) Шөпшә кәрәзендә бал тормаган, ә бал кортының кәрәзе акмаган. (41)

82

— Тырышканнар күп көч куйганнар, менә дигән кәрәз эшләп чыгарганнар. (42) Шуңа күрә теләсә нинди чәчәктән, теләсә никадәр бал җыярга бал кортларына рөхсәт бирәм,— дигән чәчәкләр башлыгы. (43)

Шул көннән башлап бал кортлары чәчәкләрдән бал ташый башлаганнар, ә шөпшәләр ялкаулыклары аркасында хурлыкка калганнар. (44)

83

10. ПЕСИЛӘР ҺӘМ КҮСЕЛӘР

Үзе кечкенә генә, шаян гына, күрер күзгә матур, карап торырга батыр бер песи баласы булган. (1) Ул әнисе тирәсендә сырпалана, иркәленә, ә кичләрен аның куенына кереп йоклый икән. (2)

Әнисе ауга киткәндә: (3)

— Матурым-матурым, гайрәтле батырым, ялгызың гына калырга курыкмыйсыңмы?—дип сорый икән. (4)

Ә теге:

— Юк, энекәем, юк! (5) Дөнъяда берәүдән дә курыкмыйм, бик тыныч йоклыйм,— ди икән. (6) Көннәрнең берендә песинең анасы ауга чыгып киткән. (7) Песи баласы аны көтә-көтә арып беткән, йокысы килгәч, ул йомшак урынына

кереп йокларга гына җыенган икән, шул вакыт нидер кыштырдый башлаган. (8) Бу кыштырдау песи баласының йокысын качырган. (9)

Идәндә нәни-нәни тычкан балалары йөргерешеп йөргәннәр; «Әләли-әләли, безне тота алмыйсың, көне-төне йоклайсың да йоклайсың»,— дип песи

баласыннан көлгәннәр. (10) Ә пәси баласы яткан урыныннан идәнгә сикереп төшүгә, кайсы кая төшеп өлгерәләр икән. (11)

Ул тәмам аптырап беткән, аларның берсен дә тоталмаган, шуңа күрә дә бик хурланган. (12) «Әни генә кайтсын, бөтенегезне тоттырып бетертәм», — дигән. (13)

Әнисе кайткач, ул бөтен хәлне сөйләп биргән. (14) Әнисе аңа бик файдалы киңәшләр, хәйләле юллар өйрәткән дә икенче көнне тагын да ауга киткән. (15)

84

Тычкан балалары идән астыннан тагын чыкканнар, йөгерешеп йөрөп, пәси баласын котыртканнар. (16) Ул бу юлы аларны бик кызык иткән: сикереп төшкән дә почмактагы тишекне бикләп куйган. (17) Тегеләр кая качарга урын тапмаганнар, тәмам аптыраганнар, пәси баласы аларның берсен эләктереп тә алган, буып та салган. (18) Өченче көнне дә әнисе ауга киткән. (19) Пәси баласы аны көтә-көтә арып беткән. (20) Бу юлы тычканнар да чыгып шаярмаганнар, каядыр югалганнар. (21)

Менә кинәт нидер бик каты кыштырдаган. (22) Пәси баласы: «Әни кайтты, ахры», — дип уйлаган. (23) Ни күзә белән күрсен: идәндә зур-зур күселәр йөгерешеп йөриләр икән. (24)

Пәси баласы алардан да куркып тормаган, сикереп төшкән дә күселәрнең юлын бикләргә теләгән. (25) Мәскенем, әз генә үзә ул тишеккә егылып төшмәгән: тишек шундый зур икән. (26)

Күселәр аны куа-куа алжытып бетергәннәр, куып тотканнар, жәфаларга тотынганнар. (27) Ул көч-хәл белән качып котылган. (28)

Әнисе кайткач, барысын да баштанаяк сөйләп биргән. (29) «Үтерә яздылар бит, әни!» — дигән. (30)

— Матурым-матурым, курыкмас батырым, дошманнарның төрлесе була, төрлечә һөжүм кыла. (31) Шуңа күрә аларга каршы да төрле юллар белән көрәшәргә кирәк, — дигән. (32)

Нәни песи хәзер инде барлык дошманнарны да танырга өйрәнгән: аларны көч белән, тапкырлык белән, кыюлык һәм батырлык белән жиңә икән. (33)

85

11. МАКТАНЧЫК ЧЫПЧЫК БЕЛӘН ТЫЙНАК СЫЕРЧЫК

Тәрәзәгә каршы бер озын колга сузылган, ул колгага нарат такталардан эшләнгән оя куелган. (1) Әле кичә генә балалар ул ояны ашыга-ашыга эшләп бетерделәр, ә бүген инде анда яз кунаклары — сыерчыклар килделәр. (2) Ояның эчен-тышын жентекләп карадылар, бик ошаттылар. (3) Аны ясаучыларга рәхмәт укыдылар, бик матур итеп сайрап куйдылар. (4)

Сыерчык оясына каршы тәрәзә башында бер карт чыпчык утыра, ничә еллардан бирле инде ул шунда тора. (5) Салам-соламнарпы, йон-мамыкларны жыеп оя ясаган, салкыннар килгәч тә жылы якларга очмаган, шул ояда кышлаган ул чыпчык. (6)

Яңа кунакларны чыпчык, ничектер, бик кәефсез каршы алды, «күнелсез иде, күршеләр булды»,— дип үзе эченнән берәз шатланды. (7) «Сайраулары белән колакны тондырып бетерерләр, рәхәтләнәп йокларга да ирек бирмәсләр, туктагыз дисәң дә туктамаслар, күрше димәсләр»,— дип уйланды. (8)

Чыннан да шулай булып чыкты. (9) Сыерчыклар монда чыпчык абзый яши дип тормадылар. (10) Көне буга өзәләр-өзәләр сайрадылар. (11) Чыпчыкның моңа бик ачуы килде, ямьсез тавыш белән күршеләренә жикеренде: (12)

— Бөтен тынычлыгымны боздыгыз, сайраган булып колагымны тондырдыгыз. (13) Ичмасам, чыпчыклар төсле сайрый алсагыз икән, алардан уздырсагыз икән... (14) Безнең

86

жирны бар тавыклар да хәйран калып тыңлый, безне хужа да бик зурлый... (15)

Сыерчыклар мактанчыкның бу сүзләрен ишетеп аптырап калдылар, «бу әллә юләрме икән?» — дип уйлап алдылар. (16)

Жае килгән саен чыпчык мактана бирде, әй мактады чыпчыкларны, әй мактады — күкләргә чөөрде. (17) Имештер, дөньяда алардан батыррак бар микән, имештер, хәтта сандугач та аларның жырларына хәйран кала, имештер, аларның өйләрен берәү дә жимерә алачак түгел. (18) Көчле давыл гына булсын, имеш, сыерчыклар оясы беркетелгән колга сыначак, оя йөзтүбән капланачак. (19)

Сыерчыклар мактанчык күршенең сүзләрен тыныч кына тыңладылар. (20) Каты жавап кайтармадылар, «күрербез әле ничек булганын, кем отылганын»,— дип калдылар. (21)

Беркөнне чыпчык үз өенә атылган уктай кайтып керде аның артыннан күктә, биектә карчыга күренде. (22)

Батыр чыпчыкның кемнән куркуын сыерчыклар бик яхшы белделәр. (23) «Батырның тавышы-тыны юк, өенә бикләнде ахры»,— дип көлделәр. (24)

Бераз яткач, чыпчык оясыннан башын чыгарды, күршеләренә сүз салды: (25)

— Күрмәдегезме карчыга белән минем ничек сугышканны? (26) Әй бирдем дә соң үзенә, утлар күренгәндер күзенә!— дип сөйләнде. (27)

Сыерчыклар бер сүз әйтмәделәр, мактанчыкның кәефен жибәрмәделәр. (28)

Беркөнне алар үз күзләре белән менә нәрсәне күрделәр һәм мактанчыкка ярдәмгә килделәр. (29) Чыпчык бер ялгызы өендә утыра иде, әлегә дә баягы шул мактанып тора иде: (30)

— Хужа мәчесенең күзен чукудым, әй кирәген бирдем... (31)

Сыерчыклар аның сүзен тыңлагандай иттеләр, ләкин соңыннан әйттеләр: (32)

87

— Ул Песине әле бая гына күрдөк, күзләре дә бик исән, мыраулап йөридер иде, — диделәр. (33)

— Юк, юк, күршеләрнекен күргәнсездер, ә безнең хужаныкы инде суқыр, безгә һөжүм итәргә куркыр, — диде Чыпчык. (34)

Ә шулчак әлеге Песи, посып кына, өй кыегы буйлап тәрәзә башына таба үрмәләде. (35) Мактанчык Чыпчык, арты белән торганга, аны күрмәде. (36) Мәче инде Чыпчыкка якынлашты. (37) Сикереп, тегене эләктереп алмакчы иде, шулчак сыерчыклар очып килеп життеләр. (38)

Песинен күзен чукуп жибәрделәр, аны кире чигендерделәр. (39) Песи өй кыегыннан чормага сызды. (40)

Мактанчык Чыпчык куркуыннан калтырап төште, сүз дә әйтә алмады. (41)

Кинәт ул телгә килде һәм болай диде: (42)

— Ярый, бәхете бар икән, китеп котылды, күрмәгән күргән булыр иде! (43)

Сыерчыклар тагын көлделәр һәм аңа болай диделәр: (44)

— Мактану һәркемне хур итә, тыйнак булуга ни житә! (45)

88

12. БИК ЯХШЫ САБАК АЛДЫ ЯБАЛАК

Зәп-зәңгәр күк итәгенә барып тоташкан, очы-кырые күренмәгән бер кара урман бар. (1) Ул урманда яшел киёмле агачлар гөрләп үсәләр, тәмле-тәмле жиләкләр кызарып пешәләр. (2) Анда ерткыч бүреләр, хәйләкәр төлкеләр, куркак куяннар, агулы еланнар яшиләр. (3)

Усал ерткычлар, сайраучы кошлар белән бергә бу урманда ике ябалак та тора. (4) Төскә алар тавык төсле чуар, ә башлары аларның песи башына бик охшый, күзләре коточкыч зур булсалар да, көндезләрен күрмиләр, шуна күрә алар ауга да төннәрен генә йөриләр. (5) Кичләрен кошлар сайраудан тынгач, ерткычлар йоклагач, урман эчен мәче мыраулаган, бала елаган тавышлар каплап ала. (6) Бу тавышка кошлар томшыкларын, ерткычлар борыннарын күтәреп

йокыдан уяналар: «Рәхәтләнеп йокларга да ирек бирмиләр!» — дип, ябалаклардан зарланалар. (7)

Бер төнне шулай ябалаклар балаларын ияртеп ауга киткәннәр. (8) Ана ябалак балаларына шушы сүзләрне әйткән; (9)

— Улларым-кызларым, берүк сүземне тыңлагыз. (10) Берберегездән аерыласы булмагыз, көндезгә калмагыз!—дигән. (11)

Балаларның арасында бик шугы: «Тукта әле, әни сүзен тыңламасам ни булыр икән?» — дигән, Туганнарыннан

89

аерылып, бер якка карап очып киткән, ә тегеләр моны югалтканнар, аның өчен бик кайгырышканнар. (12) Эзли-эзлн йөдәп беткәннәр, таң тугач, өйләренә кайтып киткәннәр. (13) Кайтсалар, теге шаян өйләрендә дә юк икән. (14) «Улым харап булды, улым харап булды»,— дип, ана ябалак мескен өзгәләнгән икән. (15) Бала ябалаклар да бик кайгырышканнар, елашканнар. (16)

Ә теге шаян бу вакыт аяк бармаклары белән агач ботагына нык ябышып, кая барырга белми, аптырап тик утыра икән. (17)

Беренче булып аны тиен күргән: (18)

— Минем агачымда нишләп болай кукраеп утырасың?— дигән. (19)

— Тиенкәй-изгекәй, зинһар мине кума инде, бик азга булса да чыда инде, кич булуга китәрмен, сиңа мең-мең рәхмәтләр әйтермен,— дигән бала ябалак. (20)

Ләкин тиен аның сүзләрен тыңламаган, ялваруларына колак салмаган: (21)

— Әниң сүзен тыңламагансың, менә шушы хәлгә калгансың, үзеңә үпкәлә, андыйларга минем агачта кунак булырга рөхсәт юк,— дип, ябалак кунаклаган ботакны селкеткән. (22) Мескен ябалак, ботакларны кабалап-кабалап. башка агачка күчкән. (23) Ләкин кошлар аны бу агачтан да куганнар, хәзер үк күзләреннән югалырга кушканнар. (24) Кайгысыннан ябалак онытылып

киткән. (25) Төн дип белеп очып киткән, канатларын ботакларга бәреп бетергән һәм жиргә килеп төшкән. (26) Ө хәйләкәр төлкегә шул гына кирәк тә булган, ул аны байтактан бирле сагалап йөри икән. (27)

Төлке аны әз генә эләктермәгән, теге шаян очып өлгергән, ләкин агач ботагына бик каты килеп бәрелгән. (28) Төлкенен авызында каурыйлар гына калган. (29)

Ябалак ничек кирәк алай көнне уздырган. (30) Менә зарыгып көткән кич тә житкән. (31) Әнисенен әйткән сүзләре шаян ябалакның исенә төшкән, ул, мескен, елый-елый арып беткән. (32)

90

Әнисе белән этнсе шук баланы -эзләп тапканнар. (33) Ө адашкан ябалак баласы өйгә кайтып керүенә, шатлыгыннан елап жибәргән: «Инде һәрвакыт эти-әни сүзен тыңлармын»,— дигән. (34)

Менә шулай, шук ябалак алган бик яхшы сабак. (35)

91

13. БИКБАТЫР БЕЛӘН БИККУРКАК

Бер баланың ап-ак куяны белән бик матур песие булган. (1) Алар үзара бик тату яшәгәннәр. (2) Куян кетер-кетер итеп агач кайрысы кимергән, песи чепер-чепер итеп сөт эчкән. (3) Песи бернәрсәдән дә курыкмый икән, аңа теге бала Бикбатыр дип исем кушкан, куян дер-дер килеп бар әйбердән дә шүрли икән, аны ул Биккуркак дип атаган. (4)

Биккуркак беркөнне стенада коточкыч әйбер күргән: колаклары бик озын, мыеклары селкенеп тора, ә үзе бик килбәтсез икән. (5) Куркуыннан куян нишләргә дә белмәгән, баскан урыныннан кузгала да алмаган. (6) Ярый әле Бикбатыр килеп житкән һәм Биккуркакка берәз көч кергән: «Әй юләр, юләр,— дигән,— үз шәүләңнән үзең куркып торасың ич»,— дигән. (7) Биккуркактан бик көлгән. (8) «Ярый әле син килдең, Бикбатыр, куркуымнан мин үлгән булыр идем»,— дигән куян. (9)

Икенче бервакытны куян тагын куркуга төшкән, йөрәге аның дөп-дөп итеп типкән, нәрсәдер бик нык кыштырдый икән. (10) «Хәзер идән астыннан чыга да инде кыштырдаучы нәрсә мине кабып йота»,—дип уйлый икән куян. (11) Песи дә колакларын торгызган, ул да курка ахры, дип уйлаган куян. (12)

Шул чак нидер шап итеп дөбөрдәп киткән. (13) Куян һушсыз була язган. (14) Ә пси, авызына нәрсәдер кабып, куян янына килгән. (15) Килгән дә: «Менә сине куркытучы нәрсә шушы инде»,— дигән, бер кечкенә генә кара әйберне куянгә күрсәткән. (16) «Шушы кечкенә генә фетнә шулка

92

дәр тавыш чыгара аламы?» — дип, тычканны куян гажәпләнәп караган. (17)

Өченче бер тапкыр ачык ишектән өйгә бер эт килеп кәргән һәм каты итеп өергә керешкән. (18) Куян кровать астына кереп качкан. (19) Ә Бикбатыр идән уртасына чыгып баскан, зур күренергә тырышып, сыртын кабарткан, эт һөжүм итсә, аның битләрен тырнарга жыенган. (20) Билгеле, эт анар кагылмаган, ишектән әкрән генә чыгып сызган. (21) Ә Бикбатыр үзенң батырлыгы аркасында бу бәладән дә бик оста котылган. (22)

93

14. БОЗЛАР — ЯВЫЗЛАР

I

Бердәнбер бәхетлеләр иленең, шатлык жиренең башкаласы нурга күмелгән. (1) Көндез дияр идең — кояш юк, зәңгәр күктә йолдызлар күп, ай көлеп тора. (2) Үзебез кабызган йолдызлар — Ильич лампалары балкый. (3)

Көндезен хезмәт белән гөрләгән башкала шактый тынган, башын түшәккә куйган, татлы йокыга чумган. (4)

Күз күрмәсен өчен тартылган пәрдәсыман, шәһәрне каплаган томан. (5) Күктән сирәк-сирәк кенә мамык кисәкләре коела, кар яву шулай булып тоела. (6)

Шундый төннәрнең берсендә академик Отто да башкалар төсле йокларга ятып карады, ләкин йоклый алмады. (7) Ул көнне Отто партия Үзәк

Комитетында булды. (8) Аңа зур эш тапшырылды: «Төньяк диңгез юлын тормышка ашыр!» — диелде. (9) Зур галим энә шул бурычны үтәү теләге белән янды. (10) Партиянең бу зур эшне аңа тапшыруына ул бик шатланды. (11) Үзен бәхетлеләрнең дә иң бәхетлесе итеп санады. (12)

Башындагы чиксез уйларының чигенә чыгардай булып, «кышкы салкын белән йөрәк ярсуын басармын» дип, академик Отто урамга чыкты. (13)

Кремльнең биек манарасындагы сәгать төнге уникале сукты. (14) Көн буга сөйләп торган радиолар халыкка тыныч юкы теләп тынып калдылар. (15)

94

Куга соры күзле, жылы һәм үткен сүзле, тирән акыллы, көрәк сакаллы галим елгага таба юл тотты. (16)

Боз юрганын ябынган елга, карамыйча зәһәр салкынга, һаман чылтыр-чылтыр ага бирә иде. (17)

— Көндезен дә, кичен дә, бары егерме тәүлек эчендә мин Архангельскидан Владивостокта булырга, «Сибиряков» үткән юлны кабатлап карарга, «хөкүмәт куйган бурычны үтәп чыгарга тиешмен,— диде зур галим. (18)

Шушылар иде инде аны йоклатмаган уйлар, шушылар аны йомшак түшәгеннән елга буена кудылар. (19)

Бераз йөргәч ул тынычлангандай булды, кайтырга дип кире борылды, ләкин шул вакыт аңа итеп нидер сызгырды: (20)

— Үтмәс, галим, сиңең уй, хыялыңны ташла, куй! (21)

Академик артына әйләнәп караса, кечкенә генә боз кисәге сөйли ләбаса. (22)

Калын кашларын түбән иеп, соры күзләрендә ачу уйнатып, озын гәүдәсен бөгеп: (23)

— Булыр! — диде Отто. (24)

— Булмас, булмас,— диде боз,— яхшы чакта сыз. (25)

«Моның белән озак сөйләшеп мин кадерле вакытымны бушка уздырмыйм»,— дип, Отто яр кырыендагы бозга аягы белән басты. (26)

— Менә сиңа күпне сөйләсәң. (27) Тик кенә тора белмәсәң! (28)

Боз аның саен теленә салышты, академикны үртәргә үк кереште: (29)

Юкка гына көчәненеп карыйсың, барыбер вата алмыйсың, бик тиз арырсың, хәлдән таерсың да көлтә хәтле сакалыңны жылкәңә салырсың,— диде. (30)

— Син дә бит сөйләгән буласың, яз килерен ахры онытасың. (31) Елга кырыена ярау яфрагы алырга, яз килгәч эреп югалырға, сине соң монда кем чыгарды шушы урынга?— диде академик. (32)

— Кешесен кеше... диде дә боз, кызып сөйләп китте, он булып уалыр чиккә житте: (33)

— Мин Ак диңгезнең суларында тамчы булып уйнап

95

йөрдем, парга әйләндем, һавага күтәрелдем, болыт булдым, шул яклардан сезгә килдем. (34) Минем анда туганнарым калды. (35) Алар да тундылар, корычтай боз булдылар. (36) Минем белән сөйләшкәнче, син алар белән барып сөйләш: минем белән көрәшкәнче, син алар белән барып көрәш. (37) Күрмәгәнәңне күрерсең, югалырсың, үләрсең,— ди боз кисәге. (38)

— Мин инде сиңең туган илендә берничә тапкыр булдым, тиздән тагын барам, хөкүмәт тапшырган зур бурычны үтәп кайтам. (39) Төньяк диңгез юлын яулап алам,— ди Отто. (40)

Боз кисәге туктарга уйламый, бер-бер артлы сүзгә- сүзне ялгый. (41)

— Бик күп галимнәр анда үзләренә кабер таптылар, боз юрганын ябынып бер дә уянмаска йокларга яттылар. (42) Батырларның батыры Роальд Амундсен да шунда һәлак булды, кеше коткарам дип очкан жиреннән үк юк булды. (43) Син дә һичшиксез кире кайтмаячасың, шунда үлеп калачаксың. (44)

— Көрәш корбансыз булмый, андый зур эшләр жиңел генә бирелми. (45)
Кеше кулы далаларда калалар сала, ил бәхете өчен нинди кыен крепостны да
сугышып ала,— ди Отто. (46)— Сиңа килеп сөйләрмен, теге вакыт көлгән иден
диярмен, ләкин беркая китмә, эреп тә бетмә!—дип академик сүзен бетерә. (47)

Башка сүз булмый. (48) Боз урынында кала, күпне белүче зур галим әкрән
генә шәһәр урамына кереп югала. (49)

II

Иксез-чиксез олы илебезнең татлы жимеш-жиләкләр, күп файда бирүче
үсемлекләр үстерүе уңган жиребезнең буеннан-буена яшеннән дә тизрәк,
житезрәк хәбәр тарала. (50)

Житез радиолар, өлгер телеграфлар, хатлар аша бу хәбәр белән бар халык
таныша. (51)

96

Хәбәрне тыңлаган саен тыңлыйсы килә. (552) Анда болай диелә: (53)

— Хөкүмәтебезнең булышлыгы, галимнәребезнең тырышлыгы белән
дөньядагы иң зур экспедиция оештырыла. (54) Бөек Төньяк диңгез юлы

турындагы уйлар хыялда гына калмый, тормышка да ашырыла. (55)
Одессадан Владивостокка чаклы араны әлегә кадәр корабларыбыз илле тәүлектә
үттеләр. (56) Ә хәзер алар Архангельскидан Владивостокка егерме биш тәүлектә
барып житәргә тиешләр. (57) Бу зур экспедициянең башында академик Отто
тора, хәзерге көндә ул экспедициясе өчен белгечләр жыя... (58)

Бу хәбәрне тыңлаган һәрбер кешенең, зурысының, кечесенең, башында
бер үк уй кабатлана, телләрендә бер үк сүз ятлана: (59)

— Көчле икәнмен — әйдә көрәшкә, ил бәхете өчен ник көрәшмәскә! (60)

Бик күпләр экспедициядә катнашырга телиләр, шул уй белән алар
академик Оттога киләләр: (61)

— Мин үземне бозлар-явызлар белән көрәшер өчен көчле дип сизәм, өстәвенә аларның телләрен дә яхшы беләм, мине үзегез белән алмассызмы икән? (62)

—Алырмын үзем белән, бар, иптәш, юлга көйлән. (63)

— Мин, котырган давылларда корабны батырмыйча, туры юлыннан тайпылдырмыйча, теләгән жиренә алып баручы капитан, корабыгызны житәкләүне миңа тапшырмассызмы икән? (64)

— Дингез котыруларына күнеккән булсаң, бозлар- явызларга каршы нык торсаң, алырмын сине үзем белән, хәзер үк, иптәш, юлга да көйлән. (65)

— Мин теләгән жиремә хәбәр жибәрәм, теләгән ил белән чыбыксыз-нисез сөйләшәм. (66) Минем сүзләремне тау- тау бозлар белән капланган океан да йота алмый; минем сүзләремне шул океандагы боз тауларын куып йөрүче көчле жилләр дә тота алмый. (67)

— Бар, иптәш, юлга көйлән, алырмын сине үзем белән. (68)

049. Сайланма әсәрләр — 7

97

— Мин, жилләр-жителәр телен беләм, күп еллардан бирле аларның ису серләрен күзәтеп киләм, алыгызчы мине үзегез белән! (69)

— Алырмын сезне үзем белән — бар, иптәш, походка көйлән. (70)

— Отто бабай, алсагызчы мине үзегез белән, һәр эшкә дә эшли беләм,— дип бер пионер да килә. (71) Академик Отто дусларча елмаеп пионерның аркасыннан сөя һәм болай дия: (72)

— Синәң әле зур үсәсең, күп нәрсәләргә укып беләсең бар. (73) Син бу эшкә яшрәк, үскәч килерсең, тырышып укысаң зур галим булырсың, бөтен дөньяны гизеп йөрерсең,— ди. (74)

Пионер үз сүзеннән үзе бик нык ояла, аның йөзгә галстугы төсле кызара һәм ул йөгереп халык төркемә эченә кереп югала. (75)

Төрле-төрле кешеләр иртән дә килделәр, кичен дә килделәр, академикны «йөдәтеп» бетерделәр. (76) Ул алдынгыларның алдынгысын йөз дә уника кешене сайлап алды, башкаларның теләкләре үтәлмичә калды, чөнки кораб өчен кешеләр шуннан артык кирәк түгел иде. (77)

— Хезмәт бездә дан эше, кайда гына эшләсәгез дә, хезмәт бездә мактау эше, илебезнең кайсы почмагында гына яшәсәгез дә, барыгыз да бер теләк белән янасыз, илгә күбрәк хезмәт күрсәтергә ашкынасыз. (78) Бер корабка барыгызны да сыйдыра алмыйм, менә шуңа күрә генә калганнарыгызны борып кайтарам мин!—диде академик Отто аларга. (79)

III

Ерак-ерак диңгез эчендә, зур сынау эшенә китәргә жыйналган экспедиция кешеләрен илнең атаклылары, хезмәт батырлары, дуслары, туганнары озата килгәннәр. (80)

Менә озак та үтмәде, пар быргысы өзеп-өзеп өч мәртәбә кычкыртты, дөнья тетрәгәндәй булды. (81) Су өсте дулкынланды, зур кораб акрын гына юлга кузгалды. (82) Яулыклар

98

байрактай болганды, кепкалар чөөлдә, «Сау булыгыз, исән йөрегез, жиңеп кайтыгыз»,— дигән теләкләр ишетелде. (83)

Киттеләр. (84)

Ленин шәһәре дә күздән югалды, тирә-якны су чолгап алды. (85) Тарихта беренче буларак, зур экспедиция, диңгезнең көчле дулкыннарын ера-ера, еракка, Арктикага юл алды. (86)

Көндөзгә аштан соң, корабтагы йөз дә уника кеше барысы да бергә жыйналдылар, бер гаиләдәй булдылар, чебен очканы да ишетелерлек тынлык эчендә аталары Отто-ның ягымлы сүзләрен тыңладылар: (87)

— 1912 нче елны ук Франс-Иосиф жире Россиянең катып тикшерүчесе Седовны үзенә тарта, ул катыпка барып житү теләге белән яна. (88) Жыенып

шундый мәшәкәтьле юлга да чыга, ләкин аның бу юлы уңышсыз булып чыга. (89) Седовның «Фока» исемле корабын бозлар кысалар, бер ел бue беркая жиbәрми, бер урында гына тоталар. (90) Седов аларга буйсынып калмый, киртәләргә карап тукталмый. (91) Сигез эт жигеп, азыкларын өч чанага сала, ике матрос белән котыпка барырга кузгала. (92) Ләкин күп тә үтми, Седовның сәламәтлегә какшый, ул зәңгелә авыруы белән авырый башлый. (93) Авыруы көчәя бара, вакыт-вакыт ул һушыннан да яза. (94) Иптәшләре алдамасыннар, кайту юлына таба кире борылмасыннар өчен, ул компасны гел алдында тота. (95) Арып-талып туктыйлар бер ара, теге бичара палаткага дүрт аякланып кына бара. (96) Бераздан коточкыч буран кузгала... (97)

Седов авыруына чыдый алмый үлә. (98) Йөрәкләре белән сыкрый-сыкрый иптәшләре аны күмәләр. (99) Седовның котыпка кадалачак байрагын аның баш очына кадыйлар. (100) Берәр жирдән ярдәм килмәсme, дип офык читенә өметләнеп карыйлар. (101) Патша һәм министрлар бу коточкыч һәлакәт турындагы хәбәрне бик игътибарсыз гына тыңлыйлар, «шуларны коткарырга дип акча түгеп торыйкмы без!»— диләр. (102) Диңгез министры барыннан да уздыра: «Кызганыч, кире кайтмады, судка бирер идем мин аны»,— дип куя. (103)

99

Билгеле, ярдәм беркаян да килми, экспедициянең язмышын да озак еллар беркем дә белми... (104) Ул вакыттагы күп экспедицияләрнең язмышы менә шулай бетә. (105)

Ә еллар бер-бер -артлы үтә... (106)

Чагыштыруны сезнең үзегезгә калдырам...(107) Шушы экспедицияләрне күз алдыгыздан үткәреgez, агачтан эшлэнгән «Фока» белән корычка өртелгән «Челюскин»ны тиңләштерегез. (108) Безнең ерактан торып сөйләшә алуыбыз, безнең ерак жирләргә очып баруыбыз, алга куелган

бурычларыбыз, безгә һәрвакыт ярдәм итәргә торучы иптәшләр турында уйланыгыз... (109)

Кораб, тау-тау дулкыннарны ерып, алга бара. (110) Сөөкле туган ил артта кала, очсыз-кырыйсыз диңгез жәелә алда. (111)

IV

Диңгезне каплап алган боз өстендә ак аюлар уйный, симез тюленьнәр шаяра, озын тешле моржлар ял итә. (112) Ләкин аларның тынычлыгы күпкә бармый, төтен бөркеп, офык читеннән нидер үрмәли. (113) Диңгез жәнлекләре моны күреп хәйранга калалар, шул әйбер килгән якка таба бары да борылалар. (114) Беренче сүзне симез тюлень башлый, жыен тузга язмаганны әйтеп ташлый: (115)

— Нәрсә ул безгә таба килә? (116) Усал ерткычтыр ахры, бик каты үкерә. (117)

Ак аю тюленьнең фикерен ачыкландыра, жылы сүзләр белән дусларын тынычландыра: (118)

— Исегез китте юк нәрсәгә, аның шикелле тере үләксәгә. (119) Ул бит кит балыгы, ә сез шуңардан курка калдыгыз. (120) Әнә ничек,— ди аю төтенне күрсәтә,— кит балыгы диңгез суын тышка пошкыра, аның тын алуы шулай була. (121)

Карт морж аюга әйтеп бетерергә ирек бирми, үзенекен сөйли: (122)

— Син, аю әфәнде, күзең күрмәсә инде башкаларны тынычландырма, ерактан күрмисең икән, доктордан күзлек сора. (123) Минем үз гомеремдә мондый әйберне бер генә

100

тапкыр күргәнем бар. (124) Аңа кораб диләр. (125) Яхшы сакланыгыз, якын бармагыз, юкса барыбыз харап булырбыз, кешеләр тарафыннан тотылырбыз,— ди. (126)

Барысы да куркуга кала, тик аю гына курыкмый, һаман алга бара, үзе кораб борынына таба күзен сала: (127)

«Челюскин» дигән язуын укып, ак аю кинәт туктала. (128)

Бозлар-явызлар аңа берьюлы кычкыралар: (129)

— Кире борыл, аю, тизрэк кач, юкса үлөсөң! — дилэр. (130)

Ул нишлэргә белмичә аптырап кала, ләкин шул арада нидер һаваны көчлө итеп яңгыратып ала һәм аңгыра аю боз өстенә йөзтүбән ава. (131) Бозлар да кычкыруларыннан тыналар, моржлар һәм тюленьнәр барысы да берьюлы суга чумалар. (132) Аюны корабның бортына алалар, тунын салдырырга тотыналар. (133)

Көчлө дингезне ерып кораб һаман алга бара, ачулы дулкыннар үкерешә-үкерешә артта кала. (134)

Башта корабка вак кына бозлар очрадылар, алар да корабтагыларга ачу белән кычкырып калдылар. (135) Үзләрә кечкенә булганга, тавышлары көчлө чыкмады, шуңа аларның барлыгын да сизүче булмады. (136)

Тора-бара өй зурлыгы бозлар да очрый башлады, кораб аларны аралап кына алга барды. (137) Болары инде көчлөрәк тавыш белән кычкырып калдылар, үзләренә тавышларын да ишеттерә алдылар. (138) Ике яктан корабны кысыркладылар, бик ныклап көрәшәргә тотындылар: (139)

— Безнең мәңгелек тынычлыгыбызны бозасыз, нишләп болай шаярасыз, жибәрмибез, кире борылыгыз, кайдан килдегез, шунда китегез, — диделәр. (140)

Корабтагылар юл бирмәгән бозларны шартлатып, ватып уздылар, кайсыларын тирәләй әйләнеп чыктылар, бертуктамый алга бардылар. (141)

Капитан рульне нык тоткан, селкенми, корабка уңга-сулга борылырга һич ирек бирми. (142) Ерактан хәбәр бирүче туган илгә җаваплар жибәрә бара, корабтагыларның хәле турында сөйли аларга. (143) Аның сүзләрен бозлар-явызлар (144)

101

да тота алмыйлар. (145) Җитез жилләр дә куып җитә алмыйлар. (146)

Академик Отто корабтагыларның төрлесен-төрлө эшкә кушкан, төрлесенә-төрлө эш тапшырган. (147) Кайсы дингез суын тикшерә, анда

яшәүчеләрнең тормышын жентекләп өйрәнә. (148) Кайсы котырып искән
жилләрне өйрәнә, кайсы һава торышын күзәтә. (149) Берәү дә тик тормый, бары
да эшкә чумган, бары да үз эшенә алдан план корган. (150) Яңа- дан-яңа әйберләр
табыла, кызыклы-кызыклы серләр ачыла. (151)

V

— Һаман алга бара да алга бара бит бу, безнең мәңгелек тынычлыгыбызга
кул сала бит бу,— дип, .Бозлар- явызлар үзара шаулаштылар. (152)

Үкереп искән жилләр аларга ерак Москвадагы ерак нәни боз кисәгеннән
сәлам китерде, сәлам белән бергә менә шушы хәбәрне дә житкерде: (153)

— Мин монда бер галим белән сөйләшкән идем, безнең илгә аяк баса
алмассың, баскан хәлдә дә югалып калырсың,— дигән идем. (154) Өлкән
туганнар, сез минем сүземне ничек тә дәрәскә чыгарыгыз. (155) Анда Отто дигән
галим күренсә, сезнең тынычлыгыгызны бозып йөрсә, аның корабын ничек тә
кире борып жибәрегез. (156)

Бу хәбәрне ишеткән бозлар-явызлар искиткеч кыздылар, күк күкрәгән
тавышлар чыгардылар, ерткычтай үкереп кораб өстенә ташландылар. (157)

Бер ташландылар — бер эш чыгара алмадылар, икенче ташландылар —
монысында да унмадылар, өченче ташланганнар иде, корабны шытырдата
башладылар. (158)

Күз ачырмаска тырышып буран котырды, үткен камчысы белән
батырларның йөзенә сыптырды, аларны аяктан екмакчы булып үз эшенә
тотынды. (159) Бозларны очыртырдай булып жил ярсыды, кешеләрне үзе белән
ияртеп, каядыр алып китмәкче булды. (160) Кешеләр: «корабыбыз бата бит
инде», дип аптырап калмадылар, курыкмадылар, каушама-

102

дылар, батыр тордылар, тиз генә бирешмәделәр, алдан уйланган планнарын
эшкә ашырырга—жир өстенә күчкән кебек, боз өстенә күченә башладылар. (161)
Авыр-авыр мичкәләрне тәгәрәттеләр, зур-зур ящикларны берәм-берәм күтәреп

киттеләр. (162) Кызыл кирпичләрне, зур фанераларны ташыдылар, бер әйберне дә су кочагына бирмәскә тырыштылар. (163)

Туган илдәй якын кораб әкрән генә аска сеңә бара, энә инде аның «Челюскин» дигән исеме дә югала. (164) Бозлар-явызлар аның саен корабка ыргылалар, аны ничек тә тизрәк күздән югалтырга омтылалар. (165)

Эшкә чумган кешеләр арасында корыч Отто да күренә, ул үткән һәм кискен приказлар бирә. (166) Ерактан хәбәр бирүче соңгы минутка кадәр сүзен дәвам иттерә, илгә кайнар сәламнәрен жибәрә. (167)

Кораб һаман батуында дәвам итә, әкрәнләп кенә су төбенә китә. (168) Бу куркынычлы хәл ике сәгать ун минутка сузыла, шуннан соң инде кораб юк була. (169) «Ишетегез, ишетегез, корабтан төшегез!» — дигән сигнал бирелә. (170) Иң соңгылар булып корабтан Отто белән капитан төшәләр, шул вакытта ук боздагыларга булышырга керешәләр. (171)

Комсомолец Могилевич төшәргә сигнал бирелгәч тә, корабтан сикерми, корабтагы әйберләрнең берсен дә су төбенә жибәрәсе килми, барысын да коткарып калырга тырыша, ашыга-ашыга, әле берсен, әле икенчесен боз өстенә ыргыта. (172) Ләкин инде корабның соңгы секунды якынлашкан була, минут эчендә ул юк була. (173) Могилевич боз өстенә сикерә алмый кала, кораб белән бергә ул да күздән югала. (174)

Бу тоткынлык озаккамы соң дәвам итәчәк? (175) Котырып искән жилләр алар урнашкан зур бозны диңгезнең кай жиренә илтәчәк? (175) Бу боз ватылыпмы, эрепме бетәчәк? (177)

Йөз дә дүрт кешеләрасында корыч кебек чыныккан-

103

нары күбрәк, руда кебек эшләнмәгәннәре бик сирәк. (178) Энә шундыйлардан берәү өметсезләнә башлый, әкрән генә әйтеп тә ташлый: (179)

— Сөйгән корабыбыз, «Челюскин»ыбыз су төбенә китте, димәк, безнең экспедициябез шуның белән бетте,— ди. (180)

Моны Отто ишетеп ала, ул тегеңә үгет бирә һәм ачык итеп төшендерә:
(181)

— «Челюскин» гына батты — без батмадык, боз өстендә дә без тик ятмабыз, фәнни эшләрәбезне алып барырбыз, илебез өчен кирәкле мәгълүматларны алып кайтырбыз,— ди. (182)

Беркөнне «инде нишләргә?» дигән мәсьәлә тикшерелә. (183) Алда ике генә юл бар, кайсын сайларга: жәяүләп юлга чыгаргамы? (184) Ярдәм көтеп боз өстендә калыргамы? (185)

Сигез кеше кораб батканга кадәр материкка жибәрелгән булалар.

Яр кырые да ерак түгел, такыр юл булса бу араны өч- дүрт көндә үтеп булыр иде, ләкин боз тауларын жәяү үтү бик куркынычлы эш. (186) Шуна күрә ярдәм көтәргә булалар, фәнни эшләрне туктатмаса карар кылалар. (187)

VI

Бозлар-явызлар үзара кинәшәләр. (188) «Корабларын батырдык, үзләрән генә юк итәсе калды»,— диләр. (189) Белмиләр бозлар батырларның кораб түгел, кешеләр икәннән. (190)

Боз өстендә дә безнең батырлар аптырап калмадылар, яңа шартларда яңача тора башладылар. (191)

Брезентлардан палаткалар кордылар, кирпичләрдән кухня салдылар, фанералардан барак эшләделәр, боз таулары арасында һәм диңгез уртасында менә дигән бер кечкенә «шәһәр» төзеделәр. (192)

Яңа тормыш башланды, ә фәнни эшләр һаман әйбәт кенә барды, һәркем билгеләнгән эшен сәгать күк төгәл башкарды: диңгезне һәм андагы жәнлекләргә өйрәнү дэвам итте, һаваны күзәтү алып барылды, эшләнгән эшләр турында радио көн дә илгә хәбәрләр тапшырды, эшләр корабтагы күк гөрләп торды. (193)

104

Туган илдән килгән хәбәрләр батырларны шатландыралар, йөрәктәге ышанычны арттыралар, әйтеп бетерә алмаслык зур сөенеч тудыралар. (194)

Тиздән, тиздән бу жиргә корыч кошлар очып килерләр, алар боз лагере өстендә әйләнгәләп йөрерләр, «кайда соң безгә төшәр өчен унайлы урын?»— диерләр. (195) Менә шуңа күрә алар өчен жайлы урын эшләргә кирәк. (196) Боз тауларын тигезләргә кирәк. (197) Менә шуның өчен безнең бавырларның кулларында лом, кирка, көрәк... (198)

Көндезен дә, кичен дә күп көч куеп тырышкан, корыч кошларны кабул итәр урын әзер була. (199) Менә хәзер инде ерактан очып килгән корыч кошлар аптырап калмасын, бозга куну өчен жайлы урынны минут эчендә сайларлар. (200) Күктән — биектән боз лагерен күрмәсәләр, шышкага эленгән флажны карарлар. (201) Жырлый-жырлай килеп төшәрләр дә тоткындагы батырларны алып та китәрләр. (202)

Шундый өмет белән янганда, аэродром эшләнеп тәмам булганда бозлар-явызлар тагын сикеренделәр, күк күкрәгәндәй үкеренделәр, ярылып-ярылып киттеләр, берсенең өстенә берсе менделәр, батырларның әллә ничә көн көч түгүләрен минут эчендә әрәм иттеләр. (203) Ә батырлар моны күреп аптырап калмадылар. (204) Аның саен зуррак көч белән үзләренең эшләрен үти башладылар. (205)

Бозлар теләрен ыржайтып, авызларын ералар. «Иез дә дүрт большевик дөмекте бит»,— дип шатланалар. (206) Ярдәм килгәннең көтмәскә чакыралар, хәзер үк жәяү генә юлга чыгарга кушалар. (207)

Зур жирдән — бозга, башкаладан боз лагеренә хәбәр артыннан хәбәр килә, аларның һәрберсе сөнеч артыннан сөнеч китерә: (208)

«Сез, туганнар, тыныч булыгыз, фәнни эшләрегезне элеккедәй дәвам иттерегез. (209) Без тиздән сезгә барып житәрбез һәм бөтенегезне дә алып китәрбез». (210)

Боз лагере шатлана, шунда ук җавап та кайтара: «Әшебезне һаман дәвам итәбез, без әзер, сезне көтәбез!» (211)

Моторлар жыры хавада яңгырый. (213) 170 миллион халык берьюлы күккә карый. (214) Кошлар сайрамыйлар — моторлар жырлый, 170 миллион халык алар жырын тыңлый. (215)

— Нәрсә булыр? (216) Кем жинелер? (217)

Безнең илнең явыз дошманнары да уйга калганнар, зәһәрле еланнар да нигәдер тынганнар. (218)

— Нәрсә булыр? (219) Кем жинелер? (220)

Ө үзләре төрлечә әйтәләр: (221)

— Корыч кошларның канатлары бозланып ката, боз лагерена барып житә алмаслар, түбәнгә кадалырлар,— диләр алар. (222)

Дошманнар-еланнар, юкка гына авызыгызны ерасыз, жыллар-тилеләр, сез дә юкка гына шаярасыз, корыч кошларны сез кире бора алмассыз. (223) Алар куян түгел — дошманнан куркырга. (224) Алар чыпчык түгел — давылдан качарга. (225) Алар охшыйлар зур лачыннарга; маташмагыз, комачауламагыз, комачауламагыз сез корыч кошларга! (226)

Боз лагере көндезгәчә эшкә чумган, тынлык онытылган. (227)

Уртадагы иң жылы палаткадан елаган тавыш ишетелә. (228) Кем елый? (229) Ник елый? (230) Кайсыгыз белә? (231)

— хавага чыгарыгыз, йөрисем килә, боз диңгезен күрәсем килә,— ди. (232)

Аңа каршы төшәләр: (233)

Тышта кырык градус салкын, өшерсең, яңа гына хава алып кердең бит,— диләр. (234)

Карский диңгезендә туган Карина шулай назлана, ә бердәнбер кечкенә иптәше Алло үгет биргән була аңа: (235)

— Син, Карина, карышма, зурлар белән тартышма. (236)

Шул чак иң жылы палатканың ишеге ачыла, Карина каршына Отто кереп баса. (237)

— Я, балалар, ни хәлләр бар? (238) Авырмыйсызмы? (239) Еламыйсызмы? (240) Ул тезенә Карина белән Аллоны утырта да зур сакалын селки-селки сөйләргә тотына: (241)

106

— Син, Алло, корабта гына йөрергә өйрәндең, синең иле юк жир өстенә басып йөргәнең. (242) Кораб белән боздан башка ямь-яшел агачлар үскән, көмеш кебек сулар агып юрган жир дә бар. (243) Менә тиздән корыч кошлар килерләр, икегезне дә, сезне дә, безне дә алып китәрләр, шул жирне сезгә дә күрсәтерләр. (244)

Нәкъ менә шул чагында офык читендә бер кара нокта күренде, тора-бара бу нокта зур булды, һаман алга үрелде. (245) Берничә минут үтәр-үтмәс боз диңгезе мотор жырына күмелде. (246)

Кемдер: «Иптәшләр, самолет!» — дип кычкырды. (247) Академик Отто да балаларны тезеннән төшерде: «Әнә, безне алырга килделәр дә», — дип чыгып йөгерде. (248)

Зәңгәр күктә үзенң көмеш канатлары белән корыч кош ялтырый, боз таулары белән капланган диңгез өстендә мотор тавышы яңгырый. (249)

Салкынга карамастан, бүрекләр һавага чөөлә, «урра!» тавышы яңгырап жәелә. (250)

Әнә, бүреген кулына тоткан Отто да аэродромга таба йөгерә, ә очкыч һаман түбән төшә бирә. (251)

Бер әйләнә, бозга шактый якин килә, «инде төшәм» дигәндә генә кире күтәрелә. (252) Икенче кат әйләнеп, кунарга урын сайлый, канатларын жайлый. (252) Тәмам бозга якин килә, канатына боз тиярлек булгач, кире күтәрелә. (254) Өченче кат әйләнергә тотына, монысында инде бик жайлап боз өстенә төшөп утыра. (255)

Боз дерелдәп киткән кебек була. (256) Жил исүеннән тына. (257)

Боз батырлары очучыны күтәреп алдылар, иркәләп, сөеп һавага чөяргә тотындылар, һәр йөрәктә шатлык, чиксез сөенеч, зур рәхмәт уты балкый. (258)

Батыр очучы озак тормады. (259) Ун хатын-кызны, Аллоны, Каринаны үзе белән алды, һәм юлга кузгалды. (260) Мотор тавышы тагын һаваны яңгыратты, боз лагере аны кул чабып, биеп, шатланып озатты. (261)

107

VIII

Иртәгесен очкычлар килер дигәндә генә коточкыч буранлы давыл кузгалды. (262) Бозлар-явызларның да котырулары кузгалды. (263) Суык та көчәйгәннән-көчәя барды. (264)

Очкычларны кабул итәр өчен хәзерләнгән аэродромны кар күмеп китте. (265) Баракларга да чират житте. (266) Бозлар чатнап-чатнап ярылдылар, баракны урталайга аердылар. (267)

Буранның дулавына, жылнең улавына, бозларның ярылуларына карамыйча боз лагере эшен дәвам итте, кар көрәргә дә вакытлары житте. (268)

Кораб баткач, андагылар боз өстенә чыккач, бозлар- явызлар бик шатландылар, боз өстендәгеләрне барысын да берьюлы юк итмәкче булдылар, бу хакта төрлечә план кордылар. (269)

Илнең корыч кошлары, совет очучылары, аларның бу планнарын жиимерделәр, боз тоткыннарын коткарырга очып килделәр. (270)

Берничә батырны алып киткән беренче очкыч килеп китүгә шактый вакыт үттә, ә буран һаман туктамый, ә давыл һаман тынычланмый иде. (271)

Отто галимнең сәламәтлеге шактый какшады. (272) Ул нык кына авырый башлады. (273) Тешләрен кысып, иптәшләреннән авыруын бер көн яшерде, иптәшләре сизмәделәр, икенче көн түзде, тегеләр һаман белмәделәр, өченче көн инде иптәшләре сизделәр: «Сез бит авырыйсыз, иптәш академик!» — диделәр. (274) Ә ул: «Әһәмият бирмәгез, авырый димәгез, болай гына, берәз кәефем генә

юк»,— диде. (275) Өч көн бую авыру белән тартышты. (276) Бу көрәштә авыру өстен булып чыкты, Оттоны аяктан екты. (277) Моңы күргән бозлар-явызлар шаркылдап котырындылар, галим Оттоның тынычлығын боздылар, колакларны ярырлык итеп үкерергә тотындылар. (278)

Һәләкәт булганда экспедиция башлығы иң соңгы булып котыла, бу — гадәт, закон булып тотыла. (279)

108

Оттоның да бу законны жимерәсе килмәде. (280) Авыруына карамастан, боз лагерен ташларга теләмәде. (281) Ләкин радист бу хәбәрне башкалага ишеттерде. (282) Аннан шул көнне үк хәбәр дә килде: «Беренче килгән очкычта, һичбер тоткарсыз, экспедиция башлығы Оттоны коткарыгыз»,— диелгән иде. (283)

Өч-дүрт көннән буран басылды, давыл тынды, көн яктырып киткәндәй булды. (284) Жил генә һаман тынычланмады, салкын һаман тукталмады. (285)

Батыр очучылар аңа карамадылар, корыч кошларына утырдылар да боз лагерена таба юл тоттылар. (286)

Ерак очу юлы боз таулары аркылы, диңгезләр аша салкын котыпка барып тоташа. (287) Бу юл һичкайчан да өйрәнелмәгән, үз гомерендә моңар кадәр очкыч күрмәгән. (288) Күе томаннар адаштырырга гына тырышалар, очкычка сырышып боз булырга торалар. (289)

Бу юлы бозга килеп төшүе кыен булды. (290) Очкыч килеп төшкәндә боз жимерелгәндәй тоелды. (291) Батыр очучылар аптырап калмадылар, утыру урынын бик жайлы сайладылар. (292)

Тагын «урра!» тавышы яңгырады, язып-әйтеп бетерә алмаслык шатландылар, ләкин башканы уйлап, башларын түбән иделәр,— кайгырдылар. (293) Бүген алар якын дусларыннан, житәкчеләреннән, аталары академик Оттодан аерылдылар. (294)

Әнә Оттоны чанага салып тартып алып килделәр. (295) Очкыч янына килеп туктадылар, сүзсез калдылар, башларын түбән иделәр. (296) Авыр иде

аерылу минутлары, йөрәкләрне телгәләде кайгы утлары. (297) Хәлсез башын
Отто күтәрә төште, өзеп-өзеп кенә соңгы сүзен сөйләргә кереште: (298)

— Дуслар, хушыгыз. (299) Совет кешеләре икәнегезне онытмагыз,
ныклык байрагын югары тотыгыз, сынатмагыз!— диде. (300)

Моторлар тавышы башланды. (301) Жылы сүзләр колакларда яңгырый
калды. (302) Очкычлар кузгалды. (303)

109

IX

Менә инде боз лагеренда алты кеше, сигез эт кенә калды. (304) Башкалар
бары да коткарылды. (305)

Күп жәфалар чигеп батыр очучылар тагын очып килделәр; кешеләрне,
этләрне, фәнни материалларны төяделәр. (306) Шулар белән һавага
күтәрелделәр. (307)

Боз лагеренда батырлар кабызган ут яна калды, биек мачтага беркетелгән
кызыл байрак көчле жилфердәде. (308) Ә алар үз юлларын тоттылар, иптәшләре
янына ашыктылар. (309)

Ягез инде, дошманнар, ерган авызларыгызны йомыгыз; дуслар, якын
дуслар, безнең белән бергә шатланыгыз. (310) Совет кешеләре боз
тоткынлыгында искиткеч нык тордылар. (311) Совет очучылары бөтен дөнья
алдында беренчелеккә имтихан тоттылар. (312)

— Ә сез, бозлар-явызлар, «Кораб батты» дисезме? (313)

— Әйе, батты. (314)

— Ә сез, жилләр-житезләр, безнең корыч кошлар белән узышып
карадыгызмы? (315)

— Әйе, карадык. (316)

— Барыбер куып житә алмадыгызмы? (317)

— Житә алмадык. (318)

— Тапшырылган эш тулысынча үтэлдеме? (319)

— Әйе, үтэлде. (320)

— Кирәкми хәзергә бүтәне. (321)

— Әйе, бүтәне... (322)

— Алай булса алга карагыз. (323)

Әнә анда тау буйлап сузылган корыч тасмалар буенча бер поезд ашыга, тизрәк-тизрәк башкалага житим, дип ул ашкына. (324)

Поезд тукталган арада, аны тирәли чорнап алалар, утырып баручыларны шәһәрләр, колхозлар, совхозлар, завод-фабрикалар кунакка чакыралар. (325) Үзләренең шатлыкларын сөйлиләр. (326) «Әйдәгез безгә кунакка!» — диләр. (327)

110

* *

Башкалада зур тантана. (328)

Бүген ул үзенең батыр улларын каршы ала. (329)

Урамнар байраklar белән бизәлгәннәр, матур-матур чәчәкләргә күмәлгәннәр. (330) Урам буйлап шат халыklar агыла. (331) Оркестрлар жинү маршын яңгыраталар. (332)

Поезд үзенең килеп житүен белдерде, матур итеп кенә кычкыртып жибәрде. (333) Жирне тетрәтеп, һаваны яңгыратып «урра!» яңгырады. (334)

Чәчәкләр яуды батырлар өстенә, мактаулар яуды алар исеменә, һичбер вакыт таныш булмаганнар да кулларын кысыштылар, тәбрикләштеләр. (335)

Әнә, совет халкы академик Оттоны кулларында тирбәлдереп трибунага китерәләр, аның сөйләвен үтенәләр. (336)

Ө ул зур сакалын тоткан килеш сүзен башлый алмый аптырап кала, ләкин бик тиз үзен кулга ала. (337)

Зур галим Бөөк Төньяк дингез юлын бер навигациядә үтеп булуын сөйли: «Безнең ил зур бозваткычлар төзәчәк, төньякны көннән-көн яхшырак үзләштерәчәк»,— ди. (338)

Жиңелеп түгел, жинеп кайтты Отто бабай. (339) Батырларның могжизасы бөтен дөньяны таңга калдырды, безнең йөрәкләрне шатландырды, безне дә жинүләргә ашкындырды. (340)

111

15. БАЙ БЕЛӘН ЯЛЧЫ

(Төркмән әкиятә)

Мрәли үзенәң атасын күрмәгән, ул ятим булып үскән. (1) Аның бары тик бик картайган анасы гына булган. (2) Ул кешеләргә жеп эрли, ямау ямый, кер юа, шулай итеп улын туйдыра икән. (3) Ә улы зур булып үсеп житкәнче һаман шар сугып йөргән, бернинди дә файдалы эш эшләмәгән. (4)

Беркөнне әнисе аңар әйткән: (5)

— Улым минем, без болай икмәк таба алмабыз. (6) Сине туйдырып өчен әтиң дә теге дөньядан кайтмас. (7) Карт анаңның да инде эшкә көче житәрлек түгел. (8) Үз-үзеңне туйдырырлык нинди дә булса берәр эш тап инде,— дигән. (9)

Шуннан соң Мрәли эш эзләп чыгып киткән. (10) Тегендә, монда барган, ниһаять, бер байга ялчы булып ялланган. (11) Ул бай берничә көн буена Мрәлидан бернинди дә эш эшләтмәгән. (12) Бу хәл аңа гажәбрәк булып тоелган. (13)

Озак та үтмәгән, бай бер үгез суеп, аның тиресен тунаткан. (14) Ике дөя житәкләп, дүрт капчык һәм әлегә үгез тиресен дә алып, тауга таба юнәлгән. (15) Мрәлига да үз артыннан барырга кушкан. (16) Тау итәгенә барып житкәч, бай дөяләрен туктаткан да алар өстендәге капчыкларны һәм үгез тиресен алган. (17)

Бай үзенен ялчысына әлеге үгез тиресе эченә кереп ятырга кушкан. (18)
Аннан ул аны нык итеп бәйләгән дә ташлап киткән. (19) Бераз вакыт үткәч,
кыргый кошлар очып

112

килгәннәр дә авызларына кабып, аны күтәреп очып киткәннәр. (20) Тау
башына менеп житкәч, алар чукып-чукып тирене ертканнар: аның эчендә кеше
барлыгын күргәч, үгез тиресен эләктереп бик тиз очып киткәннәр. (21)

Тау итәгеннән, түбәннән бай кычкырган: (22)

— Улым, тау башындагы кыйммәтле ташларны миңа ыргыт әле,— дигән.
(23)

Тау башында төрле-төрле кыйммәтле ташлар: зөбәржәтләр, якутлар,
ахаклар һәм башка эре-эре матур ташлар бик күп икән. (24) Ялчы шуларны
түбәнгә ыргыткан, ә бай аларны жыеп капчыгына тутыра барган. (25)

— Бай әфәнде, мин соң моннан ничек төшермен?— ди икән мескен
Мрали. (26)

— Хәзергә ташларны күбрәк итеп жый, төшү юлын соңыннан үзем
өйрәтермен,— дигән бай. (27) Ялчы аның сүзенә ышанган һәм кыйммәтле
ташларны түбәнгә таба ташлый да ташлый икән. (28)

Ике капчыкны тутыргач, бай аларны дөяләренен өркәчләренә
урнаштырган да үзе көлеп: (29)

— Улым минем! (30) Син ничек булса да өеңә кайтырсың дип уйлыйм.
(31) Ялчыларыбызны без менә шундый эшкә кушабыз,—дигән һәм киткән дә
барган. (32)

Тау башында ялгыз калган Мрали төшәр өчен жайлы урын эзләгән. (33)
Ләкин тапмаган. (34) Тирә-якта кеше сөякләре аунап ята икән, Мрали куркып
киткән. (35)

Арттан гына бер кыргый кош килгән дә аны кинәт күтәреп тә киткән. (36)
Мрали ике кулы белән аның аякларына ябышкан. (37) Кош үзе теләсә-теләмәсә

дә жиргә төшәргә мәжбүр булган. (38) Шулай итеп Мрали һәлак булудан котылган. (39)

Күп тә үтмәгән, ул тагын да шул ук байга ялчы булып ялланган. (40) Бай инде ялчысының исән калуы турында башына да китермәгән. (41) Мралины да бөтенләй башка кеше дип уйлаган. (42)

Менә бай тагын ике дөя, дүрт капчык һәм үгез тиресе алып, ялчысына: (43)

49. Сайланма әсәрләр — 8

113

— Әйдә, киттек,— дигән. (44)

Алар шул ук тау буена килеп туктаганнар. (45) Бай бу юлы да теге вакыттагы кебек үк, Мралига тире эченә кереп ятырга кушкан. (46) Мрали әйткән: (47)

— Ничек ятырга кирәклекең үзең күрсәт әле: мин никтер аңлый алмыйм,— дигән. (48)

Бай: «Менә шулай ит!»—дип, тире эченә кереп яткач, Мрали аны тирегә төрөп, бәйләгән дә куйган. (49) Күп тә үтмәгән әлегә кыргый кошлар килеп житкәннәр дә тирене күтәрәп очып киткәннәр һәм тау башына алып менгәннәр. (50) Тирене чуқырга тотынганнар. (51) Эчәндә кеше барлыгын белгәч, аны ташлап киткәннәр. (52)

— Бай әфәнде, мин сиңа кыйммәтле ташлар ыргыткан кебек, син дә миңа аларны ташла әле,— дигән Мрали. (53)

Бай шул чакта гына аны таныган. (54) Куркуыннан һәм ачуыннан дерелди-дерелди кычкырган: (55)

— Теге вакытта син каян төшкән идең? (56) Ишетәсеңме, тизрәк җавап бир! (57)

— Күбрәк таш ташлавыңны гына бел, эшәңне бетергәч, ничек төшәргә кирәклеген мин үзем өйрәтермен,— дигән Мрали көлеп. (58)

Бай ташларны ыргыткан да ыргыткан. (59)

Мрали байга кычкырган: (60)

— Бай эфэнде! (61) Син дә ничек булса да төшәрсең дип ышанам. (62) Тирә-ягыңа күз сал эле: синең шәфкатең аркасында шунда калып үлүчеләрнең сөякләре аунап ята. (63) Син дә шулардан яхшылап сораш, ә мин ул вакыт эчендә өемә кайтып китәрмен,— дигән... (64)

Мрали ташларны, капчыкларны һәм дөяләрне — барысын да базарда саткан, күп еллар буена житәрлек акча хәзерләп, ул инде бер дә күрешә алмабыз дип уйлаган әнкәсе янына кайтып киткән. (65)

114

16. СТАРОСТА БЕЛӘН ШАЙТАН

(Латыш әкиятә)

Староста үзенең йортыннан алпавыт ишек алдына га-ба бара икән, юлда аңа шайтан очраган. (1) Менә алар бергәләп, сөйләшә-сөйләшә барганнар һәм юл буенда дунгызлар көтүче бер малайны күргәннәр. (2) Аның бер зур дунгызы бәрәңгә кырына кергән булган. (3) Малай старостаны күрүгә, дунгыз артыннан кырга ташланган: (4)

— Әй сине, шайтан алгыры! (5) Бигрәк тә кабахәт дунгызсың! — дигән. (6)

Староста моны ишеткәч, шайтанга төртеп куйган: (7)

— Ишетәсеңме, сиңа дунгыз бирмәкче булалар, ә син алмыйсың. (8) Мин булсам, хәзер үк барып алыр идем,— дигән. (9)

Шайтан аңа болай дип җавап биргән: (10)

— Дунгыз калсын, тимик! (11) Көтүче малай ул бер ятим бала, әгәр мин аның дунгызын алсам, хужа ул малайны кыйнар. (12) Малайның яклаучысы юк. (13) Бу сүзләрне ул малай чын күңеленнән әйтмәде бит. (14)

Староста сүзсез калган. (15) Менә алар тагын алга киткәннәр, һәм бер баланың кызганыч тавыш белән елавын ишеткәннәр. (16) Анасы арыш ура, ә баланы юатырга аның вакыты юк икән. (17) Ачуланып ул баласына әйтеп ташлаган: (18)

— Әй, сине, шайтан алгыры, этиең бай кырында эш

8*

115

ли. (19) Менә монда арышыбыз коела, урыр кешебез юк, ә син миңа тынычлап эшләргә дә ирек бирмисең! (20)

Староста моны ишеткәч, шайтанга төртеп куйган: (21)

— Ишетәсеңме, сиңа энә бер бала бирмәкче булалар; мин аны хәзер үк алыр идем,— дигән. (22) Шайтан болай дип җавап биргән: (23)

— Ул бала бу ананың бердәнбер кызы, мин тагын инде аны да алыым диме? (24) Ана бу сүзләрне чын күңеленнән әйтмәде, юри генә әйтте бит. (25)

Староста сүзсез калган. (26) Алар тагын алгарак киткәннәр. (27) Алпавыт кырында крестьяннар эшлиләр икән. (28) Алар старостаны күрүгә төкеренергә, аны ачуланырга тотынганнар. (29)

— Тагын теге эшәке палач — староста килә, шайтан алгыры! (30) Күр дә тор, тагын кемнең дә булса аркасына таяк белән менеп төшәр!—дигәннәр алар. (31) Шайтан моны ишеткәч, старостага әйткән: (32)

— Ишеттеңме? (33) Менә болар инде моны чын күңелләреннән әйтәләр. (34)

— Алар кем соң?—дигән ачуланып староста,— алар бит эт халык; тыңламыйлар, эшләмиләр! (35)

— Синеңчә, алар андый-мондый халык булсалар да, алар хаклыкны сөйлиләр һәм чын күңелләреннән әйтәләр, менә шуңа күрә син хәзер минеке!—дигән шайтан. (36)

Шайтан шушыларны әйткән дә старостаны эләктереп тә алган. (37) Муенын сындырган, гәүдәсен боргалый-боргалый тәкә мөгезе хәленә китергән дә, күн капчыгына салып, коточкыч өөрмә, давыл куптарып, старостаны туп-туры тәмугка алып киткән. (38)

116

17. КАЗ БЕЛӘН АККОШ

Очы-кырые күренмәгән болын уртасында зур бер күл булган. (1) Тирәләре аның яшел кыяклар, шаулап торган камышлар белән капланган икән. (2)

Бу күл буена кеше аягы бер дә басмаган, ул тирәләрдә аучыларның мылтыклары да шартламаган. (3)

Шул тыныч күлдә аккош белән каз яшәгәннәр. (4) Балык ашаганнар, су эчкәннәр, йомырка салганнар, бала чыгарганнар. (5)

Жәйнең матур бер көнендә бу ике күрше үзләренең балалары турында сөйләшкәннәр. (6) Кiek каз әйткән: (7)

— Улым ашны аз ашый, суны гына күп эчә!— дигән. (8) Аккош әйткән: (9)

— Минем балам бик яхшы ашый, зур үсә,— дигән. (10) Каз үзенең бәбкәсен төрлечә сыйлап карый икән: тәмле- тәмле балыклар, яшел бакалар, татлы кыскычлар тотып китерә икән. (11) Баласы үзе зур булса да кулына кашык тотып ашамаган, әнисенең ашатуын көткән. (12) Ашау аңа бик зур эш булган. (13) Ашарга, эчәргә тотынса, ул тәмам йөдәп беткән. (14) Ә дуга муен-аккош баласы кыстатып та тормый, кашыкны үзе тотып, азыкны кат-кат чәйнәп, тәмле итеп ашый икән. (15) Вакытында йоклый, вакытында һавага чыга, уйный, шуңа күрә алма кебек кызарып, матур булып үсә икән. (16)

Көннәрдән беркөнне кiek каз белән аккошның балалары әниләренә килгәннәр дә: (17)

— Әни, безгә велосипед алыякчы!—дип үтенгәннәр. (18)

— Ярый, барсак барыйк, алсак алыйк,— дигәннәр

117

әниләре. (19) Улларын иярткәннәр дә, велосипед сатыла торган магазинга киткәннәр. (20) Анда барып кергәннәр дә әниләре: (21)

— Иптәшләр, безнең сөекле улларыбызга велосипед бирсәгезче!— дигәннәр. (22) Шунда сатучылар йөгереп килгәннәр дә: (23)

— Рәхим итегез, рәхим итегез!—дип көмеш төсле ялтырап торган, ике тәгәрмәче әйләнеп торган велосипедлар китереп биргәннәр. (24) Шунда аккошның улына: (25)

— Теләгәнәнне сайлап ал, акыллым!—дигәннәр. (26)

Аккош бәбкәсе велосипедка менеп атланган да, йөгерткән дә киткән. (27) Аңа карап сатучылар: (28)

— Менә егет икән бу малай, тамагына шәп ашый ахры,— дигәннәр, ә аккош үз баласының булдыклылыгын күреп, елмаеп, кәефләнеп карап тора икән, ә малай велосипедны йөгертә дә йөгертә икән. (29)

Киек каз бәбкәсенә дә чират житкән. (30) Ул аккош бәбкәсе белән бер яшьтә булса да, аңа караганда бик ябык, буйга да бик кечкенә икән. (31)

Аңа да велосипедның көмеш төслесен биргәннәр: (32)

— Я әле, акыллы, син дә йөгереп кара!— дигәннәр. (33) Каз бәбкәсе бер атланып караган — булдыра алмаган, икенче атланырга уйлаган — егыла

язган, өченче тапкыр атланырга теләгән икән — егылып ук киткән, әйләндермәгәч, велосипед та китмәгән. (34) Магазинда эшләүче абыйлар шунда ук йөгереп килеп житкәннәр, киек каз бәбкәсенә менә шушы сүзләргә әйткәннәр: (35)

— Син, акыллы, ашны аз ашыйсың, вакытыңда йокламыйсың, һавада уйнамыйсың, ахры, шуңа күрә син ябык, буең да кечкенә, шуңа күрә велосипедка аягың да житми, хәзергә өңә кайтып тор, зур үскәч килерсең,— дигәннәр һәм велосипедны да алып киткәннәр. (36)

Каз бәбкәсе бик күңелсезләнеп кайтып киткән, ә аккош бәбкәсе велосипедына атланып жылдергән. (37)

Хәзер инде, «велосипедка аягым житсен» — дип, каз бәбкәсе азыкны да күп ашый, вакытында йоклый да, саф һавада да уйный икән. (38)

118

18. КУЯН КЫЗЫ

Бер соры куянның үзе төсле зур колаклы, бик иркә, бик кадерле бер кызы булган. (1) Ул аны бик-бик ярата икән. (2)

Көннәрдән беркөнне куян иркә кызына өр-яңа киез итеклар алып кайтып биргән. (3)

— Мә, бәбкәм, аякларың туңмасын, сызламасын, — дигән. (4)

Кызы бу бүләкне бик шатланып алган. (5) Әнисенә рәхмәтләр укыган. (6) Хәзер инде ул яңа киез итекларне киеп, рәхәтләнеп йөри икән. (7) Ләкин куян кызы жылы итекларга өйрәнмәгән булган, ул алардан бик тиз туйган, салып ташлаган. (8) Әнием тапмасын дип, аларны яшереп куйган. (9) Әнисе аларны эзләп табып баласына кигезә, ә ул салып ташлый икән. (10) Әнисе кигезсә, ул салган, әнисе тагын кигезгән, ә ул тагын салып ташлаган. (11)

Кар өстеннән дә, боз өстеннән дә яланаяк йөгерә икән. (12) Бер көн бие шулай йөгергән, икенче көнне дә шулай яланаяк йөргән, өченче көнне инде аксый-аксый әнисе янына килгән. (13)

— Әни, әни, минем аягым бик авырта! — дигән. (14) Әнисе аның аякларына караган да аптырап калган. (15)

— Кызым, кызым, якты йолдызым, синең аягың шешкән ич, — дигән. (16)

«Инде ни эшләргә?» — дип уйга баткан куян. (17) «Бу баланы кая алып барырга, ничек дөваларга?» — дип кайгырган. (18)

119

Шул вакыт нәрсәдер кычкырган. (19) Куян, агач башына күтәрелеп караган икән, тиенне күргән. (20) Ул куянга болтай дигән: (21)

— Кайгырма, туганкай, йомшак куянкай, кызыңның аягын бик тиз төзәтеп була. (22) Моның өчен «доктор Айболитка» барырга, аңардан киңәш сорарга кирәк,— дигән. (23)

Куянга чын-чынлап булышырга тотынган, «доктор Айболит»ның өенә үзе илтергә булган. (24)

Куян кызын күтәргән дә «Айболит докторга» киткән, тиен, агачтан-агачка сикереп, аңа юл өйрәткән. (25)

Барып житсәләр, «доктор Айболитның» эше бик күп икән, аңа урманның төрле ерткычлары дәваланырга килгәннәр икән. «Балаларны чиратсыз карыйм мин»,— дигән «доктор Айболит». (26) Куян кызын доктор бүлмәсенә алып кергәннәр, нәрсә белән авыруын сөйләп биргәннәр. (27) «Доктор Айболит» куян кызының аягына дарулар сөрткән һәм шул вакытта куян кызына әйткән: (28)

— Аягың төзәлгәч, киез итекларне инде салкын көннәрдә бер дә салма, сүзне тыңла, тагын начар хәлгә калма,— дигән. (29)

«Доктор Айболитка» алар бик зур рәхмәтләр әйткәннәр, сабуллашып өйләренә кайтып киткәннәр. (30) Өч көй дигәндә, куян баласының аягы төзәлгән. (31) Ул инде хәзер киез итеген бер дә салмый киеп йөри икән. (32)

120

19. ЧУКМАР БЕЛӘН ТУКМАР

Бер әбинең ике этәче булган. (1) Бу этәчләрнең берсе ак, берсе кара икән. (2) Ул аларның икесен дә бертигез ярата икән. (3) Этәчләр күп вакытларын сугышып үткәрәләр, сугышырга тотынсалар, канга батып бетәләр икән. (4)

Ак этәчне әби Чукмар дип кушкан, карасын Тукмар дип атаган. (5) Чукмар чукырга бик оста, ә Тукмар бик оста тукуй икән. (6)

Әби ашатырга тотынса: «Жимне миңа эзрәк бирдең», «Ник минем өләшемә кердең?»— дип кычкырыша башлыйлар икән этәчләр. (7) Әйтешеп-

әйтешеп кенә калмыйлар икән, шунда ук сугыша да башлыйлар икән. (8) Чукмары канга батырганчы чуқырга, Тукмары күгәрткәнче тукмарга тотына икән. (9)

Бердәнбер көнне бу этәчләр шулай бик каты кычкырышканнар һәм канга батканчы сугышканнар. (10) Әбинең моны күреп бик ачуы килгән. (11) «Боларны ни эшләтим икән»,— дигән. (12) Тегеләрне бик каты орышкан, сугышмаска кушкан. (13) Тегеләр әби алдында берәз тынычланып торганнар, әби аларның күзләреннән югалгач, тагын сугышырга тотынганнар. (14)

Әби килеп җитсә, Чукмар исемле ак этәч йөгереп килеп: (15)

— Әби, әби, кара әле, Тукмарың тукмый-тукмый башымны күгәртеп бетерде,— дип әләкли икән. (16) Тукмар исемле кара этәч тә энесеннән калышмый: (17)

121

— Башымны кара әле, әби, Чукмарың чукий-чукий канатып бетерде,— ди икән. (18)

Әби аларның әләкләүләреннән дә туйган. (19) Ул бер сүз дә әйтмәгән, Тукмарны култыгына кыстырган да каядыр күтәреп киткән. (20) «Суярга алып китә ахры мине»,— дип курыккан Тукмар. (21) Ләкин әби аны күршеләргә генә кертеп торган. (22) Ул этәч шунда өч кич кунган. (23)

Ялгыз калгач, Чукмарга бик күнелсез булган, аның күнеле тулган. (24) Юньләп ашый да, эчә дә алмаган. (25) Әбигә ул: «Тукмарны алып кайтсана, инде бер дә сугышмас идек»,— ди икән. (26) «Ярый,— дигән әби,— алып кайтсам кайтыйм, әгәр тагын сугыша торган булсагыз, ул вакыт тотам да берегезне бөтенләй юк итәм»,— дип куркытып куйган һәм күршедәге Тукмарны алып кайткан. (27)

Тукмар да Чукмарны бик сагынган булган, алар, күптәннән бирле күрешмәгән туганнар төсле, кочакланышып исәнләшкәннәр һәм киләчәктә бер дә сугышмаска сүз бирешкәннәр. (28)

Хэзер инде алар бик тату яшилэр икэн, тик аларга кушылган исемнэр генэ аларның электәге шуклыкларын күрсәтеп, исләренә төшереп тора икэн. (29)

122.

2.2 TRANSKRİPSİYONLU METİN

1. SÈRTOTMAS ÜRDEK

Burın zamanda başı бүрэклé, ayagı tüklé bér ürdek bulgan. (1) Ul üzé sayrıy bélmese de, kürgen bér koşına, xayvanına, yırtkıcına uzak-uzak itep yaña xeberler süylerge bik yarata iken. (2) Tégeler anıñ süzleren tıñlıy-tıñlıy arıp, beteler, ya бүtenley tıñlamıy taşlap kiteler iken. (3) «İşetteñme bér yaña xeber? Siña gına sér tiyip süylim»,— dip başlap kite turgan bulgan ul süzén. (4)

Bérdenbér künné yort xucası üzénéñ etén iyartken, kurıç baltasın biléne kıstırğan da urmanga kitken, yortındagı herbér koş-kortına: «Üyde yuklıgımnı birevge de beldérmes bulıgız!»,— digen. (5)

«Nige beldérmeske kuştı iken?»—dip, ürdek yüdep çıkkın, lekin ni üçén ikenén hiç tüşene almagan.(6)

Koş-kortlar xucalarınan başka bér kiç küngannar, bérni bulmagan. (7) «İkénçé künné de kaytmas bu»,— dip, alar xucanı çakırıp kaytırga berérsen ciberirge bulgannar. (8) «Sin uçasıñ da, sin yüzeséñ de, sin yügereséñ de, sin bar!»— digenner alar ürdekke. (9) «Lekin bérük nişlep yürüviñne bérevge de belgértesé bulma!» — digenner. (10) Ürdek küngen: «Yarar, séznéñ xakıgız üçén géne barsam barırmın indé»,— digen.(11)

Irte torgaç ta ürdek, uylap-nitep tormagan, tamagın tuydırgan da yulga çıkkın.(12) Başta ul kanatların kagıp oçkan, uça-uça bér yılgaga barıp töşken. (13) İşkekleré — tepileré üzende bulganga aptıramagan, yüzép te kitken. (14) Yılga buylap ozak yözgeç, korıga çıgıp tepi-tepi de yögergen...(15)

Bara-bara koyı bér urmanga barıp citken. (16) Törlé temlé cilekler, siméz böcekler aşıy-aşıy, urmanga kérép te kitken.(17)

Ürdek kübelek kuvıp yürgende, anıñ karşıısına bér kerpé kilep çıkkın hem aña süz de kuşkan: (18)

— Kaya barasıñ bolay?—digen. (19)

Ürdekke indé şul gına kirek te iken. (20) Yul buyı bérev de oçramaganga, bérev bélen de cıyılıp söyleşerge turı kilmegenge, anıñ bik éçé poşkan bulgan, ipteşlerenêñ eytkenneren de onıtkan, süz artınnan süzné tézerge totingan: (21)

— Urmanda utın kisüvçé xucabızın ezliym. (22) Citmese, etébéz de aña iyarép kitken ide. (23) Xezér yort-cirné saklavçı bérev de yuk. (24) Alarnı çakırıp kaytırğa ipteşlerém miné ciberdéler,— digen.(25)

— Sineñ öyêñ yırakmı soñ?—digen kerpe. (26)— Anda siméz tıçkannar, usal yılannar yukmı?— dip soragan. (27) Anıñ üz xelé xel, bik nık aşıysı kile iken.(28)

— Méne şuşı sukmak bézneñ öyge tup-turı alıp bara, bér késege de eytme, kara!—digen ürdek. (29) Üylerende yılannarnıñ böténley yuklığın, tıçkannarga kön birmevçé meçenêñ şuklığın da söylep birgen. (30)

Alar dus bulışıp ayırılğanda, enelé kiyim kigen bulsa da, kerpé bik faydalı kiñeş birgen: (31)

— Min indé andıy usallarnıñ bérse de tügél, sinêñ sérlerêñné belsem de, kayan kiluvéñné kürsem de, siña zararlı eş eşlemem. (32) Şulay da sin sagrak bul. (33) Oçragan bérevge sérlerêñné süyleme. (34) Sérêñ éçênde torsa, yortıñ tınıç bulır, cimérélmeslek nık bulır,— digen. (35) Kérpénêñ bu akıllı kiñeşenê ürdek hiç kolak salmagan, aşığa-aşığa urman eçenerek atlagan.(36)

Bara-bara ürdekke ozın kolaklı bér kuyan oçragan hem ul da añardan soragan: (37)

— Ey, büréklé ürdek, közge töslé matur, kır töslé zur kül bulğanda, ni eşlep urmanda butalıp yörisêñ? (38)

— Xucabız bélen etébéz urmanga utın kiserge kitkenner ide, öyébéz yalgız kaldı,— digen ürdek, kerpége süylegenné moña da süylep birgen. (39) Kuyan éçénnen géne: «Alay bulgaç xucanıñ almagaçların kimerérge barırğa bik caylı vakıt iken»,— digen. (40) Ürdekten öylerenêñ kaydalığın soraşkan, tége yüler moña da sérén açkan. (41)

— Xucañnı kürgeném yuk,— digen de kuyan kuvaklık eçenê kérép yugalğan. (42)

Ürdek tagın alga kitken. (43) Bara-bara bér alanlıkka barıp citken. (44) Anda bér zur sorı ayu mışnıy-mışnıy yoklap yata iken. (45) Ürdek anı da uyatkan. (46) Kérpé bélen kuyanga süylegen süzné aña da süylep birgen. (47) Süz axırında ayudan soragan: (48)

— Et iyartken, kulına balta totkan kéşéné kürmedéñmé? (49)

Ayu:

— Kürmedém,— dip cavap birgen. (50) Ürdeknéñ kaygısın urtaklaşkanday bulıp kılangan:—Urman eçenerek kérseñ, hiçşikséz, tabarsıñ, dip, yul öyretep cibergen. (51) E üze eçénnen gene: «Xucanıñ umartasın vatıp, bal aşap kaytırğa bik caylı vakıt iken»,— dip, aşığa-aşığa kitép te bargan. (52)

Ürdek haman xucanı ezlevén devam ittérgeñ. (53) Anıñ sayın urmannıñ eçenerek kére bargan. (54) Bara torğaç, anıñ karşına büre kilép çıkkın hem aña süz kuşkan: (55)

— Ey büréklé baş, şuşındıy kuyı urmanda yapa-yalgızıñ gına kurıkmıyça batırlanıp niçek yöriseñ?— digen. (56) Tége de üzeneñ nik yörüvén söylep birgen. (57) Xucanıñ öyde yuklıgın, etneñ de anıñ bélen berge iyarép kitüvén bürége de äytқан. (58) Usal büré teşlerén şıkırdatkan, üz-üzene: «Bolarnıñ sarıkların barıp aşap kaytırğa bik caylı çak iken»,— digen, e ürdekke: «Andıy kéşéné kürgeném yuk!» — digen de üze kuvaklar arasına kérép yuğalğan. (59)

Ürdek haman tuktamagan. (60) Xucasın ezlevné haman devam itken. (61) Kürgen bér koştan, törlé yırtkıçtan, xetta neni böceklerden de bu turıda soraşıp bara iken. (62)

Bara-bara anıñ karşıısına költedey koyırlı bér tölké kilép çıkkın. (63) Tége de axmak bit, moña da süz kuşkan: (64)

— Bağalmakay, matur apakay, miném xucamnı kürmédeñmé?— digen. (65)— Yanında eté, kulında baltası bar idé,— dip östegen. (66) Xucasız hem etséz öydegé xayvannarnıñ tınıçsızlanuvların, alardan başka kurkuların da söylep birgen. (67)

— Çiberlernéñ çiberé, gevherlernéñ gevheré, kürdém min anı!— digen tölké. (68)— Yanında kekré koyırlı eté de, bilénde koriç baltası da bar idé,— dip östegen.

(69) Ürdékne üzé bélen iyertép kitken. (70) Alar bik ozak bargannar hem kuvak bélen kaplangan yılga buyına kilép tuktagannar. (71) Şunda tölkéneñ oyası buyında balaları uynap yöriler iken. (72)

Alar:

— Eni, bézge azık alıp kayttıñmı?—dip, anıñ tire-yünén sıırıp alğannar, e ul avızın ırğan kilés, ürdekke kürsetken... (73)

— Méne, bebkelerém, sézge temlé ürdek ité,— digen hem şul minut ürdekne buvıp, balalarına bülep te birgen. (74) «Ürdék ite bigrek temlé bula iken!» — dip, alar, avızların yalıy-yalıy, anı aşap ta taşlağannar, lekin tuymagannar, analarınnan tagın da soragannar. (75)

— Xezér, bebkelerém, avılga baram, béryulı bérniçe ürdek alıp kaytam,— digen tölké. (76) Balaların kaldırııp avılga kitken. (77)

Bér Sértotmas ürdek arkasında bu xucalık temam tuzdırılğan bulır idé, lekin xuca uyav kéşé bulgan, doşmannarına karşı her cirde kirte kuygan. (78) Kuyan reşetke arasınnan üte almagan, kiré borılğan. (79) Ayu bereñgé bazına töşken. (80) Bürége de sarıklar elekmegen, xucalık abzarına ul böténley kére almağan. (81) Tölké xeyleker bulsa da, sıza almıy kalğan, ürdek ité aşım digende géne, kapkıñğa elekken, e xuca kaytkaç indé, anıñ kiregén birgen... (82) «Tagın bérniçené totkaç, tolıp téktérermén»,— digen hem tirésén kiptérérgä ambarga elgen. (83)

Xayvannar eşneñ nidelégén xucaga söylep birgenner, Sértotmasnı şundıy zur eşke kuşuvlarına alar da bik nık ükengenner. (84)

2. KAPKORSAK PATŞA

I

Evvel zamanda, kece kumanda, ügéz admiral, büré general, sayıskan sutnik, tölké şutnik, ürdek üretnik bulgan zamannarda bér patşa yaşegen, di. (1) Atı — Kapkorsak, kuşamatı — Buşborçak bulgan, di, bu patşanıñ. (2) Keşe töslé üzé, ügézneké töslé küzé, bürénéké kébék teşleré, nek yırtkıçnıkı kébék bulgan, di, kılğan eşleré. (3)

Ul üzé Kankoyar patşanıñ zur ulı idé, di. (4)

Kankoyar patşa ülgeç, anıñ urımına ülken ulı Kapkorsak — Buşborçaknı patşa itteler, di. (5) Patşa bulam, başıma tac kiyem, texétke ménem digen künné, Kapkorsak patşa barlık saray xézetkerlerén cıyıp, retten tézép, dér sélkétép tirgép aldı, di: (6)

— Miném öçén dönyada tiñe bulmagan, elége kader bér patşa da kimegen, bér memleket te bémegen, bér patşanıñ da küzé kürmegen, iñ kıymmetle, iñ matur, iñ yaxşı tac yasagız,— dip kuştı, di, ul ministrlarına. (7)

— Sézge un tevlek vakıt birem, şul vakıtka tac ülgergen bulsın. (8) Eger de meger, min eytken vakıtka tac ölérnese, barıgızın da tonçıktıraçakmın,— dip eytté, di, Kapkorsak patşa. (9)

Kön uyladılar, di, ministrlar, tön uyladılar, di. (10) Uylyy-uylyy başları avırttı, tatlı yokıları kaçtı. (11) Tamaklarına aş ütmede, eçleréne eçémlék citmede, di. (12)

Bér kön ütté, iké kön ütée, öç kön ütté, di. (13) Tac ölgértérge bilgélengen kön yakınlaşkannan-yakınlaştı, di. (14) «Dönyada tiñe bulmagan, moña kader bér patşa da kimegen, iñ matur, iñ zur, iñ yaxşı, iñ kıymetlé tacnı nerseden yasarga kirek iken?»— dip uyladılar, di, alar. (15)

— Köméşten yasasak — andıynı ministrlar da kiya, mercennen eşleşek — andıyların böten dönya béle, altın tacnı her patşa da kiya, digen fikerge kildeler, di. (16) Alar uylyy tordılar, e könner bér-bér artlı ütteler de ütteler, di. (17)

Tacnı vakıtında ölgértmegeç, Kapkorsak patşa buran kuptarıp, közge cil kük eçe sızgırıp açulanırğa totındı, di. (18) Xelve kiterdeler — aşamıy, di, konfet - şokoladka karamıy, di. (19) Tacnı davlap kızıp kitté, di, tamam öler çikke citté, di. (20)

— Miném tagın bér télegém bar: monısın indé hiç kiçekmi üterge, tiren yılğalar kiçerge, barlık avırlıklarga çıdarga, miném ilémné eylenep çıgarga hem ezlerge şundi kışéné,— dip eytté, di. (21)— Kém de kém miném atamnıñ fermannarına karşı kilgen, aña bulgan döşmanlığın eçénde yaşerép yörgen, tiyiş bulmagannı işétken, söylerge yaramagannı söylegen, kürérge kirek tügél- ne kürgen — ene şundiyların monda kiterégéz,— dip eytté, di. (22)

Ferman östéne ferman çıkkaç, aptıradılar-yödedéler, di, patşanıñ ministrları. (23) Uylap-uylap ta eşleré alga kitmegeç, uylav öçén üzleréneñ géne başları citmegeç, alar kürşé patşadagı danlıklılı bér tac yasavçı ostanı çakırırğa karar kıldılar, di. (24)

Xat barıp citmeslék diñgéz artınnan, altın koyaşnı kümgen tavlar sırtınnan, koş oçıp citmeslek illerden, kéşé ayagı basmagan cirlerden, kara bolıtlar arasındagı şeherden çakırttılar, di, alar şul ostanı. (25) Ostanıñ isemé—Bikzirek, kuşamatı — Sakalı sirek, andıylar Kapkorsak patşaga bik kirek idé, di. (26)

Ak bolıtlar astınnan, tübelere zeñger kükke tigen tavlar başınnan, yugarıda yangan yoldızları küzetép, tübendegé kügelcém diñgéz östénen cildey ütép, korıç kanat digen koşka atlanıp oçtı, di, Bikzirek Kapkorsak patşa ciréne. (27) Kön oçtı, di, tön oçtı, di, ay digende Kapkorsak patşa xökém söre torgan ilge kilép citté, di. (28)

Bikzirek-Sakalı sirek kilgen könné ük Kapkorsak patşanı oçrattı da mondıy süzlerné eytte, di: (29)

— Ya, padişahım-soltanım, iské çabata oltanım! (30) Sézge,— dip eytté, di,— aşagan tormav sırxavı elekken iken,— dip eytté, di. (31)— Mondıy çüp-çarga karamıy (kararga da yaramıy), min üzémneñ töp eşéme, séznéñ fermanıgıznı vakıtında ütérge, yuldagı barlık kirtelerné süterge, séz télegen télekke citerge yullar sızam,— dip eytté, di. (33)

Şul minut eçénde uk Bikzirek-Sakalı sirek aşap-eçép toyıp, dönya süzén kuvıp, bil buvıp, kéréşté, di, üz eşéne. (33)

Ügéz admiralnı, büré generalnı, sayıskan sotniknı, tölké şutniknı, ürdek üretniknı — barısın da bérge cıyıp, soldatlar kébék tézép, bolay dip eytté, di, baş ministrı Kapkorsak patşanıñ: (34)

— Kém de kém patşaga karşı barsa, aña zarar salsa, télé bélen patşaga karşı söylese, tiyiş bulmagannı kürse, işétérge yaramagannı işétse, barırğa yaramagan cirge barsa, alırğa yaramagannı alsa, alarnı monda kitérégéz,— dip eytte, di. (35) «Barıgız, bişégéz de xezér ük yulga çıgıp kitérégéz!» — dip ozattı, di, ul Kapkorsak patşanıñ ministrların. (36)

Biş ministr da bülénép, barısı da naçar kiyimner kiyinép, üzléré bélen unar soldat alıp taraldılar, di, ilnéñ törlé yagina: kaysı allanıp torgan koyaş çığışına, kaysı davıllı koyaş bayışına, kaysı kügelcé m diñgéz artına, kaysı cıp-cılı miç başına yulga çıktılar, di. (37)

Kapkorsak patşa buran uynata, Bikzirekné de ara- tire tirgep yılata, di. (38) Kalgan ministrlar eçlerénen avır sulıylar: «Ni bulır, ni bulır iken?»—dip, bér-bérsénen sorıylar, törléçé uylıylar, di. (39) E yuldağıları — ozın yallı, stakan toyaklı argamakların, timérden ürger kamçılar bélen kızdırıp, haman alga taba çabalar da çabalar, di... (40)

II

Zeñger kükke başları tigen tavlar uñ yakta, şomlı kara urmannar sul yakta, kömés tavışlı çışmeler yul buylap yılan töslé borgalana-borgalana, çıltır-çıltır ıgıp kaldılar, di. (41)

Bér zaman karasalar, ministr hem soldatlar ni kürsenner, tap-takır yuldan taza hem matur, kürer küzge batır bér kéşé bara, di. (41) Üzé cilkesé arkılı borgalanıp-borgalanıp bétken bér bırgı takkan, di. (43) Bırgısına ul ber örse, elége bérkayda da işételmegen, elége bérkem de bétmegen moñlı hem dertlé köyné uynap cibere, di. (44) Ağaclar başların cirge tidergençe bögep tıñlıylar, yafrakların sélki-sélki rexmet ukıylar, di. (45) Tavlar da bu köyné yaratalar, anıñ tavışın, radio kébék, cırnéñ bar poçmagına da taratalar, di. (46) Batır yigét uynagan köyné bér géne işétseñ de iste kala, di, anı bér cırlav da küñélge bétmes-tökenmes köç sala, di. (47)

Batır yigét yanına citüvge, soldatlar atlarınnan töştéler, di, e ministr, at östénde kilés, uynavçıga süz kuştı, di: (48)

— Ey, yigét, kaya barasıñ, ul nindi uyn koralı, sin nindiy köçlé koy uynıysıñ, Kankoyar bélen Kapkorsak patşalardan zarlıana torgan süzleréñ yukmı?— dip soradı, di. (49)

— Dönyada tır yul ezlim, ciñüvimnen ömét özmim, podvallarda yaşevçelernéñ, aşızların, cirséz-susızların yörek moñın cıyıp şul köyné tudırdım. (50) Ul bézné ruxlandıra, kanatlandıra, şatlandıra,— dip eytté, di, batır yigét. (51) — Fabrika-zavodlarda kul köçémne bik arzan sattım. (51) Miném kul köçém arkasında

küp kapkorsaklar tuyınıp yattı. (53) Méne bu kanéčkéç patşalar, béznéñ kannı sölék kébék suvıruvçı baylar, büré kébék yırtkıç ministrılar bulmasa, séz de, min de bu xelge kalmas idek,— dip eytte, di, ul tegelerneñ kiyimneréne karap. (54)— Eşlidér idém zavodta, çıdap açlıkka, inde annan da kudılar. (55) Xezer min eşséz, yortsız, kiyimséz, barı suksam timer özerlék kul köčem géne bar,— dip, yodrıkların zeñger havada sélékté, di, batır yigét. (56) Anıñ kulları korıç töslé nık, yodrıkları bérse-bérse bişer potlı gérler xetlé idé, di. (57) Ul kulların sélkégende, ministr hem soldatlar: «Méne suga, méne suga!»—dip şürlep tordılar, di. (58)

Batır yigét süzén suzdı, di: (59)

— Kanéčkéçlerge: patşalarga, baylarga, ministrılarga karşı köreşerge, eydegez miném bélen kiñeşerge,— dip, biyik ber tav yanına alıp kitté, di, tégelerne. (6)

Atların üsép utırgan ağaçlarga beylep, Kapkorsak yalçıları batır yigét alıp bargan uringa kittéler, di. (61)

Tav itegéne kilép citkeç, batır yigét cirge utırdı da tagın süz başladı, di: (6)

— Karagız ele, yigétler, tavga!—dip eytte, di. (63)— Ul nindiy teke hem biyik, ul nindiy yugarı... (64) Ciñüvge bulgan ömetébéz de şuşı tavsıman, ul nindiy yugarı, ul nindiy biyik, canga rexet birüvçé, yörekke köç kertüvçé ul ciñüv ömeté. (65) Şul ciñüv öçén barıbizga da bérleşerge, bézné buvuçı yırtkıçlar bélen nıklap köreşerge kirek, — didé de, di, süzén bétérép:— Kaya, yigétler, duslarça ber köyretép alıyk,— dip, tégelerden temeke soradı, di. (66) Ministr hem soldatlar barı da béryulı keseleréne tıgıldılar, di. (67) Kaysı altın savıtlarga salıngan sigara, kaysı kömeş tartmalardan barmak yuvanlığı kalın papiros, kaysı atlas yañıklardan munçala töslé çebelenép bétken temeke ıgarıp suzdılar, di, batır yigétke. (68) Ul bérse de almadı, di, tik tirén itép, bik tirén itép şiklenép karadı, di... (69) Üz yulına taba kinet borılıp kitken idé, di, «hap» elektérép aldılar, di, anı ministrnıñ soldatları... (70)

III

Davıllanıp torgan koyaş bayışına karap kitken ministr hem soldatlar altınnan yasalgan yigérme köpçeklé atsız arbada taş yulnı du kitérép, tuzan tuzdırıp, hava bozıp kaytuvçı baynı tuktattılar, di. (71) Alarnıñ seleme kiyimnerén kürép, bolar

yulbasarlardır dip bélép, üzénéñ citméş cidé tapkır ata torgan mıtıgın kulına totıp, süzge kéréşté, di, bay: (72)

— Ey, yulbasarlar, minnen sézge ni kirek? (73) Altın sorasagız, télegençe birem, kömés disegéz, kümelgençé kitérem,— digeç süz başladı, di, ministr: (74)

— Bézge altınıñ kirekmi — üzébéznéké de küp. (75) Köméséñ de xacet tügél — anısı da citerlék. (76) Tik méne sin eyt: Kankoyar bélen Kapkorsak patşadan bérer törlé zarar kürmedéñmé?— dip soradı, di. (77)

— Nindiy zarar kürim? (78) Kapkorsak patşanıñ atası miña zavod salırga cir birdé. (79) Bayıgan östéne bayıttı. (80) Minem késemne kalınayttı. (81) Minem rexmetémné citkerégéz ul Kapkorsak patşaga,— dip süzén bétérdé, di, bay. (82) Üzé yigérmé köpçeklé atsız arbaga kırın yatıp, ministr hem soldatlardan şürlep, küzlerén uynatıp, altın stakannarga kıp-kızıl eçémlékler salıp birde, di, alarga. (83) Potılıp-yotılıp eçtéler de, üzlerénéñ kémléklerén bédérdéler de, alga çaptılar, di, alar. (84)

Kön kitteler, tön kitteler, ay kitteler, el kitteler, ine buyı cir kitteler, di. (85)

IV

Kügelcém diñgéz artına kitüvçéler de iké késéné oçrattılar, di. (86) Bolarnıñ bérse — yatme bélen kübelek totuvçı ber bay malayı, ikençése — suka artınnan bil böğüçe babay idé, di. (87)

Kübelek totıp yörüvçé malay bolay dip cavap kaydardı, di, ministrga: (88)

— Padişabız béznéñ cir-suvıbızın da, urman-bolınnarıbızın da mul itté, göméré de ozın bulsın anıñ,— dip eytte de, di, üzen karıy torgan asrav yanına yögérdé, di. (89)

Ministr hem soldatlar: «Bézge kireklé késé tügél bu!»—dip, küp vakıt uzdırmıyça, tuzan tuzdırmıyça, salmak kına atlap, alga yul tottılar, di. (90)

Béraz bargaç, yırakta-yırakta, külege kébék kéne bökré bér şevlene şeyledéler, di, alar. (91) Barıp citseler: ak sakalı tézéne citken, çeçleré köméslenép bétken, arkası bökreygen, kulları kekreygen ber babaynı oçrattılar, di, alar. (92)

— Üz eşlegenéñ üzéñe bulmagaç, rextlenép ikmek bélen suga da tuymagaç, şulmı inde tormış! (93) Bézge digen şomırt kük kara tufraklı cirlerné, xuş isler añkıtp

çeçek ata torgan bolınnarnı, kara kuyı urmannarnı Kapkorsak patşa üz kэшéleréné üleşép bétérdé. (94) Aşyavlık kaderlé şuşı cirémde, törtsem avarga tora torgan atım bélen, ečemdegé yangan açuv bélen, bézné izüvçélerge kargış-legnetler yavdıram. (95) Cir astında kümér çabuvçılar, tavlarnı aktarıp timér tabuvçılar, zur-zur yortlar saluvçılar, barısı berge oyışıp, Kapkorsak patşaga karşı kuzgalırğa cıynalalar dip işétték, şularga kuşılırğa süz berkétték,— dip eytép te bétére almadı, di, babay, ayak-kulların beylep, üzlere bélen alıp kittéler, di, anı Kapkorsak patşanıñ yalçıları. (96)

V

Tañ béléner-bélénmes vakıtta, cidé yul çatında, yarlı gaileněñ cidénché ulı— citéz yigétné oçrattılar, di, ministr hem soldatlar. (97)

Citéz yigét tañnıñ maturlığına, sandugaçlarnıñ çut- çut sayravına ise kitmiyçe, bolın, kırlarda bil bögep, nıp tügép eşlevçeler tıñlasınnar, dip, cırlap yörü idé, di. (98) Anıñ cırınıñ tübéndegé kisegén géne işétep kala aldılar, di, tége yavızlar: (99)

Al nurların çeçép, tañ tuva,

Tugankaylar, séz de kürégéz,

Davıl kubar, tizden köçlé davıl, xakıgızın davlıy belégéz. (100)

Ozın yallı, stakan toyaklı argamagın tuktattı, di, ministr: (101)

— Sin nindiy yigét, tañ béléner-bélénmes borın, nişlep bolay cırlap yöriséñ?— dip soradı, di, citéz yigétten. (102)

— Küz almam — etiyim doktor ide, ul üz gömérénde törlé- törlé darular yasadı, küp kэшélerné ülémnen kotkardı. (103) Lekin dönyadagı sugış digen çirge karşı bértörlé de daru taba almadı. (104) Üzé de, mékéném, şunda helak buldı. (105) Cankisegém—eniyim açlıktan üldé. (106) İndé min de cidé yat kulına kalıp kañgırap yörgeñçe dip şuşı biyik küpérden, şuşı töpséz yılğağa taşlanıym dip barganda, bérnersege töşéndém min,— dip eytté, di, citéz yigét. (107)

Ministr bélen soldatlar bar da béryulı xor bélen: (108)

— Nersege töşéndéñ?—dip soradılar, di. (109)

Alarnıñ soravların kütmiçe ük, pulya artınnan pulya yavdırgan kébék, süz artınnan süzné yavdırap tordı, di, citéz yigét. (110)

— Kankoyar patşa ülgen digeç şatlangan idék. (111) Anıñ urınına ölken ulı Kapkorsak patşa buldı. (112) Patşa urınına patşa beteme soñ,— dip eytté, di, citéz yigét. (113)

Ozın yallı argamakların xetfe kébék bolınlıkka ciberép, xeyırçé bulıp kiyingen kiyimnerén tözetép tıñladılar, di, anı ministr hem soldatlar. (114)

— Minem bu xelge kaluvıma patşalar, baylar, ministrlar gayıplé. (115) Bolay gına ülmeske, alar belen köreşerge kireklekke töşéndém min,— dip eytté, di, ul. (116) Lekin inde soñğı süzler ministrnıñ çıdamlıgın temam bétérdé, di. (117) Ul indé: «Ni karap torasız?»— dip elektérerge kuştı, di, citéz yigétné. (118)

VI

Allanıp torgan koyaş çıgışına karap kitüvçéler de bik ozın yul üttéler, di, niçeme-niçe diñgéz töslé zur küllerné, olı çüllerné kiçtéler hem ap-ak kar bélen kaplangan cirge citkeç oçrattılar, di, bér yulçını. (119) «Kireklé kэшébézné taptık!»— dip şatlanıp, üzlerénéñ uñganlıklarınnan maktanıp, bu yulçını tuktattılar da, di, hem soradılar, di: (120)

— Ey yulçı, kaydan kaytasıñ? (121) Kapkorsak patşanıñ atasınnan yaqi üzénnen zarlanmıysıñmı?— dip eyttéler, di. (122)

Artlı çanaga kırın yatkan, tölké tolıpka kérép batkan yulçı ak kegazdey agarınıp kitté, di: «Bolar yulbasarlardı, nikader malım, nikader baylıgım erem bula bit»,— dip uylap başladı, di, süzen yulçı: (123)

— Béz din kэшélerén cirdegé gadi eşler ber de kızıksındırmıy,— dip sufiylangan idé, di, yulçı, «An- sın yaxşı belébéz», digeç, ey ölken kэшéler, Kapkorsak patşaga nindiy yaktan tél tidérim, niçek anı artka çigerim! (124) Patşalar barısı da dinnéñ zur tayanıcı alar, Kankoyar patşa din öçén onıtılmaslık xézetler kaldırdı, bik küp itép çirkevlér, meçetler saldırdı. (125) Şulay bulgaç, niçek anı yamanlıym sézge? (126) Kapkorsak patşanıñ da atası yulınnan baruvın telibéz,— dip süzen bétérdé, di, ul. (127)

Üzé: «Alay-bolay itmesénner, miné talap kitmesén xeyirge kilgen altın akçalar suzdı, di. (128) «Akçañ bulsa, törlé cefalardan da kotılıp bula!»— dip uylap, üz yulına tizrek sızdı, di. (129) Ministr hem anıñ soldatları rexmet eytép, baş iyip, «Bézge kireklé kéşe tügél bu!» — dip atların isken cildey cildérép alga çaptılar, di. (130)

Kön kittéler, tön kittéler, ay kittéler, el kittéler, ine buyı cir kittéler, di. (131)

VII

Xeyirçélékke batkan, küz yaşleréne çılangan, ah-zar bélen tulgan il yılıy. (132) Küz yaşleré yılğalar bulıp aga. (133) Kapkorsak yalçıları anı kürmeméşke salınalar. (134) Ah-zarlar yöreklerden sörem bulıp küteréle — alar kürmegen bulalar, téller tuktavsız xesret süzlerén söyliler — alar işétmegen bulıp kılanalar. (135) Zeñger kükte yangan yoldızlar da bu ilge tirén kaygıru bélen karıylar, oftanalar, ofıktan küterélgen kara bolıtlar da yavmıyça taralalar. (136) Cil de ekren géne ismiy— davıl bulıp kotıra; yañgır da, yavarga totınsa, bötén cırné su bélen tutıra. (137)

Davıllı koyaş bayışınan batır yigétné, kügelcém diñgéz artınan bökré babaynı, allanıp torgan koyaş çığışınan citéz yigétné kiterdéler, di, tége yavızlar Kapkorsak patşaga. (138)

İşék akırgan kébék yamséz tavış bélen, eçénde yangan açuv bélen, küzénen tötén pıskıtıp, avızınan tükérek çeçép, başladı, di, süz Kapkorsak-tuymas küz: (139)

— Koş oçıp citmeslék illerden, kéşe ayagı basmagan cirlerden, cidé diñgéz ütép, şarlavıklar kiçép, miném iléme — Kapkorsak patşa ciréne kilgen ostalar ostası Bikzirek, miném sézge süzém bar ezrek,— dip eytté, di, Kapkorsak patşa. (140)

Şul süzlerné eytép, buyı matça çaklı Kapkorsak patşa iden buyınça bér atlagan ide, iden sıgıldı, di, ikénçé atlagan idé, üz ayagina üzé abınıp yıgıldı, di. (141) Şunnan avızı tıgıldı, di. (142)

Yögérép kildéler, di, karavçıları, suzdılar, di, kulların, alıp saldılar, di, alar Kapkorsak patşanı altın texétene. (143)

Küp ciller iskeç, küktegé kara bolıtlar küçkeç, biyaley kaderlé kilbetséz küz kabagın açıp, çümeç kébék zur küzlerénen tötén pıskıtıp, çügéndér töslé kızıl borınınan par poşkırıp, ilektey zur avızı bélen küzge cil kük sızgırıp: (144)

— Ülgéreme tac minem başka?—dip soradı, di, Kapkorsak patşa. (145)

Bikzirek-Sakalı sirek:

— İkençé fermanıgız kiçékmi ütédé, gayıplé kэшéler kitéréldé. (146) Köteler, küremséz, nindiy ceza bireséz?— dip, süzné ikénçégé borıp, tac turında deşmi torıp, terezege taba barmagı bélen kürsetté, di. (147)

Bik küp xalık cıynalğan meydanga batır yigét hem anıñ iptешleré kitérélgенner ide, di. (148) Altın texété bélen күterép alıp çıktılar, di, Kapkorsak patşanı ceza күтүвчéler yanına. (149)

Kala urtasındagı zur meydanga çıjlap torgan tal çıbıgı taşıy başladılar, di. (150) Kapkorsak patşanıñ bolınnarındagı çiten үрérge yaraklı bablık tallar böténley kisélép bétkenner idé, di. (146)

Kapkorsak patşanıñ atası Kankoyarnıñ şul tallardan çıjlap torgan kamçılar yasatıp, үзéne karşı kilүвчélerné şular bélen şır-yalangaç kiléş kıynatıp, күñél açuv gadeté bar idé, di. (152) Kapkorsak patşanıñ bu yırtkıçlıgın da atasınnan kalğan ber gadet kéne dip karadılar, di, kaybérevler. (153)

Meydannıñ ber poçmagında dégét töslé kara tötén zeñger havaga үрélép, anıñ astında kızıl téllerén suzgan yalkınnar күрénép tora, di. (154) Kэшé күtere almaslık zur kadaknı şul yalkınnarda kıp-kızıl ittérép kızdırırğa totındılar, di, yavız kэшéler. (155)

Davılga bay kuyaş bayışınнан kitérélgен batır yigétneñ télén şul kızdırılğan zur kadak bélen yuvan baganaga kadaklap kuydılar, di. (156) «Méne siña söyleрге yaramagan süzlerné söylevénneñ cezası!»—dip eyttéler, di, yırtkıç kэшéler. (157)

Allanıp torgan koyaş çıgışınнан kitérélgен citéz yigétneñ şomırt kébék kara күзleréne kıldan néçke itép oçlangan ineler kadadılar, di. (158) «Méne siña күrerге yaramagan eybérlerné күрүvéñneñ cezası!» — dip şarkıldadılar, di, cezalavçılar. (159)

Kүgelcém diñgéz artınnan kitérélgен bөkré babaynıñ kolak yafrakların kisep taşladılar, di. (160) «Méne siña işéterге yaramagan süzlerné işetүvéñneñ cezası!»— dip avız yırdılar, di, yavız kэшéler. (161)

Şuşındıy ber ernü vakıtında batır yigét üzénéñ uyn koralında uynarga téledé, di. (162) Citéz yigét cırlarga soradı, di. (163) Bökré babay, moñlı itep, bik moñlı itép karap, başın çaykadı, di. (164)

Kölép karagan koyaş ırayın sıttı, di. (165) Ekren géne isken cilden davıl kuptı, di. (166) Ofıktan bolıtlar küteréldéler, di. (167) Yangır kitté, di, yangan utnı sünderép ütté, di. (168)

— Alarga bu ceza gına az!—dip, Kapkorsak bu öç bexetsézné dar agaçına kitérérge kuştı, di. (169)

Üze, altın texétene utırıp, şul öç méskénneñ darga asılğan kiléş, tıpırçınıp-tıpırçınıp can birüvlerén, rextlenép, eçe katkançı kölep karap tordı, di. (170) Öçésenéñ de kaynar yörek kannarın altın stakannarga salıp eçté, di. (171)

Batır yigétneñ iptesleré meydannıñ iñ argı çitene géne cıyılğannar ide, di. (172) Alar, batır yigét başlagan eşné devam itérge ant itép, eçlerénnen yanıp, bu méskénner öçén sızlanıp torsalar da, kuzgala da almadılar, di. (173) Yalangaç kılıçların cilkelerene salgan gaskerleré Kapkorsak patşanı saklap tordılar, di. (174)

Kankoyar patşa cezalap ütértken kéşelernéñ söyeklerén cıyıp, bu öç bexetséznékén de şuña kuşıp üzene torır öçén saray saldırdı, di, Kapkorsak patşa. (175)

Altın bélen totaştırıp, kéşe söyeklerén bérleştérép, uka-efekler, axak-brilliantlar bélen bızep bér tac eşledé, di, Bikzirek Kapkorsak patşaga. (176)

Koş oçıp citmeslék alsu koyaş bayışınnan, kéşe ayagı barıp cite almaslık koyaş çığışınnan, kükten de kügrek kügelcém diñgéz artınnan isken ciller bu saray nigézéndegé söyeklernéñ moñın tarattılar, di, bar ilge. (177)

Cir tétregen, kük kükregen, diñgéz taşıgan kébék, köçlé taşkın bulıp, bu ilnėñ batır yigétleré, yarlıları, bil böğüvçelere, citez yigétlere, uñğan kızları küteréldéler, di, Kapkorsak patşaga karşı. (178) Alarnıñ barısın bérge cıyıp, añlamagannarın añlatıp, kürmegennerén kürsetép, citekledé, di, alarnı akıllılarınıñ iñ akıllısı. (179) Bér kulında şehitler kanına buyalğan kızıl bayrak, di. (180) Anda utlı süzler bélen: «İlnėñ yarlıları, cirsézleré, susızları, xokuksızları, izélüçelere, integüçelere, kapkorsaklarga karşı ut açıyk, açıyk!» — dip yazılğan, di. (181) İkençe kulına ul korıç mıltıgın kısıp totkan,

di. (182) İzəlgen ilnəñ barlık poçmaklarınnan küterélép, koriç taşkın şikéllé alga omtılıp, kilép cittéler, di, alar Kapkorsak patşa sarayına: (183)

— Sézmé béznəñ enələrebéznəñ yörek iten kimérüvçé? (184)

— Sézmé béznəñ kardeşlerébéznəñ yörek kanın altın stakannarga salıp eçüvçé? (185)

— Sézmé béznəñ tugannarıbızınıñ asıl söyeklerennen üzégézge saraylar saldıruvçı?— dip barıp yabıştılar, di, alar Kapkorsak patşanıñ hem ministrlarınıñ bugazına. (186)

Kapkorsak patşanıñ ministrları, sakçıları, soldatları tuktalıp-tuktalıp, xel cıyıp, xel cıyıp sugışıp karagannar idé de, buldıra almıy, kaysı kaya kaçıp béttéler, di. (187)

Kapkorsak patşanı yuk itép anıñ barlık ministrların kuvıp, yaña il tözi başlagannar idé, di, yaña xucalar. (188)

Lekin yigérmé köpçéklé avtomobilde yörüvçé bay, şomırt töslé kara tufraklı cirlerné bilép toruvçı alpavıt, din bogavların öleşüvçé kozgın — barısı bérge cıyılıp, tağın baş bulmakçılar ide, di, bu yaña xucalarga. (189)

Böyék köreşte korban buluvçılarnıñ kannarı buyalğan bayraknı cilferdetep algı ciñüvlerge öndedé, di, yaña xucalarınñ zirek yulbaşçısı. (190) Bér sélkéndéler — bogavlar koyıldı, di. (191) Köç cıyıp ikénçé sélkéndéler—döşmannar çigéndéler, di. (192) Yigérmé köpçéklé avtomobilde yörüvçé, bérüzé cidé yöz citmés disetine cir bilevçéne, din bogavı öleşüvçéne, bişke algannı unbişke satuvçını — barçasın kügelcém diñgézge batırgançıga kader kudılar, di, yaña xucalar. (193)

Bikzirek-Sakalı sirekné isen-sav kaldırdılar, di: (194)

— Taclar urınına bézge pöxtelep zur maşınalar yasarsıñ!— digen buriç tapşırdılar, di, aña. (195)

Tınıçlanıp kaldı, irken sulış aldı, di, bu il. (196) Bu ilde indé eşçé kanın imüvçé sölekler de, suka artınnan bil böğüvçélerné izüvçéler de böténley kalmadılar, di. (197)

Xezér zavodlar, fabrikalar batır yigétnəñ balalarına birélgen, alar şatlanıp, rextlenép üzleré očén üzleré eşliler, di. (198) Kara tufraklı cirler, çeçek atıp, xuş is

añkip torgan bolınnar bil böğüvçe babaynıñ malaylarına tapşırılğannar, alar söyine-söyine ul cirlerde igép igeler, di. (199) Citéz yigétneñ balaları da bu ilné söyeler, aña üzlerenėñ akıl köçleren kızganmıy bireler, di. (200)

Bérindiý de patşa yuk, di, alar ilende. (201) Alar üz illerene üzleré baş bulıp yaşiler, di. (202) Yaşegen sayın yaşisé kile, her kiçneñ irtesen, her tönnėñ tañın kürgen sayın küresé kile, di, alar ilende. (203) Gölge törengen il, dönyada iñ bexetle, iñ matur il — alar ilé, di. (204)

3. AYIRILGANNI AYU AŞAR, BÜLÈNGENNE BÜRÈ AŞAR

Küz kürémé citmeslék, oçına-kırıyına çıgıp betmeslék bik zur bér bolında kükreşep ülenner üskenner. (1) Çalgı bélen çabarlık bulıp ölgergenner. (2) Törlé töstegé matur çeçekler anda xuş isler taratkannar. (3) Koş-kortlar üzlerenėñ matur sayravları bélen bolınnı yañgıratkannar. (4)

Méne şundiý matur bolında at kötuvé yörgeñ.(5) Dugaday muyınlı, stakan toyaklı argamaklar bolın ülenen aşagannar. (6) Tuygançı salkın çişme suvın eçkenner.(7)

Bu atlarınñ kötövçeleré bulmagan. (8) Barı tik üz aralarinnan iñ sılu, iñ yögerek, iñ citéz Ciren Kaşka gına kötövçe xezmeten üti iken. (9) Ul, muynındagı kñğıravın şaltıratıp, başkalarını üz artınnan iyarte, barısın berge tuplap yörte iken. (10)

Ciren Kaşka bérkönné bik arıgan bulgan, kiçen anıñ yokısı kalgan bulgan. (11) Ul yatıp béráz xel cıynarga, yoklap alırga uylagan. (12) İpteşlerenėñ barısın berge cıygan da eytken: (13)

— Ayırılısagız, ayga citmesséz, bülensegez, бүгэн бэterséz, berge yörsegéz, rexet kön iterséz,— digen. (14)

Atlar başta gél berge yörgeñner. (15) Rexet kön kürgeñner. (16) Kiçke taba bérniçesé bik naçar itken, kötüden ayrılıp kitken. (17) Alar Ciren Kaşkanıñ süzleren onıtkannar. (18) Anıñ faydalı kiñeşen totmagannar. (19)

Ayrılıp kitkennere kilbetséz zur ber ayuga oçragannar, kurkularinnan huşsız bula yazgannar, bik tiz gene kaytu yulına borılğannar. (20) Lekin ayu alar artınnan kalmagan. (21) Ey kugan, ey kugan, xeyır, tota almagan. (22) Ey yögergenner, ey

yögérgenner atlar, yullarında tav oçragan — yögérép méngenner, urman oçragan—
aşa çıkkannar, çokırdan sikérérge uylagannar — buldıra almagannar. (23) Tirén çokır
eçéne yığılgannar. (24) Ayakların sındırgannar. (25)

Tagın öçésé kötövdén bülénép kitken bulgan. (26) Kúp ütmegen, alar da Ciren
Kaşkaniñ turı süzlerén isleréne töşérgenner, üzlerénéñ bülénép kitüvleréné
ükéngenner, lekin indé soñ bulgan. (27) Karşılarına téşlerén şıkırdatıp, küzlerén
akaytıp bér sorı büré kilép çıkkannar. (28) Alar bu yavız döşmannı kürgeç, kavşap
kalgannar, üzlerén-üzleré béléştérmi, yarsıp, kaysı kaya taralgannar. (29) Büré şunda
uk bér atnıñ bugazına yabışkan, buvıp algan, yığıp ta salgan, avızın yalıy-yalıy aşır
kalgan. (30) Kalgannarı ey yögérgenner, ey yögérgenner. (31) Yögére-yögére
kötüvéne uzıp kitken bulgannar. (32) Ciren Kaşka muynındagı kıñgıravınıñ matur
şaltıravın işétkenner hem tup- turı şunda karap kitkenner. (33)

Barısı da Ciren Kaşkaga üz başlarınnan ütken xellerné söylep birgenner, anıñ
turı süzen totmavlarına bik ükénengenner. (34) E Ciren Kaşka başın çaykagan, kıñgıravın
köçlé itep bér şaltıratkan — kötöv bérge cıyılğan, tagın bér şaltıratkan da söylerge
totıngan: (35)

— Kürdegézmé süzémneñ döréslégén: ayrılğannar ayudan örkep helak
buldılar, bülengenner bürége oçradılar, — digen de kıñgıravın öçençe mertebe
şaltıratkan hem barlık argamakların bolınga taratkan. (36)

4. NÈÇKEBİL

I

Karşığızda, méne küresézmé, nerse soñ ul, bélésezme? (1)

Şaşka şakmakları töslé tézélép kitken yortlar. (2) Ul yortlarda yaşılar kortlar.
(3)

Kortlar? Nindiy kortlar? (4)

Tatlıdan-tatlı bal cıyalar, şemge yaraklı balavız koyalar. (5) Yırak-yırak
cirlerge oçıp kiteler. (6) Ukların kadasalar, yırlık iteler. (7)

Alarnıñ yortların mek çeçegé kébék kızılga, ülen töslé yaşélge, komsıman sarıga, kük töslé zeñgerge, törlé-törlé matur töslerge buyagannar. (8)

Ene tége çitte, kayğıdan kara koyılıp, méskén géne bulıp, bér bagana tora. (9)
Elekke vakıtta umarta kortlarınıñ oyaları şundi bulgan. (10) E xezér indé ul iskelék kürénésé bulıp kalgan. (11)

Bélmegenner bélsénner, çağıştırsınnar, kürsénner, rexetlenép yörsénner béznéñ kolxoz umartalığında. (12)

Ene, zep-zeñger ofık çiténen köle-köle altın koyaş ta küteréle. (13) Anıñ şayan nurları, ciz ukları umarta öylerénéñ stenalarına tiyeler de: (14)

— Torıgız, torıgız, eşke totınıgız,— diyeler. (15)

Başta sirek-mirek kéne, béremlep kene, bal kortları oyalarınnan çığalar. (16)
Koyaş yugarı ménép kitkeç, hava cılınıp citkeç, kötüleré belen bergeleşép, ciñ sızganıp, kümekleşép eşke aşığalar. (17)

Zıñ-zıñ... Yırakka-yırakka, bakçalarga, kırlarga, urmannarga, bolınnarga... (18)

II

Méne bu zeñger oyanıñ xucaları bik küp anıñ. (19) Kulıñdagı barmaklarınıñ méñ tapkır sanasañ, yaki küktege yıldızlarınıñ sanın iseplep karasañ, belki alarnıñ oçına çıgarsıñ. (20)

Könneñ kön buyına armıyça, yalıkmıyça-talmıyça, kızdırıp yörü koyaş, herbér téréklékné: böcekne, cenlékné, xayvan-térékné, kéşélerné xézetke çakıra... (21) Anıñ çakıruv tavışına zeñger öynéñ xucaları da kolak salalar. (22)

Barısınan da aldan torıp, «soñga kalam axrı» dip, bar köçene yögérép, méne şuşı zeñger yortnıñ işégennen, söygen oyı eçénen Néçkebil tışkı yakka çıktı. (23)

Almağaç biyiklége küterélgeç te, zeñger öynéñ kaydalgın bilgéledé Néçkebil: «Usallar kilép öyné almaştırmasınar, Néçkebilné sataştırmasınar». (24) Şuña küre ul öynéñ tösen centeklep karadı. (25) Öynéñ töse kük töslé zeñger. (26) «Sav bul, öykeyim, matur gölkeyim»,— didé Néçkebil, öyi östénde bér-iké mertebe eylendé de uk şikéllé tup-turı oçtı da kitté. (27)

III

Ozak, bik ozak oçtı Néçkebil. (28)

Ölgergen arış, üzénêñ başakların sélkép anı selamlep kaldı, çeçeklerge törengen kır alkışlap karşı aldı. (29)

Néçkebil, kéçkéne oçkıç modélé töslé eylene-eylene, çeçekke kilép töşté... (30) Tire-yagı tulı çeçekler: ap-aklar, sap-sarılar, zep-zeñgerler, kıp-kızıllar. (31) Yomşak kına isken cil belen sélkéneler, yörekné cilkendereler. (32) Tire-yakka xuş is çeçeler, eyterseñ, islemay sörtkenner. (33)

Bér çeçekten ikénçéséne, ikénçésénnen öçénçéséne küçe Néçkebil. (34)

Bér çeçekten ikénçéséne kuna-kuna, çeçek tuzanına buyalıp bete. (35) Ul tuzannı bér çeçekten alıp, ikénçéséne kaldırıp kite. (36) Şulay itép uñışnı küterüvde yardım ite. (37)

IV

Çeçekten çeçekke küçkende, alarnıñ tatlı suların eçkende, Néçkebilge bér sarañça oçrıy. (38)

Citmese: «Ey yontaç!» — dip, Néçkebilge endeşe. (39)

— Miném isémém Néçkebil, süzêñ bulsa, yakın kil,— di Néçkebil. (40)

Sarañça, yakınrak kile de, Néçkebilnêñ ni eşlep yörüvén soraşa, annan üzé turında da süz aç: (41)

«Miném babalarım bu ilge açlık yılını İran yaklarınnan oçıp kilgenner. (42) Küresêñ, monda tormış şebrek, dip bélgenner. (43) Lekin kesheler alarnı agulap ütergenner, kanavlar kazıp kümép betergenner. (44) Şomırt tüşlé sıyrıçıklarga kader bézné bérémlep çüplegenner». (45)

Néçkebil karşı cavap kaytara. (46) Cavapnı tıñlagan sarañçanıñ küzleré akaya. (47)

— Üzleréne fayda kitersêñ, kesheler agulap ta ütermiler, kümép te bétermiler. (48) Cılı öy yasap ürçeteler, temlé şirbet eçértép üstereler. (49) İğennernêñ başların

koyıp yörgeç, nige ütermesenner,— dip, Néçkebil süzen bétére. (50) Nek şul vakıt havada sıyrıçıklar kötuvé küréne. (51) Aradan bérsé, artık térése çém-kara tüşlésé, tégé sarançanı tota da yota. (52)

Sarança turında süz de şunıñ bélen bété. (53)

E béznéñ Néçkebil alga taba oçıp kite. (54)

V

Çeçekten çeçekke küçkende, ballı sular eçkende. (55) Néçkebilge tagın kémdér endeşe, üze yanına deşe: (56)

— Çaga torgan kortçık, miném yanıma kilép çık,— di. (57)

Néçkebilneñ ise kitmi, anıñ yanına barmıy-nitmi: (58)

— Miném isémém Néçkebil, bulsa süzeñ, üzeñ kil,— di. (59)

Busı da kéşelerden, xayvannardan zarlıana: «Kaysı kulı bélen berep ütere, kaysı koyrıgı bélen sıyrıp bétére,— di. (60) — Koyaş nurlarınnan kurkam, şuña küre yafrak astında posıp utıram, avga da köndézén sirek çıgam»,— di. (61)

Néçkebil sarançaga birgen sabaknı, aña eytken turı cavapnı moña da eyte: (62)

— Kan eçébez dip kéşe borçıysız, bizgek avıruvı taratıp yöriséz! (63)

Kiçten aç kalgan ozınborın Néçkebilneñ ütken süzlerén tıñlamıy-nitmi, çüp utavçıga taba: «Cizni, cizni, küñélém sinnen bizmi!»—dip bezéldi-bezéldi kan eçerge oça. (64) Utavçı da anıñ kilép kunganın gına köte, ozınborınnı şunda uk yuk ite. (65)

Anıñ turında da süz şunıñ bélen bété. (66)

E béznéñ Néçkebil başka çeçekke küçe. (67)

VI

Çeçekten çeçekke oçkanda, mek çeçegénde bal suvırıp yatkanda, kalın tavış bélen tagın kémdér endeşe: (68)

— Bal kortı, bal kortı!— di. (69)

— Miném isémém Néçkebil, süzeñ bolsa, monda kil! (70)

— Ülen arasınnan vijıldav işetele, iké kanatlı, altı ayaklı, yeşél başlı, kügelcém kaşlı kigevén kile. (71) Kigevén Néçkebil yanına kilép cite. (72) Annan üzara isenlék-savlık soraşuv başlanıp kite. (73)

Kigevén Néçkebil yanına çeçek urındıkka utıra dallarnıñ «avırlıgınnan» zarlanırğa totına: (74)

— Péçen çabu vakıtın bez özelep kötebéz, xeyır, annan soñ üzébéz de ülép bétebéz. (75) Şul vakıt béznéñ öçen azık küp bula. (76) Atlar, taylar, kéşeler belén bötén bolın tula. (77) E bu yıllarda atlar, péçen çabuvçılar urınına nindider maşına kile. (78) Üzene tagılğan maşınası — çalgısı belén bér-iké könde bötén bolınnı çabıp ta kite. (79) Ul maşına üze haman poşkıra, tire-yünné bik temséz is bélen tutıra. (80) Şul maşınanıñ sırtına da kunasıñ, üzéñçe tatlı itép téşlégén de bulasıñ, hiç te ret çıkmıy. (81)

Néçkebil avızın yıırıp köle de, bér-bér artlı tézép, söylep te kite: (82)

— Ul bolınnar elek alpavıt bolını ide. (83) Xezér anı sovxoz bolını diler. (84) Temséz is çıgara torgan maşınanı traktör dip atıylar. (85) Aña kéreçin yagalar, e artına çabu maşınası tagalar. (86)

Néçkebil aña üzénçe aňlatkan bula, ciréne citkerép söylep tora, e ul, yavız, tir isén size de sıza, Néçkebilnéñ keyifén boza. (87)

Néçkebil artına eylenép karasa: takır gına yuldan atın kuva-kuva yulçı bara. (88)

Néçkebil anıñ dugasına küzén sala, tégé xeyırséz, kigevén şul! dugaga kunıp bara, annan at botına kuna hem at anı koyırığı bélen cirge bérép töşere. (89)

Kigevén turında da süz şunıñ bélen béte. (90)

E béznéñ Néçkebil isen-sav oçıp kite. (91)

VII

Üz eşé bélen mavıgıp yörgende, bik matur gına bér çeçek kürgende, Néçkebilge tagın kémdér endeşe: (92)

— Ey, bal kortı — Néçkebil, miném yanga oçıp kil,— di. (93) Néçkebilné üzé yanına deşe. (94)

Néçkebil borılıp karasa: ni küzé bélen kürsen, aldında ozın billé ene karagı. (95) Dürt kanatlı, siméz ayaklı, yeşél töyme tölé başlı. (96) Üzé pır-pır itép oça, çeçeklerge kuna, ul da, méskénçegém, çeçek balın avız itken bula. (97)

— Göméréimde miném ene tügél şırpı da urlaganım yuk, nige mine karak diler?— dip zarlanırğa totına... (98)

Koyaş inde töşlékten uzgan. (99) Néçkebilneñ tamagı da tuygan, eçé de tulgan, öyine kaytırğa kirek. (100) Şuña küre ul ene karagınıñ zarlanuvın tıñlamıy-nitmi: (101)

— Sav bul,— di de kite. (102)

Ene karagı turında süz de şunıñ bélen bête. (103)

VIII

Oça-oça şaktıy kitélgen, un kilometr yıraklıқтаğı urman artına barıp cigélgen. (104) Öyine kaytırğa çıkkaç, Néçkebilne dulap isken cil karşı ala. (105) Citmese, könyagınnan kük kükrep bolıt ta kuzgala. (106) Cil kotırıp ise, oçuvçı çıpçıklarnı da, keçkene koşçıklarnı da üzé bélen iyartép alıp kite. (107) Cil bit ul méne nindi tile, Néçkebilne de elle kaya alıp kiterge téli. (108) Néçkebil karışa, cil bélen tartışa. (109)

Méskén Néçkebil bik arıgan bula, citmese, kaytıp citem digende gene, yañgır astında kala. (110)

— İndé nişlerge? (111)

Néçkebil aptıramıy, ul şunda uk taba yaxşı yul — erekmen yafragı astına kére, şulay itép yañgırdan yaşérene. (112)

Ükérép isken cil bolıtlarnı kuva...(113) Bérızdan yañgır da tına, yaltırap koyaş ta çıga. (114) Annan Néçkebil de kaytırğa çıga. (115)

IX

Alıp kaytkan balın, aşıy torgan azıgın kerez küzenegéne salıym dise, ni kürsen Néçkebil: yatméden eşlengen bitlék kigen babay, şundi y uk bitléklé bér malay

Néçkebiller öyine tötén ördérelér, e umarta kortları, töténnen kurkıp, tıška yögérelér.
(116) Karışuvçılarnı hem ramda kaluvçılarnı yomşak kanat bélen sébérelér. (117) Bal
tulı ramnarnı bal suvırtuvılarga iltép bireler. (118)

Ene anda ak kalaydan eşlengen bal suvırtuv maşınası eylene. (119)
Küzeneklerdegı sıyık bal, suvırtuv köçéne karşı tora almıyça, maşına stenasına sibeli.
(120)

Annan soñ tatlı bal takta çilekke su kébék agıp töşe. (121) Tire-yakka bal ise
sibéle, sizger bal kértına gına tügél, bu is bızge de sizéle. (122)

E nige soñ bal kortları kilmiler. (123) Savıt tireli vıjıldap oçıp, yödetép
yörmiler. (124) Çönki monnan başka çeçeklerde de bal küp, barlık umarta kortları da
tuk. (125) E méne sin, tabış bétkeç bal ise cıgarıp kara, niçek cıdarsıñ, bıçara! (126)
Umarta kortları savıtıñnı sıırıp alırlar, kaysıları balga batıp, cıga almıy da kalırlar. (127)
Bulışırğa şöpşéler de kilép citer, çilek eçéndegé balıñ minut eçénde béter. (128)

Elegé can tınıç, hiç yuk kurkınıç. (129) Ağaç çilekke bal ağa, kerez küzenekleré
buşap kala. (130)

X

E annan soñ tagın kızı eş başlana. (131) Kümek xézmetçéler barısı da kerezge
taşlana. (132) Kereznéñ küzeneklerén tözetérge, yaş balalarını terbiyalep, küzetérge,
küzenekte törénép yatkan bal kortların cılıtırğa, öy eçén çista totarga... (133)

Balavız töslé sorı, ozınça gevdelé, kıska kanatlı, bötén oyada bérdenbér bulgan
ana kort kerez küzenegé sayın yomırka salıp yöri. (134)

Yuvan sorıkortlar simérép, eşçé kortlar taşıgan balnı aşap, kikérép yatalar.
(135)

Bötén eş eşçé kortlar cilkesénde: alar bal cıyalar, balavız suzalar, bala
terbiyaliler, yort eşén de eşliler. (136) Üzleré bik köçlé bulalar, doşmanga karşı da
toralar. (137)

Bézneñ Néçkebil de eşçé kort, anıñ da cilkesénde zeñger yort. (138)

XI

Könneréñ bérénde kalınayıp kına, avırayıp kına Néçkebil eşten kaytsa, xeyranga kala. (139) Zep-zeñger öyleréñ işégénen bal kortları bértuktavsız atılıp çıgıp toralar, kötüleré bélen oçalar, sorikortlar vıjıldıylar. (140)

Oçalar da oçalar kortlar, oyalarına kire kaytmıylar, koyaşnı kéçkéne gene bolıt kébék kaplıylar. (141)

— Ni bulgan? (142)

— Kém tiya? (143)

— Nige bolay bal kortları tuzgıylar?(144)

Bal suvırtkan babay bélen elegé malay şatlanıp yöriler: (145)

— Umarta ayıra,— diler. (146)

Almagaç botagına béréñcé bulıp ana kort kuna. (147) Şul uringa uk eşcé kortlar da kunalar, barı da bérge cıynalalar, küp bulalar, yon yomgagı tölé bulıp, kort ile almagaç botagın sara. (148)

Elégé babay bélen şayan malay ilnéñ sarıp betüvén géne köteler, kabıktan eşlengen tubal alıp kileler, heybetlep aña limon mayı sörteler. (149) Babay tuz kaşık bélen caylap kına kortlarını tubalga sosa başlıy. (150) Bik küp sandağı başka kortlar bélen bérge tanış bulgan Néçkebilné de tubal eçéne taşlıy. (151)

Tubal eçénde julav başlangaç, yartısınnan artık il tubalga tuplangaç, bal kortları üzleré ük tubalga kéré başlıylar. (152)

Bal kortları kérép bétkeç, babay tubalınıñ avızın beylep kuya. (153) «Tubalını, ulım, sin salkınça uringa kuy»,— dip, anı malayga tapşıra. (154) Üzé aña sémya öçén yaña yort xezérlerge kéréşe. (155)

XII

Eş şulay bulgan da bulır ide. (156) Lekin babay bélen tégé şayan malay anı kötép tormadılar, xeylelerək yulnı sayladılar. (157) Min géne sézge şulay yazıp üttém, sézné de ez géne aldalap kittém. (158) Zeñger öy urınına şunıñ töslé ük öyné kitérép kuydılar, e tégésén küzden cuydılar. (159) Umartalıkınıñ tégé başına ilttéler de, üzleré tınıç kına kaytıp kitteler. (160)

Bérni bulmagan töslé eşcé kortlar bal eçerge aşığıp oçtılar, tik inde töp yortka kaytmadılar, şiklenseler de yaña kuyılğan öyge kérép tuldılar. (161) Töp yort zegıyflenébrek kaldı, yaña yort üse başladı. (162) Yatim idéler, ana çakırdılar, méne digen itép tora başladılar. (163)

XIII

Lekin yaña üyde elé yarlılık. (164)

Ramnarnıñ ele tirén küzeneklé kerezleré yuk. (165) Yaña öyde ele bér tamçı da bal yuk. (166) Yasalma kerezlerné bal salırğa yaraklı itép, tartıp-suzıp eşlisé bar. (167)

Hiçnige karamıy yaña xucalar üzlerençe can-ferman tırışkan bulalar: bal taşıylar, kerez yasıylar. (168)

Zur dert bélen eşlegeç, köçéñne kızganmagaç, yaña yort ta ayakka basa. (169)

Lekin...

Kışka bal xezérlenép citte, inde baştan kaygı kitté digende géne, elege babay bélen tége şayan malay kilép, ballı kerezlerné kistéler de alıp kittéler. (170) Suvırtılğan balnı keshélerge — kolxozçılarga birdeler. (171)

XIV

Méne kortlar öçén küñélsez köz de citté. (172) Kırdı, bolınnarda çeçekler küpten bétte. (173) Suvık ciller ise başladı. (174) Néçkebil de xezér bal alıp kaytmadı. (175)

Könnernéñ de yame kitté, kışka cıyınırga vakıt citte. (176)

Sorikortlar üzleré bal cıymıylar, bik yuvaşlar, çaga da bélmiler, e bit méne kışka digen azıknı aşap yöriler. (177) Sémyadagı şulkader sorikortnı kışlatsañ, azık küp kite, eşçelernéñ azıkları üzleréne géne cite, şuña küre sorikortlarını бүгэннен үк үлém köte. (178)

Sorikortlarga — erem tamaklarga karşı sugış başlana. (179) Néçkebil ber siméz sorikortnıñ cilkesene ménép atlana. (180) Sugışa-sugışa oçıp barışlıy, erem tamaknıñ, bilen kıyıp taşlıy. (181)

XV

Néçkebil бүгэн ишэк yanında, бэринди koral yuk kulında, lekin üye sakta tora. (182) Cey köne бэр kort ta saklamadı ишэkné, öy eçéne kérte torgan tişékné, e köz bulgaç, saklav nige kirek? (183) Kaysıgız zirek? (184) Eytégéz elé tizrek. (185)

— Ene, küresézmé, kara gına, şoma gına ber eşçé kort öy tiresénde eylene: öyge kéréрге isebé, béle ul kaya yaşérelgen bal kismegé. (186) Balnı urlap aşarga da, cehet kéne kaçarga... (187)

Umartavçı babay zeñger yortniñ işégén kısa töşken, moniñ belén Néçkebilge bik zur yardım itken. (188) Saklav öçén eş ciñélleşken. (189) Şuña küre ul postında nık tora, kilgen karaklarınñ barısın da kiré bora. (190)

XVI

Bérköñne umartaçı babay belén eleге malay umartaların kışlıkка xezérlep yöriler idé. (191)

Yaña sémya yortınıñ eçké katın böténley alıp taşladılar. (192) Cılırak bulsın öçén, askı katnı da kısa başladılar. (193)

Bolay aktarınuvga Néçkebil iptешéneñ bik açuvı kilde. (194) «Axrı, soñğı balıbızın da alırga kilgenner»,— didé de eléгэ şayan malaynıñ borın oçına gına üzéneñ ugın kadadı. (195)

Malay ürlé-kırlı sikérdé, tüze almagaç, yılap uk ciberdé. (196)

Ak sakallı babay citdi tös alıp: (197)

— Eyttém bit min siña köz köné bal kortları açulı bulalar, didém, e sin bitlék kimedéñ, karıştıñ,— dip malaynı orıştı. (198)

Bal kortınıñ agulı ugı malaynıñ borınında utırıp kalgan idé. (199) Ugı belén berge anıñ eçégéleré de çıktı. (200) Ul başta oçıp kitken buldı, lekin ozak oça almadı, üldé. (201)

XVII

Yafraklar kolıp bétkeç, koşlar cılı yakka kitkeç, bal kortlarınıñ oyaların cılı urınga kışlarga küçérdéler. (202)

Néçkebilnéñ zep-zeñger öyin başka bik küp öyler bélen kışlarga kérttéler. (203)

Ekiyat te şunıñ bélen bétte. (204)

5. KÈM KÖÇLÈ?

Kışın da üzenéñ yaşıllégén cuymıy torgan narat ağacı astında tümgeksıman bér öy kalkıp tora. (1) Bélesézmé séz, anıñ eçénde bérniçe yöz méñ xalık tora. (2) Öyleréñ işéklerén alar köndézlerén açık totalar, e tönnerén bikliler, karak kërüvden şikleneler, kiçké salkın kërüvden şürliler. (3) Töné buyı çüp-çar cılısında cılınıp yatalar da, koyaş yılmayıp karavga, işéklerén tagın tutırıp açalar. (4)

Bügén alar yaña öyge küçénüv könén şatlanıp beyrem iteler. (5) Kiçe uzdıralar, dus-işlerén sıylıylar, temlé- temlé aşamlıklar aşıylar, baldan ballı eçémlékler eçéler, du kilép biyiler. (6)

Zur östel tireli kunaklar tézéleşep utırgannar, herbér kunakka üze yaratkan sıy xezérlengen, östel östé allı-göllé çeçekler bélen bizelgen. (7)

Çikértke kunaknıñ keyifé bik kilgen, aña urınnıñ méne digene tigen. (8) Ene, niçek ul ozın mıyıkların bolgap utıra, küp te ütmı, osta cırı bélen xucalar hem kunaklarınñ küñéllerén tapmakçı bula. (9)

Sualçan-oyalçan da tik kene utırmıy, osta biyüvçé töslé, borgalana da sırgalana, xucalar hem kunaklarga oşarga tırışıp kılana. (10)

Çébén de kanatların kaga, üzençe, bu küñél açuv kiçesén alkışlap kul çaba. (11)

Ağaç iyesé-yafrak köyesé de kükreyip utıra, küp te ütmı, kiçedegélernéñ karaşın üzene taba bora. Herbérsé üzenéñ hünerén kürsete başlagan, ul da, tüzmi, yonlaç gevdesé bélen östelge ménép biyi. (12) Xucalar hem kunaklarınñ keyifé kilsen dip, kiçe küñéllé ütsén dip, bértuktamıy sikére de sikére, kayber kunaklarınñ eçémléklerén de tügép bétére. (13)

Kübelek-tügerék bu kiçegé böténley çakırılmagan da bulgan, yangan ut yaktısın yıraftan kürgen de, tiz gene oçkan da kilgen. (14) Erséz kunak, kanatların cilpép, cil tuzdıra, mecléstegélerge yaravrak bulsın öçén tırışa. (15)

Sézge tanış bulgan Néçkebil de mondıy zur kiçeden kalmagan, tırış bal kortı türge ménép utırıp algan da eşlepesén kiñgır salgan. (16)

Ürmeküç te ürmelep kilép citken: «Mondıy küñéllé kiçe bızden başka gına ütmesén elé»,— dıgen. (17)

Méne xucalarıñ bérse küteréldé hem kiçené açık dip beldérdé: (18)

— Kaderlé kunaklar,— didé ul. (19)— Séz bügen kırmıskalar öyinde, béznéñ yaña öyge küçüv xörmeténe ütkéréle torgan kiçede utırasız,— dide. (20) Béz bu yortnı küp aylar buyı tözédék hem üzébéznéñ télegébızge ireşték. (21) Tir tügüvlerébız buşka kitmedé, uñışlar ciñél gene birélmedé,— dip söylep kitté ul. (22)

Bu süzler kunaklarga nık teesir itte, sualçan-oyalçannıñ xetta yöregéne ük barıp citté. (23) Ul inde çıdap kala almadı, xucalarıñ uñganlıkların, buldıklılıkların maktadı. (24) Başkalar da aña kuşıldılar, xucaları kotlap «urra» kışkırdılar, kul çaptılar, alkışladılar. (25)

Kiçenéñ bu ölésén şunıñ belen tuktatıp tordılar, çüp-çarlardan, yafrak-ülennerden, çıbık-çabıklardan tözélgen úyne kararga totındılar. (26) Borılmalı-sırılmalı yulları ütteler hem sırlı-sırlı baskıçlar aşa tübenge katkı töşép kitteler. (27)

Töşseler, ni kürsénner, bu katta kırmıskalar böténley diyarlék kürnmler, monda tik téléler géne ürmelep yöriler. (28) Monı kürép, kunaklar barı da xeyran kaldılar, beryulı sorav birdeler: (29)

— Bolar soñ sézge kémner? (30) Nişlep monda butalıp yöriler? (31)

Xucalarıñ bérse kunaklarga eşné töşéndérdé. (32) Lekin cavap kaytargançı bal kortı Néçkebilge ber sorav birdé: (33)

— Néçkebil, séz tatlı gına bal aşadıgız mı?—didé ul. (34)

Bal kortı başın idé de méne bolay didé: (35)

— Gacep temlé buldı balıgız, indé üzégéz kunak bulıp bızge barıgız. (36)

— Méne şul téleler, bészge ul balnı bireler. (37) Béz alarnı savım sıyırı itép totabız, salkın könnerné alarnı oyalarıbızda cılıtabız. (38) Koyaşlı könnerné havaga çıgarıp yörtebéz, kiç bélen kire öyibészge kuvıp kértebéz. (39) Alar çeçekler balnı bik yaratıp suvıralar, kırıklıy başlasañ, eçleréndege şul balnı bészge bireler alar,— di kırmıska. (40)

Kunaklar başların sélkép xeyran kaldılar. (41) Süz bétkeç, kuzgaldılar, borılmalılı-sırılmalılı yullar belen alga taba atladılar. (42)

Öçénçé katta indé alar ap-ak yomırkalarını oçrattılar, nerse ikenén bélgenge sorap tormadılar, alga yul tottılar. (43)

Kırmıskalar yortın kunaklar ceyinténlep yörép çıktılar, anıñ her poçmagı bélen tanıştılar. (44) Monnan soñ tagın öske küteréldéler, bayagıdan da küñellenerek itep, kiçené devam ittérdéler, küp te ütmedé, kunaklar indé yaxşı uk kızıp cittéler, bér-bérsé bélen kızuv-kızuv söyleşép kittéler. (45) Kübésenén avızı söylegenén kolagı işétmi başladı, süzleré çuvala, fikirleré butala, télleré beylene, başları eylene başladı. (46) Şul çak bayagı kırmıska tagın küteréldé axrı, üzleré turında kunaklardan maktav süzleré işétesé kildé, şul télek bélen, ul alarga şuşı soravnı birdé: (47)

— Kuyı urmannardan, kiñ kırlardan, yaşél bolınnardan, tiren sulardan kilgen kaderlé kunaklar, eytégez ele, köçléden-köçlé kémner alar?—didé ul. (48) Bilgélé, anıñ: «hiçşiksez kırmıskalar, dönyada tiñé bulmagan batırlar alar»,— diğen cavapnı işétesé kildé. (49)

Nek şul çak nidér bik katı şap itté, öy eçé tétrep kitté. (50) Süzçen kırmıska kayadır yugaldı, kunaklar kaysı kaya taraldı. (51)

— Kaderlé kunaklar, kavşamagız, taralmagız. (52) Kiçeneñ yamén bozuvçı, kunaklarınıñ keyifén bozuvçı doşman totıldı,— dide elégé kırmıska, lekin kunaklar anıñ süzén tıñlamadılar, niçek bulsa da bu öyden tizrek sızı yagın karadılar... (53) Barı béryulı tışka yöğérdeler hem öynén tışkı yagında kotoçkıç xelné kürdéler. (54) Zur başlı, kızıl bille kırmıskalar nersenédér sıırıp algannar, üzlerénén ütken kéleşçelerén aña batırgannar. (52) Kanatlı kırmıskalar: «Birégéz şul yavıznıñ kiregén!» — dip kışkınp toralar, eytersén, tégélernen köçlerén arttıralar. (56)

Şundiý katı köréşné kürgen çébén tańga kaldı, sualçan şuvışuvınnan tuktaldı, yafrak köyesé tının da köçke gene aldı. (57) Bal kortı, oçıp kitérge dip, kanatların cayladı, çikértke sikérérge dip, caylı urın sayladı. (85)

Ülen arasınnan mıştım gına, bérevge de sizdérmi, tın gına ürmeli torgan kara yılan ürlé-kırlı sikérdé. (59) Zeherlé télén ıǵarıp, aguvın çeçep karadı, kırmıskalarını çagarga uyladı. (60) Kırmıskalar yılannı anıñ sayın katırak téşledéler, üzleréndegé kislotanı yılan tenéné ciberdélér. (61)

Yılan, buldıra almagaç, karşı toruvın taşladı hem méskén taviş bélen géne yalvara başladı: (62)

— Zinhar, timegéz, zinhar, ciberégéz. (63) Üzégézge tügél, kunaklarıǵızga da timem, öy yanıǵızdan da ütmem. (64) Bér yulga inde kiçérégéz, azaplamagız, kotıldırıǵız. (65)

Ul şundiý yomşak süzler bélen kırmıskalarınıñ küñélén yomşartmakçı, biraz gına xel cıymakçı hem annan taǵın köréşné başlamakçı ide. (66) Tégéler de bik sizgérler, xeylené tiz sizdélér, cezalavların devam ittérédélér: (67)

— Nige öyébéz aşı ütep yöriseñ, monda kırmıskalar torganı elle kürmiseñ? (68) Méne digen kiçebézneñ yamen kiterdeñ, kaderlé kunaklarıbızñıñ keyifén ciberdeñ. (69) Şuña küre sine cibermeyaçekbéz, xezér ük iteñné aşap betéreçekbéz,— didélér. (70)

— Min bit ağaç başına gına méngen idém,— didé yılan. (71)— Şunnan yalǵış kına yıǵılıp töştém,— didé yılap. (72) Yalvaruv da faydasızga buldı, yılav da buşka çıktı. (73) Kırmıskalar anıñ itén bik tiz aşap betérdélér. (74) Kunaklar bar da, tańga kalıp, şul xelné küzetép tordılar. (75) Kırmıskalarınıñ batırlıkların maktadılar: (76)

— Nindiy usal doşmannı da méne nişlettélér, köçléléklerén eş bélen kürsettélér,— didélér. (77)

Batır kırmıskalar yılannı yuk itkeç, kunaklar taǵın bér cirge cıyıldılar, urmannıñ saf havasında, ağaç ışığında taǵı biraz küñél açmakçı buldılar. (78)

Lekin bayagı kırmıska üzeneñ soravın taǵın kabatladı, cavap kötép kunaklarga karadı. (79)

— Kuyı urmannardan, kiñ kırlardan, yaşél bolinnardan, tirén sulardan kilüvçé kaderlé kunaklar, béznéñ arabızda köçlé böcekler kémner alar?— didé ul. (80)

Yılan bélen osta köreşülerén de kürgeç, şundiı matur öy tözüvlerén de bélgeç, ul kunaklardan şuşı bér géne cavapnı kötté: (81)

— Bilgélé, kırmıskalar, dönyada tiñé yuk batırlar alar! (82)

Lekin kunaklar cavap birérge aşıkmadılar, herkaysı üzlerénéñ hönerlerén hem üz batırlıkları turında söylerge totındılar. (83)

Çikértke-mikértke cilek yafragına ménép utırdı, ozın ayakların caylarga totındı. (84) Bötén kunaklar aña karadılar, nişli indé bu?— dip kötép tordılar. (85) Ul ozın ayakları bélen bér kéçkéne yafraknı etté, oçkıç şikéllé oçıp ta kitté. (86) Kunaklar anıñ hönerén bik maktadılar, şulkaderlé yırak sikére aluvına tañga kaldılar. (87) Çikértke sikérüvné şunda tuktattı hem kunaklarını tagıp üzéne tarttı. (88) Yafrak östene baskan kiléş kıçkırap söylep kitte. (89) Kunaklarınıñ barısına da işetélérlek itté: çikértkeler, iméştér, ele cirga da bik osta bulalar, sayravları bélen, iméş, sandugaçlarını uzdıralar, e sikérseler indé, uktay atıllar. (90) Iméştér, çikértke indé iñ köçlé böcek, ber metrga sikérüv öçén, bélemséz, nikader köç kirek? (91) Dörös, ul çikértkelerneñ kırmıskalardan küp cefa kürüvén, küplernéñ alar tarafınnan ütérélüvén de söylemekçé idé. (92) Lekin şunda uk ul kırmıskalarda kunakta buluvın xetérledé, mondıy süzler öçén üzén yuk itérler dip şürledé, şuña küre bu xakta lem-mim dimedé. (93)

Küp te ütmedé, ikénçé kunak kuzgaldı: sualçan-oyalçan borgalandı da sırgalandı, ul da sualçannarnıñ zur xézmete turında söylerge uyladı. (94) Bérevge de kürénmiçe şuvışıp kilde hem ülen sabagına ürmelep méndé. (95)

— Béz, sualçannar, cir balaları,— didé sualçan. (96)— Könébézné hem tönébézné xézmét bélen ütkérebéz, saban töslé, tufraknı kütérebéz, öske katın aska töşérebéz, askı katın öske méndérebéz. (97) Yañgır soñınnan cirdegé méne vak tişéklerge hem neni öyimnerge küzégézné salgız, bér géne minutka karap alıgız. (98) Bolar barı da béznéñ xézmetler. (99)

Ene şul tişékler arkılı tufrak eçéne hava üte ala. (100) Ul hava bötén üsemléklernéñ tamırları sulu ala. (101) Béz tufraknıñ uñış birüvçenlégén kütérebéz, béz agrotexnika çaraların ütkérerge keshélerge yardım itebéz. (102) Eger béz bulmasak,

cir östéndege üsemlékler xezérgédey görlep tormaslar idé. (103) Hem uñışnı da xezérgédey mul birmesler idé. (104) E indé ul vakıt Néçkebil bélen çikértkeséne, şulay uk yafrak köyeséne, kübelegéne hem kırmiskalar armiyaséne xezérgé töslé yaxşı bulmas idé,— didé ul. (105)

Kunaklar anı tınıç kına tıñladılar, her süze dörös ikenlégen bélseler de, kul çapmadılar. (106) Bérsenéñ de sualçannı iñ köçlé itesé kilmedé. (107) Sualçan tuktamadı, süzné süzge yalgadı: (108)

— Béznéñ töslé, üsemlékler öçen kaysıgız tagı zur fayda kitére? (109) Tagı kaysıgızñıñ kulınnan şundıy eş kile, şuşındıy faydalı eşné kaysıgız tagı başkara ala? (110) Sualçannıñ iñ köçlé böcek ikenén xezér indé añlagansızdır, alarnıñ tiñséz xézmetleren üzégézneké bélen çağıstırıp karagansızdır. (111)

Bilgélé, anıñ ele bik küp söyli torgan süzleré kaldı, ni öçéndér, ul sualçan aşavçı koşlardan, sukır tıçkannardan, enele kerpeden, törlé koñgızlardan, karmak oçına kuyuvçı şayan balıkçılardan bér de zarlanmadı; kırmiskalarga da kagılıp ütmedé. (112)

Ul tuktagaç, biraz gına tın algaç, ağaç başınnan ber taviş işeteldé, kémdér: «Yafrak köyesénen de faydalı böcek barmı iken?»—digen soravını birde. (113) Barısı da eylenep ağaç başına karadılar, yeşél yafrak östéndege yönlaç köyené kürép aldılar. (114) Köye perevez suzarga da, ürmelerge de — barısına da citeşte, yem- yeşél matur yafraklarını minut eçénde tişté. (115) Lekin kunaklar anıñ mondıy oyatsızlığına tüzép kala almadılar, törlé yaklap kıçkırına başladılar: (116)

— Nige yalğanlıysıñ? (117)

— Tuzga yazmagannı söylisēñ! (118)

— Küzge karap aldalıysıñ! (119)

— Yafrak köyesénen de faydalı böcek barmı iken disēñ, kémnēñ kém ikenén bézné elle bélmi disēñ?— diyişteler. (120) Kunaklar biraz tınıçlangaç, yafrak köyesé tagı devam itté, yalğanın tézép kitté. (121)

İméştér, ey kıyın eş soñ kalın yafraklarını kimérüv, ixtimal, ciñélrektér tav- taşlarını cimérüv. (122) Yafraklarını üteli kisüv — küp köç sorıy torgan eş, şulay bulgaç,

bilgélédér indé kémde küp köç. (123) İméşter, bérnersege de zarar kitérmibez, bérnersege de timibéz. (124)

Kübelek-tügerék anıñ süzleréne çıdamadı, çeçek urındıgınnan kuzgaldı. (125)
Pır-pır itté de ağaç başınnan oçıp kilép citté. (126)

— Niçek indé zarar kitérmiséz?—didé ul. (127) Yakındagı bér ağaçka kürsetté hem östép eytte:— Séz yaşegen ağaclar ene niçek şır-yalangaç bulıp, yafraksız kalalar, ağaclar, üsemlékler barı da sézden zarlanalar. (128) Yaşél yafraknı erem itérge, matur üsemléklerneñ yamén bétérérge küpmé köç kirek, eytegez ele tizrek? (129) Yalganlıysıñ, yözéñné de çıtmıysıñ, şuşı kader böcekler aldında bérevge de zarar kitérmibéz, diséñ. (130)

Yafrak köyesé yılmayıp kına kübelekneñ süzlerén tıñlap tordı. (131) Süz axırında höcümén kübeleklerge taba da bordı: (132)

— Sin, kübelek-tügerék, üz tuganıña karşı çıgasıñ, elle şunıñ bélen yaxşı at kazanasıñmı? (133) Séz bit kübelek bulgançı başta üzégéz de köye bulgansız, yafrak aşap simérép «kurçak»ka eyleneséz, annan gına kübelek tösene keresez, xezér çeçek isnep yörgeç kene bik akıllı baş bulgansız, ütkendegé eşleregézné böténley onıtkansız. (134)

Kübelekneñ avızın kaplağaç, köye ağaç başınnan cirge töşté. (135) Kunaklarınıñ anı yunlep tıñlamavların: «Bu yarık baraban süzén kayçan bétérér iken?»—dip torgannarın sizéndé. (136) Anıñ elé baytak söylisé süzleré kaldı, ul tut ağacı yafragın aşap yifek birüvçe köyelerge bér de tuktalmadı. (137) Alarnıñ faydalı xézmetlerén, kéşege yardım itüvlerén, yifek birüvlerén eytmedé. (138) Yañgırnıñ köyelerne ağaç botagınnan yuvıp tösérüvlerén, koşlarınıñ alarnı çülep bétérüvlerén, kırmıskalarınıñ cezalap ütérüvlerén söylemedé, xucalarınıñ keyifén ciberérge telemedé. (139) Çeçekten çeçekke sikérgelep, oçıp kilép citté kübelek. (140) Ul çeçeklerneñ xuş islé buluların, kübeleklerneñ çeçek söyülerén, köné buyu tuktamıy oçıp yörüvlerén, tabıgatné matur itép bizevlerén söyledé. (141)

Tukranbaş çeçegende nidér tavışlandı. (142) Kunaklar şunda borıldılar hem çeçekten bal suvırıp yatuvçı Néçkebilné kürdéler. (143) Ul kunaklarınıñ aña taba borıvluların gına kötté, vakıttan faydalanıp söylep te kitté: (144)

— Çeçeklerdege bal, bész bulmasak, erem bulır idé, bész bulmasak, uñış ta tübén bulır idé. (145) Çeçek eçéne yaşérenge balnı suvırınıñ nikader köç soraganın, balavız suguga küpmé köç tügélgenén béleséz, eger şularnı séz üzégéz eşlésegéz, bal kortları iñ köçlé böcekler, diyar idégez,— didé ul. (146) Lekin kunaklar yünlep tıñlamagaç, aña doşmannarına da tuktalıp kalırğa mömkinlék bulmadı. (147)

Yırak ta tügél, korgan yafraklar kıştırdadı, çıbık- çabıklar şartladı, cirmé tétretép kémdér atladı. (148) Kaysıdır böcek:— Késé kile!— dip kıkırdı. (149) Kunaklar safında butalış başlandı: çikértke ber çitke sikérdé, sualçan cirge séñdé, bal kortı çeçekke yaşérendé, kübelek havaga küteréldé, yafrak köyesé yafrakka sıyındı, çébénneñ kotı oçtı, kaya da kuzgala almadı, e ürmeküç bu xelden nık faydalandı. (150)

Urmandagı barlık ağaçlarınñ, andagı usal yırtkıçlarınñ xucası atladı. (151) Yırtkıçlarınñ köçlésé arslan da aña baş ide, koşlarınñ iñ ütkéné kara koş ta anı selamlep kaldı, böcekler de anı olıladılar — barı da üzlerénçe sayrarga totındılar. (152) Taşkın yılğalarnı avızlıklavçı, kiñ bolınnarnı, kuyı urmannarnı uz eşéne faydalanuvçı, bötén tabıgatné üzéne baş iderüvçe késé haman atlıy birdé. (153)

Küp te ütmedé, urmannı yañgıratıp pıçkı çijıldadı, cirmé tétretép, zur ağaç avdı... (154)

Şulay itep çébén bélen ürmeküç söyli almıy kaldılar. (155) Alar kaçuvçı kunaklar bélen bérge kuzgaldılar. (156) Ex, rem kaldı bit, erem kaldı. Ürmeküç üzénneñ süzlerén küñélennen yatlagan idé, kunakka barır aldınnan gına közge aldına basıp, bérniçe tapkır kabalagan da idé. (157) Ex, söylerge bulmadı bit, söylerge bulmadı. (158) Eger ul söylegen bulsa, ürmeküçten de köçlé böcek yuk ikenné kunaklar bélép kitken bulırlar idé hem ürmeküçlerné meñge olırlar idé. (159)

Çébén de söyli almıy kaluvına bik körsénde, aşıgıç bulsa da, bayagı süzçen kırmıskanı kürdé, kiçe eger yañadan cıynalsa, bérénçe itep aña süz birüvén üténdé. (160)

Urman tingaç, böcekler yañadan urınnarınnan tordılar, barısı da bérge cıynaldılar, küp buldılar. (161) Çébén bélen ürmeküç kéne kürenmedé, kunaklarınñ kaybérleré işétteler: kaydadır nidér bézéldedé. (162) Ezlerge totingaç taptılar, kürép şakkattılar. (163) Kunaklar kaçıp torgan arada, ürmeküç perevezen suzgan, çébénne

şunda elektérép algan hem kanın eçérge totingan. (164) Tégé, méskén, bézéldep yardém soragan, bérev de işétüvçé bulmagan. (165) Bu eşé oçén ürmeküçné bik katı tırgédéler, çébénne perevez bogavlardan azat ittéler. (166) Çébén Şakşiyevniñ şakşılık dustı ikenlégen küpler béleler, ürmeküçnéñ de kémlégén indé sizéneler. (167) Perevezden tukıp oyalar koruvçı, kayda öy cıyıstırılmıy — şunıñ poçmaklarında toruvçı... (168)

Barlık kunaklar indé zur dert bélen soñğı böcekné tıñlarga cıynalalar. (169) «Batırlarınıñ-batırı, köçlélernéñ-köçlésé, bilgélé, alar!»—diyip üzara pışıldadılar. (170) Erekmén yafragına taba kanatlı kırmıska yakınaya, barı da yotılıp karıylar aña. (171) Kultıgına ilemséz zur portfel kıstırğan, portfeléne sıymagan kegazlerné zur başlı sakçı kırmıskaga tottırgan, bayagı süzçen kırmıska tağı söylep kitté: (172)

— Xezér kırmıskalar ilénéñ analarınnan bérsé söyleyeçek, bötén söylegen süzlerge beya bireçek hem arasında kémnéñ köçlé hem iñ faydalı ikenén kürseteçek,— didé. (173)

Eger kırmıskalar anası söylegen bulsa idé, kunaklar anı tıñlıy-tıñlıy anırlar, ya tatlı yokıga talırlar, ya kiçené taşlap taralırlar idé. (174) Eger söylengen bulsa, ul reç bik ozın idé. (175) Anda kırmıskalarınıñ üzé kader eyberné kütere aluvı da, ata kırmıskalarınıñ zur pohodlarga baruvı da, kanlı sugışlarda katnaşuvçılar da, urman kortkıçlarına karşı köreşüvleré de, şunıñ bélen üsemléklerge yardém itüvleré de — bar da bar idé. (176)

Kızganıçka karşı, ul reç söylenmedé. (177) Ana kırmıska, avızın açkan kiléş, katıp kaldı, kolaklarını yarırlık bulıp urman eçé tétrep kaldı. (178) Ağaclar şavlaşırğa, ülenner ükéréşérge totındılar. (179) Urman eçén karañgılık bastı. (180) Böcekler bulaçak xelné aldan uk sizéndéler. (181) Şuña küre kaysı kaya posarga dip yögérdéler.. (182) Karañgı urmannı yaltıratıp yaşén uynadı, hem kinet kéne köçlé yañgır da koya başladı. (183) Şunıñ arkasında «Kém köçlé?» digen bexés bétmiçe kaldı. (184) Séz, belkém, anı üzégéz bétérérséz, kém köçlé ikenén eytép birerséz! (185)

6. KOYRIKLAR

(Afrika ekiyaté)

Borın-borın zamanda yuvaş xayvannarnıñ, yırtkıç canvarlarınñ koyrıkları böténley bulmagan. (1) Kéşnevçé at ta, mögrevçé sıyr da koyrıgı bélen çébén kumagan. (2) Şayan tiyin de, çiklevekler aşap, botaktan botakka sikérép uynamagan. (3)

Xeylekerrek yırtkıçlar cıyılğannar barısı da bérge, koyrık alıp kaluv turında kiñeşérge. (4) Ak tüşlé sayıskannarnı çakırğannar, alarga da zur yomış tapşırğannar. (5)

— Séz, ak tüşlé sayıskannar, turı yuldan adaşkannar, oçıgız da kitégéz, yıraklarga citégéz: biyik-biyik tavlarga, şavlap torgan urmannarga, yem-yeşél bolınnarga, cırlap akkan sularga béznéñ süzné iltégéz,— digenner. (6) — Yuvaş xayvannarnı, yırtkıç canvarların çakırız: ütkérgeç karañgı tönné, méne felen könné, toman bétkeç te, koyaş küterélgeç te, kart imen yanında öleşecekler diyyigéz koyrık, méne sézge şul béznéñ boyırık,— digenner. (7)

Sayıskannar törlésé-törlé yakka karap oçkannar. (8) Üzleré bélen zur-zur bırgıların kıçkırtıp bargannar: (9)

— Ey, séz, kuyı urmannarda, kiñ kırlarda, yeşél bolınnarda, diñgéz-ökéannarda yaşeçe yırtkıçlar,— digenner alar. (10) — Toman bétkeç te, koyaş küterélgeç te, böténegéz de kart imen yanına barıgız, koyrık öleşecekler, kilép alıgız,— digenner. (11)

Usal yırtkıçlar, bişev-unav, yavdırgannar béryulı sorav: (12)

— Bu nindiy buyırık? (13) Nerse son, ul koyrık? (14) Ul nige kirek? (15) Eytégéz elé tizrek—digenner. (16)

Xeyleker tölké (sérné bélgeç, aña kölké): (17)

— Öleşeler iken — barıp alıyk, yaraklılarmı iken — ülçép karıyk, nersege kirek ikenén soñınnan bélerbéz, belki, kübébéz söyinerbéz,— digen. (18)

Ütkérgeç karañgı tönné, şul bilgélengen bérkönné yırtkıçlar koyrık alırga kart imen yanına barırga yulga çıkkannar, kaysı ürmelegen, kaysı yögérge, kaysı çapkan. (19)

Kır kuyanı üzénéñ tunın çistartkan, tepileré bélen bitén yuvgan, ul da kart imen yanına barırga cıyınan. (20) Çıgam dip, oyasınıñ işégén açkan, lekin köçlé yavgan yañırga çıdamagan, kiré oyasına kérép kaçkan. (21)

Oyasında ozak utırmagan zur kolak kuyan, döp te döp basıp kilgen ayak tavışın işétken, karamıyça yañırga, yögérép tışka çıkkın. (22) Ağaç kuvişına kérép utırgan da yıraktan kilüvçéne kararga totingan. (23)

Ağaclar kurkışıp çatnagannar. (24) Ülenner ükéréşép şavlagannar. (25)

«Kulına totıp tayak, kiledér tége kekré ayak»,— dip uylagan kuyan: cınnan da şulay bulıp çıkkın. (26)

Kuyan kilüvçége süz kuşkan: (27)

— Ayu babay, başkalardan artka kalmıysıñdır, üzéñe koyrık saylıysıñdır, şunda miña da, nindi géne bulsa da, ber koyrık alıp kayta almassıñmı iken?— digen. (28)

— Eger de onıtmasam, alıp kaytırmın, avır eşméni ul,— digen ayu. (29)

— Yararın yarar, şulay da aña ışanıp bulmıy,— digen kuyan. (30) — Ayu babay indé kartaygan, zihéné de taralgan. (31) Onıtır vegdesén, annan tabar xeylesén, tağı kémnén de bulsa başka, bérevden üténérge kirek,—digen kuyan. (32)

Tagı tıp-tıp ber tavış kile, vak çıbıqlarını çijıldatıp, kém soñ ul yögére? (33) E, büré kile. . . (34)

— Büré babay, kart imen yanına barasıñdır, üzéñe koyrık alasıñdır, şunda miña da, nindiy de bulsa bérer koyrık alıp kayta almassıñmı iken?—di kuyan. (35)

— Barısına da citerlék bulsa, bérersé artıp ta kalsa, alıp kaytırmın,— dip, büré ütép kite. (36)

— Yukka erem ittém moña süz, büré bit ul tuymas küz, saylap bétérérler, bérev de kalmas, artıp kalsa da, ul almas, miña birmes, bozar vegdesén, tabar xeylesen. (37) Kémné de bulsa tugıraknı, bu eş öçén xubraknı tabarga kirek,— di kuyan. (38)

Tagı kéndér döp te döp itép basıp kile. (39) Ülen ez gene sélkéne, tölké yögérép kile. (40)

— Bu eş tügél kölké, apakayım tölké, üzém bara almadım, axrı indé koyıksız kaldım. (41) Kart imenge barasıñdır, üzéñe koyırık alasıñdır. (42) Siña bu zur üténéçém, boyırık dip uylama, alıp kaytmassıñmı iken miña ber koyırık. (43)

— Yarıy, yarıy, hiç xafalanma, bérevge de zarlanma. (44) Kuyan dusım soradı diyarmen, koyırıkñıñ méne digenén alıp kaytıp bülék itermén. (45) Tunıñ bélien bértöslé bulır, elle kaydan uk kürénép torır. (46)

Tölké barısınnan da soñ yulga çıksa da, kuyan yanında şaktıy tuktalıp torsa da, iñ turı yullar tabın, bar köçéne çabıp, kart imen yanına iñ aldan barıp cite. (47)

Koyırıklar bélien kart imennéñ botakları tulgan, her botak sayın bér koyırık asılınan: yonlaç ozınnarı da, yonsız yalangaçları da, cep şikélléleré de, altın yon bélien kaplangannarı da, kara hem akları da, kekréleré de, turıları da,— bar da bar. (48) Cıyılğan yırtkıçlar alarnı kürép xeyranga kalalar, başların kıñgır salalar, kötmiçe bérindi boyırıkñı, bérénçé bulıp tölké saylıy koyırıkñı: (49)

— Miña méne şuşısın, mamıklısın, yonlısın,—di. (50)

Başkalar yoklap kala, e ul üzéne méne digen bér koyırıkñı saylap ala. (50) Tölké eylene de tulgana, koyırığı da berge bolgana. (51)

Stakan toyakları bélien tıpır-tıpır basıp, üzén üze béléştérmi yarsıp, at kilép te cite, sébérké şikéllé kıl koyırıkñı alıp ta kite. (52) Üze aykala da çaykala, kıl koyırığı bélien maktana: (53)

— Borınıma kader barıp cite, demek, çébénnerge monnan soñ kön béte,— di. (54)

Sıyrınıñ da koyırığı yaxşı, bürénéñ de naçar tügél. (55) Tiyin de koyırıkñı uñgan, sikérse, prujinaday bulgan, yoklasa — yurgan. (56) Fil hamam bér urında

taptalıp yörgen, küplernéñ tepileren izgen. (57) Ul sélkéngençé, kilép citkençé, iñ kiska koyrıklar gına kalgan bulgan. (58) Fil üz yazmıışına üzé üpkelegen, borının tüben salgan. (59) Şunnan birle aniñ borını salıñkı bulıp kalgan. (60)

Ayu yulda umartalıkka oçragan, tuygançı bal aşagan, şuñña küre koyrık alırğa da soñğa kalgan, şulay da bérnerse tapkan, tire kisegén koyrık itép takkan. (61)

Koyrık öleşép bétérgeç, taralırga vakıt citkeç: (62)

— Barıgız da koyrıklımı indé?—dip bér-bérsénnen soraşalar yırtkılçlar. (63)

— Yuk elé, yuk, tuktap torıgız, min almıy kaldım,— dip mıgırdıy duñgız. (64)

— Sazda avnagannar, koyaşta kızıngannar, pıçrak yırgannar, şuñña küre koyrık alırğa da soñğa kalgannar. (65)

Barıp citkeç sorasalar, küz töşérép karasalar, barı tik barmak buylıgı koyrıklar gına kalgan bulgan. (66) Duñgızñıñ balaları unikésé uniké yaktan çınarga totıngannar: (67)

— Kirekmi, andıy koyrıkñı almıybız, xurlanmıyça anı koyrık itép tagıp ta yörmibéz,— digenner. (68) Lekin saylarlık başka koyrık bulmagan, ana duñgız bik aptıragan, şul koyrıkñı tagıp algan da kekreytép salgan. (69)

Şul könnén alıp barlık duñgızlarıñ da koyrıkları ırgaklanıp kalgan. (70)

Kır kuyanı koyrık alıp kaytuvçılarnı kötken, oyasında yatıp ta aptırap bétken, axır çikte tüzmegen, kaysın bulsa da bérsen oçratırmin diyip, yulga çıgıp kitken. (71)

Ene yırakta alpan-tilpen kaytuvçı ayu küréngen. (72) Kuyan şatlanıp, eyterséñ kanatlanıp, ayuga karşı yögérgen. (73)

— Ayu babay, onıtmadıñmı? (74) Méne digenén alıp kayttıñmı?— digen. (75)

— Kit elé monnan, yalkav kuyan! (76) Üzeñ barmagaç, armagaç-talmagaç, kırşılмагаç, sugışмагаç, tik utırıp kına koyrıklı bulıp bulamı soñ, yüler, min méne yögére- yögére barıp ta, üle yazgançı arıp ta, méne şuşındıy kiska koyrık kına elektére aldım,— digen ayu kuyanga. (77)

Ayu méskén kuyannı tirgegen de kitken, e kuyan başkalarnı kötken. (78)

Küp te ütmegen, büré küréngen, kuyan aña karşı yögérgen. (79)

— Büré abıy, büre abıy, miña digen, méne digen koyırıkı bir, abıy, — digen. (80)

— Kaya elé siña digen koyırık, üzéme de köçke gene bérné elektérdém,—digen büré. (81)

Büré şulay digen de kitken, e kuyan tölkéne özélép kötken. (82)

«Tölké apakay, bagalmakay, ul gına aldamasa aldamas, eger koyırık alıp kaytsa, kitérep aldıma salsa, bülék itém bér kaz»,— dip uylagan kuyan. (83) Tav biténe nıklabrak küz salsa, tölké kile lebası. (84) Kuyan, çakırğannı kötmegen-nitmegen, anıñ karşıısına barıp baskan: (85)

— Apakayım, bagalmakayım, miña digen koyırıkı birép kaldır, mine şatlandı, — digen. (86)

— Sin géne ideñ minem başımda, elle nindiy caysızlıklar çıktı karşıma. (87) Sin méne küz sal elé, kızığıp kal elé: yomşak kına, mamık kına, üzéme méne digenne elektérdém, xeyır, şunıñ arkasında küp mal bétérdém,— digen tölké. (88)

Şul süzlerné eytép, küz uynatıp, kuyan borını yanında koyırığın bolgap tölké kölép torgan. (89)

Kuyan koyırık kötép bik zarıkkann bulgan. (90) Méskénéñ küñléle tulgan. (91) «Méne kirek bulsa, tugannar, barısı da mine onıtkannar»,— dip yılap uk cibergen. (92)

Küñlésézlenép utırganda, tire-yagın küz yaşı belén tutırganda, işétken kuyan: «Vav da vav, mırav da mırav». (93) Borılıp karıy, karıy da: «Méne monısı yarıy». (94) Et belén meçé du kilép sugışalar iken. (95)

Et: «Miném koyırık iñ yaxşı!»— digen. (96) Meçé arkılı töşken: «Minéké işé dönyada da yuk!»—digen. (97) Tartışkannar da tartışkannar. (98) Evmeklene torğaç, sugışnıñ oçı çıga... (99) Meçénéñ koyırık oçı özélép çıga. (100) Méskéném kurkuvınnan ağaç başına uk ménép kite. (101) Özélgen koyırıkı cil, tegetetép, kuyan oyasına ilte. (102) Kuyan anı üzéne koyırık ite. (103) Şul können başlap meçé belén et arasıdğı bu ızgış meñgélékke kite. (104)

Ekiyat te şunıñ bélien béte. (105)

7. ET ÜZÈNE NİÇEK XUCA EZLEGEN

(Mingrel xalık ekiyaté)

Elek zamanda etnéñ xucası bulmagan, bérev de anıñ tormışı öçen kaygırmagan.

(1) Ul yalgızı gına yaşegen, bérev de aña: «Miném etém sin!»— dip deşmegen. (2) Tora-bara et bolay yaşevnéñ caysız ikenlégeñe töşengen, üz-üzene: «Dönyada iñ köçlé bérevge xézmét iterge kirek!»— digen. (3) Üzene xuca ezlerge kéréşken, şul télek bélien yulga çıgıp kitken. (4)

Ay kitken, yıl kitken, bara-bara ber kuyı urmanga barıp citken. (5) Urmanda aña kören büré oçragan. (6) Üzen bérevge de ceberlerge irek birmevçe usal büré etten soragan: (7)

— Kaya barasıñ bolay?— digen. (8)

— Méne, üzeme xuca ezlim, röxsét itséñ, sinéñ xézmétçeñ bulıym,— digen et. (9)

Büré riza bulgan. (10) Bérgelep alar alga taba kitkenner. (11) Bara torgaç, büré kinet tuktagan, tın kalgan, borının küterép isnenérge totingan, yonlaç koyrıgın ayakları arasına kıştırıgan da alanlıknı çitletép kéne kaçarga totingan. (12)

— Xucam, nerseden bolay kurıktıñ sin?— dip soragan et. (13)

— Alanlık urtasında kémnéñdér bal aşap utırganın elle kürmiséñmé? (14) Anıñ kém ikenén de elle bélmiseñmé? (15) Ayu babañ totsa, ikébézné de xur itse! (16) Eyde, sızyık monnan, ul béznéñ öçen bik xeter,— digen büré. (17)

— E, alay iken, ayu sinnen köçlérek iken. (18) Alay bulgaç, sav bul, usal büré, sin miña xuca tügel, min siña xézmétçe tügel,— digen de et üz yulına kitken, alarnıñ. duslıkları şunıñ bélien bétken. (19)

Ayu yanına bargan da et üzen xezmetçe itép aluvıñ: ütengen, ayu küngen: (20)

— Yarıy, min sinéñ xucañ bulırmın, sin miném xézmétçém bulırsıñ!— digen, — tik xezér miném bik aşıysım kile, eyde, ikevlep umartalıkka barıyk, rexetlenép bér tuygançı bal aşıyk!—digen, etné üzé bélien, iyartép kitken. (21)

Alar bara-bara bér kötüge oçragannar, lekin nindidér taviş işétkenner de tuktagannar, şul tavişnı nıklap tıñlarga kéréşkenner, kötü tuzgıgan: sıyırlar mögriler, atlar kéşniler, barısı da koyrıkların çençép çabıp yöriler. (22) Lekin ayu ağaç artına gına posıp karagan da kiré urmanga taba borılğan, e etke bu xel gacebrek bulıp toyılğan, ul tüzmegen, kart ayudan sorap kuygan: (23)

— Xucam, nerseden kurıktıñ sin?—digen. (24)

— Kürmiséñmėni, anda arslan xucalık ite, işetmiséñmėni, niçek bötėn dönyanı der sėlkėte,— digen ayu. (25)

— E kém soñ ul arslan?— dip soragan et. (26)

— Annan da köçlé, annan da kurkıncılı yırtkıc bötėn dönyada da yuk,— digen ayu. (27)

— Alaysa sav bul, sin miña xuca tügél, min siña xėzmetçė tügél,— digen de et ayunı taşlap kitken, alarnıñ duslıkları şunıñ bėlen bėtken. (28) Et arslan yanına kilgen, aña üzėnėñ yomışın söylep birgen. (29) Arslan da anı yaktı çıray bėlen kabul itken, etnėñ eytkenė bėlen kilėşken. (30)

Et arslanga küp yıllar buyı xėzmet itken. (31) Añardan köçlé bėrevnė de kűrmegen, arslan etnė bėrevge de rencėtėrge irek birmegen. (32) Bér de bėrkönnė alar bėrgelep avga çıkkannar. (33) Küp köç kuymıyça, bik şeplep tuygannar. (34) Kaytırga çıkaç kına arslan kinet tuktagan, kotoçkıc köçlé itėp ükėrėp cibergen: tavlar dır sėlkėnėp kitkenner, havadağı koşlar cirge tőşkenner, başka yırtkıcılar kaysı kaya kaçıp bėtkenner. (35) Arslan tırnağı bėlen cırnė tırnıy-tırnıy arıp bėtken, annan kiré borılıp kitken. (36)

— Xucam, nerseden bolay kurıktıñ?—digen et. (37)

— Ene, kürmisėñmėni, zur adımnar bėlen atlap kėşė kile. (38) Añardan da köçlé dönyada bėrev de yuk, bėzge tızrek monnan kiterge kirek,— digen arslan. (39)

— E alay iken, sinnen de köçlėler bar iken, min şunı bėlmiyörim iken. (40) Alaysa, sav bul, bűgėnnen sin miña xuca tügél, min siña xėzmetçė tügél,— digen de et kitken, alar arasında duslık mėne şulay bėtken. (41)

Şul können başlap, et kэшэnéñ xэzmеtчэsэ bulıp kitken, ul аña indé küpten, bik küpten birle turı xэzmеt itken, dönyada kэшэden de köçlэrekné elé de bulsa kürgené yuk iken. (42)

8. İL GİZÜVÇÈLER BÈLEN XEYLE SÖYÜVÇÈLER

(Ukrain yazuvçısı N. Zabıla ekiyaté)

Eteç bèlen tavık küptennen gömér kiçérdéler, bik tatuv yaşédéler, hiçbér vakıtta da bér-bérséne karşı süyi eytéşmedéler. (1) Könneré de, tönneré de matur gına aktı, tañ aldınnan eteç kanatların kaktı, şıñğırdatıp kıçkırırğa yarattı. (2) Aşav-eçüvleré de mul idé, hervakit allarınnan kaldı. (3)

Tavık ta bik uñgan ide, yomırkanı küp saldı. (4)

Şulay da alar gel bertöslé tormıştan tuydılar, dönya kürérge, il gizerge dip yulga çıktıлар. (5)

Bara-bara yeşél urmanga barıp cittéler, bérnige karamıy, batırlanıp, kuyı urman eçéne kérép te kittéler. (6) Ene niçek, cilge baş böğép, botaklar sélkénéler, alar arasınnan kızıl mercenner töslé bulıp ciméşler kürénéler. (7)

Tavık, tuktatıp kaderlé eteçen, avız itmekçe bula urman küçteneçén: (8)

— Eteçkeyim, begırkeyim, ber botak sındır, mine kuvandır, yeşél yafrak ta bulsın, kızıl ciméşleré de bulsın... (9)

Tavıkniñ télegén ütemiyçe yaramıy, eteç, bérnige karamıy, botak sındırırğa totına. (10) Şul vakıt yafrak astındagı oyasınnan kuyan çıga da eteç karşına kilép utıra: (11)

— Kém ul, kém ul miném urmanıma baş bulmakçı bula, soramıy-nitmi torıp, ağaçlarımını sındıra, bik kirek iken, röxset sora,— di. (12)

Eteç kurka başlıy, tavıkka eytéп taşlıy: (13)

— Sızıyk béz monnan, sındırırбız soñınнан. (14) Algarak kitsek, yulıbız uñar, bu nersенéñ de küñélé bulır. (15) Monda dönyada tiñé bulmagan yırtkıçlar yaşiler iken, kiyimneré sorı, kolakları yartı metr iken, bolar, mögayın, bik usal yırtkıçlardır, béznéñ öçén kurkınıçlardır, koş ité aşavçılardır. (16)

Eteç bélen tavík bik tiz géne kiñeştéler de yeşél urman eçénnen alga taba kittéler. (17)

Cil isken sayın botaklar sélkénéler, botaklar sélkéneç, yeşél yafraklar tırbeleler, alar arasındaki temlé çiklevékler küréneler. (18)

Tavík bik talçıkkın, citmese, yaxşı uk açıkkan. (19) Ul tağı eteçné yödete, aşısı kilüvé turında eyte: (20)

— Eteçkeyim, begırkeyim... (21) Kıtıkı-tak, kıtıkı-tak, sındırıp birçe bér botak, yeşél yafraklısın, çiklevéklesén, kuyısın,— di. (22)

Eteç: «Sındıram!»—dip, botakka kilép kéne totına, nıklabrak karasa, botakta zur koyırlı tiyin çiklevék aşap utıra, hem ul usal tavış bélen kıçkırışırğa da totına: (23)

— Ey, kém ul, kém urmanda yörü, kém ul miném çiklevék ağaçımnı sındırırğa téli?—di. (24)

Eteç tağın kavşiy, tavıkka eytép taşlıy: (25)

— Tizrek sızıyk béz monnan, sındırırız soñınnan, küréseñmé, nindiy usal yırtkılar bar, bézge axrı bu zur urman bulır tar. (26) Kolagın küréseñmé, utırtıp tora, yonlaç koyırğın sélékkelep kuya. (27) Kara elé, kara, niçek utıra, xeter, şet xezer ük ul bézge höcüm de iter. (28)

Eteç bélen tavík bik tiz géne kiñeş iteşeler de alga taba atlap kiteler. (29)

Cil katı itép ise, kay ara botaklar bélen şayara. (30) Ağaç töbénde ülenner kotırıp üskenner, almagaçtağı eçé almalar kızarıp péşkenner. (31) Tavík indé tüze almıy, eteçten tağı yalınıp sorıy: (32)

— Eteçkeyim, begırkeyim, niçek te bulsa kara, iké-öç kéne almalı neni botak bulsa da yarar. (33)

Eteç batırılınıp sındırırğa totına, almalı botak şartlap sına. (34) Şul vakıt oyasınnan tölké çığa, kem kilép basa eteç karşına. (35) Költedey koyırğın bolgap tora, yılmaygan kilés, tatlı süzlerén yavdırırğa totına. (36)

— Xuş kildégéz, rexim itégéz, öyime kérégez, türémé uzıgız, kunagım bulırsız. (37) Ayaklarığız arıgandır, bézneñ urman zur bit, susagansızdır, talçıkkansızdır, kön

bik kızuv bit. (38) Min sézné küptennen köttém, sézge küçtenéçler xezérlegendey ittém. (39) Sıy citéştérdém, bik küp péşérdém. (40) Urmannan iñ kızıl almalar sayladım, séznéñ öçén géne sargayıp ölgégen çiklevékler cıya aldım, bexetégéz şul iken, rızığız mul iken. (41)

Eteç bélen tavık mondıy cılı süzlerge bik şatlanalar, tölké öyine kérép yal iterge bulalar. (42)

— Kara elé, monda yırtkıcılar nindiy yaxşılar iken,— diler alar. (43)

Xeyleker tölkénéñ eşleré bik şep köylene, şatlıgınnan ul üz-üzéne söylene: (44)

— Miña digen temlé aşılar... (45) Méne yüler başlar, üzleré kilép kérédeler,— di. (46)

Tölké kunaklarını öyine alıp kere, alarga temlé- temlé küçtenéçler bire, e üzé: «Min kürşégé géne kérép çıgam»,— dip, kürşésé büré yanına yögere. (47)

Büréne kunakka çakırmakçı, tavık şulpası bélen sıylamakçı bula. (48)

Tavık bélen eteç bik temlep eçeler, aşylar, tamakları tuygaç, keyiflene de başlıylar. (49) Eteç bigrek te kıza, xetta cır da suza. (50) Tölké öyi yanınnan uzuvçı şefkatlé kuyan monı işéte hem yardım itmekçe bula niçek te, yakın kilép işékke, süz başlıy kuyan: (51)

— Sin, eteç efendé, artıgrak batırlanasıñ, béрни bélmiçe kılanasıñ, tölkénéñ kém ikenlégén soñgarak bélérséñ, bu öyge kérévéñe bik ükénérséñ, lekin l çakta indé soñ bulır, xeyleker tölkénéñ tamagı bulır,-di. (52) Eteç bélen tavık kuyanga ışanmıylar, karşı eyte başlıylar: (53)

Monda bit şundıy yaxşı yırtkıcılar yaşılar, bérkémge de timiler. (54) Meselen, tölké efendé bézné şundıy şat karşı aldı. (55) Anıñ turında bézde bik yaxşı fikér kaldı... (56)

Şulvakıt, bér botaktan ikénçéséne aşıgıp sikére-sikére tiyin kilép cite, hem ul da kızıp söylep kite: (57)

Bu oyadan tizrek sızıgız, tölké karmagınnan kotılıgız. (58) Tölké ul- bik xeyleker yırtkıcı, anın öyinde bir minutka kaluv da kurkınıç. (59) Ey yüler başlar, yüler başlar, ul xezér ikégézné de péşérép aşar, di. (60)

Eteç seké astına küzén salsa xayranga kala. (61) Seké astı kayçandır bik tirén bulgan, lekin ul xezér tavık yonı bélen tulgan. (62) Ul, tavıknı yanına çakırıp: (63)

- Ay, ay, xarap bulgansız, çınnan da bik nık yalgışkanbız, tizrek tizrek bu öyden çıgıp kaçarga kirek,- di. (64)

Bérazdan büré bélen tölké işék töbéne kilép citeler. (65) “Xezér temlé aş aşıybız”, - dip öyge de kérép kiteler. (66)

Lekin alar busagaga gına citeler, eteç bélen tavık, bar köçleréne çabıp, terezeden sikérép töşép kiteler. (67) Yafraklar astınnan, ağaclar yanından, ülenler arasınnan bar köçke yögérép, öyleréne kaytıp citeler. (68)

E büré bélen tölke tavık bélen eteçné urman eçénnen bik tırışıp ezlep yöriyer; eteç bélen tavıknıñ üzlerén tügél, ezlerén de kürmiler. (69) Ezlep-ezlep te tapmagan, büré eyte tölkége: “Tölké efendé, kaldık bit kölkége!” (70)

9. YALKAVLIK — XURLIK, TIRIŞLIK — ZURLIK

Çeçekler başlığı bik zur yarış ütérerge bulgan. (1) Şul turıda törlé yakka xeber de salgan: (2)

— Kém de kém bal salırğa yaxşı savıt xezérlese, ul savıtta bal bér de bozılmasa, eçémese, barlık çeçektege balnı şuña bireçekmén,— digen. (3)

Böcekler könné-tönné bélmegenner. (4) Bar da tırışıp savıt eşlegenner. (5)

Küp te ütmegen, böcekler törlé yaklap oçıp kilgenner. (6) Bar da üzleré eşlegen savıtlarnı çeçek başlığına kitérgegenner. (7)

— Méne digen savıt, balnı kara salıp,— digenner. (8)

Çeçekler başlığı barısın da borıp cibergen: (9)

— Aşıkkansız, aşıkkansız, bik naçar yasagansız. (10) Mondıy savıtlar miña kirekmi. (11) Şuña küre bal da sézge elekmi,— digen. (12)

Şöpşé bélen bal kortı iñ soñgılar bulıp eşke kéréşkenner, bérénçélékné alırga ömét itkenner. (13)

Bal kortı köné buyı bértuktamıy eşli de eşli iken: yırak-yırak cirlerge oçıp bara, allı-göllé çeçeklerden bal suvırıp ala, anı alıp kaytıp üzé xezérlegen matur küzeneklerge sala iken. (14)

Şöpşé de çeçeklerden bal cırgan. (15) Lekin ul bik-bik yalkav bulgan. (16) İrtén ezrek kéne eşli iken de, koyaş kızdıra başlağaç, oyasına kérép yoklıy iken. (17)

Könnernéñ bérénde şöpşé bal kortına oçragan hem anı özélép- özélép kunakka çakırgan: (18)

— Kil elé, kil, min ezérlegen bal savıtın da kürép kitorséñ, kaybér cirlerén tözetkelisé bardır, béráz yarıdém de iterséñ,— digen. (19)

— Yarıy,— digen bal kortı,— barsam barırmın, lekin бүгэн miña kérép çıgıyk, béráz küñél açıp utırıyk,— dip, şöpşéné üz öyine alıp kitken hem bik şeplep kunak itken. (20)

Şöpşé bal kortı eşlegen savıtın kat-kat karagan hem anı bik-bik maktagan: (21)

— Ostalarınñ da ostası ikenséñ, mondıy şep savıtın niçek yasıy aldıñ?— digen. (22)

— Sérémné eytsem eytim, dus kéşe bit, siña belgértim inde,— digen bal kortı,—kóné-tóné tırışıp eşlegeç, бүгэнгэ eş torıp torsın, yal itim ele dimegeç, bar avırlıkların da ciñép bula iken,— digen. (23)

Könner ütken de ütken. (24) Bal kortınıñ şöpşégé kunakka barır vakıtı da kilép citken. (25)

Eşten kaytışlıy bal kortı şöpşénéñ öyine kergen, dustınıñ xelén belgen: (26)

— İsenmé, şöpşé dus, eşten soñ yatıp, béráz yal iteséñmé? (27) Elle yuksa avırıp torasıñmı? (28) Bal savıtların ilter kön de cite bit, bik tırışıp ezérlenik,— digen. (29)

Şöpşé çalkan yatkan, küzlerén akaytkan. (30) Ayakların yugarı suzgan, mıyıkların tüben salındırgan. (31) Ul:

— Selaméñné de alır xelém yuk, dustım,— di iken. (32) Kunaknı sıylarlık tügél, tuygançı üzé aşarlık ta balı yuk iken. (33) Yartı kön bal cıysa, şunda uk anı aşap bétére de bargan. (34) Başın şundiý yalkavlıkka salgan. (35) Şuňa küre bal savıtın da eşli almagan. (36)

Yarış köné kilep citken. (37)

Bal kortı balavızdan eşlengen matur küzeneklé bal savıtın küterép oçıp kitken. (38) Şöpşe de üzénéñ annan- monnan eşlengen kerezén alıp kilgen. (39)

Çeçekler başlıgı kerezlerge bal salıp karagan. (40) Şöpşe kerezénde bal tormagan, e bal kortınıñ kerezé akmagan. (41)

— Tırışkannar küp köç kuygannar, méne digen kerez eşlep çıgargannar. (42) Şuňa küre télese nindiy çeçekten, télese nikader bal cıyarga bal kortlarına rösset birem,— digen çeçekler başlıgı. (43)

Şul können başlap bal kortları çeçeklerden bal taşıy başlagannar, e şöpşeler yalkavlıkları arkasında xurlıkka kalgannar. (44)

10. PÈSİLER HEM KÜSÈLER

Üzé kéçkéne géne, şayan gına, kürer küzge matur, karap torırğa batır ber pési balası bulgan. (1) Ul enisé tiresénde sırpalana, irkelene, e kiçlerén anıñ kuyınına kérép yoklıy iken. (2)

Enisé avga kitkende: (3)

— Maturım-maturım, gayretlé batırım, yalgızıñ gına kalırğa kurıkmıysıñmı?— dip sorry iken. (4)

E tégé:

— Yuk, enekeyim, yuk! (5) Dönyada bérevden de kurıkmıym, bik tınıç yoklıym,— di iken. (6)

Könnernéñ bérénde pésinéñ anası avga çıgıp kitken. (7) Pési balası anı köte-köte arıp bétken, yokısı kilgeç, ul yomşak urınına kérép yoklarga gına cıyınğan iken, şul vakıt nider kıştırdıy başlagan. (8) Bu kıştırdav pési balasınıñ yokısın kaçırğan. (9)

İdende neni-neni tıçkan balaları yörgéréşép yörgenner; «Eleli-eleli, bézné tota almıysıñ, köné-töné yoklıysıñ da yoklıysıñ»,— dip pési balasınnan kölgenner. (10) E pési balası yatkan urınınan idenge sikérép töşüvge, kaysı kaya töşép ölgéréler iken. (11)

Ul tamam aptırap bétken, alarnıñ bérsen de tota almagan, şuña küre de bik xurlangan. (12) «Eni géne kaytsın, bötégénézné tottırıp bétértem»,— di iken. (13)

Enisé kaytkaç, ul bötén xelné söylep birgen. (14) Enisé aña bik faydalı kiñeşler, xeylelé yullar öyretken de ikénçé könné tagın da avga kitken. (15)

Tıçkan balaları iden astınnan tagın çıkkannar, yögéréşép yörép, pési balasın kotırtkannar. (16) Ul bu yulı alarnı bik kızıq itken: sikérép töşken de poçmaktağı tişékné biklep kuygan. (17) Tégeler kaya kaçarga urın tapmagannar, tamam aptıragannar, pési balası alarnıñ bérsen elektérép te algan, buvıp ta salgan. (18) Öçénçé könné de enisé avga kitken. (19) Pési balası anı köte-köte arıp bétken. (20) Bu yulı tıçkannar da çıgıp şayarmagannar, kayadır yugalgannar. (21)

Méne kinet nidér bik katı kıştırdagan. (22) Pési balası: «Eni kayttı, axrı»,— dip uylagan. (23) Ni küzé bélen kürsén: idende zur-zur küseler yögéréşép yöriler iken. (24)

Pési balası alardan da kurkıp tormagan, sikérép töşken de küselerneñ yulın biklerge télegen. (25) Méskéném, ez géne üzé ul tişékke yıgılıp töşmegen: tişék şundi y zur iken. (26)

Küseler anı kuva-kuva alcıtıp bétérgenner, kuvıp totkannar, cefalarga totıngannar. (27) Ul köç xel bélen kaçıp kotılğan. (28)

Enisé kaytkaç, barısın da baştanayak söylep birgen. (29) «Ütere yazdılar bit, eni!» — digen. (30)

— Maturım-maturım, kurıkmas batırım, doşmannarnıñ törlése bula, törléçe höcüm kıla. (31) Şuña küre alarga karşı da törlé yullar bélen köréşérge kirek,— digen. (32)

Neni pési xezér indé barlık doşmannarnı da tanırğa öyrogen: alarnı köç bélen, tapkırlık bélen, kıyulık hem batırlık bélen ciñe iken. (33)

11. MAKTANÇIK ÇİPÇİK BÈLEN TIYNAK SIYIRÇIK

Terezege karşı bér ozın kolga suzılğan, ul kolgaga narat taktalardan eşlengen oya kuyılğan. (1) Ele kiçe gene balalar ul oyanı aşığa-aşığa eşlep bétérdéler, e бүгэн индэ anda yaz kunakları — sıyrıçıklar kildeler. (2) Oyanıñ eçén-tışın céntéklep karadılar, bik oşattılar. (3) Anı yasavçılarga rexmet ukıdılar, bik matur itép sayrap kuydılar. (4)

Sıyrıçık oyasına karşı tereze başında bér kart çipçık utıra, niçe yıllardan birle indé ul şunda tora. (5) Salam-solamnarpı, yön-mamıqlarını cıyıp oya yasagan, salkınnar kilgeç te cılı yaklarga oçmagan, şul oyada kışlagan ul çipçık. (6)

Yaña kunakları çipçık, niçektér, bik keyifséz karşı aldı, «küñélséz ide, kürşéler buldı»,— dip üzé eçénnen béráz şatlandı. (7) «Sayravları belen kolaknı tondırıp bétérérler, rextlenép yoklarga da irek birmesler, tuktagız diseñ de tuktamalar, kürşé dimesler»,— dip uylandı. (8)

Çınnan da şulay bulıp çıktı. (9) Sıyrıçıklar monda çipçık abızı yaşı dip tormadılar. (10) Köné boyı özélép-özélép sayradılar. (11) Çipçıkñıñ moña bik açuvı kildé, yamséz tavış belen kürşéleréne cikérénde: (12)

— Bötén tınıçlıgımnı bozdıgız, sayragan bulıp kolagımnı tondırdıgız. (13) İçmasam, çipçıklar töslé sayrıy alsagız iken, alardan uzdırsagız iken... (14) Béznéñ jırnı bar tavıklar da xeyran kalıp tıñlıy, bézné xuca da bik zurlıy... (15)

Sıyrıçıklar maktançıkñıñ bu süzlerén işétép aptırıp kaldılar, «bu elle yüermé iken?» — dip uylap aldılar. (16)

Cayı kilgen sayın çipçık maktana birdé, ey maktadı çipçıklarını, ey maktadı — küklerge çöyirdé. (17) İméştér, dönyada alardan batırarak bar miken, iméştér, xetta sandugaç ta alarñıñ cırlarına xeyran kala, iméştér, alarñıñ öylerén bérev de cimére alaçak tügél. (18) Köçlé davıl gına bulsın, imeş, sıyrıçıklar oyası bérkétélgen kolga sınaçak, oya yöztüben kaplanaçak. (19)

Sıyrıçıklar maktançık kürşénéñ süzlerén tınıç kına tıñladılar. (20) Katı cavap kaytarmadılar, «küerbéz ele niçek bulğanın, kém otılğanın»,— dip kaldılar. (21)

Bérkönné çıpçık üz öyine atılğan uktay kaytıp kéréde anıñ artınnan kükte, biyikte karçıga küréndé. (22)

Batır çıpçıkñıñ kémnen kurkuvın sıyrıçıklar bik yaxşı béldeler. (23) «Batırñıñ tavişı-tını yuk, öyine biklendé axrı»,— dip köldéler. (24)

Béraz yatkaç, çıpçık oyasınnan başın çıgardı, kürşeleréne süz saldı: (25)

— Kürmedégézmé karçıga bélen miném niçek sugışkanı? (26) Ey birdém de soñ üzene, utlar küréngendér küzene!— dip séylendé. (27)

Sıyrıçıklar bér süz eytmedéler, maktançıkñıñ keyifén cibermedéler. (28)

Bérkönné alar üz küzleré bélen méne nersené kürdéler hem maktançıkka yardémge kildéler. (27) Çıpçık bér yalgız öyinde utıra idé, elégé de bayagı şul maktanıp tora ide: (30)

— Xuca meçésénéñ küzen çukıdım, ey kiregén birdem... (31)

Sıyrıçıklar anıñ süzen tıñlaganday ittéler, lekin soñınnan eyttéler: (32)

— Ul Péşine ele baya gına kürdek, küzleré de bik isen, mıravlap yörider ide, — didéler. (33)

— Yuk, yuk, kürşelernékén kürgensézdér, e béznéñ xucanıkı indé sukır, bézge höcüm iterge kurkır, — didé Çıpçık. (34)

E şulçak elégé Péş, posıp kına, öy kıyığı buylap tereze başına taba ürmeledé. (35) Maktançık Çıpçık, artı bélen torganga, anı kürmedé. (36) Meçé indé Çıpçıkka yakınlaştı. (37) Sikérép, tégeñe elektérép almakçı idé, şulçak sıyrıçıklar oçıp kilép cittéler. (38)

Péşinéñ küzen çukıp ciberdéler, anı kire çigéndérdéler. (39) Péş öy kıyığınnan çormaga sızdı. (40)

Maktançık Çıpçık kurkuvınnan kaltırıp töşté, süz de eyte almadı. (41)

Kinet ul télge kildé hem bolay didé: (42)

— Yarıy, bexeté bar iken, kitép kotıldı, kürmegenén kürgen bulır idé! (43) Sıyrıçıklar tagın köldéler hem aña bolay didéler: (44)

— Maktanuv herkémné xur ite, tıynak buluvga ni cite! (45)

12. BİK YAXŞI SABAK ALDI YABALAK

Zep-zeñger kük itegene barıp totaşkan, oçı-kırıyı kürénmegén bér kara urman bar. (1) Ul urmanda yeşél kiyimlé ağaclar görlep üseler, temlé-temlé cilekler kızarıp péşeler. (2) Anda yırtkıcı büréler, xeyleker tölkéler, kurkak kuyannar, agulı yılannar yéşiler. (3)

Usal yırtkıcılar, sayravçı koşlar bélen bérge bu urmanda iké yabalak ta tora. (4) Töske alar tavık töslé çuvar, e başları alarnıñ pesi başına bik oxşıy, küzleré kotoçkıcı zur bulsalar da, köndézlerén kürmiler, şuña küre alar avga da tönnerén géne yöriler. (5)

Kiçlerén koşlar sayravdan tıngaç, yırtkıcılar yoklagaç, urman eçén meçé mıravlagan, bala yılagan tavışlar kaplap ala. (6) Bu tavışka koşlar tomşıkların, yırtkıcılar borınnarın küterép yokıdan uyanalar: «Rexetlenép yoklarga da irek birmiler!» — dip, yabalaklardan zarlanalar. (7)

Ber tönné şulay yabalaklar balaların iyertép avga kitkenner. (8) Ana yabalak balalarına şuşı süzlerné eytken; (9)

— Ullarım-kızlarım, bérük süzemné tıñlagız. (10) Bérberégézden ayırılası bulmagız, köndézge kalmagız!—digen. (11)

Balaların arasında bik şugı: «Tukta elé, eni süzén tıñlamasam ni bulır iken?» — digen, tugannarınnan ayırılıp, bér yakka karap oçıp kitken, e tégeler monı yugaltkannar, anıñ öçén bik kaygırışkannar. (12) Ezli-ezli yödep bétkenner, tañ tugaç, öyleréne kaytıp kitkenner. (13) Kaytsalar, tégé şayan öylerénde de yuk iken. (14) «Ulım xarap buldı, ulım xarap buldı»,— dip, ana yabalak méskén özgelene iken. (15) Bala yabalaklar da bik kaygırışkannar, yılaşkannar. (16)

E tégé şayan bu vakıt ayak barmakları bélen ağaç botagina nık yabışıp, kaya barırga belmi, aptırap tik utıra iken. (17)

Bérénçé bulıp anı tiyin kürgen: (18)

— Miném ağaçımda nişlep bolay kükreyip utirasıñ?— digen. (19)

— Tiyinkey-izgékey, zinhar miné kuma indé, bik azga bulsa da çıda indé, kiç buluvga kitermén, siña méñ-méñ rexmetler eytermén,— digen bala yabalak. (20)

Lekin tiyin anıñ süzlerén tıñlamagan, yalvaruvlarına kolak salmagan: (21)

— Eniyiñ süzén tıñlamagansıñ, méne şuşı xelge kalgansıñ, üzéñe üpkele, andıylarga miném ağaçta kunak bulırğa rösset yuk,— dip, yabalak kunaklagan botaknı sélkétken. (22) Méskén yabalak, botaklarını kabalap-kabalap başqa ağaçqa küçken. (23) Lekin koşlar anı bu ağaçtan da kugannar, xezér ük küzlerénnen yugalırğa kuşkannar. (24) Kaygısınnan yabalak onıtılıp kitken. (25) Tön dip bélép oçıp kitken, kanatların botaklarga berép bétérgeñ hem cirge kilép töşken. (26) E xeyleker tölkége şul gına kirek te bulgan, ul anı baytaktan birle sagalap yörü iken. (27)

Tölké anı ez géne elektérmegen, tége şayan oçıp ölgérgeñ, lekin ağaç botagına bik katı kilép berélgeñ. (28) Tölkéñeñ avızında kavrıylar gına kalgan. (29)

Yabalak niçek kirek alay könné uzdırgan. (30) Méne zarıgıp kötken kiçte citken. (31) Eniséñeñ eytken süzleré şayan yabalaknıñ iséne töşken, ul, méskén, yılıy-yılıy arıp bétken. (32)

Enisé bélen etnésé şuk balanı ezlep tapkannar. (33) E adaşkan yabalak balası öyge kaytıp kériuvéne, şatlıgınnan yılap cibergen: «İndé hervakit eti-eni süzén tıñlarım»,— digen. (34)

Méne şulay, şuk yabalak algan bik yaxşı sabak. (35)

13. BİKBATIR BÉLEN BİKKURKAK

Bér balanıñ ap-ak kuyanı bélen bik matur pésiyi bulgan. (1) Alar üzara bik tatu yaşegenner. (2) Kuyan kété- kété itép ağaç kayrısı kimérgeñ, pési çépér-çépér itép söt eçken. (3) Pési bérmersedén de kırıkmyı iken, aña tége bala Bikbatır dip isém kuşkan, kuyan dér-dér kilép bar eyberden de şürli iken, anı ul Bikkurkak dip atagan. (4)

Bikkurkak bérkönné stenada kotoçkiç eyber kürgeñ: kolakları bik ozın, mıyıkları sélkénép tora, e üzé bik kilbetséz iken. (5) Kurkuvınnan kuyan nişlerge de bélmegen, baskan urınınnan kuzgala da almagan. (6) Yarıy ele Bikbatır kilép citken hem Bikkurkakka béráz köç kergeñ: «Ey yüler, yüler,— digen,— üz şevleñnen üzéñ

kurkıp torrasıñ iç»,— digen. (7) Bikkurkaktan bik kölgen. (8) «Yarıy elé sin kildéñ, Bikbatır, kurkuvımnan min ülgen bulır idém»,— digen kuyan. (9)

İkénçé bérvakıtı kuyan tagın kurkuvga töşken, yöregé anıñ dö-p-döp itép tipken, nersedér bik nık kıştırdıy iken. (10) «Xezér iden astınnan çıga da indé kıştırdavçı nerse mine kabıp yota»,—dip uylıy iken kuyan. (11) Pési de kolakların torğızgan, ul da kurka axrı, dip uylagan kuyan. (12)Şul çak nidér şap itép döberdep kitken. (13) Kuyan huşsız bula yazgan. (14) E pési, avızına nersedér kabıp, kuyan yanına kilgen. (15) Kilgen de: «Méne sine kurkıtuvcı nerse şuşı inde»,— digen, ber kéçkéne gene kara eybérne kuyanga kürsetken. (16) «Şuşı kéçkéne gene fétne şulkader tavış çıgara alamı?» — dip, tıčkannı kuyan gaceplenép karagan. (17)

Öçénçé bér tapkır açık işékten öyge bér et kilép kérgen hem katı itép örerge kéréşken. (18) Kuyan krovat astına kérép kaçkan. (19) E Bikbatır iden urtasına çıgıp baskan, zur kürénérge tırışıp, sırtın kabartkan, et höcüm itse, anıñ bitlerén tırnarga cıyınan. () Bilgélé, et añar kağılmagan, işékten ekren géne çıgıp sızgan. (21) E Bikbatır üzénéñ batırlığı arkasında bu beladen de bik osta kotılğan. (22)

14. BOZLAR — YAVIZLAR

I

Bérdenbér bexetléler ilénéñ, şatlık cirénéñ başkalası nurga kümélgen. (1) Köndéz diyar idéñ — koyaş yuk, zeñger kükte yıldızlar küp, ay kölep tora. (2) Üzébéz kabızgan yıldızlar — İliç lampaları balkıy. (3)

Köndézén xézmét bélen görlegen başkala şaktıy tıngan, başın tüşekke kuygan, tatlı yokıga çumgan. (4)

Küz kürmesén öçén tartılğan perdesıman, şeherné kaplagan toman. (5) Kükten sirek-sirek kéne mamık kiseklere koyıla, kar yavu şulay bulıp toyıla. (6)

Şundıy tönnernéñ bérsénde akademik Otto da başkalar töslé yoklarga yatıp karadı, lekin yoklıy almadı. (7) Ul könné Otto partiya Üzek Komitetında buldı. (8) Aña zur eş tapşıırıldı: «Tönyak diñgéz yulın tormışka aşır!» — diyildé. (9) Zur galim ene şul burıçnı ütev télegé bélen yandı. (10) Partiyanéñ bu zur eşné aña tapşıruvına ul bik şatlandı. (11) Üzén bexetlélerneñ de iñ bexetlésé itép sanadı. (12)

Başındagı çiksez uylarınıñ çigéne çigarday bulıp, «kışkı salkın bélen yörek yarsuvın basarmın» dip, akademik Otto uramga çıktı. (13)

Kremlnéñ biyik manarasındagı segat töngé unikéné suktı. (14) Kön buyı söylep torgan radiolar xalıkká tınıç yokı télep tınıp kaldılar. (15)

Kuyı sorı küzlé, cılı hem ütken süzlé, tiren akıllı, körek sakallı galim yılgağa taba yul tottı. (16)

Boz yurganın yabıngan yılga, karamıyça zeher salkınga, hamán çıltır-çıltır aga bire idé. (17)

— Köndézén de, kiçen de, barı yigérmé tevlek eçénde min Arxangelski'den Vladivostok'ta bulırğa, «Sibiryakov» ütken yulnı kabaatlap kararga, «xökümet kuygan burıçnı ütép çigarga tiyişmen,— didé zur galim. (18)

Şuşılar idé indé anı yoklatmagan uylar, şuşılar anı yomşak tüşegénen yılga buyına kudılar. (19)

Béraz yörgéç ul tınıçlanganday buldı, kaytırğa dip kire borıldı, lekin şul vakıt eçe itép nidér sızgırdı: (20)

— Ütmes, galim, sinéñ uy, xıyalıñnı taşla, kuy! (21)

Akademik artına eylenép karasa, kéçkéne géne boz kisegé söyli lebası. (22)

Kalın kaşların tüben iyip, sorı küzlerénde açu uynatıp, ozın gevdesén bögep: (23)

— Bulır!— didé Otto. (24)

— Bulmas, bulmas,— didé boz,— yaxşı çakta sız. (25)

«Monıñ bélen ozak söyleşép min kaderlé vakıtımnı buşka uzdırmıym»,— dip, Otto yar kırıyındagı bozga ayagı bélen bastı: (26)

— Méne siña küpné söyléséñ. (27) Tik kéne tora bélmeséñ! (28)

Boz anıñ sayın téléne salıştı, akademiknı ürterge ük kéréşté: (29)

— Yukka gına köčenép karıysıñ, barıbér vata almıysıñ, bik tiz arırsıñ, xelden tayırsıñ da költe xetle sakalıñnı cilkeñe salırsıñ,— didé. (30)

— Sin de bit söylegen bulasıñ, yaz kilérén axrı onıtasıñ. (31) Yılga kınyına yarav yafragı alırga, yaz kilgeç erep yugalırga, sine soñ monda kém çıgardı şuşı urınga?— didé akademik. (32)

— Kéşésén kéşé... didé de boz, kızıp söylep kitté, on bulıp uvalır çikke citté: (33)

— Min Ak diñgézneñ sularında tamçı bulıp uynap yördém, parga eylendém, havaga küteréldém, bolıt buldım, şul yaklardan sézge kildem. (34) Miném anda tugannarım kaldı. (35) Alar da tuñdılar, koriçtay boz buldılar. (36) Miném bélen söyleşkençe, sin alar bélen barıp söyleş: miném bélen köréşkençe, sin alar bélen barıp köréş. (37) Kürmegenéñné kürerséñ, yugalırsıñ, ülerséñ,— di boz kisege. (38)

— Min inde sinéñ tугan ilénde bérniçe tapkır buldım, tizden tagın baram, xökümet tapşırgan zur burıçnı ütép kaytam. (39) Tönyak diñgéz yulın yavlap alam,— di Otto. (40)

Boz kisége tuktarga uylamıy, bér-bér artlı süzge süzné yalgıy. (41)

— Bik küp galimner anda üzleréne kabér taptılar, boz yurganın yabınıp ber de uyanmaska yoklarga yattılar. (42) Batırlarñ batırı Roald Amundsen da şunda helak buldı, kéşé kotkaram dip oçkan cirénen ük yuk buldı. (43) Sin de hiçşikséz kiré kaytmayaçaksıñ, şunda ülep kalaçaksıñ. (44)

— Köréş korbansız bulmıy, andıy zur eşler ciñél gene birélmi. (45) Kéşé kulı dalalarda kalalar sala, il bexeté oçén nindiy kıyın krepostnı da sugışıp ala,— di Otto. (46) — Siña kilép söylermen, tégé vakıt kölgen idéñ diyermén, lekin bérkaya kitme, erep te bétme!—dip akademik süzén bétére. (47)

Başka süz bulmıy. (48) Boz urınında kala, küpné bélüvçé zur galim ekren géne şeher uramına kérép yugala. (49)

II

İkséz-çikséz olı ilébéznéñ tatlı ciméş-cilekler, küp fayda birüvçé üsemlékler
üsterüvé uñgan cirébéznéñ buyınnan-buyına yaşennen de tizrek, citézrek xeber tarala.
(50)

Citéz radiolar, ölgér telegraflar, xatlar aşa bu xeber bélen bar xalık tanışa. (51)

-Xeberné tıñlagan sayın tıñlıysı kile. (52) Anda bolay diyile: (53)

— Xökümetébéznéñ bulışlıgı, galimneré béznéñ tırışlıgı bélen dönyadağı iñ
zur ekspeditsiya oyıştırla. (54) Böyük Tönyak diñgéz yulı turındagı uylar xıyalda gına
kalmıy, tormışka da aşırıla. (55) Odessadan Vladivostokka çaklı aranı elégé kader
korablarıbız ille tevlekte üttéler. (56) E xezér alar Arxangelskidan Vladivostokka
yigérmé biş tevlekte barıp citerge tiyişler. (57) Bu zur ekspeditsiyanéñ başında
akademik Otto tora, xezérgé könde ul ekspeditsiyasé öçén bélgéçler cıya... (58)

Bu xeberné tıñlagan herbér kéşénéñ, zurısınıñ, kéçésénéñ, başında bér ük uy
kabatlana, téllerénde bér ük süz yatlıana: (59)

— Köçlé ikenmén — eyde köréşke, il bexeté öçén nik köréşmeske! (60)

Bik küpler ekspeditsiyade katnaşırga téliler, şul uy bélen alar akademik Ottoga
kileler: (61)

— Min üzémné bozlar-yavızlar bélen köréşér öçén köçlé dip sizém, östevéne
alarnıñ télleren de yaxşı bélem, mine üzégéz bélen almassız mı iken? (62)

— Alırmın üzém bélen, bar, ipteş, yulga köylen. (63)

— Min, kotırgan davıllarda korabnı batırmıyça, turı yulınnan taypıldırımıyça,
télegén ciréne alıp baruvçı kapitan, korabıgız nı citeklevéne miña tapşırmassız mı iken?
(64)

— Diñgéz kotıruvlarına künekken bulsañ, bozlar- yavızlarga karşı nık torsañ,
alırmın sine üzém bélen, xezér ük, ipteş, yulga da köylen. (65)

— Min télegén ciréme xeber ciberem, télegen il bélen çıbıksız-niséz söylešem.
(66) Minem süzlerémné tav-tav bozlar bélen kaplangan okéan da yota almıy; miném
süzlerémné şul okéandagı boz tavların kuvıp yörüvçé köçlé ciller de tota almıy. (67)

— Bar, ipteş, yulga köylen, alırmın sine üzém bélen. (68)

— Alırmın sézné üzém bélen — bar, ipteş, pohodka köylen. (69)

- Min ciller-citézler télén bélem, küp yırlardan birlé alarnıñ isüv sérlerén küzetép kilem, alıgızçı miné üzégéz bélen! (70)

—Otto babay, alsagızçı mine üzégéz bélen, her eşné de eşli bélem,—dip bér pioner da kile. (71) Akademik Otto duslarça yılmayıp pionernıñ arkasınnan soya hem bolay diya: (72)

— Sinéñ elé zur üseséñ, küp nerselerné ukıp béleséñ bar. (73) Sin bu eşke yaşrek, üskeç kilerseñ, tırışıp ukısañ zur galim bulırsıñ, bötén dönyanı gizép yörérséñ,— di. (74)

Pioner üz süzénnen üzé bik nık oyala, anıñ yözé galstugı töslé kızara hem ul yögérép xalık törkémé eçéne kérép yugala. (75)

Törlé-törlé kేశéler irten de kildéler, kiçen de kildéler, akademiknı «yödetép» bétérdéler. (76) Ul aldıngılarnıñ aldıngısın yöz de uniké kేశéne saylap aldı, başkalarnıñ télekleré ütelmiçe kaldı, çönki korab öçen kేశéler şunnan artık kirek tügél idé. (77)

— Xézmet bézde dan eşé, kayda gına eşlesegez de, xézmet bézde maktav eşé, ilébézneñ kaysı poçmagında gına yaşeségéz de, barıgız da ber télek bélen yanasız, ilge kübrek xézmet kürsetérge aşkınasız. (78) Bér korabka barıgıznı da sıydıra almıym, méne şuña küre géne flagnı borıp kaytaram min!—didé akademik Otto alarga. (79)

III

Yırak-yırak diñgéz eçénde, zur sınav eşéne kitérge cıynalgan ekspeditsiya kేశélerén ilnéñ ataklıları, xézmet batırları, dusları, tugannarı ozata kilgenner. (80)

Méne ozak ta ütmedé, par bırgısı özép- özép öç mertebe kıçkırttı, dünya tétregendey buldı. (81) Su östé dulkınlandı, zur korab akrın gına yulga kuzgaldı. (82) Yavlıklar bayraktay bolgandı, kepkarlar çöyildé, «Sav bulıgız, isen yörégéz, ciñép kaytıgız»,— digen télekler işétéldé. (83)

Kittéler. (84)

Lénin sheheré de küzden yugaldı, tire-yaknı su çolgap aldı. (85) Tarixta bérénçé bularak, zur ekspeditsiya, diñgézneñ köçlé dulkınnarın yıra-yıra, yırakka, Arktikaga yul aldı. (86)

Köndézzgé aştan soñ, korabtagı yöz de uniké kэшé barısı da bérge cıynaldılar, bér gailedey buldılar, çébén oçkanı da işetélérlek tınlık eçénde ataları Otto' nıñ yağımılı süzlerén tıñladılar: (87)

— 1912 nçé yılını uk Frans-İosif cire Rossiyanéñ kotıp tikşérüvçesé Sedovnı üzéne tarta, ul kotıpka barıp citüv télege bélen yana. (88) Cıyınıp şundi y meşekatlé yulga da çıga, lekin anıñ bu yulı uñışsız bulıp çıga. (89) Sedovnıñ «Foka» isémlé korabın bozlar kısalar, bér yıl buyı bérkaya cibermi, bér urında gına totalar. (90) Sedov alarga buysınıp kalmıy, kirtelerge karap tuktalmıy. (91) Sigéz et cigép, azıkların oç çanaga sala, iké matros bélen kotıpka barırğa kuzgala. (92) Lekin küp te ütmı, Sedovnıñ selametlége kakşıy, ul zeñgele avıruvı bélen avırını başlıy. (93) Avıruvı köçeya bara, vakıt-vakıt ul huşınnan da yaza. (94) İpteşlere aldamasınnar, kaytu yulına taba kiré borılmasınnar oçén, ul kompasnı gel aldında tota. (95) Arıp-talıp tuktıylar bér ara, tége biçara palatkaga dürt ayaklanıp kına bara. (96) Bérazdan kotoçkıç buran kuzgala... (97)

Sedov avıruvına çıdıy almıy üle. (98) Yörekleré bélen sıkırıy-sıkırıy iptesleré anı kümeler. (99) Sedovnıñ kotıpka kadalaçak bayragın anıñ baş oçına kadıylar. (100) Bérer cirden yardım kilmesmé, dip ofık çitene ömetlenép karıylar. (101) Patşa hem ministrılar bu kotoçkıç helaket turındagı xebérne bik igtıbarsız gına tıñlıylar, «şularnı kotkarırğa dip akça tügép tonykmı béz!»— diler. (102) Diñgéz ministrı barınnan da uzdıra: «Kızganıç, kire kaytmadı, sudka birer idém min anı»,— dip kuya. (103)

Bilgélé, yardım bérkayan da kilmi, ekspeditsiyanéñ yazmışın da ozak yıllar bérkém de bélmi... (104) Ul vakıttagı küp ekspeditsiyalernéñ yazmışı méne şulay béte. (105)

E yıllar bér-bér artlı üte... (106)

Çağıştıruvnı sezneñ üzégézge kaldıram... (107) Şuşı ekspeditsiyalerné küz aldığızdan ütkérégéz, ağaçtan eşlengen «Foka» bélen korıçka örtélgen «Çelyuskin»nı tiñleşterégéz. (108) Béznéñ yıraktan torıp söyleşe aluvıbiz, béznéñ yırak cirlerge oçıp

baruvıbiz, alga kuyılğan burıçlarıbiz, bézge hervakit yardım iterge toruvçı ipteşler turında uylanıgız... (109)

Korab, tav-tav dulkınnarnı yırap, alga bara. (110) Söyiklé tугan il artta kala, oçsız-kırıysız diñgéz ceyile alda. (111)

IV

Diñgézne kaplap alğan boz östénde ak ayular uynıy, siméz tyüléner şayara, ozın téşlé morjlar yal ite. (112) Lekin alarnıñ tınıçlığı küpke barmıy, tötén börkép, ofık çiténnen nidér ürmeli. (113) Diñgéz cenléklere monı kürép xeyranga kalalar, şul eybér kilgen yakka taba barı da borılalar. (114) Béréncé süzné siméz tyülén başlıy, cıyın tuzga yazmagannı eytép taşlıy: (115)

— Nerse ul bézge taba kile? (116) Usal yırtkıçtır axrı, bik katı ükére. (117)

Ak ayu tyülénéñ fikérén açıkladıra, cılı süzler bélen dusların tınıçlandıra: (118)

— İségéz kitté yuk nersege, anıñ şikéllé téré üleksege. (119) Ul bit kit balıgı, e séz şuñardan kurka kaldıgız. (120) Ene niçek,— di ayu töténne kürsete,— kit balıgı diñgéz suvın tışka poşkıra, anıñ tın aluvı şulay bula. (121)

Kart morj ayuga eytép bétérerge irek birmi, üzénékén söyli: (122)

— Sin, ayu efendé, küzeñ kürmese indé başkalarnı tınıçlandırma, yıraktan kürmisėñ iken, doktordan küzlék sora. (123) Miném üz gömérénde mondıy eybérné bér géne tapkır kürgeném bar. (124) Aña korab diler. (125) Yaxşı saklanıgız, yakın barmagız, yuksa barıbiz xarap bulırbız, keşeler tarafınnan totılırbız,— di. (126)

Barısı da kurkuga kala, tik ayu gına kurıkmıy, haman alga bara, üzé korab borınına taba küzén sala: (127)

«Çelyuskin» digen yazuvın ukıp, ak ayu kinet tukta. (128)

Bozlar-yavızlar aña béryulı kıçkıralar: (129)

— Kiré borıl, ayu, tizrek kaç, yuksa ülesėñ!— diler. (130)

Ul nişlerge béłmiçe aptırap kala, lekin şul arada nidér havanı köçlé itép yañgıratıp ala hem ańgıra ayu boz östéne yöztüben ava. (131) Bozlar da kıçkıruvlarınnan tınalar, morjlar hem tyülénner barısı da béryulı suga çumalar. (132) Ayunı korabnıñ bortına alalar, tunın saldırırğa totınalar. (133)

Köçlé diñgézne yıırıp korab haman alga bara, açulı dulkınnar ükéréşe-ükéréşe artta kala. (134)

Başta korabka vak kına bozlar oçradılar, alar da korabtagılarga açu bélen kıçkıırıp kaldılar. (135) Üzleré kéçkéne bulganga, tavişları köçlé çıkmadı, şuña alarnıñ barlıgın da sizüvçe bulmadı. (136)

Tora-bara öy zurlıgı bozlar da oçrıy başladı, korab alarnı aralap kına alga bardı. (137) Boları indé köçlérek taviş bélen kıçkıırıp kaldılar, üzleréneñ tavişların da işettére aldılar. (138) İké yaktan korabnı kısırladılar, bik nıklap köréşerge totındılar. (139)

— Bézneñ meñgélék tınıçlıgıbnı bozasız, nişlep bolay şayarasız, cibermibéz, kiré borılıgız, kaydan kildégéz, şunda kitégéz,— didéler. (140)

Korabtagılar yul birmegen bozlarnı şartlatıp, vatıp uzdılar, kaysıların tireley eylenép çıktılar, bértuktamıy alga bardılar. (141)

Kapitan rulné nık totkan, sélkénmi, korabka uńga- sulga borılırga hiç irek birmi. (142) Yıraktan xeber birüvçe tuga ilge cavaplar cibere bara, korabtagılarnıñ xelé turında söyli alarga. (143) Anıñ süzlerén bozlar-yavızlar da tota almıylar. (144) Citéz ciller de kuvıp cite almıylar. (145)

Akademik Otto korabtagılarnıñ törlésén-törlé eşke kuşkan, törléséne-törlé eş tapşırgan. (146) Kaysı diñgéz suvın tikşere, anda yaşevçelernéñ tormışın centéklep öyrene. (147) Kaysı kotırıp isken cillerné öyrene. (148) Kaysı hava torışın küzete. (149) Bérev de tik tormıy, barı da eşke çumgan, barı da üz eşéne aldan plan korgan. (150) Yañadan yaña eybérler tabıla, kızıklı-kızıklı sérler açıla. (151)

V

— Haman alga bara da alga bara bit bu, bézneñ meñgélék tınıçlıgıbnıgı kul sala bit bu,— dip, bozlar- yavızlar üzara şavlaştılar. (152)

Ükérép isken ciller alarga yırak Moskvadaki yırak neni boz kisegénnen selam kitérdé, selam bélen bérge méne şuşı xeburné de citkérde: (153)

— Min monda ber galim bélen söyleşken idem, béznéñ ilge ayak basa almassıñ, baskan xelde de yugalıp kalırsıñ,— digen idem. (154) Ölen tugannar, sez miném süzémne niçék te döröske çıkarıgız. (155) Anda Otto digen galim kürénse, séznéñ tınıçlıgıgızni bozıp yörse, anıñ korabın niçék te kire borıp ciberégéz. (156)

Bu xeburné işetken bozlar-yavızlar iskitkeç kızdılar, kük kükregen tavışlar çıkardılar, yırtkıçtay ükérép korab östene taşlandılar. (157)

Bér taşlandılar — bér eş çigara almadılar, ikénçé taşlandılar — monısında da uñmadılar, öçénçé taşlangannar ide, korabnı şıtırdata başladılar. (158)

Küz açırmaska tırışıp buran kotırdı, ütken kamçısı bélen batırlarınıñ yözene sıptırdı, alarnı ayaktan yıkmakçı bulıp üz eşene totındı. (159) Bozların oçtırtırday bulıp cil yarsıdı, kేశélerne üzé bélen iyertép, kayadır alıp kitmekçe buldı. (160) Kేశéler: «korabımız bata bit indé», dip aptırap kalmadılar, kırıkmadılar, kavşamadılar, batır tordılar, tiz gene birleşmedeler, aldan uylangan plannarın eşke aşırırga—cir östene küçken kébék, boz östene küçene başladılar. (161) Avır-avır miçkelerné tegeretteler, zur-zur yaşçıklarını bérém-bérém küterép kitteler. (162) Kızıl kirpéçlerné, zur faneralarını taşıdılar, ber eybérné de su koçagına birmeske tırıştılar. (163)

Tugan ildey yakın korab ekren gene aska sene bara, ene indé anıñ «Çelyuskin» digen iseme de yugala. (164) Bozlar-yavızlar anıñ sayın korabka ırgılalar, anı niçék te tizrek küzden yugaltırğa omtılalar. (165)

Eşke çumgan kేశéler arasında korıç Otto da küréne, ul ütken hem kışken prikazlar bire. (166) Yırkattan xeber birüvçe soñğı minutka kader süzen devam ittére, ilge kaynar selamnerén cibere. (167)

Korab hamam batuvına devam ite, ekrenlep kéne su tönene kite. (168) Bu kurkıncılı xel iké segat un minutka suzıla, şunnan soñ inde korab yuk bula. (169) «İşetégéz, işetégéz, korabtan töşégéz!» — digen signal biréle. (170) İñ soñğılar bulıp korabtan Otto bélen kapitan töşeler, şul vakıta uk bozdağılarga bulışırğa kéréseler. (171)

Komsolets Mogileviç töşerge signal birélgeç te, korabtan sikermi, korabtagı eybérlerneñ bérşen de su töbéne ciberesé kilmıy, barısın da kotkarıp kalırğa tırışa, aşırğa-aşırğa, elé bérşen, elé ikénçesén boz östéne ırırta. (172) Lekın inde korabnıñ soñır sekundı yakınlaşkan bula, minut eçénde ul yuk bula. (173) Mogileviç boz östéne sikére almıy kala, korab bélen bérge ul da küzden yugala. (174)

Bu totkınılık ozakkamı soñ devam iteçek? (175) Kotırıp isken ciller alar urnaşkan zur boznı dıñgézneñ kay ciréne ilteçek? (176) Bu boz vatılıpmı, erérépmé béteçek? (177)

Yöz de dürt kéşé arasında korıç kébék çınıkkanmarı kübrek, ruda kébék eşlenmegenneré bik sirek. (178) Ene şundiylardan bérév ömétsézlene başlıy, ekren géne eytep te taşlıy: (179)

— Söygen korabıbız, «Çelyuskin»ıbız su töbéne kitté, dimek, bézneñ ekspeditsiyabéz şunıñ bélen bétte,— di. (180)

Monı Otto işetép ala, ul tégeñe ügét bire hem açık itép töşéndere: (181)

— «Çelyuskin» gına battı — béz batmadık, boz östénde de béz tik yatmabız, fenni eşlerebézne alıp barırbız, ilébéz öçén kireklé meglumatların alıp kaytırırız,— di. (182)

Bérkönné «indé nişlerge?» digen mesele tikşeréle. (183) Alda iké géne yul bar, kaysın saylarga: ceyevlep yulga çırgarmı? (184) Yardém kötép boz östénde kalırgamı? (185)

Yar kırıy da yırak tügél, takır yul bulsa bu aranı öç- dürt könde ütép bulır ide, lekin boz tavların ceyev ütöv bik kurkıncılı eş. (186) Şuña küre yardém köterge bulalar, fenni eşlerné tuktatmaska karar kılalar. (187)

VI

Bozlar-yavızlar üzara kiñşeler. (188) «Korabların batırdık, üzlerén géne yuk itesé kaldı»,— diler. (189) Bélmiler bozlar batırların korab tügél, kéşeler ikenén. (190)

Boz östénde de béznéñ batırlar aptırap kalmadılar, yaña şartlarda yañaça tora başladılar. (191)

Brezentlardan palatkalar kordılar, kirpéçlerden kuxnya saldılar, faneralardan barak eşledéler, boz tavlari arasında hem diñgéz urtasında méne digen bér kéçkéne «şehér» tözédéler. (192)

Yaña tormış başladı, e fenni eşler hamam eybet kéne bardı, herkéme bilgélengen eşen segat kük tögél başkardı: diñgézne hem andaqı cenléklérne öyrenüv devam itté, havanı küzetüv alıp barıldı, eşlengen eşler turında radio kön de ilge xeberler tapşırdı, eşler korabtağı kük görlep tordı. (193)

Tugan ilden kilgen xeberler batırlarını şatlandırılar, yörektege ışanıçnı arttıralar, eytép bétére almasıq zur söyineç tudıralar. (194)

Tizden, tizden bu cirge koriç koşlar oçıp kilérler, alar boz lageré östénde eyelengelép yörérler, «kayda soñ bézge töşer öçen uñaylı urın?»—diyirler. (195) Méne şuñ küre alar öçen caylı urın eşlerge kirek. (196) Boz tavlarnıñ tigézlerge kirek. (197) Méne şunıñ öçen béznéñ bavırlarınıñ kullarında lom, kirka, körek... (198)

Köndézén de, kiçen de küp köç kuyıp tırışkaç, koriç koşlarnı kabul iter urın ezér bula. (199) Méne xezér indé yırdan oçıp kilgen koriç koşlar aptırap kalmaslar, bozga kunu öçen caylı urınıñ minut eçénde saylarlar. (200) Kükten — biyikten boz lagerén kürmeseler, vışkaga eléngen flagnı kararlar. (201) Cırlıy-cırlıy kilép töşérler de totkındağı batırlarını alıp ta kiterler. (202)

Şundıy ömét bélen yanganda, aerodrom eşlenép tamam bulganda bozlar-yavızlar tağın sikéréndéler, kük kükregende yükéréndéler, yarılıp-yarılıp kittéler, bérşenéñ östéne bérşé méndéler, batırlarınıñ elle niçe kön köç tügüvlerén minut eçénde erem ittéler. (203) E batırlar monı kürép aptırap kalmadılar. (204) Anıñ sayın zurrak köç bélen üzlerénéñ eşlerén üti başladılar. (205)

Bozlar téşlerén ırjaytıp, avızların yıralar. (206) «Yöz de dürt bolşevik dömékte bit»,— dip şatlanalar. (207) Yardém kilgenén kötmeske çakırılar, xezér ük ceyevü géne yulga çıgarga kuşalar. (208)

Zur cirden — bozga, başkaladan boz lageréna xeber artınnan xeber kile, alarnıñ herbérsé söyinéç artınnan söyinéç kitére: (209)

«Séz, tugannar, tınıç bulıgız, fenni eşlerégézné elekkedey devam ittérégéz. (210) Béz tizden sézge barıp citerbéz hem böténégézné de alıp kiterbéz». (211)

Boz lageré şatlana, şunda uk cavap ta kaytara: «Eşébézné haman devam itebéz, béz ezér, sézné kötebéz!» (212)

VII

Motorlar cırı havada yañgırıy. (213) 170 million xalık béryulı kükke karıy. (214) Koşlar sayramıylar — motorlar cırlıy, 170 million xalık alar cırın tıñlıy. (215)

— Nerse bulır? (216) Kém ciñéler? (217)

Béznéñ ilnéñ yavız doşmannarı da uyga kalgannar, zeherlé yılannar da nigedér tıngannar. (218)

— Nerse bulır? (219) Kém ciñélér? (220)

E üzleré törléçe eyteler: (221)

— Korıç koşlarnıñ kanatları bozlanıp kata, boz lageréna barıp cite almaslar, tübenge kadalırlar,— diler alar. (222)

Doşmannar-yılannar, yukka gına avızıgızın yırasız, ciller-tileler, séz de yukka gına şayarasız, korıç koşlarnı séz kiré bora almassız. (223) Alar kuyan tügél — döşmannan kurkırga. (224) Alar çıpçık tügél — davıldan kaçarga. (225) Alar oxşıylar zur laçınnarga; mataşmagız, komaçavlamagız, komaçavlamagız séz korıç koşlarga! (226)

Boz lageré köndézgeçe eşke çumgan, tınlık onıtılğan. (227)

Urtadağı iñ cılı palatkadan yılğan tavış işétele. (228) Kém yılıy? (229) Nık yılıy? (230) Kaysıgız béle? (231)

— Havaga çıkarıgız, yorisem kile, boz diñgézén küresém kile,— di. (232)

Aña karşı töşéler: (233)

Tışta kırık gradus salkın, öřerséñ, yaña gına hava alıp kerdéñ bit,— diler. (234)

Karskiy diñgézende tugañ Karina şulay nazlana, e bérdenbér kéçkéne ipteşe
Allo ügét birgen bula aña: (235)

— Sin, Karina, karışma, zurlar bélen tartışma. (236)

řul čak iñ cılı palatkanıñ işegé açıla, Karina karşına Otto kérép basa. (237)

— Ya, balalar, ni xeller bar? (238) Avırmıysız mı? (239) Yılamıysız mı? (240)
Ul tézene Karina bélen Allonı utırta da zur sakalın sélki-sélki söylerge totına: (241)

— Sin, Allo, korabta gına yörérge öyrendéñ, sinéñ ilé yuk cir östéne basıp
yörgenéñ. (242) Korab bélen bozdan başka yem-yeřél ağaçlar üsken, kömeş kébék
sular agıp torgan cir de bar. (243) Méne tizden koriç koşlar kilérler, ikégézné de, sézné
de, bézné de alıp kitérler, şul cirné sézge de kürsetérler. (244)

Nek méne şul çağında ofık çiténde bér kara nokta kürénde, tora-bara bu nokta
zur buldı, haman alga üréldé. (245) Béniçe minut üter-ütmes boz diñgézé motor cırına
küméldé. (246)

Kémdér: «İpteşler, samolet!» — dip kıkırdı. (247) Akademik Otto da balalarını
tézenen töřerdé: «Ene, bézné alırğa kildéler de»,— dip çıgıp yögérdé. (248)

Zeñger kükte üzénéñ kömeş kanatları bélen koriç koş yaltırıp, boz tavları bélen
kaplangan diñgéz östénde motor tavışı yañgırıp. (249)

Salkına karamastan, bürékler havaga çöyile, «urra!» tavışı yañgırıp ceyile.
(250)

Ene, bürégén kulına totkan Otto da aerodromğa taba yögére, e oçkıç haman
tüben töşe bire. (251)

Bér eylene, bozğa şaktıp yakın kile, «indé töşem» digende géne kiré kütérele.
(252) İkençe kat eylenép, kunarga urın saylıp, kanatların caylıp. (253) Temam bozğa
yakın kile, kanatına boz tiyerlék bulgaç, kiré kütérele. (254) Öçençe kat eylenérge
totına, monısında inde bik caylap boz östéne töřép utıra. (255)

Boz déreldep kitken kébék bula. (256) Cil isüvinnen tına. (257)

Boz batırları oçuvçını küterép aldılar, irkelép, söyip havaga çöyerge totındılar, her yörekte şatlık, çikséz söyineç, zur rexmet utı balkıy. (258)

Batır oçuvçı ozak tormadı. (259) Un xatın-kızını, Allonı, Karınanı üzé bélen aldı, hem yulga kuzgaldı. (260) Motor tavışı tağın havanı yañğırattı, boz lageré anı kul çabıp, biyip, şatlanıp ozattı. (261)

VIII

İrtégésén oçkıçlar kiler digende géne kotoçkıç buranlı davıl kuzgaldı. (262) Bozlar-yavızlarınñ da kotıruvları kuzgaldı. (263) Suvık ta köçeygennen-köçeya bardı. (264)

Oçkıçlarını kabul iter öçén xezérlengen aerodromnı kar kümép kitte. (265) Baraklarga da çirat citté. (266) Bozlar çatnap-çatnap yarıldılar, baraknı urtalayga ayırdılar. (267)

Burannıñ dulavına, cilnéñ ulavına, bozlarınñ yarıluvlarına karamıyça boz lageré eşén devam itté, kar körrérge de vakıtları citté. (268)

Korab batkaç, andagılar boz östéne çıkkaç, bozlar- yavızlar bik şatlandılar, boz östédegélerné barısın da beryulı yuk itmekçe buldılar, bu xakta törléçe plan kordılar. (269)

İlnéñ koriç koşları, sovet oçuvçıları, alarnıñ bu plannarın cimérdéler, boz totkınınların kotkarırğa oçıp kildéler. (270)

Bérniçe batırnı alıp kitken bérénçe oçkıç kilép kitüvge şaktıy vakıt ütté, e buran haman tuktamıy, e davıl haman tınıçlanmıy idé. (271)

Otto galimnéñ selametlége şaktıy kakşadı. (272) Ul nık kına avırıy başladı. (273) Téşlerén kısıp, iptişlerénnen avıruvın bér kön yaşerdé, iptişleré sizmedéler, ikénçe kön tüzdé, tégélér haman bélmedéler, öçénçe kön indé iptişleré sizdélér: «Séz bit avırıysız, iptiş akademik!»— didéler. (274) E ul: «Ehemiyat birmegéz, avırıy dimegéz, bolay gına, béráz keyifém gene yuk»,— didé. (275) Öç kön buyı avıru bélen tartıştı. (276) Bu köréşte avıru östén bulıp çıktı, Ottonı ayaktan yıktı. (277) Monı kürgen bozlar - yavızlar şarkıldap kotırındılar, galim Ottonıñ tınıçlıgın bozdılar, kolaklarını yarırılık itép ükérérge totındılar. (278)

Helaket bulganda ekspeditsiya başlığı iñ soñğı bulıp kotıla, bu — gadet, zakon bulıp totıla. (279)

Ottoniñ da bu zakonnı ciméresé kilmedé. (280) Avıruvına karamastan, boz lagerén taşlarga télemedé. (281) Lekin radist bu xebérné başkalaga işéttérdé. (282) Annan şul könné ük xeber de kildé: «Bérénçe kilgen oçkıçta, hiçbér totkarsız, ekspeditsiya başlığı Ottonı kotkarıgız»,— diyilgen idé. (283)

Öç-dürt können buran basıldı, davıl tındı, kön yaktırıp kitkendey buldı. (284) Cil géne haman tınıçlanmadı, salkın haman tuktalmadı. (285)

Batır oçuvçılar aña karamadılar, koriç koşlarına utırdılar da boz lageréna taba yul tottılar. (286)

Yırak oçuv yulı boz tavları arkılı, diñgézler aşá salkın kotıpka barıp totaşa. (287) Bu yul hiçkayçan da öyrenélmegen, üz gömérénde moñar kader oçkıç kürmegen. (288) Kuyı tomannar adaştırırğa gına tırışalar, oçkıçka sıırışıp boz bulırğa toralar. (289)

Bu yulı bozga kilép töşüvé kıyın buldı. (290) Oçkıç kilép töşkende boz cimérélgendey toyıldı. (291) Batır oçuvçılar aptırıp kalmadılar, utıruv urının bik caylı sayladılar. (292)

Tagın «urra!» tavişı yañgıradı, yazıp-eytep bétére almaslık şatlandılar, lekin başkanı uylap, başların tüben idéler,— kaygırdılar. (293) Bүgén alar yakın duslarınnan, citekçélerénen, ataları akademik Ottodan ayırıldılar. (294)

Ene Ottonı çanaga salıp tartıp alıp kildéler. (295) Oçkıç yanına kilép tuktadılar, süzséz kaldılar, başların tüben idéler. (296) Avır ide ayırıluv minutları, yöreklerné télgeledé kaygı utları. (297) Xelséz başın Otto kütere töşté, özép-özép kéne soñğı süzén söylerge kéréşté: (298)

— Duslar, xuşıgız. (299) Sovét kэшéleré ikenégézne onıtmagız, nıklık bayragın yugarı totıgız, sinatmagız!— didé. (300)

Motorlar tavişı başlandı. (301) Cılı süzler kolaklarda yañgırny kaldı. (302) Oçkıçlar kuzgaldı. (303)

IX

Méne indé boz lagerénda altı kэшé, sigéz et kéne kaldı. (304) Başkalar barı da kotkarıldı. (305)

Küp cefalar çigép batır oçuvçılar tagın oçıp kildéler; kэшélerné, etlerné, fenni materiallarını töyedéler. (306) Şular bélen havaga küteréldéler. (307)

Boz lagerénda batırlar kabızgan ut yana kaldı, biyik maçtaga berkétélgen kızıl bayrak köçlé cilferdedé. (308) E alar üz yulların tottılar, iptesleré yanına aşkıtlar. (309)

Yagéz indé, doşmannar, yırgan avızlarığıznı yomıgız; duslar, yakın duslar, béznéñ bélen bérge şatlanıgız. (310) Sovét kэшéleré boz totkınıgında iskitkeç nık tordılar. (311) Sovét oçuvçıları bötén dönya aldında bérénçélékke imtixan tottılar. (312)

— E séz, bozlar-yavızlar, «Korab battı» disézmé? (313)

— Eye, battı. (314)

— E séz, ciller-citézler, béznéñ koriç koşlar bélen uzışıp karadıgıznı? (315)

— Eye, karadık. (316)

— Barıbér kuvıp cite almadıgıznı? (317)

— Cite almadık. (318)

— Tapşırılğan eş tulısınça ütédémé? (319)

— Eye, ütédé. (320)

— Kirekmi xezérge bütene. (321)

— Eye, bütene... (322)

— Alay bulsa alga karagız. (323)

Ene anda tav buylap suzılğan koriç tasmalar buyınça bér poezd aşıga, tizrek-tizrek başkalaga citim, dip ul aşkına. (324)

Poezd tuktalgan arada, anı tireli çornap alalar, utırıp baruvçılarnı şeherler, kolhozlar, sovhozlar, zavod-fabrikalar kunakka çakıralar. (325) Üzlerenêñ şatlıkların söyliler. (326) «Eydegéz bézge kunakka!» — diler. (327)

Başkalada zur tantana. (328)

Bügén ul üzénêñ batır ulların karşı ala. (329)

Uramnar bayraklar bélen bizélgenner, matur-matur çeçeklerge kümélgenner. (330) Uram buylap şat xalıklar agıla. (331) Orkestrlar ciñüv marşın yañğıratalar. (332)

Poezd üzénêñ kilep citüvén beldérdé, matur itép kéne kışkırtıp ciberdé. (333) Cırné tétretep, havanı yañğıratıp «urra!» yañğıradı. (334)

Çeçekler yavdı batırlar östene, maktavlar yavdı alar iséméné, hiçbér vakıt tanış bulmagannar da kulların kısıştılar, tebrikleşteler. (335)

Ene, sovét xalkı akademik Ottonı kullarında tirbeldérép tribunaga kitereleler, anıñ söylevén üténeler. (336)

E ul zur sakalın totkan kiléş süzén başlıy almıy aptırıp kala, lekin bik tiz üzén kulga ala. (337)

Zur galim Böyük Tönyak diñgéz yulın bér navigatsiyade ütép buluvın söyli: «Bézneñ il zur bozvatkıçlar tözeçek, tönyaknı können-kön yaxşıraq üzleştéreçek»,— di. (338)

Ciñélép tügél, ciñép kayttı Otto babay. (339) Batırlarınıñ mogcızası bötén dönyanı tañga kaldırdı, bézneñ yöreklerné şatlandırdı, bézne de ciñüvlerge aşkıındırdı. (340)

15. BAY BÉLEN YALÇI

(Törkmen ekiyaté)

Mralı üzénêñ atasın kürmegen, ul yatım bulıp üsken. (1) Anıñ barı tik bik kartaygan anası gına bulgan. (2) Ul keshélerge cép erli, yamav yamıy, kér yuva, şulay itép ulın tuydıra iken. (3) E ulı zur bulıp üsép citkénçe hamam şar sugıp yörgeñ, bérindiy de faydalı eş eşlemegen. (4)

Bérkönné enisé añar eytken: (5)

— Ulım miném, béz bolay ikmek taba almabız. (6) Sine tuydırır öçen etiyiñ de tégé dönyadan kaytmas. (7) Kart anañniñ da indé eşke köçe citerlék tügél. (8) Üz-üzéñne tuydırırılık nindiy de bulsa bérer eş tap indé,— digen. (9)

Şunnan soñ Mrali eş ezlep çıgıp kitken. (10) Tégénde, monda bargan, nihayat, bér bayga yalçı bulıp yallangan. (11) Ul bay bérniçe kön buyına Mralidan bérindiy de eş eşletmegen. (12) Bu xel aña gacebrek bulıp toyılğan. (13)

Ozak ta ütmegen, bay bér ügéz suyıp, anıñ tirésén tunatkan. (14) İké döye citeklep, dürt kapçık hem elégé ügéz tirésén de alıp, tavga taba yünelgen. (15) Mraliga da üz artınnan barırğa kuşkan. (16) Tav itegéne barıp citkeç, bay döyelerén tuktatkan da alar östéndege kapçıklarnı gem ügéz tirésén alğan. (17)

Bay üzenéñ yalçısına elégé ügéz tirésé eçéne kérép yatırğa kuşkan. (18) Annan ul anı nık itép beylegen de taşlap kitken. (19) Béráz vakıt ütkeç, kırgıy koşlar oçıp kilgenner de avızlarına kabıp, anı küterép oçıp kitkenner. (20) Tav başına ménép citkeç, alar çukıp-çukıp tiréné yırtkannar: anıñ eçénde kéşe barlıgın kürgeç, ügéz tiresen elekterép bik tiz çıp kitkenner. (21)

Tav itegénnen, tübennen bay kıçkırgan: (22)

— Ulım, tav başındağı kıymmetlé taşlarnı miña ırgıt elé,— digen. (23)

Tav başında törlé-törlé kıymmetlé taşlar: zöbercetler, yakutlar, axaklar hem başka eré-eré matur taşlar bik küp iken. (24) Yalçı şularnı tübenge ırgıtkan, e bay alarnı cıyıp kapçıgına tutıra bargan. (25)

— Bay efendé, min soñ monnan niçek töşermén?— di iken méskén Mrali. (26)

— Xezérgé taşlarnı kübrek itép cıy, töşüv yulın soñınnan üzem öyretermen,— digen bay. (27) Yalçı anıñ süzéne ışangan hem kıymmetle taşlarnı tübenge taba taşlıy da taşlıy iken. (29)

İké kapçıkını tutırğaç, bay alarnı döyeleréññ örkeçleréne urnaştırğan da üzé kölép: (29)

— Ulim miném! (30) Sin niçek bulsa da öyiñe kaytırsıñ dip uylıym. (31)
Yalçılarıbızñı béz mene şundiý eşke kuşabız,—digen hem kitken de bargan. (32)

Tavbaşında yalgız kalgan Mralı töşer öçén caylı urın ezlegen. (33) Lekin tapmagan. (34) Tire-yakta kéşé söyekleré avnap yata iken, Mralı kurkıp kitken. (35)

Arttan gına bér kırgıy koş kilgen de anı kinet küterép te kitken. (36) Mralı iké kulı bélen anıñ ayaklarına yabışkan. (37) Koş üzé télese-télemese de cirge töşerge mecbür bulgan. (38) Şulay itép Mralı helak buluvdan kotılğan. (39)

Küp te ütmegen, ul tagın da şul uk bayga yalçı bulıp yallangan. (40) Bay indé yalçısınıñ isen kaluvı turında başına da kitermegen. (41) Mralını da böténley başka kéşé dip uylagan. (42)

Méne bay tagın iké döya, dürt kapçık hem ügéz tirésé alıp, yalçısına: (43)

— Eyde, kitték,— digen. (44)

Alar şul uk tav buyına kilép tuktagannar. (45) Bay bu yulı da té vakıttagı kébék ük, Mraliga tiré eçéne kérép yatırğa kuşkan. (46) Mralı eytken: (47)

— Niçek yatırğa kireklékné üzéñ kürset elé: min niktér añlıy almıym,— digen. (48)

Bay: «Méne şulay it!»—dip, tiré eçéne kérép yatkaç, Mralı anı tirége törép, beylegen de kuygan. (49) Küp te ütmegen elégé kırgıy koşlar kilép citkenner de tiréne küterép oçıp kitkenner hem tav başına alıp méngenner. (50) Tiréne çukırğa totıngannar. (51) Eçénde kéşé barlıgın bélgeç, anı taşlap kitkenner. (52)

— Bay efendé, min siña kıymmetlé taşlar ırıtkan kébék, sin de miña alarnı taşla elé,— digen Mralı. (53)

Bay şul çakta gına anı tanıgan. (54) Kurkuvınnan hem açuvınnan déréldi-déréldi kıçkırgan: (55)

— Tégé vakıtta sin kayan töşken ideñ? (56) İşetéséñmé, tizrek cavap bir! (57)

— Kübrek taş taşlavıññı gına bel, eşéñné bétérgeç, niçek töşerge kireklegen min üzém öyretermen,— digen Mralı kölöp. (58)

Bay taşlarını ırgıtkan da ırgıtkan. (59)

Mralı bayga kışkırgan: (60)

— Bay efendé! (61) Sin de niçek bulsa da töşerséñ dip ışanam. (62) Tire-yagıña küz sal elé: sinéñ şefkatéñ arkasında şunda kalıp ülüvçélernéñ söyekleré avnap yata. (63) Sin de şulardan yaxşılap soraş, e min ul vakıt eçénde öyime kaytıp kitermén,— digen... (64)

Mralı taşlarını, kapçıklarnı hem döyelerné — barısın da bazarda satkan, küp yıllar buyına citerlék akça xezérlep, ul indé bér de kürésé almabız dip uylagan enkesé yanına kaytıp kitken. (65)

16. STAROSTA BÈLEN ŞAYTAN

(Latış ekiyaté)

Starosta üzénéñ yortınnan alpavıt işék aldına taba bara iken, yulda aña şaytan oçragan. (1) Méne alar bergelep, söyleşe-söyleşe bargannar hem yul buyında duñgızlar kötövçé bér malaynı kürgenner. (2) Anıñ bér zur duñgızı bereñgé kırına kérgen bulgan. (3) Malay starostanı kürüvge, duñgız artınnan kırğa taşlangan: (4)

— Ey siné, şaytan algır! (5) Bigrek te kabaxet duñgızsıñ!— digen. (6)

Starosta monı işétkeç, şaytanga törtép kuygan: (7)

— İşeteséñmé, siña duñgız birmekçé bulalar, e sin almıysıñ. (8) Min bulsam, xezér ük barıp alır idém,— digen. (9)

Şaytan aña bolay dip cavap birgen: (10)

— Duñgız kalsın, timik! (11) Kötövçé malay ul bér yatım bala, eger min anıñ duñgızın alsam, xuca ul malaynı kıynar. (12) Malaynıñ yaklavçısı yuk. (13) Bu süzlerné ul malay çın küñélénnen eytmedé bit. (14)

Starosta süzséz kalgan. (15) Méne alar tagın alga kitkenner, hem bér balanıñ kızganiç taviş bélen yılavın işétkenner. (16) Anası arış ura, e balanı yuvatırğa anıñ vakıtı yuk iken. (17) Açılanıp ul balasına eytép taşlagan: (18)

— Ey, siné, şaytan algırı, etiyiñ bay kırında eşli. (19) Méne monda arışıbız koyıla, urır késebéz yuk, e sin miña tınıçlap eşlerge de irek birmiseñ! (20)

Starosta monı işétkeç, şaytanga törtép kuygan: (21)

— İşéteséñmé, siña ene bér bala birmekçe bulalar; min anı xezér ük alır idem,— digen. (22) Şaytan bolay dip cavap birgen: (23)

— Ul bala bu ananıñ bérdenbér kızı, min tagın indé anı da alıym dimé? (24) Ana bu süzlerné çın küñélénen eytmedé, yuri géne eytté bit. (25)

Starosta süzséz kalgan. (26) Alar tagın algarak kitkenner. (27) Alpavıt kırında krestyannar eşliler iken. (28) Alar starostanı kürüvge tökérénerge, anı açulanırğa totingannar. (29)

— Tagın tégé eşéké palaç — starosta kile, şaytan algırı! (30) Kür de tor, tagın kémnéñ de bulsa arkasına tayak bélen ménép töşer!—digenner alar. (31) Şaytan monı işétkeç, starostaga eytken: (32)

— İşétteñmé? (33) Méne bolar indé monı çın küñéllerénen eyteler. (34)

— Alar kém soñ?—digen açulanıp starosta,— alar bit et xalık; tıñlamıylar, eşlemiler! (35)

— Sinéñçe, alar andıy-mondıy xalık bulsalar da, alar xaklıkıñı söyliler hem çın küñéllerénen eyteler, méne şuña küre sin xezér minéké!—digen şaytan. (36)

Şaytan şuşılarını eytken de starostanı elektérép te algan. (37) Muyının sındırgan, gevdesén borgalıy-borgalıy teke mögézé xeléne kitergen de, kün kapçıgına salıp, kotoçkıç öyirme, davıl kuptarıp, starostanı tup-turı temugka alıp kitken. (38)

17. KAZ BELEN AKKOŞ

Oçı-kırıyı kürénmegen bolın urtasında zur bér kül bulgan. (1) Tireleré anıñ yeşél kıyaklar, şavlap torgan kamışlar bélen kaplangan iken. (2)

Bu kül buyına kése ayagı bér de basmagan, ul tirelerde avçılarınñ mltıkları da şartlamagan. (3)

Şul tınıç külde akkoş bélen kaz yaşegenner. (4) Balık aşagannar, su eçkenner, yomırka salgannar, bala çıgargannar. (5)

Ceynéñ matur bér könénde bu iké kürşé üzleréneñ balaları turında söyleşkenner. (6) Kiyik kaz eytken: (7)

— Ulım aşnı az aşıy, sunı gına küp eçe!— digen. (8) Akkoş eytken: (9)

— Miném balam bik yaxşı aşıy, zur üse,— digen. (10) Kaz üzeneñ bebkeseñ törléçe sıylap karıy iken: temlé-temlé balıklar, yeşél bakalar, tatlı kısıklıçlar totıp kitere iken. (11) Balası üze zur bulsa da kulına kaşık totıp aşamagan, eniseneñ aşatuvın kötken. (12) Aşav aña bik zur eş bulgan. (13) Aşarga, eçerge totınsa, ul tamam yödep betken. (14) E duga muyın-akkoş balası kıstatıp ta tormıy, kaşıkı üze totıp, azıkı kat-kat çeynep, temlé itep aşıy iken. (15) Vakıtında yoklıy, vakıtında havaga çıga, uynıy, şuña küre alma kébék kızarıp, matur bulıp üse iken. (16)

Könnerden bérkönné kiyik kaz bélen akkoşnıñ balaları enilerene kilgenner de: (17)

— Eni, bézge velosiped alıykçı!—dip ütengenner. (18)

— Yarıy, barsak barıyk, alsak alıyk,— digenner enileré. (19) Ulların iyertkenner de, velosiped satıla torgan magazınga kitkenner. (20) Anda barıp kérgenner de enilere: (21)

— İpteşler, bézneñ söyiklé ullarımızga velosiped birsegezçé!— digenner. (22) Şunda satuvçılar yögerép kilgenner de: (23)

— Rexim itégéz, rexim itégéz!—dip kömêş töslé yaltırap torgan, ike tegermeçé eylenep torgan velosipedlar kiterép birgenner. (24) Şunda akkoşnıñ ulına: (25)

— Télegenéñné saylap al, akıllım!—digenner. (26)

Akkoş bebkese velosipedka ménép atlangan da, yögértken de kitken. (27) Aña karap satuvçılar: (28)

— Méne yigét iken bu malay, tamagına şep aşıy axrı,— digenner, e akkoş üz balasınıñ buldıklılığın kürep, yılmayıp, keyiflenép karap tora iken, e malay velosipednı yögerde de yögerde iken. (29)

Kiyik kaz bebkeséné de çirat citken. (30) Ul akkoş bebkesé bélen bér yašte bulsa da, aña karaganda bik yabık, buyga da bik kéçkéne iken. (31)

Aña da velosipedniñ kömés töslésén birgenner: (32)

— Ya elé, akıllı, sin de yögérep kara! — digenner. (33) Kaz bebkesé bér atlanıp karagan — buldıra almagan, ikénçe atlanırğa uylagan — yığıla yazgan, öçénçe tapkır atlanırğa télegen iken — yığılıp uk kitken, eylendérmegeç, velosiped ta kitmegen. (34) Magazında eşlevçe abıylar şunda uk yögérep kilép citkenner, kiyik kaz bebkeséné méne şuşı süzlerné eytkenner: (35)

— Sin, akıllı, aşnı az aşıysıñ, vakıtında yoklamıysıñ, havada uynamıysıñ, axrı, şuña küre sin yabık, buyıñ da kéçkéne, şuña küre velosipedka ayagıñ da citmi, xezérge öyiñe kaytıp tor, zur üskeç kilérséñ,— digenner hem velosipedni da alıp kitkenner. (36)

Kaz bebkesé bik küñélsézlenép kaytıp kitken, e akkoş bebkesé velosipedına atlanıp cildérgeñ. (37)

Xezér indé, «velosipedka ayagım citsen»— dip, kaz bebkesé azıknı da küp aşıy, vakıtında yoklıy da, saf havada da uynıy iken. (38)

18. KUYAN KIZI

Bér sorı kuyannıñ üzé töslé zur kolaklı, bik irke, bik kadérlé ber kızı bulgan. (1) Ul anı bik-bik yarata iken. (2)

Könnerden berkönne kuyan irke kızına ör-yaña kiyiz itékler alıp kaytıp birgen. (3)

— Me, bebkem, ayaklarıñ tuñmasın, sızlamasın,— digen. (4)

Kızı bu bülékné bik şatlanıp algan. (5) Eniséne rexmetler ukıgan. (6) Xezér indé ul yaña kiyiz iteklerné kiyip, rexetlenép yörü iken. (7) Lekin kuyan kızı cılı itéklerge öyrenmegen bulgan, ul alardan bik tiz tuygan, salıp taşlagan. (8) Eniyim tapmasın dip, alarnı yaşerép kuygan. (9) Enisé alarnı ezlep tabıp balasına kigézé, e ul salıp taşlıy iken. (10) Enise kigézse, ul salgan, enisé tagın kigézgen, e ul tagın salıp taşlagan. (11)

Kar östénnen de, boz östénnen de yalanayak yögére iken. (12) Ber kön buyı şulay yögergen, ikénçe könné de şulay yalanayak yörgen, öçénçe könné indé aksıy-aksıy enisé yanına kilgen. (13)

— Eni, eni, miném ayagım bik avırtı!—digen. (14) Enisé anıñ ayaklarına karagan da aptırap kalgan. (15)

— Kızım, kızım, yaktı yoldızım, sinéñ ayagıñ şéşken iç,— digen. (16)

«İndé ni eşlerge?»—dip uyga batkan kuyan. (17) «Bu balanı kaya alıp barırğa, niçek devalarga?»— dip kaygırgan. (18)

Şul vakıt nersedér kıçkırgan. (19) Kuyan, agaç başına küterélép karagan iken, tiyinné kürgen. (20) Ul kuyanga boltay digen: (21)

— Kaygırma, tugankay, yomşak kuyankay, kızıñnıñ ayagın bik tiz tözetép bula. (22) Monıñ öçén «doktor Aybolitka» barırğa, añardan kiñeş sorarga kirek,— digen. (23)

Kuyanga çın-çınlap bulışırğa totıngan, «doktor Aybolit»nıñ öyine üzé iltérge bulgan. (24)

Kuyan kızın kütergen de «Aybolit doktorga» kitken, tiyin, agaçtan-agaçka sikérép, aña yul öyretken. (25)

Barıp citseler, «doktor Aybolitnıñ» eşé bik küp iken, aña urmannıñ törlé yırtkıçları devalanırga kilgenner iken. (26) «Balaların çıratsız karıym min»,— digen «doktor Aybolit». Kuyan kızın doktor bülmeséne alıp kérgenner, nerse bélen avıruvın söylep birgenner. (27) «Doktor Aybolit» kuyan kızınıñ ayagına darular sörtken hem şul vakıtta kuyan kızına eytken: (28)

— Ayagıñ tözelgeç, kiyiz itéklerné inde salkın könnerde bér de salma, süzné tıñla, tagın naçar xelge kalma,— digen. (29)

«Doktor Aybolitka» alar bikii zur rexmetler eytkenner, savbullaşıp öyleréne kaytıp kitkenner. (30) Öç kön digende, kuyan balasınıñ ayagı tözelgen. (31) Ul indé xezér kiyiz itégen bér de salmıy kiyip yörü iken. (32)

19. ÇUKMAR BÈLEN TUKMAR

Bér ebinéñ iké eteçé bulgan. (1) Bu eteçlernéñ bérse ak, bérse kara iken. (2) Ul alarnıñ ikésén de bértigéz yarata iken. (3) Eteçler küp vakıtların sugışıp ütkéréler, sugışırğa totınsalar, kanga batıp bétéler iken. (4)

Ak eteçné ebi Çukmar dip kuşkan, karasın Tukmar dip atagan. (5) Çukmar çukırğa bik osta, e Tukmar bik osta tukıy iken. (6)

Ebi aşatırğa totınsa: «Cimné miña ezrek birdéñ», «Nik miném öleşéme kerdéñ?»— dip kışkırışa başlıylar iken eteçler. (7) Eyteşép-eyteşép kéne kalmıylar iken, şunda uk sugışa da başlıylar iken. (8) Çukmarı kanga batırğançı çukırğa, Tukmarı kügertkençé tukmarga totına iken. (9)

Bérdenbér könné bu eteçler şulay bik katı kışkırışkannar hem kanga batkançı sugışkannar. (10) Ebinéñ monı kürép bik açuvı kilgen. (11) «Boları ni eşletim iken»,— digen. (12) Tégélerné bik katı orışkan, sugışmaska kuşkan. (13) Tégeler ebi aldında béráz tınıçlanıp torgannar, ebi alarnıñ küzlerénen yugalgaç, tagın sugışırğa totingannar. (14)

Ebi kilép citse, Çukmar isémlé ak eteç yögérép kilép: (15)

— Ebi, ebi, kara elé, Tukmarıñ tukmıy-tukmıy başımın kügertép bétérdé,— dip elekli iken. (16) Tukmar isémlé kara eteç te enesénen kalışmıy: (17)

— Başımın kara elé, ebi, Çukmarıñ çukıy-çukıy kanatıp bétérdé,— di iken. (18)

Ebi alarnıñ eleklevlerénen de tuygan. (19) Ul bér süz de eytmegen, Tukmarı kultıgına kıştırıgan da kayadır küterép kitken. (20) «Suyarga alıp kite axrı mine»,— dip kurıkkann Tukmar. (21) Lekin ebi anı kürşélerge géne kértép torgan. (22) Ul eteç şunda öç kiç kungan. (23)

Yalgız kalgaç, Çukmarga bik küñélséz bulgan, anıñ küñélé tulgan. (24) Yünlep aşıy da, eçé de almagan. (25) Ebige ul: «Tukmarı alıp kaytsana, indé bér de sugışmas idék»,— di iken. (26) «Yarıy,— digen ebi,— alıp kaytsam kaytıym, eger tagın sugışa torgan bulsagız, ul vakıt totam da bérégezne böténley yuk item»,— dip kurkıtıp kuygan hem kürşédegé Tukmarı alıp kaytkan. (27)

Tukmar da Çukmarnı bik sagıngan bulgan, alar, küptennen birle küréşmegen tugannar töslé, koçaklanışıp isenleşkenner hem kileçekte bér de suğışmaska süz biréşkenner. (28)

Xezér indé alar bik tatu yaşiler iken, tik alarga kuşılğan isemner géne alarnıñ elektege şuklıkların kürsetép, isleréne töşérép tora iken. (29)

2.3 AKTARILMIŞ METİN

SIR TUTMAZ (SIRTUTMAYAN) ÖRDEK

Çok eski zamanlarda başı börklü, ayağı tüylü bir ördek varmış. O kendisi konuşamasa da gördüğü kuşa, hayvana, yırtıcı hayvana uzun uzun yeni haberler söylemeyi çok severmiş. Diğerleri, onun sözlerini ya dinleye dinleye yorulmuşlar ya da hepsini dinlemeden bırakıp gitmişler. “Yeni bir haber duydun mu? Sana bir sır olarak söyleyeyim” diye başlayıp devam etmiş o, sözüne.

Günlerden bir gün ev sahibi köpeğini yanına almış, çelik baltasını bilemiş ve ormana gitmiş. Evindeki bütün kuşlara: “Evde yokluğumu kimseye de bildirmeyiniz!” demiş.

“Neden söylememezi (bildirmememizi) istedi?” diye ördek sinirlenip çıkmış ancak ne için öyle söylediğini hiç anlamamış.

Evcil kuşlar, geceyi sahipleri olmadan geçirmişler, hiçbir şey de olmamış. “Diğer gün de geri dönmez bu” diye onlar sahibini çağırıp dönmesi için birini göndermeye karar vermişler. Onlar ördeğe “Sen uçuyorsun da, yüzüyorsun da yürüyorsun da sen git!” diye demişler. “Ancak neden gittiğine dair birinin bilgisi de yok!” demişler. Ördek kabul etmiş: “Tamam, sizin hatrınız için gitsem giderim şimdi” demiş.

Sabah kalkınca ördek düşünce düşünce durmamış, karnını doyurup yola çıkmış. Önce kanadını kaldırıp uçmuş, uça uça bir ırmağa varmış. Kürekleri ayakları olmasına şaşırmış ve yüzüp gitmiş. Irmak kenarından doğruca yüzüp, kıyıya çıkarak paytak paytak yürümüş.

Gide gide karanlık bir ormana varıp gelmiş. Farklı tatlarda meyveleri, semiz böcekleri yiye yiye ormana girmiş.

Ördek, kelebek kovalarken onun karşısına bir kirpi çıkmış ve ona şöyle demiş:

- Nereye gidiyorsun öyle? demiş.

Ördeğe şimdi bu gerekmiş. Yol boyu birine de rastlamayınca biriyle durup da konuşası gelmeyince onun canı çok sıkılmış, arkadaşlarının söylediklerini de unutmuş, söz arkasından sözünü söylemeye (ard ardına sözünü dizmeye) başlamış:

- Ormanda odun kesen sahibimi arıyorum. Üstelik köpeğimiz de ona takılıp gitmişti. Şimdi evi koruyacak kimse de yok. Onları çağırıp döndürmek için arkadaşlarım beni gönderdiler demiş.
- Kirpi: “Senin evin uzak değil mi?” demiş. Orada büyük böcekler, kötü yılanlar yok mu? diye sormuş. Onun kendi hali hal, çok fazla acıkmış.
- İşte şu patikalı yol bizi dosdoğru eve götürür, hiç kimseye de söyleme bak! demiş ördek. Evlerinde yılanların tamamen olmadığını ve farelere gün vermeyen kedinin afacanlığını da söyleyivermiş.

Onlar dostça ayrıldığında sivri dilli tavır takınmış (inatçı) olsa da kirpi çok faydalı bir öğüt vermiş:

- Ben şimdi o gibi kötü biri de değilim, senin sırlarını bilsem de nereye gittiğini görsem de sana zarar verecek bir şey yapmam. Yine de sen dikkatli ol. Karşılaştığın birine sırlarını söyleme. Sırrın içinde dursa evin sakın olur, sapasağlam olur, demiş. Kuzunun bu akıllı öğütüne hiç kulak asmamış, acelece ormanın içine gelmiş.

Gide gide ördeğe uzun kulaklı bir tavşan rastlamış ve o da onlara sormuş:

- Ey böklü ördek, güz gibi güzel, kır gibi çok çiçek olduğunda neden ormanda yaşıyorsun?
- Sahibimiz ile köpeğimiz ormana odun kesmeye gitmişlerdi, evimiz yalnız kaldı diye demiş ördek, kirpiye söylediğini buna da söylemiş. Tavşan içinden: “Böyle olunca sahibinin elma ağaçlarını yemek için çok uygun bir zamanmış” demiş. Ördeğe evlerinin neredede olduğunu sormuş, bu akılsız buna da sırrını söylemiş.

“Ev sahibini görmedim” demiş tavşan, çalılığın içine girip gözden kaybolmuş.

Ördek daha da ileriye gitmiş. Gide gide açık bir alana gelmiş. O anda büyük bir boz ayı mışıl mışıl uyuyormuş. Ördek onu da uyandırmış. Kirpi ile tavşana söylediği sözü ona da söylemiş. Sözün sonunda ayıya sormuş:

- Köpeği yanına almış, eline balta almış birini görmedin mi?

Ayı:

- Görmedim, diye cevap vermiş. Ördeğin derdini paylaşmış gibi görünmüş. Ormanın içine girsen elbette bulursun diye yol gösterivermiş. Kendisi içinden: “Sahibinin arı kovanını bozup, bal yemek için çok uygun bir vakitmiş” diye demiş, acele acele gidip varmış.

Ördek, yine sahibini aramaya devam etmiş. Onun gibi ormanın içine girmiş. Gidince onun karşısına kurt çıkmış ve ona şöyle demiş:

- Ey börklü baş, şu karanlık ormanda yapayalnız korkmadan yiğitçe nasıl geziniyorsun? demiş. Diğeri de kendisinin niçin gezindiğini söylemiş. Sahibinin evde olmaması köpeğin de onun peşine takılıp gitmesini kurda da anlatmış. Kötü kurt dişlerini çıkartmış ve kendi kendine: “Bunların koyunlarını yemek için çok uygun bir zamanmış” demiş ve ördeğe: “Bu kişiyi görmedim” demiş ve kendisi çalılıarın arasına girip ortalıktan kaybolmuş.

Ördek hiç durmamış. Sahibini aramaya hep devam etmiş. Gördüğü her kuşa, çeşitli yırtıcı hayvanlara hatta küçük küçük böceklerle de bunun hakkında sorup gitmiş.

Gide gide onun karşısına demet gibi kuyruğu olan bir tilki çıkmış. Bu akılsız tabii ki buna da şöyle söylemiş:

- “Canım, güzel ablacığım, benim sahibimi gördün mü? demiş. Yanında köpeği, elinde baltası vardı, diye ilave etmiş. Sahipsiz ve köpeksiz evdeki hayvanların rahatsızlandıklarını, onlardan başka korkularını da söylemiş.
- Güzellerin güzeli, cevherlerin cevheri gördüm ben onu! demiş tilki. Yanında kıvrık kuyruklu köpeği, belinde çelik baltası da var idi diye eklemiş. Ördeği kendisinin yanına alıp gitmiş. Onlar, çok uzun yol gitmişler ve çalılıklarla kaplanmış ırmak boyuna gelip durmuşlar. Yine de tilkinin yuvası etrafında çocuklar oynuyorlarmış.

Onlar:

- Anne, bize yiyecek aldın mı? diye onun etrafını sarmışlar ama o ağzını açarak ördeği göstermiş.

- İşte, yavrularım size tatlı ördek eti diyen bu dakikada ördeği öldürüp, çocuklarına bölüp vermiş. “Ördek eti de çok lezzetliymiş” onlar ağızlarını yalaya yalaya, yiyip çekilmişler ama doymamışlar annelerinden daha da istemişler.
- Yavrularım, şimdi köye gidiyorum hemen birkaç ördek alıp geri dönerim, diye demiş tilki. Çocuklarını bırakıp köye gitmiş.

Bir Sırtutmaz ördek sayesinde bu malikane tamamen yıkılmıştı ancak sahibi uyanık biriymiş, düşmanlarına karşı her yere çit koymuş. Tavşan, parmaklık arasından geçememiş, geri çekilmiş. Ayı, patates çukuruna düşmüş. Kurt ve koyunların başına bir şey gelmemiş, evin ahırına başka biri girememiş. Tilki hilekar olsa da kaygılanmamış, ördek eti yiyeyim dediğinde kapana kapılmış ama sahibi dönünce ona gününü göstermiş...“Daha birkaçını da tutunca, kürk diktiririm demiş ve derisini kurutmaya ambara koymuş.

Hayvanlar işin nasıl olduğunu sahibine anlatmışlar. Sırtutmaz’a böyle büyük iş buyurduklarına onlar da çok pişman olmuşlar.

KAPKORSAK PADİŞAH

I

Evvel zaman içinde keçi komanda, öküz amiral, kurt general, saksağan yüzbaşı, tilki şakacı, ördek süvari olduğu zamanlarda bir padişah yaşıyormuş. Adı Kapkorsak takma adı ise Buşborçak imiş bu padişahın. İnsan gibi kendisi, öküzün gözü gibi gözü, kurdun dişleri gibi dişleri, tam bir yırtıcı gibiymiş yaptığı işleri.

O, Kankoyar padişahın büyük oğluydu.

Kankoyar padişah ölünce onun yerine büyük oğlu Kapkorsak Buşborçak’ı padişah yaptılar. Padişah olup başıma tacı takıp, tahta oturayım dediği gün Kapkorsak bütün saray hizmetlilerini toplayıp, sıraya dizip tir titreterek, hakaret etti:

- Benim için dünyada eşi benzeri olmayan, şimdiye kadar hiçbir padişahın takmadığı halkın da bilmediği, hiçbir padişahın görmediği, en kıymetli, en güzel, en iyi tacı yapınız” diye emretti bakanlarına.

- Size on gün süre veriyorum, bu vakte kadar taç hazırlanmış olsun. Eğer benim söylediğim vakte kadar taç hazırlanmazsa, hepinizi de öldürürüm diye söylemiş Karkorsak padişah.

Bakanlar gece düşündüler, gündüz düşündüler. Düşüne düşünce başları ağrıdı, tatlı uykuları kaçtı. Boğazlarından bir lokma geçmedi, içi içlerine sığmadı, der.

Bir gün geçti, iki gün geçti, üç gün geçti. Taç hazırlamak için belirlenen gün yaklaştıkça yaklaştı. “Dünyada eşi benzeri olmayan, bu zamana kadar hiçbir padişah takmamış, en güzel, en büyük, en iyi, en değerli tacı neyden yapmalı? diye düşündüler.

- Gümüşten yapsak onu bakanlar da takıyor, mercandan işlesek onu da bütün dünya biliyor, altın tacı da bütün padişahlar takıyor diye düşündüler. Onlar düşündüler ama günler ardı ardına geçti de geçti.

Tacı vaktinde hazırlamayınca Kapkorsak padişah fırtına koparıp, güz rüzgarı gibi sertçe uğuldayıp öfkelenmeye başladı. Helva getirdiler yemez, tatlı ve çikolata da getirdiler bakmaz. Tacını isteyip kızıp gitti, hepsi ölüm çizgisine yaklaştı, der.

- Benim de bir isteğim var, bunu şimdi hiç geciktirme: derin ırmakları geçmek, bütün huzursuzlukları çıkarmak, benim güzel döndürüp çıkarmak ve aramak bu kişiyi diye söyledi. Kim benim babamın fermanlarına karşı gelirse, ona karşı olan düşmanlığı içinde saklarsa, gerekli olmayanı dinlerse, gereksiz şeyleri konuşursa, görülmeyecek şeyi görürse işte onları buraya getiriniz, diye söyledi.

Ferman üzerine ferman çıkarınca telaşlandılar padişahın bakanları. Düşüne düşünce de işleri ilerlemeyince, düşünmek için kendilerinin başları yetmeyince, onlar komşu padişahdaki ünlü taç yapan ustayı çağırmaya karar verdiler.

Mektup gitmeyen mavi denizin arkasından, altın güneşi saklayan dağların arkasından, kuş uçmayan yerlerden, insan ayağı değmemiş yerlerden, kara bulutlar arasındaki şehirden çağırdılar onlar bu ustayı. Ustanın adı Bikzirek takma adı ise sakalı seyrek, onun gibiler Kapkorsak padişaha çok gerekliydi.

Ak bulutların altından, tepeleri masmavi göğe değen dağların başından, yukarıda yanan yıldızları gözetleyip altındaki mavi deniz üzerinden rüzgar gibi geçip

çelikkanat adlı kuşa binip uçtu Bikzirek, Kapkorsak padişahının olduğu yere. Gündüz uçtu, gece uçtu, ay dediğinde Kapkorsak padişahın hüküm sürdüğü yere geldi.

Bikzirek sakalı seyregün geldiği gün Kapkorsak padişahı gördü ve bu sözleri söyledi:

- Padişahım, sultanım eskiyen çarığının tabanırım onarırım, diye söyledi. Sürekli hastalık hastasıymış diye söyledi. Bu gibi çer çöpe bakmadan (bakmaya da yaramaz), benim asıl işim fermanınızı vaktinde yerine getirmeye, bütün engelleri bozmaya, dilediğiniz dileği yerine getirmeye bir yol bulurum diye söyledi.

O dakika içinde Bikzirek sakalı seyrek yiyip içip doyup, dünya sözünü koyup, kemerini sıkıştırıp kendi işine girişti.

Öküz amirali, kurt generali, saksağan yüzbaşısı, tilki şakacıyı, ördek süvariye hepsini de bir yere toplayıp, asker gibi dizip böyle dedi, Kapkorsok padişahının baş bakanları:

- Padişaha kim karşı gelirse, ona bir zarar verirse, padişaha karşı bir söz etse, gerekli olmayanı görse, dinlememesi gerekeni dinlese, gidilmeyecek yere gitse, almayacağı şeyi alsa onları buraya getiriniz, dedi. “Geliniz beşiniz de şimdi yola çıkıp gidiniz” diye yolladı o Kapkorsak padişahının bakanlarını.

Beş bakan da ayrılıp, hepsi de eski giysiler giyip yanlarına on asker alıp dağıldılar ülkenin başka taraflarına. Kimisi kızaran güneşin doğusuna, kimisi fırtınalı güneşin batısına, kimisi mavi denizin arkasına, kimisi sımsıcak ocakbaşına yola çıktılar.

Kapkorsak padişahı fırtına estirir, Bikzirek’i tir tir titreterek ağlatır. Kalan bakanlar içlerinden yavaşça solurlar: “Ne oluyor, ne oluyormuş?” diye birbirlerine sorarlar, türlüce düşünürler. Ama yoldakilere uzun yeleli, bardak toynaklı yarış atlarını ördüğü kamçılar ile kızdırıp hep ileri doğru uğraşır da uğraşır, der.

II

Mavi göğe uçları değen dağlar, sağ tarafta kötü kara ormanlar, sol tarafta gümüş sesli pınarlar yol boyunca yılan gibi kıvrıla kıvrıla, şarıl şarıl aktılar.

Bir an bakınca bakanlar ve askerler ne görsünler tam yoldan yeni ve güzel yiğit biri gelir, der. Sırtına kıvrılan bir boru takmış. Borusuna o bir üflese hiçbir yerde bile duyulmamış, kimsenin de bilmediği hüznü ve kederli bir türkü çalar. Ağaçlar başlarını yere değince bükülüp dinlerler, yapraklarını sallaya sallaya teşekkür ederler. Dağlar da bu türküyü seviyorlar, onun sesini radyo gibi yerin bir köşesine de dağıtırlar. Cesur yiğidin çaldığı türküyü bir defa dinlersen aklında kalır, onu bir kez söylemesi de gönüle bitmez tükenmez güç verir.

Cesur yiğidin yanına gelen askerler atlarından indiler ve bakan at üstünde gelen çalgı çalan kişiye şöyle dedi:

- Ey yiğit, nereye gidiyorsun, o nasıl bir oyun kuralı, sen ne kadar iyi türkü çalıyorsun. Kankoyar ile Kapkorsak padişaktan şikayetin yok mu? diye sordu.
- Dünyada doğru yol arıyorum, zafer ümidini kaybetmem, barakalarda yaşayanların, açların, yersiz yurtsuzların yürek derdini toplayıp bu türküyü çaldım. O bizi güçlendirir, kanatlandırır, şahlandırır diye söyledi batır yiğit. Fabrikalarda el emeğimi çok ucuza sattım. Benim el emeğimden çok Kapkorsaklar doydu. İşte bu kan emici padişahlar bizim kanı sülük gibi emiyorlar, kurt gibi vahşi bakanlar olmasa siz de ben de bu halde olmazdık diye söyledi o, diğerlerinin giysilerine bakarak. Fabrikada çalışıyordum, açlığa dayanarak şimdi oradan da kovdular. Şimdi ben işsiz, yurtsuz, giysisiz, dövsem demir yapacak el gücüm var diye mavi gökyüzüne yumruklarını salladı diye der, cesur yiğit. Onun elleri çelik gibi sağlam, yumruklarını tek tek beş potlu girli kadardı. O, ellerini silkelediğinde bakan ve askerler: “İşte ırmak, işte ırmak” diye korkmaya başladılar.

Cesur yiğit sözünü uzattı:

- Kan içicilere: Padişahlara, zenginlere, bakanlara karşı mücadeleye, hadi benim ile toplanmaya /danışmaya diyerek büyük bir dağın yanına alıp gitti diğerlerini.

Atlarını büyük ağaçlara bağlayıp Kapkorsak’ın hizmetçileri batır yiğitin gittiği yere gittiler.

Dağın yamacına gelince cesur yiğit yere oturdu ve söze başladı.

- Bakınız hele yiğitler dağa! diye söyledi. O ne kadar dik ve büyük o ne kadar yüksek... Zafere olan inancımız da bu dağ gibi o kadar yüksek, o kadar büyük, huzur verici, yüreğe güç verici, o zafer ümidi. Bu zaferi için hepimizi de birleştirmeye, bizi boğucu yırtıcılar ile güçlenip görüşmek gerek dedi de sözünü bitirip: nereye yiğitler dostlarla sigara içiyoruz diye diğerlerine tütün sordu. Bakanların ve askerlerin hepsi de ceplerine ellerini soktular. Bazısı altın kaplara sarılmış sigara, bazısı gümüş sigaraların parmakla tutulan yeri kalın sigara, bazısı ipek keselerden sünger gibi sarılmış sigarayı çıkarıp içtiler der cesur yiğide. O versen de almadı, hareketsizce kalıp, derinleşerek şüpheyile baktı. Kendi yoluna doğru ansızın dönüp gitmişti. Bakanların askerleri “hop” diye çekip aldılar onu.

III

Kasıp kavuran güneşin batısına doğru giden bakanlar ve askerler altından yapılmış yirmi tekerlekli atsız arabada taşlı yolda gürültü ederek, tozu toprağı kaldıracak, havayı kirleterek gelen zengini adamı durdurdular. Onların yırtık kıyafetlerini görüp bunlar eşkiyadır diye düşünüp kendisinin yetmiş yedi kez ateş ettiği tüfeğini eline alıp, söze başladı, zengin:

- Ey eşkiyalar siz benden ne istiyorsunuz? Altın isterseniz istediğiniz kadar veririm, gümüş dersiniz ölmeden önce getiririm deyince söz başladı ve bakan:
- Bize altın gerekmiyor o bizde çok. Gümüş de hacet değil o da yetersiz. Sadece bana şunu söyle: Kankoyar ile Kapkorsak padişahlarından hiç zarar gördün mü? diye sordu.
- Nasıl bir zarar görürüm? Kapkorsak padişahının babası fabrikaya girmeye yer açtı. Zenginliğin üstüne zenginleşti. Benim kesemi çoğalttı. Benim teşekkürümü ulaştırınız o Kapkorsak padişaha diye sözünü bitirdi zengin. Kendisi yirmi tekerlekli arabaya yan yatıp, bakanlar ve askerler korkup gözlerini oynatıp altın bardaklara kıpkırmızı içecekler koyuverdi onlara. Ayıla bayıla içtiler, kendi kimliklerini bildirdiler ve ileriye koştular.

Gece gittiler, gündüz gittiler, ay gittiler yıl gittiler, iğne boyu yol gittiler.

IV

Mavi denizin arkasına gidenler iki kişiye rastladı. Bunlardan biri ağ ile kelebek tutan zengin bir oğlan diğeri ise saban ardından bel büken dedeydi.

Kelebek tutarak gelen çocuk böyle bir cevap verdi bakanlara:

- Padişahımız bizim yerimizi, suyumuzu ve ormanlarımızı çoğalttı, ömrü de uzun olsun onun diye söyledi kendine bakan hizmetçi kadının yanına gitti.

Bakanlar ve askerler: “Bize gerekli kişi değil bu!” diye çok uzatmadan, toz kaldırmadan yavaşça binip ileri doğru yol tuttular.

Biraz gidince uzun uzun gölge gibi eğri bir silüeti hızlıca gördüler onlar. Varıp gelseler: ak sakalı dizine ulaşan, saçları gümüşle kaplanmış, sırtı kıvrılmış, elleri bükülmüş bir dede karşısına çıktı.

- Kendi işleri kendinin olmayınca rahatça ekmek ile suya doymayınca hayat bu mu şimdi! Bize denilen kuşkirazı gibi kara toprakları yerleri güzel koku saçarak çiçeklenen çayırları, karanlık ormanları Kapkorsak padişah kendi adamlarına paylaştırdı. Sofra örtüsü bu değerli yerimde, dürtsem yıkılacak atım ile içimde yanan acıyla bizi ezenlere belalar yağıdıyorum. Yer altında kömür çıkaranlar, dağları delip demir bulanlar, büyük yurtlara yerleşenler hepsi beraber örgütlenip Kapkorsak padişaha karşı mücadeleye toplanıyorlar, diye duyduk bunlara katılmaya söz verdik, diye söyledi ve bitirmede dedenin ayaklarını ve ellerini bağlayıp yanlarına alıp gittiler onu Kapkorsak padişahının hizmetçileri.

V

Tan ağardığında yedi yolun kavşağında fakir bir ailenin yedinci oğlu olan hünerli yiğide rastladılar bakanlar ve askerler.

Hünerli yiğit sabahın güzelliğine, bülbüllerin ötmelerine bakmadan, çayırlarda kırlarda bel büküp (çalışıp), ter dökerek çalışanlar dinlesinler diye türkü söylerdi. Onun türküsünün sondaki kısmını duydular ve bu kötüler:

Al nurlar saçıp,

Tan doğar

Akrabalar (dostlar) siz de görüyorsunuz,

Fırtına kopar, hemen güçlü bir rüzgar

Hakkınızı biliniz.

Uzun yeleli, bardak toynaklı hızlı koşan atı(küheylanı) durdurdu bakan:

- Sen nasıl bir yiğitsin tan ağarmadan önce ne yapıyorsun öyle türkü söyleyerek? diye sordu hünerli yiğide.
- Göz bebeğim, benim babam doktordu, o kendi ömrünce türlü türlü tedaviler yaptı, çok kişiyi ölümden kurtardı. Ancak dünyada savaş denilen maraza karşı bir türlü tedavi bulunamadı. Kendi bahtsızlığıyla da burada helak oldu. Sevgili annem açlıktan öldü. Şimdi ben de yedi yad eline kalıp bağırınca bu büyük köprüden bu büyük köprüden ırmağa atlayayım diye gittiğinde bir şey düşündüm diye söyledi hünerli yiğit.

Bakan ve askerler de aynı anda:

- Ne düşünüyorsun? diye sordular.

Onların sorularını beklemeden, mermi üzerine mermi yağdırır gibi söz üzerine söz söyledi hünerli yiğit.

- Kankoyar padişah ölecek deyince sevinmiştik. Onun yerine büyük oğlu Kapkorsak padişah oldu. Padişahın yerine padişah geçti ya diye söyledi hünerli yiğit.

Onun yeleli küheylanı kadife gibi çayırılığa gönderip, dilenci şeklinde giydiği giysilerini düzeltip dinlediler onu bakan ve askerler.

- Benim bu halde kalmamda padişahlar, zenginler, bakanlar suçludur. Böyle bir ölüme onlarla görüşmenin gerekli olduğunu düşündüm diye söyledi o. İşte o son sözler bakanların sabrının hepsini tüketti. O şimdi “ne bakıyorsunuz?” diye azarlamaya başladı hünerli yiğidi.

VI

Kızaran güneşin batısına doğru gidenler de çok uzun yol gittiler, nice nice deniz gibi büyük gölleri, ulu çölleri geçtiler ve bembeyaz karla kaplanmış yere gelince karşılaştılar bir yolcuyla. “Gerekli kişiyi bulduk!” diye sevinip, kendilerinin maharetliyle övünüp bu yolcuyu durdurdular ve ona sordular:

- Ey yolcu nereden geliyorsun? Kapkorsak padişahının babasından ya da kendinden şikayet etmiyor musun? diye söylediler.

Ardınca kızağa eğri yatmış, tilki kılığına girmiş bir yolcu ak kağıt gibi ağarıp gitti. “Bunlar eşkiyalardır, ne kadar malum ne kadar zenginliğim ziyan olur” diye düşünmeye başladı, yolcu:

- Biz din adamlarının olduğu yerdeki adi (basit) işler de ilgilenmiyor diye koyvermişti yolcu. “Orasını iyi biliyoruz” deyince ah büyük adamlar Kapkorsak padişahına nasıl şekilde laf ederim, nasıl onu geri çekerim! Padişahların hepsi de dinin büyük dayanağı onlar, Kankoyar padişah din için unutulmayacak hizmetler yaptı, çokça kiliseler, camiler yaptırdı. Böyle olunca onu size nasıl kötüleyebilirim? (kötüleyeyim). Kapkorsak padişahın da babasının yolundan gitmesini diliyoruz” diye söyleyip sözünü bitirdi.

Kendisi: “Böyle yapmasınlar, beni zorda bırakıp gitmesinler!” bakan ve askerlerin ellerine sadaka olarak gelen altın paralar çoğaldı. “Paran olursa çeşitli zorluklardan kurtulunur” diye düşünüp kendi yolunu çabucak çizdi. Bakan ve askerleri teşekkür edip başlarını eğerek “bize gerekli kişi değil bu” deyip esen yel gibi atlarını hızlıca ileriye koşturdular.

Gece gittiler, gündüz gittiler, ay gittiler yıl gittiler, iğne boyu yer gittiler.

VII

Fakirliğe bulanmış, göz yaşlarıyla ıslanmış feryat ile dolmuş ülke ağlıyor. Göz yaşları akarsu gibi olmuş. Kapkorsak’ın hizmetçileri onu görmezlikten gelmiş. Feryatlar yüreklerden kaygı olarak büyür, onlar görmemiş olurlar, diller duraksızca hasret sözlerini söyler onlar ise duymamış gibi davranırlar. Mavi gökte parlayan yıldızlar da bu yere derin kaygılar ile bakarlar, acırlar, havada yükselen kara bulutlar yağmadan dağılırlar. Rüzgar da hafif esmez, fırtına olup kendini kaybeder. Yağmur da yağmaya başlasa her yeri su ile kaplar.

Rüzgarı güneşin batısından batır yığdı, mavi deniz arkasından kambur dedeyi, kızaran güneşin doğusundan hünerli yığdı getirdiler bu düşmanlar Kapkorsak padişaha.

Eşeğin anırması gibi kötü bir sesle, içinde yanan acıyla gözünden duman çıkartıp, ağzından tükürük (köpük) çıkarmaya başladı söz Kapkorsak duymaz göz:

- Kuş uçup geçmemiş, insan ayağı değmemiş yerlerden yedi deniz geçip, kıyıları aşip benim köyüme Kapkorsak padişahın yerine gelen ustalar ustası Bikzirek'in benim sözüme sözüm var azıcık diye söyledi Kapkorsak padişah.

Bu sözleri söyleyip direk boyu kadar Kapkorsak padişah tahtaya atlamış, tahta eğildi, diğerine atlamıştı, kendi ayağına çarpıp düştü. Bundan dolayı ağzı kapandı.

Koşup geldiler, izleyenler engel oldular, ellerinden alıp koydular Kapkorsak padişahın altın tahtını.

Çok rüzgar esince gökteki kara bulutlar geçince, aygır gibi çirkin göz kapağını açıp, kepçe gibi büyük gözlerinden duman çıkartıp, pancar gibi kırmızı burnundan soluyup, kalbur gibi koca ağzıyla güz rüzgarı gibi uğuldayıp:

- Başardınız mı bana özgü tacı yapmayı? diye sordu Kapkorsak padişah.

Bikzirek sakalı seyrek:

- İkinci fermanınız geçti mi geçti, suçlu kişiler getirildi. Beklerler boşuna nasıl ceza veriyorsunuz? diye sözünü diğerine döndürüp, tac hakkında konuşmadan pencereye doğru parmağıyla gösterdi.

Pek çok halk toplanmış meydana cesur yiğit ve onun arkadaşları getirilmişlerdi. Altın tahtı da alıp götürdüler Kapkorsak padişahını cezalıların yanına.

Şehrin ortasındaki büyük meydana hışırdayan bir ağaç dalını götürmeye başladılar. Kapkorsak padişahın çayırılarındaki zor filizlenen bütün dalların hepsi kesilmişti.

Kapkorsak padişahın babası Kankoyar'ın bu dallardan hışırdayan kamçılar yapıp, kendine karşı gelenlere bununla çıplak halde dövüp, gönül eğlendirme adeti var

idi. Kapkorsak padişahının bu merhametsizliği de babasından kalmış bir adet diye düşündüler bazıları.

Meydanın bir kenarında katran gibi kara duman mavi gökyüzüne ulaşp, onun altında kırmızı dillerini uzatan alevler görünüyor. İnsanın kaldıramadığı büyük çivi bu alevlerin arasında kıpkırmızı yapana dek kızdırmaya başladılar, kötü insanlar.

Fırtınaya zengin güneşin batısında getirilen cesur yiğidin bu ısıtılan büyük çivi ile kalın direğe çvilediler. “İşte sana söylemeyeceğin sözleri söylemenin cezası!” diye söylediler merhametsiz insanlar.

Kızaran güneşin doğusundan getirilen hünerli yiğidin kuşkirazı gibi kara gözlerine kıldan ince yapılan iğneleri batırdılar. “İşte senin görmemen gereken şeyleri görmenin cezası!” diye güldüler ceza verenler.

Masmavi denizin ardından getirilen kambur dedenin kulak kepçelerini kesip attılar. “İşte senin duymaman gereken sözleri duymanın cezası!” diye söylediler kötü insanlar.

Bu gibi bir acılı zamanda batır yiğit kendi oyunun kurallarını oynamayı istedi. Hünerli yiğit türkü söylemek istedi. Kambur dede kaygılanıp çok üzülerek bakıp başını salladı.

Gülerek bakan güneş yüzünü buruşturdu. Hafif esen rüzgardan fırtına koptu. Gökyüzünden bulutlar uzaklaştı. Yağmur gitti ve yanan ateşi de söndürüp geçti.

- Onlara bu ceza az bile! diye Kapkorsak bu üç bahtsız dar ağacına asılmasını istedi.

Kendi altın tahtına oturup bu üç çaresizin dar ağacına asılırken debelene debelene can vermelerine sevinip, merhametsizce baktı. Üçünün de sıcak bedenlerinin kanlarını bardaklara doldurup içti.

Cesur yiğidin arkadaşları meydanın en arka tarafına toplanmışlar. Onlar cesur yiğidin başlattığı işi devam etmeye ant edip, içleri yanarak mahsumlar için sızlansalar da baş kaldıramadılar. Kınından çekilmiş kılıçlarını enselerine koyan askerleri Kapkorsak padişahı korudular.

Kankoyar padişahı cezalandırıp öldürdüğü kişilerin kemiklerini toplayıp, bu üç bahtsızın da burada kalması için ahır yaptırdı Kapkorsak padişah.

Altın ile bağlayıp insan kemiklerini birleştirip sırma ipekler, akik taşı ve pırlantalar ile süsleyip taç yaptı Bikzirek, Kapkorsak padişaha.

Kuş uçmayan pembe güneşin batısından, insan ayağı basmamış elmas güneşin doğusundan, gökten açık mavimsi bir denizin ardından esen rüzgarlar, bu sarayın temelindeki kemiklerin kederini dağıttılar şehre.

Yerin titremesi, göğün gürlemesi, denizin taşması gibi güçlü bir sel olup, bu şehrin cesur yiğitleri, yoksulları, emekçileri, hünerli yiğitleri, çalışkan kızları ayağa kalktı Kapkorsak padişaha karşı. Onların hepsini bir araya toplayıp, anlamadıklarını anlatıp, görmediklerini gösterip yanında götürdü onları, akıllıların en akıllısı. Bir elinde şehitlerin kanına boyanmış kırmızı bayrak. Orada ateşli sözler ile: “Ülkenin fakirleri, yersizleri, susuzları, hukuksuzları, ezilenleri, azap çekenleri Kapkorsaklara karşı ateş et, ateş et!” diye yazılmış. Diğer eline çelik tüfeği almış. Ezilen şehrin her köşesinden ayaklanıp, sert taşkın gibi öne atılıp yetiştiler onlar Kapkorsak padişahın sarayına.

- Siz misiniz bizim kardeşlerimizin kalbini kemiren?
- Siz misiniz bizim kardeşlerimizin kanını altın bardaklara katıp içen?
- Siz misiniz bizim akrabalarımızın kemiklerinden kendinize saraylar yapan? diye Kapkorsak padişahın ve bakanlarının boğazlarına yapıştılar.

Kapkorsak padişahın bakanları, bekçileri, askerleri duraksaya duraksaya halini toplayıp savaşçı bakmışlardı, bulamadan bir tarafa kaçıp dağıldılar.

Kapkorsak padişahı yok edip, onun bütün bakanlarını kovup yeni devlet kurmaya başlamıştı yeni amirler.

Fakat yirmi tekerlikli otomobilde giden zengin, kuşkirazı gibi kara topraklı yerleri istila eden, din esaretlerinden bir kısım kuzgun hepsini biraraya toplanıp yine engel olacaklardı bu yeni sahiplere.

Büyük mücadelede kurban olacakların kanlarıyla boyanmış bayrağı dalgalandırıp diğer zaferlere teşvik etti yeni sahiplerin zeki önderi. Bir kez kımıldadılar

ve esirler dağıldı. Güç toplayıp ikinci defa kımıldadılar ve düşmanlar geri çekildiler. Yirmi tekerlekli arabasında giden, tek başına yedi yüz yetmiş disetine yerin sahibi, din bogavı pay (hisse) verene beşe aldığını on beşe satanın hepsini mavimsi (turkuaz) denize batırıncaya kadar kovdular yeni sahipler.

Bikzirek sakalı seyreği sağ bıraktılar:

- Taçların yerine bize temiz büyük arabalar yaparsın! diye görev verdiler ona.

Sakinleşti, rahat bir nefes aldı bu ülke (il). Bu yerde şimdi işçi kanını emen sülükler de saban arkasından emekçileri ezenlerin hiçbirisi de kalmadı.

Şimdi fabrikaları cesur yiğidin çocuklarına verilmiş, onlar sevinip, rahatlayıp kendileri için kendileri çalışıyorlar. Kara topraklı yerlerde çiçekler açıp, hoş koku yayan çayırları emekçi dedenin oğullarına vermişler, onlar sevine sevine o yerlerde ekin ekmişler. Hünerli yiğidin çocukları da bu yeri seviyorlar, onlara kendilerinin akıl güçlerini kıskanmadan verdiler.

Hiçbir padişah da yok onların ülkesinde. Onlar kendi ülkelerine kendileri baş bulup yaşarlar. Yaşayan kadar yaşayası geliyor, her akşamın sabahı, her sabahın şafağını gören kadar göresi gelir onların ülkesinde. Çiçekle bezenmiş şehir, dünyada en bahtlı en güzel yer onların ülkesi.

AYRILANI AYI YER, BÖLÜNENİ KURT YER

Gözün göremeyeceği uçsuz bucaksız büyük bir çayırdaki gürleşerek otlar büyürler. Tırpan ile araç olup yetişmişler. Çeşitli renklerde güzel çiçekler orada hoş kokular saçmışlar. Kurt kuşlar kendilerinin güzel ötüşleriyle çayırları yankılatıyor.

İşte böyle güzel bir çayırdaki at sürüsü gidiyormuş. Boyunduruk boyunlu bardak toynaklı küheylanlar çayır otunu yemişler. Doyasıya kadar çok soğuk çeşme suyunu içmişler.

Bu atların çobanı yokmuş. Hepsinden yalnızca kendi aralarından biri en güzeli, en hızlısı, en hünerlisi olan Ciren Kaşka sürü gücünü geçiyormuş. O, boynundaki çanı şingirdatıp başkalarını kendi yanına takar, hepsini bir araya toplayıp yürürmüş.

Ciren Kaşka bir gün çok yorulmuş, onun geceki uykusu kalmış. O, yatıp biraz halini toplamayı, uykusunu almayı düşünmüş. Arkadaşlarının hepsini bir araya toplamış ve demiş:

- Ayrılırsanız aya ulaşamazsınız, bölünürseniz bugün bitersiniz, birlikte yürürseniz rahat gün geçirirsiniz, demiş.

Atlar, başta hep birlikte yürümüşler. Rahat gün görmüşler. Akşama doğru birincisi çok halsizleşmiş, sürüden ayrılıp gitmiş. Onlar, Ciren Kaşkan'ın sözlerini unutmuşlar. Onun faydalı öğütlerini tutmamışlar.

Ayrılıp gidenler, büyük bir kötü aya rastlamışlar, korkularından akılları başlarından gideyazmış. Keyifsizlenmişler, hemen geri dönmek için yolunu değiştirmişler. Ancak ayı onların ardında kalmamış. Ah, bir kovalamış, ah bir kovalamış hiç yakalayamamış. Ah yürümüşler, yürümüşler atlar yollarında dağ çıkmış, yürüyüp yukarı doğru çıkmışlar, karşılarına orman çıkmış, geçmişler çukurdan zıplayarak geçmeyi düşünmüşler ve becerememişler. Derin bir çukurun içine düşmüşler. Ayaklarını kırmışlar.

Yine üçü sürüden ayrılıp gitmiş. Çok geçmeden onlar da Ciren Kaşkan'ın doğru sözlerini akıllarına getirmişler, kendilerinin bölünmelerine çok üzölmüşler ancak şimdi geç olmuş. Karşılarına dişlerini çıkartıp, gözlerini ağartarak boz bir kurt çıkmış. Onlar da bu kötü düşmanı görünce ne yapacaklarını bilememişler, telaşlanıp bir tarafa dağılmışlar. Kurt burada bir atın boğazına yapışıp boğmuş ve yıkıp bırakmış, ağzını yalaya yalaya gitmiş. Kalanlar ise yürümüşler, yürümüşler. Gide gide sürüyü geride bırakmışlar. Ciren Kaşka'nın boynundaki çanın güzel sesini duymuşlar ve dosdoğru oraya doğru gitmişler.

Hepsi de Ciren Kaşka'ya başlarından geçen olayları anlatmışlar, onun doğru sözünü tutmamalarına çok üzölmüşler. Ama Ciren Kaşka başını sallamış, çanını güçlüce şingirdatmış ve sürü bir araya toplanmış, tekrar şingirdatmış konuşmaya başlamış:

- Gördünüz mü sözümün doğruluğunu: ayrılanlar ayıdan ürküp helak oldular, bölünenler kurda rastlamışlar demiş ve çanını üçüncü kez şingirdatmış ve bütün küheylanları çayıra dağıtmış.

NİÇKEBİL

I

Karşınızda beni görüyor musunuz, neymiş o biliyor musunuz?

Dama küpü gibi dizilmiş evler. O evlerde yaşıyorlar anılar.

Anılar mı? Hangi anılar?

Tatlı tatlı bal toplarlar, muma benzer bal mumu koyarlar. Çok uzak yerlere uçup giderler. İğnelerini batırsalar perişan ederler.

Onlar evlerini haşhaş çiçeği gibi kırmızıya, ot gibi yeşile, kum gibi sarıya, gök gibi maviye türlü türlü güzel renklere boyamışlar.

İşte diğer tarafta kaygıdan kararıp, çaresizce bir uzun boylu birisi (direk, sütun) duruyor. Eski zamanlarda arı kovanı anıların yuvalarımış. Ama şimdi ise o hatıra olarak kalmış.

Bilmeyenler bilsinler, karşılaştırsınlar, görsünler, rahatça yürüsünler bizim çiftlik kovanlarında.

İşte masmavi gökten güle güle altın güneş tepeye çıkar. Onun saçtığı ışıkları, bakır okları kovanların kenarlarına değer ve:

- Durun durun işe başlayınız, derler.

Başlangıçta az uz bal anıları tek tek yuvalarından çıkarlar. Güneş tepeye çıkınca, hava ısınınca, sürüyle birleşip, kolları sıvayıp, yardımlaşarak işi çabucak bitirirler.

Vız vız.....Uzaklara uzaklara, bahçelere, kırlara, ormanlara, çayırlara....

II

İşte bu mavi yuvanın sahipleri pek çok. Elindeki parmakları bin defa saysan ya da gökteki yıldızların sayısını hesaplarsan belki onların tarafına geçersin.

Gün boyunca durmadan, yorulmadan, kızarıp gider güneş. Herhangi sağlam olan kişileri; böceği, av hayvanı, malı maşatı, insanları işe çağırır... Onun çağırma sesine mavi evin sahipleri de kulak verirler.

Hepsinden de önde durup “sona kalırım muhtemelen” diye var gücüyle gidip işte bu mavi evin kapısından, sevdiği evin içinden Neçkabil dışarıya çıktı.

Almayınca yükselikliği gidince de mavi evin nerede olduğunu tahmin etti Niçkebil: “Düşmanlar gelip evi değiştirmesinler, Niçkebile satmasınlar”. Böylece o evin rengine ayrıntılı bir şekilde baktı. Evin rengi gök gibi mavi. “Teşekkürler evim, güzel çiçeğim, dedi Niçkabil, evin üstünde bir iki defa döndü ve ok gibi dosdoğru uçup da gitti.

III

Uzak, çok uzağa uçtu Niçkebil.

Yetiştirdiği çavdarın başaklarını silkeleyip onu selamladı, çiçeklerle bürünmüş tarlayı kutlayarak karşıladı.

Niçkebil, küçücük uçak modeli gibi döne döne çiçeğin üzerine kondu... Etrafı çiçeklerle dolu: bembeyaz, sapsarı, masmavi, kıpkırmızılar. Hafif esen rüzgar ile sallanıyorlar, can atıyorlar.

Bir çiçekten diğerine, o çiçekten başka bir çiçeğe geçer Neçkabil.

Bir çiçekten diğerine kona kona çiçek tozuna boyanır. O tozu bir çiçekten alıp diğerine taşır. Böyle yaparak mahsülü artırmaya yardımcı olur.

IV

Çiçekten çiçeğe geçince onların tatlı sularını içince Niçkebil bir sivrisinek uçar.

Yanına gelmese: Eh kılı! diye Niçkabile söyler.

- Benim adım Niçkebil bir isteğin olursa yanıma gel, der Niçkebil.

Sivrisinek, yanına gelir ve Niçkebil'in ne yaptığını sorar, ona kendisi hakkında da anlatılır:

“Benim atalarım bu şehre açlık yılında İran yakınlarından uçup gelmişler. Görüyorsun burada hayat müşterek diye bilirler. Ancak insanlar onları zehirlemişler, hendekler kazıp gömmüşler. Kuşkirazı gibi sığırcıklara kadar bizi ard arda yerler.”

Niçkabil buna karşı cevap verir. Cevabı dinleyen sivrisineğin gözlerinden yaş akar.

Kendilerine yarar sağlarsan insanları zehirleyip de öldürmezler, gömüp de bitirmezler. Sıcacık bir ev yapıp çoğalırlar, lezzetli bir bal (meyve suyu, şerbet) içirip büyütürler. Ekinlere başlarını koyup yürüyünce neden öldürmesinler diyerek Niçkebil sözünü bitirir. Tam bu vakitte havada sığırcıkların geçtiği görünür. İçlerinden birisi çok dinç kapkara göğüslü diğeri sivrisineği yakalar ve yutar.

Sivrisinek hakkında söz de bununla biter.

Ama bizim Niçkabil ileri doğru uçup gider.

V

Çiçekten çiçeğe konduğunda, ballı sular içtiğinde. Niçkebil’e yine biri konuşur, kendi yanına çağırır:

- Yavru arı benim yanıma gel, diye söyler.

Niçkebil ilgilenmez onun yanına gitmez.

- Benim adım Niçkebil, olursa sözün kendin gel der.

Bu da insanlardan hayvanlardan şikayet eder: “Hangi eliyle öldürür, hangi kuyruğu ile vurur, diye der. Güneşin ışıklarından korkarım bu yüzden yaprak altında saklanırım ava da gündüz nadiren çıkarım.

Niçkabil sivrisineğe verdiği görevi ve ona söylediği doğru cevabı buna da söyler:

- Kan içiyoruz diye insanı rahatsız edersiniz, sıtma hastalığını dağıtıp gidersiniz!

Akşamdan beri aç kalan uzunburun (sivrisinek) Niçkebil’in söylediği sözlerini dinlemiyor, çöp ayrıştırıcıya doğru: “Enişte enişte gönlüm senden bezmiyor!” diye

vızıl vızıl kan içmeye uçar. Çöp ayırıcı da onun konup gelmesini bekler ve sivrisineği burada yok eder.

Onun hakkında da söz bununla biter.

Ama bizim Niçkebil başka çiçeğe gider.

VI

Çiçekten çiçeğe uçtuğunda haşhaş çiçeğinden bal emdiğinde halkın sesiyle yine biri konuşur:

- Bal arısı, bal arısı! der.
- Benim adım Niçkebil, söyleyecek bir şeyin olursa buraya gel!

Otların arasından vızıldama sesi duyulur, iki kanatlı, altı ayaklı, yeşil başlı, mavi (mavimsi boz) kaşlı atsineği gelir. Atsineği, Niçkebil'in yanına gelir. Sonra kendi aralarında hal hatır sormaya başladılar.

Atlısinek, Neçkabil'in yanına çiçek koltuğuna oturur ve yılların zorluğundan şikayet etmeye başlar:

- Ot biçme zamanı biz yoruluruz aslında ondan sonra kendimiz de ölürüz. Bu vakitte bizim için çok yiyecek olur. Atlar, taylar, insanlar ile bütün çayır dolar. Kendine takılan makine, tırpanı ile bir iki günde bütün çayırı biçip de gider. O makine hemen ses çıkarır ve etrafı çok duman kaplar. Bu makinenin arkasına da konarsın, kendince tatlı yapıp ısırmış olursun hiç de fayda sağlamaz.

Niçkebil ağzını açarak gelir ve birbiri ardına dizerek söyleyip gider.

- Bu çayırlar asilzadenin çayırı idi. Şimdi ona çiftlik çayırı derler. Duman çıkaran makineyi traktör diye adlandırırlar. Ona kireç sürerler ama arkasına biçme makinesini takarlar.

Niçkebil ona kendince anlatmış olur, yanına gelip konuşur ama o ter kokusunu sezer, Niçkebil'in keyfini bozar.

Niçkebil arkasına dönüp baksa düz yoldan atını kovalayarak yolcu gider.

Niçkebil onun boyunduruğına bakar diğeri hayırsız atsineğı bu boyunduruğı konar, oradan atın bacağına konar ve onu kuyruğıyla yere vurup düşürür.

Atsineğinin hakkında da söz bununla biter.

Ama bizim Niçkebil'in sağlığı uçup gider.

VII

Kendi işine dalınca çok güzel bir çiçek gördüğünde Niçkabil'e yine biri konuşur:

- “Ey bal arısı Niçkabil, benim yanıma uçup gel” der. Niçkebil'i kendi yanına çağırır.

Niçkebil dönüp baksa ne görsün önünde uzun belli bir kız böceğı. Dört kanatlı, kalın ayaklı, yeşil boncuk gibi başlı. Kendisi pır pır edip uçar, çiçeklere konar o da zavallım, çiçek balını ağzına almış olur.

- Ömrümde ben iğne değil çalı bile çalmam, neden bana hırsız derler? diye şikayet etmeye başlar...

Güneş şimdi batmış. Niçkebil'in karnı da içi de doymuş, evine dönmesi gerek. Bu yüzden o kız böceğinin şikayetini dinlemez:

- Sağ olun der ve gider.

Kız böceğı hakkında söylenecek söz de bununla biter.

VIII

Uça uça çok uzağı gitmiş, on kilometre uzaklıktaki ormanın arkasına gitmiş. Evine dönmeye çalışınca Niçkabili çok sert esen rüzgara karşı da korur. Yetişmese, güneyden gök gürleyip bulut da hareketlenecek (yağmur yağacak). Rüzgar da daha güçlü eser, uçan serçeleri de küçücük kuşları da yanına alıp gider. Rüzgar ya ne ister, Niçkabili de alıp acaba nereye gitmek ister. Niçkebil baş kaldırır, rüzgar ile tartışır.

Bahtsız Niçkebil çok yorulur, yanına gelmezse dönüp gelirim deyince yağmur altında kalır.

- Şimdi ne yapacaksın?

Niçkebil telaşlanmadan o burada iyi bir yol bulur, dulavrat otunun yaprağı altına girer böyle yaparak yağmurdan korunur.

Uğuldayarak esen rüzgar bulutlarını kovar... Daha sonra yağmur da diner (kesilir) ve parlayarak güneş çıkar. Ondan Niçkebil de dönmeye gider.

IX

Alıp döndüğü balın, yediği yiyeceğin peteklerinin içine gireyim dese ne görsün Niçkebil: durmadan çalışan maske takmış dede ve bu gibi maskeli bir oğlan Niçkebillerin evinde duman tütürürler ama kovandaki arılar, dumandan korkup dışarı çıkarlar. Direniciler ve kasada kalanları yumuşak fırçayla çıkarırlar. Bal dolu kasayı bal emicilere verirler.

İşte o zaman beyaz tenekeden yapılmış bal çekme makinesi döner. Gözeneklerdeki sıvı balı çekmeye çalışmasına karşı duramayınca makinenin duvarına sıçrar.

Ondan sonra tatlı bal tahta kovaya su gibi akıtılarak katılır. Etrafa bal dumanı yayılır ve sadece hassas bal arısı değil bu dumanı biz de hissederiz.

Ama sonra nedense bal arıları gelmezler. Kabı çevreleyerek vızıldayarak uçuşup rahatsız etmezler. Çünkü bundan başka çiçeklerde de bal çok, bütün bal arılar da tok. Ama bana sen ürün bitince bal dumana çıkarıp bakar, nasıl sabredersin çaresizce! Bal arıları kaba üşüşüp alırlar, bazıları bala batıp çıkamazlar da kalırlar. Yardım etmeye yaban arıları da gelip yetişirler kovanın içindeki bal anında biter.

Şu can sakın, korkulacak bir şey yok. Ağaç kovaya bal akar, peteğin gözenekleri boşalır.

X

Ama ondan sonra yine aynı iş başlar. Sürü yardımcılarının hepsi de peteğe bırakılır. Peteğin gözeneklerini onarmaya, genç çocukları terbiyeleyip gözetlemeye, gözenekte kıvrılıp yatan bal arılarının vızıldamasına, evin içini temiz tutmaya...

Bal mumu gibi sarı, uzun gövdeli, kısa kanatlı bütün yuvada tek oymuş, anne arı petek gözeneğine kadar yumurta koyup gider.

İri sarı arılar semirip işçi kurtların taşıdığı bala gerilip uzanırlar.

Bütün iş işçi arıların sırtında: onlar bal toplarlar, bal mumu yaparlar, çocuk terbiyelerler, ev için de çalışırlar. Kendileri çok güçlüdürler, düşmana karşı da dururlar.

Bizim Niçkabil de işçi arı onun da arkasında mavi bir ev.

XI

Günlerden bir gün şişmanlayıp, hastalanıp Niçkabil işten dönse şaşakalır. Masmavi evlerinin kapısından bal arıları duraksızca fırlayıp çıkarlar, sürüyle uçarlar, sarı arılar vızıldarlar.

Uçarlar da uçarlar arılar, yuvalarına geri dönmezler, güneşi küçücük bulut gibi kaplarlar.

- Ne olmuş?
- Kim diyor?
- Neden böyle bal arıları uçuşuyorlar?

Bal emen dedeyle şu çocuk sevinerek giderler.

- Kovanı ayır, derler.

Elma ağacının dalına ilk olarak anne arı konar. Bu yere işçi arılar konar, hepsi de birlikte toplanırlar, çok olurlar. Yün yumağı gibi olup, arı oğul arısı elma ağacının dalını sarar.

Bu dedeyle yaramaz çocuk oğul arısının şehri sarıp mahvetmesini beklerler, ağaç kabuğundan yapılmış bir sepet alıp gelirler. Heybetlenip ona limon yağı sürerler. Dede de tahta kaşık ile düzeltip arılar ile tanışmış olan Niçkabili de sepetin içine koyar.

Sepetin içinde vızıldamaya başlayınca yarısından kalan yer sepete birikince bal arıları sepete girmeye başlarlar.

Bal arıları girince dede sepetin ağzını bağlar. “Oğlum, sepeti serin bir yere koy” diye onu çocuğa der. Kendisi yeni aile için yeni arı yapmaya girişir.

XII

İş böyle olmuş da olurdu. Ama dedeyle bu yaramaz çocuk beklemediler hileli yolu seçtiler. (Ben size böyle yapıp geçtim sizi de azcık aldatıp gittim.) Mavi evin yerine bunun gibi evi getirip koydular ama diğerini gözden kaybettiler. Kovanların diğer başına alıp gittiler ve kendileri sessizce dönüp gittiler.

Hiçbir şey olmamış gibi işçi arılar bal içmeye acele edip uçtular fakat şimdi yuvaya dönmediler, korksalar da yeni koyulan eve girip doluştular. Dört ev zayıfça kaldı, yeni ev büyümeye başladı. Yetim idiler, onu çağırdılar ve parlatmaya başladılar.

XIII

Ama yeni evde hala yoksulluk.

Kasanın hala derin gözenekli petekleri yok. Yeni yuvada şimdi bir damla bal da yok. Sahte petekler bal koymaya uygun yapıp, çekip emerek yapılmak isteniyor.

Hiçbir şeye bakmayan yeni sahipler kendinlerince asıl çalışan olurlar: bal taşırlar, petek yaparlar.

Büyük dertle çalışınca gücünü esirgemedi yeni yuva da ayakta durur.

Ancak...

Kışlık bal hazırlandı, şimdi baştan kaygı gitti deyince bu dede, diğer yaramaz çocuk gelip ballı petekleri kestiler ve alıp gittiler. Süzülen balı insanlara ve çiftçilere verdiler.

XIV

İşte arılar için gönülsüz göz de yetti. Kırılarda çayırlarda çiçekler çoktan bitti. Soğuk rüzgarlar esmeye başladı. Niçkebil de şimdi bal alıp dönmedi.

Günlerin de güzelliği gitti, kışa hazırlanma vakti geldi.

Sarı arılar bal hazırlamıyorlar, çok yavaşlar, yavrulayamıyorlar da fakat şimdi kış için olan yemeği yiyip gittiler. Ailedeki bu kadar sarı arıları kışlatsan yemek çok gider, işlerinin yemekleri kendilerine yeter buna göre sarı arıları bugünden itibaren ölüm bekler.

Sarı arılara yasak yemeklere karşı savaş başlatılır. Niçkebil şişman bir sarı arının sırtına biner. Savaşa savaşa uçup giderken yasak yemeğin bir kısmını kesip bırakır.

XV

Niçkebil, bugün kapının yanında elinde hiç silah yok fakat kendisini korur. Yaz günü bir arı da korumadı kapıyı yuva içine girecek delik olunca nasıl korumak gerek? Hanginiz akıllı? Söyleyin şimdi hemen.

- İşte görüyor musunuz kara, şişman bir işçi arı yuvanın etrafında döner: yuvaya girme planı ile bir yere saklanmış bal kesmek için. Balı çalıp yemeyi de hızlıca kaçmayı....

Arıcı dede mavi yuvanın kapısını aralamış bununla Niçkebil'e çok fazla yardım etmiş. Saklamak için iş hafifletirmiş. Böylece o, nöbetinde sağlam durur, gelen hırsızların hepsi de girer.

XVI

Bir gün arıcı dedeyle bu çocuk kovanları kışa hazırlayıp giderlerdi.

Yeni aile yuvasının iç tarafının tamamını alıp gittiler. Sıcakça olması için aşağı katını da sıkmaya başladılar.

Böyle bozmaya Niçkabil'in arkadaşlarının çok kızası geldi. "Belki son balınızı da almaya gelirler" diye de yaramaz çocuğun önceki tarafa kendi iğnesini batırdı.

Çocuk aşağı yukarı hopladı, dayanamayınca düşman iğnesini gönderdi.

Ak sakallı dede ciddileşip:

- Söyledim elbette ben sana güz günü bal arıları sinirli olurlar dedim ama sen dinlemedin karıştın diye çocuğu dövdü.

Bal arılarının zehirli iğnesi çocuğun burnunda kalmıştı. İğnesi ile birlikte onun bağırsakları da çıktı. O ilk önce uçup gideni buldu ama uzun uçamadı, öldü.

XVII

Yapraklar dökülünce, kuşlar sıcak tarafa gidince, bal arılarının yuvalarını sıcak yere kıslamak için göçtüler.

Niçkebil'in masmavi yuvasından başka çok fazla yuvalar ile kıslamaya yerleştirildiler.

Masal da bununla bitti.

KİM GÜÇLÜ?

Kışın da yeşiliğini koruyan çam ağacının altında kabarık bir ev kalkar. Biliyor musunuz onun içinde birkaç yüz bin halk yaşar. Onlar evlerinin kapılarını gündüzleri açık tutarlar ama akşamları kapatırlar, hırsız girmesinden korkarlar, geceleyin de soğuğun girmesinden korkarlar. Gece boyu çer çöp sığağında ısınıp yatarlar, güneşin doğmasına doğru kapılarını tekrar tutup açarlar.

Bugün onlar yeni eve taşınma günü olduğundan sevinip bayram ederler. Akşamı geçirirler, eşi dostu ağırlarlar, tatlı tatlı yemekler yerler, baldan tatlı içecekler içerler, kalkıp dans ederler.

Büyük masanın etrafında misafirler dizilerek otururlar. Her bir misafire sevdikleri ikramlıklar hazırlanmış, masanın üstü renkli çiçekler ile süslenmiş.

Çekirge misafir çok keyiflenmiş, ona işte yerin burası demiş. İşte nasıl o uzun bıyıklarını kıvrır çok da uzatmaz usta türküsüyle ev sahipleri ve misafirlerin gönüllerini kazanır.

Solucan (oyulcan) da sadece oturmaz, usta dansçı gibi kıvrılır da kıvrılır, ev sahipleri ve misafirlerin hoşuna gitmeye başlar.

Sinek de kanatlarını kaldırır, kendince bu gönül eğlendirme gecesini kutlayıp el çırpır.

Ağaç iyesi yaprak kurdu kibirlenir çok uzatmaz ve gecedekilerin bakışını kendine doğru çevirir. Her biri kendi hünerlerin göstermeye başlamış o da

dayanamayıp tüylü gövdesi ile masaya çıkar. Ev sahipleri ve misafirlerin keyfi gelsin diyerek gece neşeli geçse sürekli zıplar da zıplar bazı misafirlerin içeceklerini de döker.

Kelebek bu geceye hiç çağırılmamış, yanan ateşin ışığını uzaktan görmüş de hemen uçup gelmiş. Arsız misafir kanatlarını çırpıp yel estirir meclistekilere serinlik olsun diye uğraşır.

Sizin tanıdığınız Niçkabil de bu gibi büyük geceden geri kalmamış, çalışkan bal arısı baş köşeye oturmuş ve başlığını eğrice takmış.

Örümcek de yavaş yavaş gelmiş: “Böyle neşeli bir gece bizden başkasıyla geçmesin hiç” demiş.

İşte ev sahiplerden birisi ayağa kaldırıldı ve geceyi açalım diye duyurdu:

- Değerli misafirler, dedi o. Siz, bugün karıncaların evinde bizim yeni eve taşınma hürmeti için geceye konuksunuz dedi. Biz, bu evi aylar boyunca inşa ettik ve dileğimize ulaştık. Ter dökmelerimiz boşa gitmedi, sonucu başarıyla sonuçlandı, diye söyleyip gitti o.

Bu sözler misafire çok tesir etti hatta solucanın yüreğine indi. O, şimdi dayanamadı ve ev sahiplerinin maharetini, becerikliliğini övdü. Diğerleri de ona katıldılar, ev sahiplerini kutlayıp “yaşasın” diye bağurdılar, el çırpıldılar, alkışladılar.

Gecenin bu kısmını bununla bitirdiler, çer çöplerden, yapraklardan otlardan, çubuklardan dallardan yapılmış eve bakmaya başladılar. Kıvrımlı yolları geçtiler ve katlı basamakları geçerek aşağı kata indiler.

İnip de ne görsünler, bu katta karıncalar, neredeyse hiç görmüyorlar, burada sadece yavaş yavaş gitmeyi isterler. Bunu gören misafirlerin hepsi de şaşırdılar ve aynı zamanda sordular:

- Bunlar kimler ya? Neden burada dolaşıyorlar?

Ev sahiplerinden birisi misafirlere işi anlattı. Ama cevap verecek bal arısı Niçkebil’e sordu:

- Niçkebil, siz tatlı bal yediniz mi? dedi o.

Bal arısı başını eğdi de işte böyle dedi:

- Galiba balınız tatlı oldu, şimdi misafir olup bize geliniz.
- İşte bunu isterler, bize o balı verirler. Biz onları sağmılık inek yapıp tutarız, soğuk günler onları yuvalarımızda ısıtırız. Güneşli günlerde dışarı çıkarıp gezdiririz, akşamleyin geri evimize koyarız. Onlar, çiçek balını çok sevip emerler, etkilemeye başlarsan içlerindeki o balı bize verirler der karıncaya.

Misafirler başlarını sallayıp şaşırdılar. Konuşma bitince kalktılar, kıvrımlı yollar ile ileri doğru gittiler.

Üçüncü katta şimdi onlar bembeyaz yumurtaları gördüler, ne olduğunu bildiklerinden sormadılar, öne doğru yürüdüler.

Karıncanın evini misafirler iyice gezdiler, onun her köşesiyle tanıştılar. Bundan sonra yukarı çıktılar, çok eğlenip geceye devam ettiler, çok da geçmedi ve misafirler şimdi iyice kızdılar, birbirleriyle sinirli sinirli konuşup gittiler. Çoğunun ağzıyla söylediğini kulağı duymamaya başladı, sözleri karışık, fikirleri dağınık, dilleri bağlanmaya ve başları dönmeye başladı. O anda birçok karınca yine yukarı çıkarıldı sonunda, kendileri hakkında misafirlerden övünç sözleri duyacağı/duyası geldi. O, bu istekle onlara şunu sordu:

- Karanlık ormanlardan, geniş bozkırlardan, yeşil çayırardan, derin sulardan gelen değerli misafirler, söyleyiniz şimdi, güçlünün güçlüsü kimler onlar? dedi o. Elbette o “hiç şüphesiz karıncalar dünyada dengi olmayan kahramanlardır onlar” cevabını duyası geldi.

Tam o zaman herhangi bir şeyin çok sert şak diye ses geldi, evin içi sallandı. Konuşan (sözcü) karınca bir yere kayboldu, misafirler bir tarafa dağıldı.

- Değerli misafirler, korkmayınız, dağılmayınız. Akşamın sözünü bozan, keyfini kaçıran düşman yakalandı, dedi bu karınca. Ancak misafirler onun sözünü dinlemediler, ne yapıp edip de bu evden çabucak çıkmak için baktılar. Hepsi aynı anda dışarı yürüdüler ve evin dış tarafında korkunç bir şey gördüler. Koca başlı, kırmızı belli karıncalar nedense toplanmışlar, kendilerinin keskin kerpetenini ona batırdılar. Kanatlı karıncalar: “ Veriniz bu kötünün gereğini!” diye bağırlar ve diğerlerinin güçlerini artırılar.

Böyle sert mücadeleyi gören sinek sabaha kaldı, solucan sürünmesini durdurdu, yaprak kurdu sesini de sesini de zar zor aldı. Bal arısı uçmaya diye kanatlarını topladı, çekirge zıplamaya diye uygun yer seçti.

Otun arasından gizlice birisi de sezdirmeden sessizce sürünerek gelen yılan, yükselerek sıçradı. Zehirli dilini çıkarıp zehrini saçtı ve karıncaları sokmayı düşündü. Karıncalar yılanı onun gibi sertçe ısırıldılar, kendilerindeki asiti yılanın vücuduna gönderdiler.

Yılan bir şey yapamayınca karşı durmayı bıraktı ve çaresiz bir sesle yalvarmaya başladı:

- Lütfen dokunmayınız, lütfen beni bırakınız. Sadece size değil misafirlere de dokunmam evin yanından bile geçmem. Aynı zamanda şimdi bırakınız, bağışlayınız, azad ediniz.

O, böyle güzel sözlerle karıncaların içini rahatlatmak, biraz halini toplamak ve ondan tekrar mücadeleye başlamak istedi. Diğerlerinin sezgileri çok güçlü, hileyi hemen sezdiler, cezalandırmaya devam ettiler.

- Neden evimizden geçip gidersin, yoksa burada karıncaların yaşadığını görmüyor musun? İşte gecemizin huzurunu bozdun, sevgili misafirlerimizin keyfini kaçırdın, şimdi çizmeyi aşp bitireceğiz dediler.
- Tabii ki ben ağacın üstüne çıktım dedi yılan. Buradan aniden düştüm, dedi ağlayarak. Yalvarması da fayda etmedi, ağlaması da boşa çıktı. Karıncalar onun etini çok çabuk yiyip bitirdiler. Karıncaların kahramanlıklarını övdüler:
- Nasıl da zalim düşmanı ne hale getirdiler, güçlerini işle gösterdiler dediler.

Kahraman karıncalar yılanı yok edince misafirler yine bir yere toplandılar, ormanın temiz havasında ağacın gölgesinde biraz eğlenmek istediler.

Ancak birçok karınca kendi isteğini yine ısrar etti, cevap bekleyerek misafilere baktı:

- Karanlık ormanlardan, geniş tarlalardan, yeşil çayırlardan, derin sulardan gelen değerli misafirler, bizim aramızdan güçlü böcekler kimler? diye dedi, o.

Yılanla usta komşularını da görünce, böyle güzel bir ev yaptıklarını da öğrenince o, misafirlerden şu cevabı bekledi:

- Şüphesiz ki karıncalar dünyada dengi olmayan kahramanlardır!

Ancak misafirler cevap vermek için acele etmediler. Her birisi kendilerinin hünerleri ve kahramanlıkları hakkında konuşmaya başladılar.

Çekirge mekirge çilek yaprağına çıkıp oturdu, uzun ayaklarını koydu. Bütün misafirler ona baktılar, ne yapıyor şimdi bu diye beklediler. O, uzun ayaklarıyla uçup da gitti. Misafirler, onun hünerini çok övdüler, öyle uzun zıplamasından sabaha kaldılar. Çekirge zıplamasını burada durdurdu ve misafirleri tekrar kendine çekti. Yaprığın üstüne bastığında bağırıp çağırıp gitti. Misafirlerin hepsine de duyurdu: çekirgeler güya şimdi şarkı söylemede de çok ustalaştılar, şarkı söylemeleri ile güya bülbülleri geçtiler ama zıplamaları şimdi ok gibi giderler. Acaba çekirge şimdi en güçlü böcek bir metre sıçramak için tahminen ne kadar güç gerek? Doğrusu, o çekirgelerin karıncalardan çok cefa gördüğünü çoğunun onlar tarafından öldürüldüğünü de söylemek istiyordu. Ancak burada o, karıncalarda misafirlikte olduğunu hatırladı, bu gibi sözlerden kendisini yok ederler diye korktu böylece bu doğruya bir şey demedi.

Çok da geçmedi, ikinci misafir ayağa kalktı: solucan oyalcan döndü de doğruldu, o da solucanların büyük hizmeti hakkında konuşmaya başladı. Birine de görünmeden sıvışıp geldi ve otun gövdesine sürünerek çıktı.

- Biz solucanlar yer çocuklarıyız, dedi solucan. Gündüzümüzü ve gecemizi çalışmayla geçiririz, saban gibi toprağı kaldırırız, üst katını alta aktarırız, alt katını üste koyarız. Yağmurdan sonra yerdeki şu ufak delikleri ve küçücük yığınlara bir dakikalığına bakınız. Onların hepsi de bizim çalışmalarımız.

İşte, bu delikler aracılığıyla toprağın içine hava geçer. O havayla bitkilerin damarları nefes alır. Biz toprakların mahsül vermesini bekleriz, biz ziraat mühendisliği yöntemlerine yardım etmek için insanlara yardım ederiz. Eğer biz olmazsak, yer üstündeki bitkiler şimdiki gibi yetişemezlerdi. Hem mahsülü de şuanki gibi bol vermezdi. Ama şimdi o zaman Niçkebil ile çekirgeye böyle yaprak kurduna (güvesine), kelebek ve karıncalar ordusuna şimdiki gibi iyi olmazdı dedi o.

Misafirler onu sakince dinlediler, her sözün doğruluğunu bilseler de alkışlamadılar. Birisinin de solucanı en güçlü yapası gelmedi. Solucan durmadı, sözünü şu söze bağladı:

- Bizim gibi bitkiler için hanginiz daha çok fayda sağlar? Hanginizin daha fazla elinden bu gibi iş gelir, bu gibi faydalı işi hanginiz başarır? Solucanın en güçlü hayvan olduğunu hemen şimdi anlarsınız, onların benzersiz hizmetlerini kendinizdekiyle karşılaştırıp bakınız.

Elbette onun hala çok fazla söylediği sözleri kaldı, ne için o solucan yiyici kuşlardan, köstebeklerden, dikenli kirpiden, çeşitli böceklerden, oltanın ucuna takan hilekar balıkçılardan şikayet de etmedi, karıncalara da dokunup gitmedi.

O, durduğunda az bir nefes alınca, ağacın üstünden bir ses duyuldu ve birisi: yaprak kurdundan da faydalı bir canlı var mıymış? diye sordu. Hepsi de dönüp ağaca baktılar, yeşil yaprağın üstündeki tüylü kurdu (güve) gördüler. Kurt örümcek ağını emmeye de, sürünmeye de hepsine de yetişir, yemyeşil güzel yaprakları dakikalar içinde deldi. Ancak misafirler onun bu gibi arsızlığına dayanamadılar, türlü türlü savunup bağırmaya başladılar.

- Neden yalan söylüyorsunuz?
- Uydurup söylüyorsun!
- Gözüme bakıp da yalan söylüyorsun!
- Yaprak kurdundan da faydalı bir hayvan var mıymış dersin kimin kim olduğunu bizimki hala bilmiyor mu diyorsun? diye dediler. Misafirler biraz dinlenince yaprak kurdu yine devam etti, yalanını dizip gitti.

Güya zor iş ya kalın yaprakları kemirme ihtimali dağı taşı kemirmekten kolaydır. Yaprakları baştan başa kesmek ise çok güç isteyen bir iş böyle olunca bellidir şimdi kimde çok güç var. Güya, bir şeye de zarar getiririz diye bir şeye de dokunmayız.

Kelebek onun sözlerine tahammül edemedi ve çiçeğin tacından(yaprağından) kalktı. Pır pır ederek ağacın üstüne uçup kondu.

- Nasıl şimdi zarar veririz? dedi o. Yakınındaki bir ağaca gösterdi ve ekleyip söyledi: Siz yaşayan ağaçlar işte nasıl çıplak olup yapraksız kaldılar, ağaçların bitkilerin hepsi de sizden şikayet ediyorlar. Yeşil yaprağı ziyan etmeye, güzel

bitkileri bozmaya ne kadar güç gerekli hadi söyleyiniz? Yalan söylüyorsun yüzüne de buruşturumuyorsun, bu kadar böcek (hayvanın) önünde birisine de zarar getirmeyiniz diyorsun.

Yaprak kurdu (tırtıl) yılmayıp kelebeğin sözlerini dinledi. Sözün sonunda saldırıyla kelebeklere doğru çevirdi.

- Sen, tombul kelebek kendi kardeşine karşı dayanırsın acaba bununla iyi ad kazanır mısın? Siz elbette kelebek olmadan başta kendiniz de tırtıl olmuştunuz, yaprak yiyerek büyüyüp “böcek yavrusuna” dönersiniz oradan kelebek kılığına girersiniz, şimdi çiçek koklayınca akıllı baş olursunuz, geçmişteki işlerinizi işleriniz tamamen unutursunuz.

Kelebeğin ağzını kaplayınca, kurt (güve) ağacın üzerinden yere indi. Misafirlerinin ona doğru düzgün dinlemelerini istedi: “Bu yalan yanlış sözünü ne zaman bitirecekmış?” diye duranlar sızlandı. Onun hala pek çok söyleyeceği sözü kaldı o, ağacın yaprağını yiyip ipek yapan böcekleri de durduramadı. Onların faydalı hizmetlerini, insanlara yardım etmelerini ipek böceklerine söylemedi. Yağmurun tırtılları ağaç dalından ıslanıp düşmelerini, kuşların onları yemelerini, karıncaların cezalandırıp öldürmelerini söylemedi ve ev sahiplerinin keyfini kaçırmayı istemedi. Çiçekten çiçeğe konarak uçup geldi kelebek. O, çiçeklerin güzel kokulu olanlarını, kelebeklerin çiçekleri sevmelerini, gün boyu durmadan uçmalarını, tabiatı güzelleştirip süslemelerini söyledi.

Yonca çiçeğinde bir şey ses yaptı. Misafirler buraya döndüler ve çiçekten bal emen Niçkebili gördüler. O, misafirlerin ona doğru dönmelerini bekledi ve o andan faydalanarak söyleyip gitti:

- Çiçeklerdeki bal biz olmazsak ziyan olurdu, biz olmazsak mahsül de dibini bulurdu. Çiçeğin içinde duran balı emmenin ne kadar zor olduğunu, bal mumu yapmak için ne kadar güç harcadığını biliyorsunuz eğer siz kendiniz böyle çalışsaydınız, bal arıları en güçlü böcekler der idiniz, dedi o. Ancak misafirler doğru düzgün dinlemeyince onun düşmanlarını da durdurmak mümkün olmadı.

Uzak da değil, kuruyan yapraklar hışırdadı, er çöpü dağıttı, yeri sallayarak biri geldi. Böceklerden biri “biri geliyor!” diyerek bağırdı. Misafirlerin tarafında koşuşmalara başladılar: Çekirge bir tarafa zıpladı, solucan bir yere saklandı, bal arısı çiçeğe kondu, kelebek havaya çıktı, yaprak kurdu yaprağa sığındı, sineğin ödü koptu bir yere kımıldayamadı ama örümcek bu halden çok faydalandı.

Ormandaki bütün ağaçların, oradaki acımasız yırtıcı hayvanların sahibi geldi. Yırtıcıların güçlüsü aslan da ona baş eğdi, kuşların en serti kara kuş da onu selamladı, böcekler de ona saygı gösterdiler hepsi de kendilerince ötmeye başladılar. Sel sularının tadına bakmayı, geniş çayırları, karanlık ormanları kendi işine fayda sağlarnasını istedi ve bütün tabiyatı kendine baş edecek kişi hemen geldi.

Çok geçmedi, ormanı yankılatıp, testereyi cızırdattı, yeri titretip, büyük ağacı yıktı.

Böyle yapınca sinek ile örümcek bir şey diyemediler. Onlar saklanan misafirler ile birlikte kalktılar. Ah yasaklandı, yasakladı. Örümcek, kendi sözlerini içinde tutmuştu, misafirlige gelmeden önce aynanın önüne gelip birkaç kez tekrarladı. Eh, söyleyecek bir şey bulmadı tabi söyleyecek bir şey bulmadı. Eğer o söylemiş olsa örümcekten de güçlü böcek yok olduğunu misafirler biliyorlardı ve örümceklere daima saygı gösterirlerdi.

Sinek de susup kalmasına çok sinirlendi, aceleci olsa da önceki sözcü karıncaları gördü, gece eğer yeniden toplanılırsa ilk olarak ona söz verilmesini rica etti.

Orman sessizleşince, böcekler yeniden yerlerinden çıktılar hepsi beraber toplandılar, çoğaldılar. Sinek ile örümcek görünmedi, misafirlerin her birisi bir yerden vızıltı sesini duydular. Aramaya başlayınca buldular ve görünce şaşırdılar. Misafirlerin kaçtığı sırada örümcek ağını atmış, sineği buraya çekip almış ve kanını içmeye başlamış. Diğeri çaresizce vızıldayarak yardım istemiş, biri de duymamış. Bu şey için örümceğe çok sert hakaret ettiler, sineği ağlardan kurtardılar. Sinek Şakşiyev’in kötü dostu olduğunu çoğu bilir, örümceğin de kim olduğunu şimdi anlarlar. Örümcek ağını örüp yuvaları koruyacak, nerede ev toplanmamışsa oranın köşelerinde de duracak...

Bütün misafirler şimdi büyük bir dert ile en sonki böceği dinlemeye başladılar. “Kahramanların kahramanı, güçlülerin güçlüsü elbette onlar!” diyerek kendi aralarında fısıldaştılar. Dul avrat otunun yaprağına doğru kanatlı karıncaya yaklaşıp, hepsi de dikkatlice bakarlar ona. Koltuğuna çok büyük bir çanta kısırmış, çantasına sığmayan kağıtları büyük başlı nöbetçi (bekçi) karıncaya tutturmuş, deminki sözcü karınca tekrar söyleyip gitti:

- Şimdi karıncaların yerini annelerinden birisi söyleyecek, bütün söylediği sözlerine değer verecek, aralarından birinin güçlü ve en faydalı olduğunu gösterecek diye dedi.

Eğer karıncaların annesi konuşmuş olsaydı misafirler onu ya dinleye dinleye yorulurlar da tatlı uykuya dalarlar ya da geceyi bitirip dağılırlardı. Eğer söylemiş olsaydı, o konuşma çok uzun olurdu. O zaman karıncaların kendisi kadar her birini desteklemesi ve ata karıncaların birçok göreve gitmesi de kanlı savaşa katılanlar ve orman haşarat (böceklerine) karşı mücadeleleri de bununla beraber bitkilere yardım etmeleri ve dahası var dedi.

Ne yazık ki o konuşma olmadı. Anne karıncaya ağzını açarak donup kaldı, kulakları açıp, ormanın içi sallandı. Ağaçlar uğuldamaya, otlar hışırdamaya başladılar. Ormanın içini karanlık bastı. Böcekler olacakları önceden hissettiler. Bu yüzden bir yere saklanalım diye gittiler. Karanlık ormanı aydınlatarak şimşek çaktı. Birden şiddetli bir yağmur yağmaya başladı. Bunun ardından “kim güçlü?” diye tartışma bitmeden kaldı. Siz belki kendiniz bitirirsiniz, kimin güçlü olduğunu söylersiniz!

KUYRUKLULAR

(AFRİKA MASALI)

Çok eski zamanlarda miskin hayvanların, yırtıcı hayvanların hiç kuyrukları yokmuş. Kişneyen at da, böğüren sığır da kuyruğu ile sinek koymamış. Yaramaz sincap da cevizleri yiyip, daldan dala atlayıp oynamamış.

Hilekar yırtıcılar toplandılar hepsi berbaber, kuyruk alma hakkında tartışmaya. Ak renkli saksağanları çağırmışlar, onlara da çok iş vermişler.

- Siz ak renkli saksağanlar doğru yoldan kaybolanlar, uçunuz da gidiniz uzaklara varınız: büyük büyük dağlara, güröldeyen ormanlara, yemyeşil çayirlara, şarkı söyleyerek şırıl şırıl akan sulara bizim sözümüzü götürünüz, demişler. Miskin hayvanları, yırtıcı hayvanları çağırınız: “Geçince karanlık geceyi işte falanca bir gün duman bitince, güneş yukarı çıkınca, yaşlı meşe ağacının yanında dağıtacaklar kuyruğu” deyiniz, işte size bu bizim buyruğumuz demişler.

Saksağanlar farklı yerlere doğru uçmuşlar. Kendileriyle büyük büyük çanları çalıp gitmişler:

- Eh siz karanlık ormanlarda, geniş kırlarda, yeşil çayirlarda, deniz ve okyanuslarda yaşayan yırtıcılar demişler onlar. Duman bitince güneş göğe yükselince de hepiniz de yaşlı meşe ağacının yanına gidiniz, kuyruk dağıtacaklar gelip alınız, demişler.

Acımasız yırtıcılar, beşer onar dökmüşler aynı zamanda sormuşlar:

- Bu nasıl bir emir? Neymiş, o kuyruk? O neden gerekli? Söyleyiniz hemen diye, demişler.

Hilekar tilki sırrı bilince ona gülüp:

- Dağıtıyorlarmış gidip alalım, uygunmuymuş diye ölçüp bakalım, neden gerekli olduğunu sonradan öğreniriz belki çoğumuz seviniriz, demiş.

Geçirilen karanlık geceyi, bu belirlenen bir gün yırtıcılar kuyruk almaya yaşlı meşe ağacının yanına yola çıkmışlar, kimi sürünmüş, kimi yürümüş, kimi de koşmuş.

Kır tavşanı kendi kürkünü temizlemiş, ayakları ile yüzünü yıkamış o da yaşlı meşe ağacının yanına gitmeye hazırlanmış. Çıkayım diye yuvasının kapısını açmış ama şiddetli yağın yağmura dayanamamış ve yuvasına geri girmiş.

Yuvasında çok oturmamış büyük kulaklı tavşan tap tap basıp gelmiş, ayak sesini işitmiş, yağmura bakmadan yürüyüp dışarı çıkmış. Ağaç kabuğuna girip oturmuş ve uzaktan gelenlere bakmaya başlamış.

Ağaçlar korkup çatlamışlar. Bitkiler ağlayıp uğuldamışlar.

“Elinde değnek tutup, geliyor şu topal ayak” diye düşünmüş tavşan. Gerçekten de böyleymiş.

Tavşan gelene şöyle demiş:

- Ayı dede başkalarından arda kalmıyoursundur, kendine kuyruk seçiyorsundur, bundan bana da nasıl bir şey olsa da kuyruk alıp dönemez misin? demiş.
- Eğer unutmazsam alıp dönerim, zor iş mi o demiş ayı.
- Peki, tamam öyle de ona inanıp olmaz, demiş tavşan. Ayı dede artık yaşlıymış, hafızası iyi değilmiş. Unutur sözünü, ondan bulur hilesini yine birinden de olsa başkasından istemesi gerek, demiş tavşan.

Yine tıp tıp bir ses gelir, küçük çubukları vurup, acaba kim yürüyor? Aa, kurt geliyor.

- Kurt dede, yaşlı meşe ağacının yanına gidiyorsundur kendine kuyruk alırsın, bundan bana da ne çeşit olursa olsun kuyruk alıp gelir misin acaba? der tavşan.
- Hepsine de yeterli olursa birisi artsa alıp gelirim diyerek kurt geçip gider.
- Boşuna harcadım buna sözümü, kurt tabii o duymaz göz, seçip bitirirler bir tane de kalmaz artıp kalsa da o almaz bana da vermez bozar yeminini, bulur hilesini. Biri de olsa doğrusu bu iş için iyisini bulmak gerekir der tavşan.

Yine birisi tap tap yaparak basıp gelir. Ot biraz sallanır, tilki çıkıp gelir.

- Bu gülünecek iş değil tilki kardeşim kendim gelmedim sonucunda kuyruksuz kaldım. Yaşlı meşe ağacına gitsinler, kendine kuyruk alsınlar. Sana bu büyük isteğimi emir olarak düşünme, alamaz mısın acaba bana bir kuyruk.
- Peki, tamam hiç telaşlanma, birine de şikayet etme. Tavşan dostum sordu derim, kuyruğunu bana söyleyenin alıp hediye ederim. Kürkünle aynı olur, acaba nasıl görünür.

Tilki hepsinden sonra yola çıksa da tavşanın yanında çok fazla dursa da en doğru yolları bulup var gücüyle koşarak yaşlı meşe ağacının yanına en önce gitti.

Kuyruklarla yaşlı meşe ağacının dalları dolmuş, her dal kadar bir kuyruk asılmış: tüyü uzun olanları, tüysüz çıplakları, yün gibi olanları, tüyleri altınla kaplananları, siyah ve beyazları, mavileri de düzleri de var da var. Toplanan yırtıcılar

onları görüp şaşırp kalırlar, başlarını eğler, hiçbir emiri beklemeden ilk olarak tilki seçer kuyruğu:

- Bana işte bunun yünlüsünü, tüylüsünü diye der.

Başkaları uyuklar ama o kendine işte dediği bu kuyruğu seçip alır. Tilki döner dolanarak, kuyruğuyla beraber.

- Bardak ayaklarıyla tıpır tıpır basıp kendine kendine hal hatır sormadan heyecanlanıp, at gelir ve süpürge gibi kıl kuyruğunu alıp da gider. Kendisi dalgalandıra dalgalandıra kıl kuyruğuyla övünür:

Burnuma kadar geliyor demek ki sineklere bundan sonra gün yok, der.

Sığırın da kuyruğu güzel, kurdun da fena değil. Sincap da kuyruktan iyi büyümüş, zıplasa yay gibiymiş, uyusa yorgan. Fil, hemen bir yere basıp gitmiş, çoğunun ayaklarını izlemiş. O, silkinince gelen en kısa kuyruklar kalmış. Fil, kendi kaderine öfkelenmiş, burnunun dibinden solumuş. Ondan beri onun burnu sarkık olarak kalmış.

Ayı yolda arı kovanına rastlamış, doyuncaya kadar balı yemiş böylece kuyruk almaya da sona kalmış böyle de bir şey bulmuş, deri parçasını kuyruk yapıp takmış.

Kuyruğu paylaşınca, dağıtmaya vakit gelince:

- Hepiniz de kuyruklu musunuz şimdi? diye birbirine sormuşlar yırtıcı hayvanlar.
- Hayır hayır, durunuz, ben almadım, diye mırıldanır domuz.
- Sazlıkta avlananlar, güneşte ısınanlar, çamurdan geçenler böylece kuyruk almaya da sona kalırlar.

Varıp gidince sorsalar, gözünü indirip baksalar hepsi de tek parmak boyunda kuyruklar kalmış. Domuzun çocuklarının on ikisi, on iki taraftan çınar ağacına tutunmuşlar:

- Gerekmez, kuyruğunu almıyoruz, mahcup olmadan onu kuyruk edip takıp da gideriz demişler. Ancak seçecek başka kuyruk yokmuş ona domuz çok şaşırmış

o kuyruğu almış da büküp vermiş. O gün aldığı kuyrukla bütün domuzların da kuyrukları kıvrık kalmış.

Kır tavşanı, kuyruk alıp dönmelerini beklemiş, yuvasında yatıp da şaşırması sonunda sabredememiş, hangisini bulsa da birine rastlarını deyip yola çıkıp gitmiş.

İşte, uzakta salına salına gelen ayı görünmüş. Tavşan sevinerek sanki kanatlanıp ayıya doğru yürüyormuş.

- Ayı dede, unutmadın değil mi? işte dediğimi alıp dönmedin mi? demiş.

Git şimdi buradan, tembel tavşan! Kendin gitmeden, yorulmadan, mücadele etmeden sadece oturup kuyruğu bulmak olur mu ya akılsız, ben işte yürüye yürüye gidip de öle yazdım yorgunluktan da işte bu gibi kısa kuyruğu kapıp aldım, demiş ayı tavşana.

Ayı, miskin tavşana hareket etmiş de gitmiş ama tavşan diğerlerini beklemiş.

Çok da geçmemiş bir kurt görmüş, tavşan ona doğru yürümüş.

- Kurt amca, kurt amca, bana al dediğim kuyruğu ver amca demiş.
- Hangisi sana dediğim kuyruk, kendime de zor kaptım birini demiş kurt.

Kurt, böyle demiş de gitmiş ama tavşan tilkiyi durup beklemiş.

“Tilki kardeşim, canım, o aldatmazsa aldatmaz eğer kuyruk alıp dönse getirip önüme koysa hediye ederim bir kaz” düşünmüş tavşan. Dağın yüzüne iyice göz gezdirse, tilki gelir elbette. Tavşan çağırınca beklememiş bir şey yapmamış onun karşısına gidip durmuş:

- Kardeşim, canım bana dediğim kuyruğu ver beni sevindir, demiş.
- Sen idin benim başımda her nasılsa faydasızlar çıktı karşıma. Sen bana bak şimdi iste öyle: sakince, pamuk gibi, kendime işte dediğini kapıp aldım, hayır, bunun arkasında çok mal bitirdim demiş tilki.

Bu sözleri söyleyip, gözünü oynatıp tavşan burnunun yanında kuyruğunu sallayarak tilki gülmüş.

Tavşan kuyruğunu kaldırıp çok şikayet etmiş. Miskinin gönlü dolmuş. “İşte gerekirse, kardeşlerin hepsi de beni unutmuşlar” diye ağlayarak gitmiş.

Keyifsizlenip oturduğunda, yüzü göz yaşıyla dolduğunda işitmiş tavşan: “Vah da vah, mır da mır” dönüp bakar, bakar da: “işte bu oldu”. Köpek ile kedi kalkıp kavga ederlermiş.

Köpek: “Benim kuyruğum en güzel!” demiş. Kedi arkasından demiş: “Benimkinin dünyada eşi benzeri yok!” demiş. Tartışmışlar da tartışmışlar. Yuvarlanınca, savaşın ucu gider... Kedinin kuyruğunun ucu bükülür. Miskin kedi korkudan ağacın tepesine çıkar. Bükülen kuyruğu rüzgar savurup tavşanın yuvasına götürür. Tavşan onu kendine kuyruk yapar. Bu günden itibaren kedi ile köpek arasındaki bu kavga sonsuza kadar gider.

Masal da bununla biter.

KÖPEK KENDİNE NASIL SAHİP ARAMIŞ

(Mingril Halk Masalı)

Bir zamanlar köpeğin sahibi yokmuş, kimse de onun hayatı için kaygılanmamış. O, yalnız yaşamış biri de ona: “Benim köpeğim sensin!” dememiş. Dura gide köpek öyle yaşamının zor olduğunu düşünmüş, kendine: “Dünyada en zor şey birine hizmet etmek gerek!” diye demiş. Kendine sahip aramaya başlamış, o istekle yola çıkıp gitmiş.

Ay gitmiş, yıl gitmiş gide gide bir karanlık ormana gelmiş. Ormanda ona bakan kurda rastlamış. Kendisi birisine de zulmetmeye, rahat vermeyen acımasız kurt, köpeğe sormuş:

- Nereye gidiyorsun öyle? demiş.
- İşte kendime sahip arıyorum, izin verirsen hizmetçin olayım, diye demiş köpek.

Kurt kabul etmiş. Birlikte onlar ileri doğru gitmişler. Gidince, kurt ansızın durmuş, sessiz kalmış, burnunu kaldırıp koklamaya başlamış. Tüylü kuyruğunu ayaklarının arasına kısırmış da alandan uzaklaşıp kaçmaya başlamış.

- Sahibim, bir şeyden mi korktunuz? diye sormuş köpek.

- Meydanın ortasında birinin bal yediğini acaba görüyor musun? Onun kim olduğunu da biliyor mu? Ayı dedeyi tutsa ikimize de kötü şeyler yaparsa! Haydi, kaçalım bundan, o bizim için çok tehlikeli diye demiş kurt.
- Ama öylemiş, ayı senden güçlüymüş. Öyle olunca, sağ ol acımasız kurt sen bana sahip değilsin, ben sana hizmetçi değilim, demiş de köpek kendi yoluna gitmiş, onların dostlukları bununla bitmiş.

Ayının yanına gitmiş ve hizmetçi olarak yanına almasını istemiş, ayı kabul etmiş:

- Tamam, ben senin sahibini bulurum sen benim hizmetçim olursun! demiş sadece şimdi çok yiyesim gelir haydi ikimiz beraber arı kovanına gidelim, dinlenip doyaya kadar bal yiyelim! diye demiş, köpeği kendisiyle birlikte alıp gitmiş.

Onlar gide gide bir sürüye rastladılar ama bir ses duyarlar da dururlar, o sesi iyice dinlemeye başladılar, sürü dağılmış: sığırlar böğürüyor, atlar kişniyor hepsi de kuyruklarını kaldırıp sallayarak giderler. Ancak ayı ağacın arkasına saklanıp bakmış, geri ormana doğru dönmüş ama köpeğe bu durum şüpheli gelmiş (hissedilmiş), o dayanamamış, yaşlı ayıya sormuş:

- Sahibim, nerdesin korkuyor musun? demiş.
- Korkarsan beni orada aslan sahibi yapar, duyuyor musun beni nasıl bütün dünyayı sallar demiş ayı.
- Ama kimmiş o aslan? diye sormuş köpek.
- Ondan da güçlü, ondan da korkutucu (vahşi) yırtıcı bütün dünyada yok diye demiş ayı.
- Öyleyse sağ ol, sen bana sahip değilsin, ben sana hizmetçi değilim diye demiş köpek ayıyı bırakıp gitmiş, onların dostlukları bununla bitmiş. Köpek aslanın yanına gelmiş ona kendisinin işini söylemiş. Aslan da onu aydınlık yüz ile kabul etmiş, köpeğin söylediğiyle gelmiş.

Köpek, aslana yıllar boyunca hizmet etmiş. Onlardan güçlü birisini de görmemiş aslan, köpeği birinin de üzmesine izin vermemiş. Bir gün onlar, beraber ava çıkmışlar. Çok güç harcamadan, güzelce doymuşlar. Dönerken aslan ansızın durmuş,

korkunç şekilde güçlenip böğürmeye başlamış. Dağlar tir tir titreyip gitmişler, havadaki kuşlar yere düşmüşler, diğer yırtıcılar bir yere doğru kaçıp gitmişler. Aslan tırnağı ile yeri tırmalaya tırmalaya yorulmuş, ondan sonra geri dönüp gitmiş.

- Sahibim nerdesin böyle korktun mu? demiş köpek.
- İşte görmüyor musun, büyük adımlarla koşarak biri gelir. Onlardan da güçlü dünyada kimse de yok, bize hemen bundan getirmek gerek demiş aslan.
- Ama öyleymiş, senden de güçlüler varmış ben bunu bilmiyordum. Öyleyse sağ ol, bugünden itibaren sen bana sahip değilsin, ben sana hizmetçi değilim demiş de köpek gitmiş, onlar arasında dostluk işte böyle bitmiş.

Bugünden itibaren köpek insanın hizmetçisi olmuş, o ona ne kadar çoktandır doğru hizmet etmiş, dünyada insandan da güçlülerini de olsa başkasını görmezmiş.

İL GEZENLER İLE HİLE SEVENLER

(Ukraynalı yazar N. Zabala'nın masalı)

Horoz ile tavuk uzun zaman birlikte ömür geçirdiler, çok iyi geçindiler, hiçbir zaman birbirine karşı söz söylemediler. Gündüzleri de geceleri de güzel geçti, sabah olmadan horoz kanatlarını kaldırdı, çırpınarak ötmeye başladı. Yemeleri içmeleri de bol idi, her zaman önlerindeydi.

Tavuk da çok büyümüştü, yumurtayı çok verirdi.

Böyle de onlar hep aynı hayattan sıkıldılar ve dünyayı görmeye, şehir gezmeye diye yola çıktılar.

Gide gide yeşil bir ormana geldiler, bir şeye bakmadan batırılıp karanlık ormanın içine girip de gittiler. İşte nasıl rüzgara baş eğip, ağaç dalları sallanır onların arasından kırmızı mercanlar gibi olan meyveleri görürler.

Tavuk durdurup değerli horoz, yemek ister orman yiyeceğini:

- Horozcuğum, canım bir dal kes beni sevindir, yeşil yaprak da olsun, kırmızı meyveleri de olsun.

Tavuğun isteğini yerine getiremeyince, bir yere bakmaz dal kesmeye başlar. O zaman yaprak altındaki yuvasından çıkan tavşsan da horozun karşısına gelir:

- Kim o, kim o benim ormanıma baş olmak isteyen, sormadan ağaçlarımı kesiyor, çok gerekmiş izin istiyor der.

Horoz korkmaya başlar ve tavuğa söyler:

- Kaygılanıyoruz biz bundan, bırakırız sonradan. İleri gitsek, yolumuz büyür bu şeyin de gönlü olur. Burada dünyada dengi olmayan yırtıcılar yaşıyorlarmış, giysileri sarı, kulakları yarım metreymiş galiba bunlar, çok acımasız yırtıcılardır bizim için korkutuculardır, kuş eti yiyenlerdir.

Horoz ile tavuk çok hızlı düşündüler ve yeşil ormanın içinden ileri doğru gittiler.

Rüzgar esmiş bütün dallar sallanır, dallar sallanınca yeşil yapraklar hafifçe sallanır, onların arasındaki tatlı cevizler görünür.

Tavuk çok yorulmuş yetişmese iyi acıkmış. O yine horozu telaşlandırır, yemek yemesi hakkında söyler:

- Horozcum, canım... Gıt gıdak, gıt gıdak kesip ver bir dal, yeşil yapraklısını, cevizlisini koyarsın der.

Horoz: “Kesiyorum!” diye dala tutunmuş, dikkatlice baksa, dalda büyük kuyruklu sincap cevizi yiyor ve o korkunç bir ses ile bağrıışmaya başlıyor:

- Eh kim o, kim gezer ormanda , kim benim ceviz ağacımı kesmeyi ister? der.

Horoz yine titrer (şaşıır), tavuğa söyler:

- Hemen kaçalım biz buradan kestik sonradan, görüyor musun nasıl acımasız hayvanlar var, bize sonra büyük orman olur dar. Kulağını görüyor musun, oturup durur, tüylü kuyruğunu sallar. Bak şimdi bak nasıl oturuyor, tehlikeli şimdi o bize saldırır da.

Horoz ile tavuk çok hızlı düşünmüşler ileri doğru gitmişler.

Rüzgar sertçe eser, ne ara dalları oynatır. Ağacın dibinde otlar büyümüşler, elma ağacındaki sert elmalar kızarıp olgunlaşmışlar. Tavuk şimdi dayanamaz ve horoza yine yalvarıp sorar:

- Horozcuğum, canım nasıl olsa da iki üç elmalı dal da olsa olur.

Horoz, cesaretlenip kesmeye başlar ve dalı yarıp keser. O zaman yuvasından tilki çıkar. Gelip durur horozun karşısına. Ekin demeti gibi kuyruğunu kıvrır, gülümseyerek tatlı sözlerini söylemeye başlar.

- Hoş geldiniz, lütfediniz evime giriniz, baş köşeye geçiniz, misafirim olunuz. Ayaklarınız yorulmuştur bizim orman büyük, susamışsınızdır, çok yorulmuşsunuzdur, gün çok kızarır. Ben sizi uzun zamandır bekledim, size ikramlar hazırlamış gibi hazırladım. İkram yetiştirdim, çok fazla hazırladım. Ormandan en kırmızı elmaları seçtim, sizin için sararıp olgunlaşan cevizleri topladım, bahtınız buymuş rızkınız çokmuş.

Horoz ile tavuk bu gibi samimi (güzel) sözlere çok sevinirler, tilkinin evine girip dinlenirler.

- Bak şimdi burada hayvanlar nasıl da iyilermiş diye dediler onlar.

Kurnaz tilki işleri çok iyi ayarlar, mutluluktan o kendi kendine söylenir:

- Bana dediği lezzetli yemekler... İşte aptal başlar, kendileri gelip girdiler, der.

Tilki misafirleri evine alır, onlara tatlı tatlı (lezzetli) ikramlar verir ama kendisi: “Ben komşuya gidip geliyorum” diye komşusu kurtun yanına gider.

Kurdu misafirliğe çağırır, tavuk çorbası ile ağırlamak ister olur.

Tavuk ile horoz çok iştahlıca içerler, yerler karınları doyunca keyiflenmeye başlarlar. Horoz gereğinden çok sarhoş olur hatta şarkı da söyler. Tilkinin evinin yanından geçen şefkatli tavşan bunu duyar ve yardım etmek ister ne olsa da yaklaşıp kapıya söze başlar tavşan:

- Sen, horoz efendi, çok batırlanasın bir şey bilmiyor gibi davranırsın, tilkinin kim olduğunu sonra bilirsın, bu eve girmesine çok pişman olursun ancak o zaman geç olur, hilekar tilkinin karnı doymuş olur, der.

Horoz ile tavuk tavşana inanmazlar ve karşılık verirler:

Burada böyle iyi yırtıcı hayvanlar yaşarlar, onlar hiç kimseye dokunmazlar. Örneğin, tilki efendi bizi bu böyle mutlulukla karşıladı. Onun hakkında bizde çok iyi düşünce kaldı...

O zaman bir daldan diğerine geçip atlaya atlaya sincap gelir ve o da kızarak söyleyip gider:

Bu yuvadan hemen kaçınız, tilkinin oltasından (hilesinden) kurtulunuz. Tilki o, çok hilekar bir hayvan, onun evinde bir dakika kalmak da korkunç. Eh aptal başlar, aptal başlar, o şimdi ikinizi de pişirip yer, der.

Horoz sekinin altına baksa, şaşırır. Sekinin altı ne kadar çok derinmiş ancak orası şimdi tavuk yünü ile dolmuş. O, tavuğu yanına çağırıp:

- Ay ay, ziyan olacaksınız, gerçekten de çok hata yapmışsınız, hemen bu evden çıkıp kaçmak gerek, der.

Daha sonra kurt ile tilki kapının yanına gelmişler. “Şimdi lezzetli yemek yeriz” diyerek eve girdiler.

Ancak onlar eşiğe gelirler, horoz ile tavuk var gücüyle koşup pencereden atlayıp gittiler. Yaprakların altından, ağaçların yanından, otların arasından var gücüyle gidip evlerine dönerler.

Ama kurt ile tilki tavuk ile horozu ormanın içinde çok ararlar ancak horoz ile tavuğun kendilerini değil, izlerini bile görmezler. Araya araya bulamayınca kurt, tilkiye söyler: “Tilki efendi, kaldık gülünç duruma!”

TEMBELLİK- KÖTÜLÜK, ÇALIŞKANLIK-BÜYÜKLÜK

Çiçeklerin başkanı çok büyük yarış yapmış. Bunun hakkında her tarafa haber göndermiş:

- Birisi bal koymak için iyi bir kap hazırlasa ve bir de o kapta bal bozulmazsa, ekşimezse, bütün çiçeklerdeki balı buna vereceğim demiş.

Böcekler gündüzü geceyi bilmezler. Bir de emek harcayarak kap yaparlar.

Çok da geçmemiş, böcekler farklı yönlerle uçarak gelmişler. Tam zamanında kendileri yaptıkları kapları çiçek başkanına getirmişler.

- İşte dediğin kap, bala bakarak demişler.

Çiçeklerin başkanı (başı) hepsini de geri göndermiş:

- Acele etmişsiniz, acele etmişsiniz, çok kötü yapmışsınız. Bu gibi kaplar bana gerekmez. Bu yüzden bal da size kalmaz demiş.

Yaban arısı ile bal arısı en son işe girişmişler, birinciliği almaya ümit etmişler.

Bal arısı, gün boyu durmadan çalışıyor da çalışıyormuş: uzak yerlere uçup gider, rengarenk çiçeklerden bal emer onu alıp geri gönüp kendi hazırladığı güzel peteklere koyar.

Yaban arısı da çiçeklerden bal toplamış. Ancak o çok tembelmiş. Sabah biraz çalışmış da güneş kızarmaya başlayınca yuvasına girip uyurmuş.

Günlerden bir gün yaban arısı, bal arısına rastlamış ve onu ısrarla misafirliğe çağırmış:

- Gel hele, gel benim hazırladığım bal kabını da görüp gidersin onarılacak bazı yerleri vardır, biraz yardım da edersin demiş.
- Olur, demiş bal arısı gitmesine giderim ama bugün bana gidelim biraz da sohbet ederiz, demiş yaban arısını kendi evine alıp gitmiş ve çok iyi misafir etmiş.

Yaban arısı bal arısının yaptığı kaba defalarca bakmış ve onu çokça övmüş:

- Ustaların da ustasıymışsın bu gibi güzel kabı nasıl yapabildin? demiş.
- Sırrımı söylersem söylerim dost biri olarak sana anlattım şimdi demiş bal arısı gece gündüz çalışınca bugünkü iş kalsın dinleneyim demeden bütün zorlukları da aşmış demiş.

Günler geçmiş de geçmiş. Bal arısının yaban arısına misafirliğe gideceği zaman da gelmiş.

İşten dönen bal arısı yaban arısının evine girmiş, dostunun halini bilmiş:

- İyi misin arı dostum, işten sonra yatıp biraz dinleniyor musun? Yoksa hasta mı oluyorsun? Bal kaplarını göreceği gün de yeter, çok çalışıp yaptık demiş.

Yaban arısı sırtüstü yatmış gözlerini döndürmüş. Ayaklarını yukarı uzatmış, bıyıklarını aşağı sarkıtmış. O:

- Selamını da alacak halim yok dostum, dermiş. Misafire ikram değil, doyurmak için kendine yiyecek balı yokmuş. Yarım gün bal toplasa burada onu yiyip bitirirmiş. Başını böyle tembelliğe alıştırmış. Böylece bal kabını da yapmamış.

Yarış günü gelip çatmış.

Bal arısı bal mumundan yaptığı güzel petekli bal kabını alıp uçup gitmiş. Yaban arısı da kendisinin onun bunun yaptığı peteğini alıp gelmiş.

Çiçeklerin başı peteklere bal koyup bakmış. Yaban arısının peteğinde bal yokmuş ama bal arısının peteği akmamış.

- İşçiler, çok güç harcamışlar ve bu dediği peteği yapıp gitmişler. Bu yüzden isterse bütün çiçeklerden isterse o kadar bal toplamaya bal arılarına izin veririm, demiş çiçeklerin başı.

O günden itibaren bal arıları çiçeklerden bal taşımaya başlamışlar ama yaban arıları tembellikleri arkasında hor kalmışlar.

KEDİLER VE FARELER

Kendisi küçücük, yaramaz, gören göze güzel (güzel görünen), bakana yiğit bir kedi çocuğuymuş. O annesine sırtışır (sürtünür), sevdiğini gösterir ve akşamları onun koynuna girip uyurmuş.

Annesi ava gittiğinde:

- Güzelim, güçlü yiğidim yalnız kalmaya korkuyor musun? diye sormuş.

Yavru kedi:

- Yok, anneciğim yok! Dünyada bir şeyden de korkmuyorum, çok sakın uyuyorum dermiş.

Günlerin birinde kedinin annesi ava çıkıp gitmiş. Yavru kedi onu bekleye bekleye yorulmuş. Uykusu gelince o yumuşak yerine gidip uyumaya hazırlanmış, o

zaman bir şeyi hışırdatmaya başlamış. Bu hışırdama sesi yavru kedinin uykusunu kaçırmış.

Yerde küçük küçük fare yavruları yürüyüp gidiyorlarmış; “Alay ederek bizi tutamazsın, gece gündüz uyuyorsun da uyuyorsun” diye yavru kediye gülmüşler. Ama kedi yavrusu yattığı yerden sıçratıp gitmiş bir yere girip saklanırlarmış.

O hemen telaşlanmış ve onların birisini de tutamamış bundan dolayı da çok sinirlenmiş. “ Annem dönsün, hepinize göstericem hepinize” dermiş.

Annesi dönünce o, bütün olayı anlatmış. Annesi, ona çok faydalı fikirler vermiş, hileli yollar öğretmiş ve diğer gün yine ava gitmiş.

Farenin yavruları tahtanın altından yine çıkmışlar gidip yavru kediye korkutmuşlar. O, bu defa onları çok komik bulmuş. Atlamış ve köşedeki deliği kapatmış. Diğerleri bir yere kaçmaya yer bulamamışlar, hepsi telaşlanmışlar kedi yavrusu onların birini tutup almış, boğup da bırakmış. Üçüncü gün de annesi ava gitmiş. Kedi yavrusu, onu bekleye bekleye yorulmuş. Bu defa fareler de çıkıp musallat olmamışlar, bir yere kaybolmuşlar.

İşte ansızın gürültülü bir ses çıkmış. Kedi yavrusu: “Annem döndü, sonunda” diye düşünmüş. Ne gözü ile görmüş: yerde kocaman fareler yürüyüp giderlermiş.

Kedi yavrusu onlardan korkmamış, atlamış ve farelerin yolunu beklemeyi istemiş. Zavallım o deliğe yıkılıp düşmemiş, delik o kadar da büyükmüş.

Fareler onu kovalaya kovalaya yormuşlar, kovalayıp tutmuşlar ve acı çektirmeye başlamışlar. O, yorgun haliyle kaçıp kurtulmuş.

Annesi dönünce hepsini de baştan sona kadar anlatmış. “Öldüre yazdılar anne” demiş.

- Güzelim, korkusuz yiğidim, düşmanların türlüğü olur, türlüçe saldırır. Bu yüzden onlara karşı da çeşitli yollar ile mücadele etmek gerek demiş.

Yavru kedi şimdi bütün düşmanlarını öğrenmiş: onları zorlukla, açığözlülükle, güçlölük ve yiğitlikle yenmiş.

ÖVÜNEN SERÇE İLE MÜTEVAZİ SIĞIRCİK

Pencereye karşı uzun bir sırık duruyormuş, o sırığa çam ağacının tahtalarından yapılmış yuva koyulmuş. Gece çocuklar o yuvayı acele acele yapıp bitirmişler ve bugün oraya yaz misafirleri sığircıklar gelmişler. Yuvanın içine dışına iyice baktılar ve çok güzel öttüler.

Sığircık yuvasının karşısında duran pencerenin başında yaşlı bir serçe oturur, nice yıllardan beri şimdi o burada durur. Samanları, yünleri ve pamukları toplayıp yuva yapmış, soğuklar gelince de sıcak yerlere uçmamış, bu yuvada kışlamış o serçe.

Yeni misafirleri olan serçe nedense çok keyifsiz karşıladı, “gönülsüzdü, komşularıydı” diye içinden biraz sevindi. Ötüşleri ile kulakların pasını silerler, rahatça uyutmazlar da, dur desen de durmazlar, komşu demezler” diye düşündü.

Gerçekten de böyle oldu. Sığircıklar burada serçe amca yaşıyor, diye durmadılar. Gün boyu durup durup öttüler. Serçe buna çok öfkeleni ve kötü bir sesle komşularına bağırdı:

- Bütün sessizliği bozdunuz, ötüp kulağımı sağır ettiniz. Hiç olmazsa serçeler gibi ötseniz, onları geçseniz... Bizim şarkımıza tavuklar da hayran kalıp dinler, bize sahibi de çok hürmet eder...

Sığircıklar, bu övünç sözlerini duyunca şaşırıp kaldılar ve “Bu acaba deli mi?” diye düşünmüşler.

Zamanı gelinceye kadar serçe övünüverdi, kah övdü serçeleri kah övdü, göklere çıkardı. Güya dünyada onlardan yiğit yokmuş hatta bülbül de onların şarkılarına hayran kalır, onların evlerinin birisi de yıkacak değil. Sert bir fırtına olsun güya sığircıkların yuvasının konulduğu sırığı ayıracak, yuva yüzüstü yere kapaklanacakmış.

Sığircıklar, serçe komşunun sözlerini sessizce dinlediler. Sert bir cevap vermediler “görürüz şimdi nasıl olacağını, kimin kazacağını” diye demiş.

Bir gün serçe kendi evine atılmış ok gibi gelip girdi, onun ardından gökte uzun boylu/ büyük bir atmaca göründü.

Batır serçenin kimden korktuğunu sığırcıklar çok iyi bildiler. “Batırın sesi soluğu yok, evine kapandı sonunda” diye güldüler.

Biraz yatınca, serçe yuvasından başını çıkardı komşularına söz söyledi:

- Gördünüz mü atmaca ile benim nasıl savaştığımı? Ah verdim de sonra kendine, ateş görünmüştür gözüne!, diye söylendi.

Sığırcıklar bir söz bile söylemediler, övünmesinin keyfini gidermediler.

Bir gün onlar da kendi gözleriyle bir şey gördüler ve övüngeçe yardıma geldiler. Serçe tek başına evinde oturuyordu, şimdi de çok övünüp duruyordu.

- Sahibi kedinin gözünü gagaladım, gereğini yaptım...

Sığırcıklar onun sözünü dinlemiş gibi yaptılar ama sonradan söylediler:

- O kediye önceden gördük, gözleri de çok iyiymiş, miyavlayıp yürüyordu, diye dediler.
- Yok, yok komşularınınkini görmüşsünüzdür ama bizim sahibimizinki kör, bize saldırmaya korkar, diye dedi serçe.

Bu kedi şimdi saklanır, evin kenarı boyunca pencerenin önüne doğru yürüdü. Övünen serçe, arkasında onun durduğunu görmedi. Kedi, şimdi serçeye yaklaştı. Sıçrayıp bunu yakalamak istedi, bu sığırcıklar uçup geldiler. Kedinin gözünü gagaladılar, onu geri çektiler. Kedi evin yanından tavan arasına kaçtı.

Övünen serçe korkusundan titreyip düştü, bir şey de diyemedi.

Birden o dile geldi ve böyle dedi:

- Peki, şans varmış kaçıp kurtuldu, görmeyen görür oldu! Sığırcıklar da güldüler ve ona böyle dediler:
- Övünmek, her kişiyi hor eder, alçakgönüllü olmak iyidir!

ÇOK GÜZEL DERS ALDI BAYKUŞ

Masmavi göğün tepesine gelmiş, ucu bucağı görünmeyen bir kara orman varmış. O ormanda yeşil giysili ağaçlar büyümüş, tatlı tatlı meyveler kızarıp

olgunlaşırlar. Orada vahşi kurtlar, hilekar tilkiler, korkak tavşanlar, zehirli yılanlar yaşıyorlar.

Acımasız yırtıcılar, öten kuşlar ile birlikte bu ormanda iki baykuş da yaşar. Onların yüzü tavuk gibi alaca, başları ise kedi başına çok benziyor, gözleri korkunç büyük olsalar da, gündüzleri görmezler bu nedenle onlar ava da akşamları çıkarlar.

Geceleri kuşların ötüşü kesilince, yırtıcı hayvanlar uyuyunca ormanın içinde kedi miyavlaması ve çocuk ağlaması sesleri kaplar. Bu sese kuşlar gagalarını, yırtıcılar burunlarını kaldırıp uykudan uyanırlar: “Dinlenip uyumaya da izin vermezler!” diye baykuşlardan şikayet ederler.

Bir akşam bu baykuşlar çocuklarını yanına alıp ava gitmişler. Anne baykuş, çocuklarına bu sözleri söylemiş:

- Oğullarım kızlarım, bir sözümü dinleyiniz. Birbirinizden ayrılmayınız, gündüze kalmayınız! demiş.

Çocuklarının arasında en yaramazı: “Dur hele, annemin sözünü dinlemezse ne olurmuş?” demiş, kardeşlerinden ayrılıp bir tarafa doğru uçup gitmiş ama diğerleri bunu kaybetmişler onun için çok kaygılanmışlar. Araya araya yorulmuşlar, tan ağarınca (güneş çıkınca) evlerine dönüp gitmişler. Dönseler de diğer yaramaz evlerinde yok imiş. “Oğlum harap oldu, oğlum harap oldu” diye ona baykuş çaresizce içi parçalanıyormuş. Çocuk baykuşlar da çok kaygılanmışlar, ağlamışlar.

- Ama bu yaramaz bu anda parmakları ile ağacın dalına sağlamca tutunmuş, nereye gideceğini bilmeyince telaşlanıp sadece oturuyormuş.

İlk olarak sincap görmüş:

- Benim ağacımda neden böyle bağıırıyorsun? demiş.
- Sincapcığım, iyi kalplim, lütfen beni kovma şimdi çok az da olsa sabret, geç olmadan giderim sana binlerce teşekkürlerimi ederim demiş çocuk baykuş.

Ama sincap onun sözlerini dinlememiş, yalvarmasına kulak asmamış:

- Annenin sözünü dinlemezsin, şimdi bu halde kalmışsın kendine sinirli öylelerine benim ağacımda misafir olmaya izin yok diye baykuşun misafir

olduğu dalı sallamış. Çaresiz baykuş, dalları yadırgayıp başka bir ağaca konmuş. Ama kuşlar onu bu ağaçtan da kovmuşlar, şimdi gözlerinden kaybolmayı istemişler. Kaygısından baykuş unutulmuş. Akşam diyerek uçup gitmiş, kanatlarını dallara sertçe vurmuş ve yere düşmüş. Ama hilekar tilkiye bu gerekli de olmuş o onu çoktan beri gözlüyormuş.

Tilki onu az ele geçirmemiş, şu yaramaz uçup gitmiş ama ağacın dalına çok sert çarpmış. Tilkinin ağzında kuş tüyü kalmış.

Baykuş nasıl gerekiyorsa günü öyle geçirmiş. İşte şikayetlenip beklemiş geç de yetişmiş. Annesinin söylediğı sözleri yaramaz baykuşun aklına gelmiş, o çaresizce ağlaya ağlaya takatsiz kalmış.

Annesi ile babası bu çocuğu arayıp bulmuşlar. Ama yolunu kaybeden baykuşun yavrusu eve dönüp girme mutluluğundan ağlamış ve “şimdi her zaman annemin ve babamın sözünü dinlerim demiş.

İşte böyle, yaramaz baykuş almış çok güzel bir ders.

PEK CESUR İLE PEK KORKAK

Bir çocuğun bembeyaz tavşanı ile çok güzel bir kedisi varmış. Onlar birbirleriyle çok tatlı yaşamışlar. Tavşan kıtır kıtır ederek ağaç kabuğunu kemirmiş, kedi hüp-hüp ederek süt içmiş. Kedi bir şeyden de korkmazmış ona diğer çocuk “Pekcesur diye isim koymuş, tavşan tir tir gelip her şeyden de ürküyormuş, ona o Pek korkak diye ad vermiş.

Pekkorkak, bir gün duvarda korkunç bir şey görmüş: kulakları çok uzun, bıyıkları sallanan ve kendisi çok çirkinmiş. Korkusundan tavşan ne yapacağını da bilememiş, durduğu yerden kalkamamış. O anda pek cesur gelmiş ve pek korkağa biraz güç gelmiş: “Eh deli, deli, demiş kendi gölgenden kendin korkarsın” demiş. Pekkorkağa çok gülmüş, “peki sen geldin, Pekcesur korkumdan ben ölüyordum “ demiş tavşan.

Başka bir zamanda tavşan yine korkmaya başlamış, onun yüreğı hızlı hızlı çarpmış, nedense bir şeyi çok güçlü tıkırdatıyormuş. “Şimdi yerin altından çıkar da şimdi tıkırdayan şeyi beni kapıp yutar” diye düşünmüş tavşan. kedi de kulaklarını

dikmiş o da korkuyor sonunda diye düşünmüş tavşan. O an düşüp gümbürdetmiş. Tavşan aklını kaybedeyazmış. Ama kedi ağzına bir şey alıp, tavşanın yanına gelmiş. Gelmiş de: “İşte seni korkutan şey buymuş” demiş, küçücük kara şeyi tavşana göstermiş. “Şu küçücük fitne bu kadar ses çıkarabilir mi? diye fareye tavşan şaşırp bakmış.

Üçüncü defa açık kapıdan eve bir köpek girdiğini görmüş ve güçlü bir şekilde havlamaya başlamış. Tavşan yatağın altına girip kaçmış. Ama Pekcesur yerin ortasına çıkmış, büyük görünmesinden korkup sırtını kabartmış, köpek saldırırsa onun yüzlerini tırmalamaya girişmiş. Elbette, köpek onlara dokunmamış kapıdan yavaşça çıkıp gitmiş. Ama pekcesur kendisinin kahramanlığının arkasında bu beladan da çok ustaca kurtulmuş.

BUZLAR - YAVUZLAR

I

Bir mutluluklar ülkesinin mutluluğun başkenti nurla kaplanmış. Gündüz güneşsiz mavi gökte yıldızlar çok, ay gülümser. İçimizi yakan yıldızlar, akkor lambaları parlak.

Gündüzleri işleri yolunda olan başkent çok fazla sessizmiş, başını yatağa koymuş, tatlı uykuya dalmış.

Göz görmemesi için çekilen perde gibi şehri kaplamış duman. Gökten biraz pamuk parçaları saçılır, karın yağışı da böyle hissedilir.

Böyle akşamların birinde akademisyen Otto da diğerleri gibi uyumaya çalıştı ama uyuyamadı. O gün Otto, partisi Üzek Komitesindeydi. Ona büyük bir iş verildi: “Kuzey deniz yolunu hayata geçir!” denildi. Bu büyük emri ve görevi geçme dileğiyle uğraştı. Partinin bu büyük işi ona vermesine o çok sevindi. Kendisi mutluların da en mutlusu etti.

Başındaki sonsuz düşüncelerinin sonuna ulaşır gibi olup “kışın soğukluğu ile yürek yarasına basarım” diye akademisyen Otto sokağa çıktı.

Kremlin’in büyük minaresindeki saat gece oniki çanı çaldı. Gün boyu çalışan radyolar halka iyi uykular dileyip bitirdiler.

Koyu sarı gözlü, samimi ve sözü geçen, çok akıllı, top sakallı alim, ırmağa doğru yol aldı.

Buz yorganını örtünmüş ırmak, çok soğuk olmasına bakmadan hep şarıl şarıl akıyordu.

- Gündüz de gece de hepsi yirmi gün içinde ben Arhangilski'den Vladivostak'ta olmaya "Sibiryakov" diye geçen yola tekrar bakmalıyım, hükümetin koyduğu borcu ödemeliyim diye, dedi büyük alim.

Bunlar idi işte onu uyutmayan düşünceler, bunlar onu yumuşak yatağından ırmak boyuna koydular.

Biraz gidince o sessizleşmiş gibi oldu dönmeye diyerek geri döndü ancak o zaman kederlenip söylendi:

- Olmaz, alim senin düşüncen hayalini bırak!

Akademisyen arkasına dönüp küçük buz parçasını söylemiş meğer.

Kalın kaşlarını aşağı eğip, boz gözlerinde öfkesini gösterip, uzun gövdesini büküp:

- Olur! dedi Otto.
- Olmaz, olmaz dedi buz, güzel yerde sız.

"Bununla uzunca konuşup ben değerli vaktimi boşa harcamayayım" diye Otto su kenarındaki buza ayağı ile bastı:

- İşte, sana çoğunu söylesem. Yine durmazsın!

Buz onun kadar dil döktü, akademisyeni öldürmeye girişti:

- Yok yere güceniyorsun zaten işe yaramazsın, çok çabuk yoruluyorsun, halden düşersin de demet gibi sakalını ensene ensene koyarsın dedi.
- Sen de söylemiş olursun, yaz kazancını sonra unutursun. Irmağın kenarına olgun yaprağı almaya, yaz gelince erip kaybolmaya, seni burada kim çıkardı bu yerden? dedi akademisyen.
- Adamsın adam... dedi buz kızarak söyledi ve sızlanarak kıyıya gitti:

- Ben Akdeniz'in sularında damla olarak gittim, buhara dönüştüm, havaya kaldırıldım, bulut oldum, bu taraflara size geldim. Benim orada kardeşlerim kaldı. Onlar da dondular, çelik gibi buz oldular. Benimle konuşmak isteyenlere, sen onlarla gidip konuş, benimle görüşmek isteyenlere sen onlarla gidip görüş. Görmeyecek şeyi görürsen yok olursun, ölürsün der buz parçası.
- Ben şimdi senin doğduğun yerde birkaç kez oldum, hemen gidelim, hükümetin verdiği büyük görevi geçip dönelim. Kuzey (Tönyak) deniz yolunu fethedelim, der Otto.

Buz parçası durmayı düşünmez, sözünü bir bir sözüne bağlar.

- Pek çok alimler orada kendilerine kabir buldular, buz yorganını örtünüp bir de sonsuz uykuya yattılar. Kahramanların kahramanı Roald Amundsin de burada helak oldu, insan kurtarıyorum diye uçtuğu yerden yok oldu. Sen de hiç geri dönmeyeceksin, orada ölüp kalacaksın.
- Savaş, kurbandsız olmaz bu gibi büyük işler kolay kazanılmıyor. İnsanoğlu bozkırlarda şehirler kurar, ülkenin mutluluğu için o kadar zor bir kaleyi savaşıarak alır, der Otto. Sana gelip söylerim, başka zaman gülmüştün derim ama bir yere gitme, kayıp da olma! diye akademisyen sözünü bitirir.

Başka sözü olmaz. Buz yerinde kalır, her şeyi bilen büyük alim yavaşça şehrin caddesine çıkıp yok olur.

II

Uçsuz bucaksız ulu ülkemizin tatlı meyveleri, çok faydalı bitkileri yetiştirmeyi, büyüyen toprağımızı boydan boya yaşamasından daha çabuk haber yayılır.

Usta radyolarda, becerikli telegraflarda, mektuplarda geçen bu habere halk tanık olur.

Haberi dinleyen kadar dinleyesi gelir. O zaman böyle derler:

- Hükümetimizin yardımı, alimlerimizin emeğiyle dünyadaki en büyük seferi düzenlendi. Büyük Kuzey denizinin yolu hakkındaki fikirler hayalde kalmaz, hayata da geçirilir. Odessa'dan Vladivostok'a yakın arası şimdiki gibi gemilerimiz elli günde geçtiler. Ama şimdi onlar, Arhagilskiden Vladivostak'a

yirmi beş saatte gitmeye çalıştılar. Bu büyük seferin başında akademisyen Otto duruyor, şu anda o sefer için bilginler toplanır...

Bu haberi dinleyen her bir kişinin büyüğünün küçüğünün başında bir düşünce oluşturur, dillerinde bir söz döner:

- Güçlüymüşüm, haydi mücadeleye, ülkenin mutluluğu için neden savaşmalayalım!

Birçoğu sefere katılmayı ister ve bu düşünceyle onlar akademisyen Otto'ya gelirler:

- Ben kendimi buzlar ile mücadele için güçlü olarak hissediyorum üstelik onların dillerini de iyi biliyorum, beni yanınıza almaz mısınız?
- Alırım yanıma, var arkadaş yola hazırlan.
- Ben şiddetli fırtınaya karşı gemiyi batırmadan, doğru yoldan dönmeden istediği yere alıp giden kaptan gemiyi yönetmeyi beni görevlendirmediniz mi?
- Denizin dalgalanmasına alışmış olursan, buzlara karşı sağlam durursan alırım seni kendi yanıma şimdi arkadaş yola da hazırlanmış.
- Ben istediğim yere haber ederim, istediğim il ile telsizsiz bir şaysız konuşurum. Benim sözlerimi dağ buzları ile kaplanmış okyanus da yutamaz; benim sözlerimi bu okyanustaki buz dağlarını kovup gidecek sert rüzgarlar da tutamaz.
- Var bir arkadaş sefere hazırlanan, alırım seni yanıma.
- Ben rüzgarların dilini bilirim, uzun yıllardan beri onların esmesini gözetirim, alınız beni yanınıza!
- Alırım sizi yanıma, var bir arkadaş yola gelen.
- Otta dede, alsanıza beni yanınıza her işi de bilirim, diye bir lider de gelir. Akademisyen Otto dostlarca yılmayıp liderliğinin arkasından sevinir ve böyle der:
- Senin şimdi çok büyümen gerek, çok şeyi okuyup öğrenmen gerek. Sen bu işe büyüdüğünde çalışıp okursun, büyük alim olursun, tüm dünyayı gezersin, der.

Lider, kendi kendine kendi çok fazla utanır, onun yüzü kravatı gibi kızarır ve o gidip halkın içine girip kaybolur.

Türlü türlü insanlar, sabahtan da geldiler akşam da geldiler, akademisyeni ”yorup bitirirler. O, önündekilerinin önündekisini (ilk sıradan) yüz on iki kişiyi seçip aldı, diğerlerinin istekleri olmadı çünkü gemi için bundan fazla kişi gerekli değildi.

- Hizmet bizde şöhret işi, nerede çalışırsanız da hizmet bizde övünme işi, ilimizin her köşesinde yaşasanız da, hepiniz de bir dilekle yanarsınız, ile (ülkeye) çokça hizmet göstermeye alışkınsınız. Bir gemiye hepinizi de sığdıramam, işte bu yüzden kalanlarınızı döndürüyorum! dedi akademisyen Otto onlara.

III

Upuzun denizin içinde büyük bir sınavın içine gitmeye hazırlanmış yolcuları ülkenin tanınanları, hizmet kahramanları, dostları, kardeşleri uğurlamaya gelmişler.

İşte, çok da geçmedi, buhar borusunu çekip üç defa öttü, dünya titremiş gibi oldu. Suyun üstü dalgalandı, büyük gemi yavaşça yola çıktı. Yelkenler bayrak gibi sallandı, şapkalar uçtu, “sağ olunuz, sağlıklı gidiniz kazanıp geri dönünüz” diye söylenen dilekler duyuldu.

Gittiler.

Lenin şehri de gözden kayboldu, etrafı suyla kaplandı. Tarihte ilk defa büyük bir yolcu gemisi denizin güçlü dalgalarını yara yara uzağa, Arktika’ya yol aldı.

Öğlen yemeğinden sonra gemideki yüz on iki kişinin hepsi de toplandılar, bir aile gibi oldular, sineğin uçtuğunu da işitilebilecek sessizliğin içinde ataları Otto’nun hoş sözlerini dinlediler:

- 1912 yılında Frans-İoskf’ta Rusya’nın çekişmeli denetçisi Sedov’u kendine çeker, o kutuba gitme isteği ile yanar. Toplanıp böyle meşakatli yola da çıkar fakat onun bu yolu başarısız olur. Sedov’un “Foka” isimli gemisi buzlar sınırlar, bir yıl boyunca bir yere göndermez yerinde tutarlar. Sedov, onlara boyun eğmez, engellere bakıp durmaz. Sekiz köpek hazırlayıp, yemeklerini üç çanağa koyar ve iki deniz eri ile kutuba gitmeye yol alır. Ancak çok da geçmez, Sedov’un sağlığı bozulur o şiddetli ağrıyla hastlanmaya başlar. Ağrısı artar, zaman zaman o kendinden geçer. Arkadaşları kandırmasınlar, dönüş yoluna

doğru geri dönmessinler, diye o pusulayı hep önünde tutar. Yorulup durdular, bir ara o çaresizce çadıra sürünerek gider. Daha sonra çok kötü bir fırtına çıkar...

Sedov hastalığa dayanamayıp ölür. Yüreklerden ağıtlar yakarak gömerler. Sedov'un kutuba saplayacağı bayrağı onun baş ucuna sapladılar. Bir yerden yardım gelmez mi diye ufuk çizgisine ümitlenip bakarlar. Padişah ve bakanlar bu korkunç felaket hakkındaki haberi çok itibarsızca dinlediler, "bunları kurtarmaya diye para saçıp duralım mı biz! diye derler. Denizcilik bakanı, hepsinden de geçer: "Ne yazık ki geri dönmedi, mahkemeye verirdim ben onu" diye der.

Şüphesiz ki yardım bir yere de gelmiyor, gemi seferinin kaderini de uzun yıllar kimse de bilmiyor... O zamandaki çoğu seferin kaderi işte böyle biter.

Ama yıllar bir bir ardınca geçer.

Karşılaştırmamızı size bırakıyorum... Bu yolcu gemisini göz önünden çekiniz, ağaçtan yapılmış, "Foka" ile çelikle kaplanmış "Çelyuskin"i birleştiriniz. Biz uzaktan durup konuşuruz, biz uzak yerlere uçup gideriz, öne sürülen borçlarımız, bize her zaman yardım edecek dostlarımız hakkında düşünüyoruz..

Gemi dağ gibi dalgaları yarıp, ileri gider. Sevgili doğduğum şehir arkada kalır, uçsuz bucaksız deniz serilir önde.

IV

Denizi kaplayan buz üstünde boz ayılar oynuyor, semiz fok oynar, uzun dişli morslar dinlenir. Ancak onların sessizliği çok sürmez, duman kaplayıp ufuk çizgisinden bir şey süzüldü.. Deniz canlıları bunu görüp şaşırırlar, o şeyin geldiği tarafa doğru hepsi de gittiler. İlk söze fok başlar, söylemeyeceği şeyi söyler:

- Neymiş o, bize doğru gelen? Acımasız yırtıcılar (hayvanlar) sonunda çok sert böğürür.

Boz ayı, fokun fikrini açıkladılır hoş sözlerle dostlarını sakinleştirir:

- Aklınız gitti boş yere, onun gibi diri ölüye. O sadece balina ama siz bunlardan korkunuz. İşte nasıl der ayı dumanı gösterir balina deniz suyunu dışarı fişkırtır onun nefes alışını böyle olur.

Yaşlı mors, ayıya sözünü bitirmesine izin vermiyor, kendi bildiğini konuşuyor:

- Sen ayı efendi gözün görmezse şimdi başkalarını susturma, uzaktan görmemişsin doktordan gözlük iste. Kendi ömrümde bu gibi şeyi bir kez görmek istiyorum. Ona gemi dediler. İyi saklanınız, yakınına gitmeyiniz yoksa hepimiz harap oluruz, insanlar tarafından yakalanırsınız der.

Hepsi de korkar sadece ayı korkmaz hemen öne doğru gider, kendisi geminin burnuna doğru bakar:

“Çelyuskin” demiş yazanı okuyup boz ayı ansızın durur.

İyiler(buzlar)- kötüler ona aynı zamanda bağırlarlar:

- Geri dön ayı hemen dön yoksa ölürsün! derler.

O, ne yapacağını bilmeden şaşırıp kalır ama o arada havayı sertleştirip yağmur yağdırır ve aptal ayı buz üstüne yüz aşağı düşer. Buzlar da bağrılarından sessizleşirler, morslar ve foklar hepsi de aynı anda suya atlarlar. Ayıyı geminin burnuna alırlar, kürkünü çıkarmaya çalışırlar.

Hırçın denizi yarararak gemi hemen ileri doğru gider, hırçın dalgalar bağıra bağıra (çarpa çarpa) arkada kalır.

Başta gemiye küçük buzlar denk geldi onlar da gemidekilere öfkeyle bağırdılar. Kendileri küçücük olunca sesleri güçlü çıkmadı, bu onların varlığını da duyurmadı.

Dura gide ev büyüklüğündeki buzlar da karşılamaya başladı, gemi onları temizleyip ileriye gitti. Bunlara şimdi güçlü bir sesle seslendiler, kendilerinin seslerini de duyamayacak oldular. İki taraftan gemiyi sıkıştırdılar, çok güçlü bir mücadeleye başladılar:

- Bizim sonsuz sessizliğimizi bozuyorsunuz, neden böyle dalga geçiyorsunuz, gitmiyoruz geri dönünüz, nereden geldiniz buradan gidiniz, diye dediler.

Gemidekiler, yol vermeyen buzları yarıp, parçalayıp geçtiler bazılarının etrafını çevreleyip döndüler ve hiç durmadan ileri doğru gittiler.

Kaptan rolünü (işini) sağlam tutmuş, sallanmasına, geminin sağa sola dönmesine hiç izin vermez. Uzaktan haber veren şehre cevap göndermeye gider, gemidekilerin durumu hakkında anlatır onlara. Onun sözlerini buzlar- yavızlar da tutamazlar. Hızlı rüzgârlar da kovalayıp yetişemezler.

Akademisyen Otto gemidekilerin türlü türlü işlerine koşmuş, herkese çeşitli işler vermiş. Kimi deniz suyunu araştırır, o zamanda yaşayanların hayatını inceleyip öğrenir. Kimi delice esen rüzgârları öğrenir, kimisi hava olaylarını gözetler. Biri de boş durmaz, hepsi de işe gömülmüş, hepsi de kendi işini önceden planlamış. Yeni bir şeyler bulurlar, gizli gizli sırlar açılır.

V

- Hep ileri gider de ileri gider bu, bizim sonsuz sessizliğimize dolandırır bu diye buzlar-yavızlar kendi aralarında bağıştılar.

Şiddetli esen rüzgârlar onlara uzak Moskova'daki uzak bir şey buz parçasından selam getirdi, selamla birlikte işte bu haberi ulaştırdı:

- Ben burada bir âlim ile konuşmuştum bizim şehre ayak basamazsın, bastığında halde de yok olursun, demiştim. Büyük kardeşler, siz benim sözümü de doğruya çıkarınız. O zaman Otto denilen âlim görünse sizin sessizliğiniz bozsa onun gemisini nasıl da döndürüp gönderirsiniz.

Bu haberi duyan buzlar ve yavızlar çok fena kızdılar, gök gürültüsü sesini çıkardılar, hayvanlar korkup geminin üzerine atladılar.

Bir atladılar ve hiç çıkamadılar ikinci kez atladılar bu seferde yapamadılar, üçüncü kez atlamışlardı gemiyi çıtırdatmaya başladılar.

Göz açtırmamaya çalışıp fırtına kopturdu, güçlü kamçısıyla yiğitlenip yüzüne vurdu, onları ayaktan yıkacak olup kendi işine devam etti. Buzları karşılar gibi olup rüzgar öfkелendi, insanları yanına alıp, bir yere gidecek oldu. İnsanlar: “gemimiz batıyor şimdi” diye telaşlanmadılar, korkmadılar, şaşırmadılar, yiğitçe durdular hemen teslim olmadılar önceden düşünülen planları işe yaraması için yerin üstüne konmuş gibi buz üstüne geçmeye başlamışlar. Yavaş yavaş fıçıları yuvarladılar, büyük büyük çekmeceleri tek tek kaldırıp gittiler. Kırmızı tuğlaları, büyük kontraplakları taşıdılar, bir şeyi de su kovaına koymaya çalıştılar.

Doğduğum şehre yakın gemi yavaşça aşağı tarafa gider, işte şimdi onun “Çelyuskin” diye ismi de yok olur. Buzlar- yavızlar onun gibi gemiye atılırlar, onu nasıl da hemen gözden kaybetmeyi isterler.

İşe gömülenler arasında çelik Otto da görünür o keskin ve sert emirler verir. Uzaktan haber getiren son dakikaya kadar sözüne devam ettirir şehre sıcak selamları gönderir.

Gemi hep batmaya devam eder, yavaşça suyun dibine girer. Bu tehlikeli durum iki saat on dakika sürdü bundan sonra gemi yok oldu. “Dinleyiniz, dinleyiniz gemiden ininiz! diye sinyal verilir. En sondakiler olarak gemiden Otto ile kaptan çıktılar, o zaman buzdakilerin yanına gitmeye çalışırlar.

Komsomol Mogileviç çıkmak için sinyal verilince de gemiden bir yere gitmedi, gemideki eşyaların birisini de suyun dibine atmak istemedi hepsini de kurtarmaya çalışır, acele acele versin, hala diğer buzun üzerine aktarır. Ancak şimdi gemi son saniyesine yaklaşır, bir dakika içinde o yok olur. Mogileviç, buz üstüne atlayamaz ve gemiyle birlikte o da gözden kaybolur.

Bu tutsaklık çok uzun süre mi devam edecek? Delirip esen rüzgarlar yerleşmiş büyük bir buzu denizin ne tarafına götürecektir? Bu buz kırılıp mı yoksa eriyip mi bitecek?

Yüz dört kişi arasından çelik gibi güçlenenler çok fazla, cevher gibi işlenmeyenleri çok az. İşte bu gibilerden birisi ümitsizlenmeye başlar, yavaşça söyler:

- Sevgili gemimiz “Çelyuskinimiz” suyun dibine gitti demek bizim seferimiz (yolculuğumuz) bununla bitti der.

Bunu Otto duyar, o diğerine öğüt verir ve açıklayıp anlatır:

- “Çelyunskin” battı biz batmadık, buz üstünde de sadece yatmayız, ilim işlerini yaparız, devletimiz için gerekli malumatları alıp döneriz, der.

Bir gün “şimdi ne yapacağız? diye meseleyi düşünür. Öncelikle iki yol var hangisini seçelim: “dağılıp yola çıkalım mı?” Yardım bekleyerek buzun üzerinde kalalım mı?

Sahil kenarı uzak da değil, düz yol olsa bu arayı üç dört günde geçilirdi ama buz dağlarının yayan geçmek çok korkunç bir iş. Böylelikle yardım beklerler, ilim işlerine durmadan bakmaya başlarlar.

VI

Buzlar yavızlar kendi aralarında tartışır. “Gemilerin kahramanlığını kendilerini yok etmesi kaldı” derler. Bilmiyorlar ki buzlar, kahramanın gemi değil de insanlar olduğunu.

Buz üzerinde de bizim yiğitler telaşlanmadılar, yeni şartlarda yeniden yaşamaya başladılar.

Brandalardan çadırlar kurdular, tuğlalardan mutfak yaptılar, kontrplaklardan baraka yaptılar, buz dağlarının arasında ve denizin ortasında işte dediği küçücük “şehir” kurdular.

Yeni hayat başladı ama ilim çalışmaları hep iyi oldu, birisi bilgisi olduğu işini bir süre tam olarak başardı: denizi ve oradaki hayvanları öğrenmeye devam etti, havayı da gözetledi, yapılan işler hakkında radyo günlük devlete haberler verildi, çalışan gemideki gök gürledi.

Doğduğum yerden gelen haberler yiğitleri mutlandırı, yürekteki inancı artırır, konuşup bitiremedikleri sevince başlarlar.

Hemen bu yere çelik uçaklar uçup geldiler, onlar buz kampının üstünde dönerler “neresi bizim için uygun yer? diye derler. İşte bu sebeple onlar için uygun bir

yer yapmak gerek. Buz dağlarını düzlemek gerek gerek. İşte bunun için bizim yiğitlerimizin ellerinde sopa, kazma, kürek...

Gündüz de gece de çok güç çalışınca çelik uçakları kabul eder ve yer hazır olur. İşte şimdi uzaktan uçup gelen çelik uçaklar telaşlanmazlar, buza konmak için uygun yeri bir dakika içinde seçerler. Gökyüzünden, büyük buz kamplarını görmeseler kuleye asılmış bayrağa bakarlar. Büyük bir sesle gelip inerler ve tutsaklıktaki yiğitleri alıp giderler.

Böyle bir ümitle tutununca havalaanı yapıpı tamamlandığında buzlar da sıçradılar, gök gürleri gibi ses çıkardılar, parçalana parçalana gittiler, birbirinin üstüne bindiler, yiğitlerin ne kadar gün güç harcadıklarını bir dakika içinde ziyan etti. Ama yiğitler bunu görünce telaşlanmadılar. Onun kadar büyük bir güç ile kendilerinin işlerini geçmeye başladılar.

Buzlar, dişlerini gıcırdatıp, ağızlarını yararlar. “Yüz dört bolşevik öldü” diye sevindiler. Yardım gelmesini beklemeden çağırırlar şimdi yaymak için yola çıkmaya hazırlanırlar.

Büyük yerden buza başkentten buz kampına haberin arkasından haber gelir onların her biri sevinç üstüne sevinç getirir:

“Siz kardeşlerimiz, sessiz olunuz, ilim işlerinize önceki gibi devam ediniz. Biz, hemen size ulaşırız ve hepinizi de alıp gideriz”.

Buz kampındakiler sevinir ve buraya cevap verir: “İşinize hemen devam ediniz bir şimdi sizi bekliyoruz biz !”.

VII

Motorların sesi havada yankılanır. 170 milyon halk aynı anda göğe bakar. Uçaklar ses çıkarmazlar, motorları ses çıkarır, 170 milyon halk onların sesini dinler.

- Ne oluyor? Kimi yeniyorlar?

Bizim ülkenin kötü düşmanları da düşünmüşler, zehirli yılanlar da nedense susmuşlar.

- Ne oluyor? Kimi yenerler?

Ama kendileri türlü türlü anlatırlar:

- Çelik uçakların kanatları buzlanır, buz kampına gidemezler, aşağı çakıldılar.

Düşmanlar, yılanlar boşa ağız yoruyorsunuz, rüzgarlar deliler siz de yoka dalga geçiyorsunuz, çelik uçakları siz geri dönemezsiniz. Onlar tavşan değil, düşmandan korksun. Onlar serçe değil, rüzgardan kaçacak. Onlar şahinlere benzerler; uğraşmayınız, endişelenmeyiniz siz, çelik uçaklara!

Buz kampı her günkü gibi işe kapılmış, sessizlik unutulmuş.

Ortadaki en sıcak çadırdan ağlama sesi duyulur. Kim ağlıyor? Niye ağlıyor? Hanginiz biliyor?

- Dışarı çıkarınız, yürümek istiyorum, buz denizini görmek istiyorum diye der.

Ona karşı düşünürler:

Dışarıda kırk derece soğuk, üşürsün, daha yeni hava alıp girdin ya, derler.

Kara (Karskiy) denizinde doğan Karina böyle nazlanır ve aniden küçük arkadaşı Allo öğüt verir ona:

- Sen Karina karışma, büyükler ile tartışma.

Bu an, en sıcak çadırın kapısı açılır, Karina'nın karşısına Otto gelir.

- Ya, çocuklar ne haller böyle? Hasta olmuyor musunuz? Ağlamıyor musunuz? O, dizine Karina ile Allo'yu oturtur ve koca sakalını sallaya sallaya konuşmaya başlar:
- Sen Allo, gemi sürmeyi öğrenmişsin, senin ülken olmayan yer üstüne basıp gidersin. Gemi ile buzdan başka yemyeşil ağaçlar yeten, gümüş gibi sular akan yerler de var. İşte hemen çelik uçaklar gelirler ikinizi de, sizi de, bizi de alıp giderler, o yeri size de gösterirler.

Tam işte bu anda ufuk çizgisinde kara bir nokta görüldü, gide gide bu nokta büyük oldu, hep öne doğru uzandı. Birkaç dakika geçer geçmez buz denizi motor sesine gömüldü.

Birisi: “Arkadaşlar, uçak!” diye bağırdı. Akademisyen Otto da çocukları dizinden indirdi: “İşte, bizi almaya geldiler” diye çıkıp yürüdü.

Mavi gökte kendisinin gümüş kanatları ile çelik uçak parlar, buz dağları ile kaplanmış deniz üzerinde motor sesi yankılanır.

Soğuğa bakmadan, börkler havaya atılır “yaşasın” sesi yankılanır.

İşte, börkünü eline almış Otto da havaalanına doğru gider ve uçak hemen aşağı iner.

Bir döner, buza çok yakın gelir, “şimdi iniyorum” dediğinde tekrar kalkar. İkinci defa dönüp, konmaya yer seçer, kanatlarını açar. Tam buza yakın gelir, kanatlarına buz degecek olunca geri kalkar. Üçüncü defa dönmeye başlar burada şimdi çok açılıp buz üstüne iner.

Buz yıkılıp gidecek gibi olur. Rüzgar esmesi diner.

Buz yiğitleri uçağı kaldırdılar, sarılıp,, sevip havaya kalkmaya başladılar. Her kalpte mutluluk, anlatılamayacak sevinç, büyük teşekkür ateşi parlar.

Yiğit pilot çok durmadı. O, kadını ve kızını yani Allo’yu Karina’yı yanına aldı ve yola devam etti. Motorun sesi tekrar havada yankılandı, buz kampındakiler el çırpıp, sevindi.

VIII

Sabah uçaklar geliyor deyince korkunç kar fırtınası kuvvetli fırtınayla ortaya çıktı. Buzlar yavızların da delirmeleri başladı. Soğuk da güçlendikçe güçlendi.

Uçakları kabul etmesi için hazırlanan havaalanları kara gömüldü. Barakalara da sıra geldi. Buzlar çatlaya çatlaya yarıyorlar, barakayı da ortadan ikiye ayırdılar.

Kar fırtınasının sesine, rüzgarın bağışına, buzların yarılmasına bakmadan buz kampı işine devam etti.

Gemi batınca, ödekiler buz üstüne çıkınca, buzlar- yavızlar çok sevindiler, buzun üstündekilerinin hepsini de aynı zamanda yok etmek istediler ve bunun üzerinde çeşitli planlar kurdular.

Devletin elik uçakları, Sovyet uçakları onların bu planlarını bozdular, buz esirlerini kurtarmak için uçup geldiler.

Birkaç yiğidi alıp giden ilk uçak gidip gelmesine çok zaman geçti ama kar fırtınası hiç durmaz ve Şiddetli rüzgar hiç kesilmezdi.

Alim Otto'nun sağlığı çok kötüleŐti. O, çok hastalanmaya başladı. Dişlerini sıkıp arkadaşlarından hastalığını ilk gün sakladı ve arkadaşları anlamadı, ikinci gün de dayandı, diğerleri hiç anlamadılar, üçüncü gün arkadaşları anladılar: “Siz hastalanıyorsunuz, arkadaş akademisyen! Diye dediler. Ama o: “Endişelenmeyiniz, hasta demeyiniz böyle biraz keyfim yok” diye dedi.  gün boyunca hastalıkla boğuştu. Bu mücadelede hastalık üstün geldi, Otto'yu ayaktan kesti. Bunu gören buzlar yavızlar kakhaha ile güldüler, alim Otto'nun sessizliğini bozdular, kulaklarını açıp bağırmaya başladılar.

Afet olduğunda seferin başkanı en son olarak kurtulur bu adet, kanun olup devam eder.

Otto'nun da bu kanunu bozası gelmedi. Hastalığına bakmadan buz kampını bırakmak istemedi. Ancak radyocu bu haberi başkente duyurdu. Ondan sonra bugünkü haber de geldi: “İlk gelen uçakta hiç durmayınız, sefer başkanı Otto'yu kurtarınız” denilmişti.

 dört gün sonra kar fırtınası kesildi, Şiddetli rüzgar bitti, gün ağarır gibi oldu. Rüzgar tamamen dinmedi, soğuk tamamen durmadı.

Kahraman pilotlar ona bakmadılar, elik kuşlarına oturdular ve buz kampına doğru yol aldılar.

Uzun uçak yolu buz dağları aracılığıyla denizleri aşarak soğuk tarafa gider. Bu yol, hiçbir zaman da bilinmemiş, ömründe bu kadar uçak görmemiş. Yoğun dumanlar şaşırtmaya başlarlar, uçağın etrafına toplanıp buz olmaya başlarlar.

Bu yolu buza gelmesi zor oldu. Uçak indiğinde buzlar erimeye başladı. Yiğit pilotlar telaşlanmadılar, durma yerini çok iyi seçtiler.

Tekrar “oleyy/yaşasın” sesi yankılandı, yaza anlata bitiremeden sevindiler ama başkanı düşünerek başlarını eğdiler, kaygılandılar. Bugün, onlar yakın dostlarından, liderlerinden, ataları akademisyen Otto’dan ayrıldılar.

İşte, Otto’yu kızağa koyup çekip alıp gittiler. Uçağın yanına gelip durdular, sözsüz kaldılar, başlarını aşağı eğdiler. Ağır idi hastalığı dakikaları, yürekleri dağladı kaygı ateşleri. Halsiz başını Otto kaldırdı, dura dura son sözünü söylemeye çalıştı:

- Dostlar hoşça kalınız. Sovyet insanları ikinizi unutmayınız, güç bayrağını yukarı kaldırınız, yenilmeyiniz! diye dedi.

Motor sesi başladı. Hoş sözler kulaklarda yankılanarak kaldı. Pilotlar hareketlendi.

IX

İşte, şimdi buz kampında altı kişi ve sekiz köpek kaldı. Diğerlerinin hepsi de kurtarıldı.

Çok cefa çekip yiğit pilotlar, tekrar uçup geldiler; insanları, köpekleri, ilim (araştırma) malzemelerini yüklediler. Bunlarla havaya çıktılar (uçtular).

Buz kamplarında yiğitlerin yanan ateşi yükseldi, büyük bir direğe bağlayıp kırmızı bayrak güçlüce dalgalandı. Ama onlar kendi yollarına gittiler, arkadaşlarının yanına acele ettiler.

Haydi şimdi düşmanlar, açtığınız ağızlarınızı kapatınız; dostlar, yakın dostlar bizimle birlikte sevininiz. Sovyet insanları, buz esirliğinde şaşırılacak derecede sağlam durdular. Sovyet pilotları bütün dünyanın önünde birincilik için imtihan verdiler.

- Ama siz buzlar yavızlar, “gemi battı” diyor musunuz?
- Evet, battı.
- Ee siz rüzgarlar, bizim çelik uçaklarla yarışıp baktınız mı /yarıştınız mı?
- Evet, yarıştık.
- Yine de kovalayıp yetişemediniz mi?
- Yetişmedik.
- Verilen işleri eksiksiz yerine getirildi mi?
- Evet, yerine getirildi.

- Gerekmez şimdi başkasına.
- Evet, başkasına...
- Öyleyse önünüze bakınız.

İşte, orada dağ boyunca uzanmış çelik raylar üzerinde bir tren geçer, hızlı hızlı başkente yetişelim, diye acele eder.

Tren durmuş arada onu çevreleyip bağlarlar, oturup gidenleri şehirler, çiftlikler, devlet çiftlikleri ve fabrikalar misafirliğe çağırırlar. Kendilerinin mutluluklarını anlatırlar. “Hadi bize misafirliğe!” diye dediler.

Başkentte büyük bir tören.

Bugün o kendisinin yiğit oğullarını karşılar.

Caddeler bayraklarla süslenmiş, güzel güzel çiçeklerle kaplanmış. Cadde boyunca mutlu halklar yürüyor. Orkestralar zafer marşını söylerler.

Tren geldiğini bildirdi, güzelce öttü. Yeri sallayıp, havayı yankılayarak “yaşasın/oleyy” diye söyledi.

Çiçekler yağdı kahramanların üzerine, övgüler yağdı onların adına, hiçbir zaman tanışmamışlar da ellerini sıktılar, tebrik ettiler.

İşte Sovyet halkı akademisyen Otto’yu ellerinde taşıyıp meydana getirirler, onun konuşmasını rica ederler.

Ama o büyük sakalını tutarak sözüne başlayamadan heyecanlanır ancak çok çabuk kendini toparlar.

Büyük alim, Büyük Kuzey denizinin yolunu navigasyonda bulduğunu söyler: “Bizim devlet büyük buzulları dizecek, kuzey kutbunu günden güne iyi bilecek” der.

Yenilip değil, yenip de döndü Otto dede. Kahramanların mucizesi bütün dünyayı şaha kaldırdı, bizim yüreklerimizi sevdindirdi, bizi de kazanmaya şevklendirdi.

ZENGİN İLE KÖLE

(Türkmen masalı)

Mrali kendi babasını görmemiş, yetim olarak büyümüş. Onun sadece çok yaşlı bir annesi varmış. O, insanlara ip eğirir, yama yamıyor, çamaşır yıkıyor böyle yaparak oğlunu doyuruyormuş. Ama oğlu büyüyünce hep bilye oynuyormuş, hiç de faydalı bir iş yapmıyormuş.

Bir gün annesi onlara söylemiş:

- Oğlum benim biz böyle ekmek bulamayız. Seni doyurmak için baban da diğer dünyadan dönmez. Yaşlı annesi de şimdi işi güce yetişecek değil. Kendi kendini doyurmak nasıl da olsa bir iş bulur şimdi demiş.

Bundan sonra Mrali iş aramaya çıkıp gitmiş. Oraya buraya gitmiş nihayet bir zengine köle olup hizmet etmiş. O zengin birkaç gün boyunca Mrali'ye biraz iş yaptırmış. Bu durum ona tuhaf hissettirmiş.

Çok da geçmemiş, zengin bir öküz kesip onun derisini yüzmüş. İki deve getirip dört torba ve bu öküzün derisini de alıp dağa doğru yönelmiş. Mrali'ye de arkasından gelmesini buyurmuş. Dağ eteğine varıp gelince zengin develeri durdurmuş da onların üzerindeki torbaları ve öküz derisini almış.

Zengin, kendi hizmetçisine bu öküz derisinin içine girip yatmasını emretmiş. Ondan sonra o onu yapıp bağlamış da bırakıp gitmiş. Biraz zaman geçince vahşi kuşlar uçup gelmişler ve ağızlarının arasına kıştırıp uçup gitmişler. Dağ başına çıkınca onlar gagalaya gagalaya derisini parçalamışlar: onun içinde biri yaşadığını görünce öküz derisini kapıp gitmişler.

Dağ eteğinden, dibinden zengin bağırarak:

- Oğlum dağ başındaki değerli taşları bana getir, demiş.

Dağ başında türlü türlü değerli taşlar: zümrütler, yakutlar, akik taşları ve diğer iri iri güzel taşlar pek çokmuş. Hizmetçi bunları aşağıya atmış ama zengin onlar toplayıp torbaya doldurmuş.

- Zengin efendi, ben sonra buradan nasıl inerim? dermiş çaresiz(bahtsız) Mrali.

- Şu taşları toplayıp yığ, iniş yolunu sonradan kendim öğreteceğim, demiş zengin. Hizmetçi onun sözüne inanmış ve değerli taşları aşağıya doğru atıp da atmış.

İki torbayı tutarak zengin onları develerinin hörgücüne yerleştirmiş ve kendisi gülerek:

- Oğlum benim! Sen nasıl olsa da evine dönersin, diye düşünüyorum. Hizmetçilerimizi biz böyle işi buyururuz, demiş de gitmiş.

Dağ başında yalnız kalan Mrali inmek için uygun yer aramış. Ancak bulamamış. Etrafında insan kemikleri duruyormuş, Mrali korkup gitmiş.

Arkasından yırtıcı bir kuş gelmiş ve onu ansızın kaldırıp gitmiş. Mrali, iki eliyle onun ayaklarına tutunmuş. Kuş kendisi istese de istemese de yere indirmeye mecbur kalmış. Böyle yapıp Mrali helak olmaktan kurtulmuş.

Çok da geçmemiş, o yine de zengine hizmetçi olup çalışmış. Zengin şimdi hizmetçisinin sağlığı hakkında aklına da getirmemiş. Mraliyi de tamamen başka biri diye düşünmüş.

İşte, zengin yine iki deve, dört torba ve öküz derisini alıp hizmetçisine:

- Haydi, gidelim demiş.

Onlar, bu dağ boyunca gelip durmuşlar zengin bu yolu da daha önceki gibi Mrali'ye derinin içine yatmasını emretmiş. Mrali demiş:

- Nasıl yatmam gerektiğini kendin göster hele: ben nedense anlamıyorum demiş.

Zengin: "İşte böyle yap!" diye derinin içine girip yatınca Mrali onu deriye sarıp bağlamış da koymuş. Çok geçmeden yırtıcı kuşlar gelmişler ve deriyi kaldırıp uçup gitmişler ve dağ başına alıp çıkmışlar. Deriyi gagalamaya başlamışlar. İçinde biri olduğunu anlayınca onu bırakıp gitmişler.

- Zengin efendi ben sana değerli taşlar atmış gibi sen de bana onları at diye demiş Mrali.

Zengin o anda onu tanımış. Korkusundan ve sinirinden bas bas bağırması:

- Başka zamanda(önceden) sen nasıl inmiştin? Duyuyor musun, hemen cevap ver!

- Çokça taş atmasını bil, işini bitirince nasıl inmen gerektiğini ben kendim öğretirim demiş Mrali gülerek.

Zengin, taşları atmış da atmış.

Mrali, zengine bağırması:

- Zengin efendi! Sen nasıl olsa inersin diye inanıyorum. Etrafına bir bak: senin şefkatinin arkasında burada kalıp ölenlerin kemikleri yuvarlanıp yatar. Sen de bunları iyice sor ve ben o zaman içinde evime dönüp giderim demiş.

Mrali taşları, torbaları ve develerin hepsini de pazarda satmış, çok yıl yetecek kadar para hazırlayıp o şimdi görüşmedik diye düşünmüş ve annesinin yanına dönüp gitmiş.

MUHTAR İLE ŞEYTAN

(Letonya Masalı)

Muhtar, kendi yurdundan asilzade kapının önüne doğru gidiyormuş, yolda şeytana rastlamış. İşte onlar beraber konuşa konuşa gitmişler ve yol boyunca domuzları bekleyen delikanlı bir çobanı görmüşler. Onun büyük bir domuzu patates tarlasına girmiş. Delikanlı muhtarı görmek için domuzun arkasından tarlaya gitmiş:

- Ah seni şeytan alsın! Çok da kabahat domuzusun! demiş.

Muhtar, bunu duyunca şeytana dürtmüş:

- Duydun mu, sana domuz vermek istiyorlar ama sen almıyorsun. Ben olsam şimdi gidip alırdım demiş.

Şeytan ona böyle deyip cevap vermiş:

- Domuz kalsın, dokunmayın! Delikanlı çoban, yetim bir çocuk eğer ben onun domuzunu alırsam ailesi o delikanlıyı döver. Delikanlının yardımcısı yok. Bu sözleri, o delikanlı gerçekten içinden söylemedi.

Muhtar bir şey diyememiş. İşte onlar yine ileri gittiler ve bir çocuğun zavallı sesiyle ağlamasını duydular. Annesi çavdar dövermiş ama çocuğu avutmaya vakti yokmuş. Sinirlenip, o çocuğa şöyle demiş:

- Ah, seni zeki şeytan babanının zengin tarlasında çalış. İşte burada çavdarımız durur, biçecek kişimiz yok ama sen bana rahatça çalışmama da izin vermiyorsun!

Muhtar bunu duyunca şeytana dürtmüş:

- Duydun mu, sana oradaki bir çocuğu vermek istiyorlar ama sen almıyorsun. Ben olsam onu şimdi alırdım, demiş.

Şeytan şöyle bir cevap vermiş:

- O çocuk, bu annenin biricik kızı ben yine de onu alayım değil mi? Annesi bu sözleri içinden söylemedi, kasten söyledi.

Muhtar, bir şey diyememiş. Onlar yine ileri doğru gitmişler. Asilzadenin tarlasında köylüler çalışıyorlarmış. Onlar, muhtarı gördüğüne tükürmeye, onu sinirlendirmeye başlarlar.

- Yine şu zalim muhtar gelir, şeytan alsın! Gör de dur, daha birinin de olsa arkasına sopayla binip düşer! demişler onlar. Şeytan, bunu duyunca muhtara söylemiş:

- Duydun mu? İşte, olur şimdi bunu gerçekten gönüllerinden söylediler.

- Onlar kim ya? demiş sinirlenerek muhtar, onlar sadece köpek halk; dinlemezler, çalışmazlar!

- Sence onlar öyle böyle halk olsalar da halkı anlatırlar ve gerçek gönüllerinden konuşurlar işte böylece sen şimdi benimsin! demiş şeytan.

Şeytan bunları söylemiş, muhtarı tutup da almış. Boynunu kırmış, gövdesini burka burka keçi boynuzu haline getirmiş ve deri torbaya koyup, çok tartışır, fırtına koparıp muhtarı dosdoğru cehenneme alıp gitmiş.

KAZ İLE KUĞU

Ucu bucağı görünmeyen çayırın ortasında büyük bir göl varmış. Onun etrafı yeşil otlar, uğuldayan sazlıklarla kaplanmış.

Bu göl boyuna bir kişi de ayak basmamış, o çevrelerde avcıların tüfekleri de atmamış.

Bu ıssız gölde kuğu ile kaz yaşıyorlarmış. Balık yemişler, su içmişler, yumurta bırakmışlar, çocuk doğurmuşlar.

Yazın güzel bir günde bu iki komşu çocukları hakkında konuşmuşlar. Yaban kazı söylemiş:

- Oğlum yemeği az ye, suyu çok iç! diye demiş.

Kuğu demiş:

- Benim çocuğum çok iyi yer, çok büyür diye demiş. Kaz, kendi yavrusunu türlü türlü yedirip bakıyormuş: tatlı tatlı balıklar, yeşil kurbağalar, tatlı yengeçler tutup getirirmiş. Çocuğun kendisi büyük olsa da eline kaşık alıp yiyemiyormuş, annesinin yedirmesini beklermiş. Yemek yemek ona çok zor bir işmiş. Yemek yemeğe, içmeye başladığında o hep yoruluyormuş. Ama yay boyunlu kuğu, yavrusuna ısrar etmez, kaşığını kendisi tutup, yemeği defalarca çiğneyip lezzetlice yermiş. Zamanında uyur, zamanında dışarı çıkar, oynar böylece elma gibi kızarıp güzelce büyürmüş.

Günlerden bir gün yaban kazı ile kuğunun çocukları annelerine gelmişler de:

- Anne bize bisiklet al! diye istemişler.
- Tamam, gelirsek geliriz, alırsak alırsız diye demişler annelerine. Oğullarını yanına almışlar ve bisiklet satılan mağazaya gitmişler. Oraya gidip görmüşler de annelerine:

- Arkadaşlar bizim değerli oğullarımıza bisiklet veriniz! demişler. Burada satıcılar koşup gelmişler de:

- Lütfen buyrunuz, lütfen buyrunuz! diye gümüş renkli parlayan iki tekerleği dönen bisikletleri getirip vermişler. Burada akkuşun oğluna:

- İstediyini seçip al akıllım! demişler. Kuğunun yavrusu, bisiklete binmiş de sürüp de gitmiş. Ona bakıp satıcılar:

- İşte yiğitmiş bu çocuk, yemeğini güzel yer artık demişler ama kuğu da çocuğunun yeteneğini görüp, yılmayıp, keyiflice bakıp dururmuş ve çocuk bisikletini sürer de sürermiş.

Yaban kazı yavrusuna sıra gelmiş. O, kuğu yavrusu ile aynı yaşta olsa da ona baktığında çok zayıf, boyu da çok küçükmiş.

Ona da bisikletin gümüş renklisini vermişler:

- Ya akıllı, sen de sürüp bak! diye demişler. Kaz yavrusu bir kez binmiş, becerememiş, ikinci defa binmeyi düşünmüş düşe yazmış, üçüncü defa binmeyi istemişmiş ağlayarak gitmiş, süremeyince bisiklet de gitmemiş. Mağazada çalışan abileri buraya sürüp getirmişler, yaban kazı yavrusuna işte bu sözleri söylemişler:

- Sen akıllı, yemeğini az yersin, zamanında uyumazsın, dışarıda oynamazsın sonra böyle zayıf kalırsın, boyun da küçük bu yüzden bisiklete ayağın da yetişmez şimdi evine dön, çok büyüyünce gelirsın diye demişler ve bisikletini de alıp gitmişler.

Kaz yavrusu çok üzölüp dönüp gitmiş ama kuğu yavrusu bisikletine binip hızlıca gitmiş.

Şimdi “bisiklete ayağım yetişsin” diye kaz yavrusu yemeği de çok yer, zamanına uyur da temiz havada da oynamış.

TAVŞANIN KIZI

Bir sarı tavşanın kendi gibi büyük kulaklı, çok nazlı çok değerli bir kızı varmış. O, onu çok seviyormuş.

Günlerden bir gün tavşan nazlı kızına yepyeni keçe çizme alıp dönermiş.

- Al canım, ayakların donmasın, ağrımasın, demiş.

Kızı bu hediyeı çok sevinerek almış. Annesine teşekkürler etmiş. Şimdi o, yeni keçe çizmeleri giyip rahatça yürüyormuş. Ancak tavşan kızı sıcak çizmelere alışmamış, o onlardan çok çabuk sıkılmış, koyup bırakmış. Annem bulmasın, diye onları saklamış. Annesi onları arayıp bulup çocuğuna giydirir ama o çıkarıp atmış. Annesi giydirse o çıkarmış, annesi yine giydirmiş ama o yine çıkarıp atmış.

Kar üstünden de buz üstünden de yalınayak yürürmüş. Bir gün boyunca yürümüş diğer gün de böyle yalınayak yürümüş, üçüncü gün aksaya aksaya annesinin yanına gelmiş.

- Anne, anne benim ayağım çok ağrıyor! diye demiş. Annesi onun ayaklarına bakmış da telaşlanmış.

- Kızım, kızım, parlak yıldızım, senin ayağın şişmiş, diye demiş.

“Şimdi ne yapalım?” diye düşünmeye başlamış tavşan. “Bu çocuğu nereye alıp götüreyim, hangi tedaviye?” diye kaygılanmış.

O zaman nedense bağırmış. Tavşan, ağacın üstüne çıkıp bakmış sincapı görmüş. O tavşana böyle demiş:

- Endişelenme, kardeşim, yumuşak tavşancığım kızının ayağı çok çabuk düzelir. Bunun için “doktor Aybolit’a” git, onlara danışman gerek, diye demiş.

Tavşana gerçekten yardım etmek istemiş, “doktor Aybolit”ın evine kendi götürmüş.

Tavşan kızını kaldırmış da “doktor Aybolit”e gitmiş, sincap ağaçtan ağaca atlayıp ona yol öğretmiş.

Varıp gelseler “doktor Aybolit”ın işi çok fazlaymış, ona ormanın çeşitli hayvanları tedavi olmaya gelişmişlermiş. “Çocuklara sırasız bakıyorum ben” demiş “doktor Aybolit”. Tavşan, kızını doktorun odasına alıp girmiş bir şey ile hastalığını söylemişler. “Doktor Aybolit” tavşan kızının ayağına ilaçlar sürmüş ve o zaman tavşan kızına söylemiş:

- Ayağın düzelince keçe çizmeleri soğuk günlerde bir daha çıkarma sözümü dinle daha kötü hale gelme diye demiş.

“Doktor Aybolit”e onlar çok teşekkür etmişler, teşekkür edip evlerine dönüp gitmişler. Üç gün sonra tavşanın ayağı düzelmiş. O, şimdi keçe çizmesini bir daha çıkarmıyor giyip yürüyormuş.

ÇUKMAR İLE TUKMAR

Bir ninenin iki horozu varmış. Bu horozların birisi ak birisi karaymış. O, onların ikisini de bir seviyormuş. Horozlar çoğu zaman kavga ederler, dövüşmeye başlasalar kana bulanırlarmış.

Ak horozu nine, “Çukmar” diye adlandırmış, kara olanı da Tukmar diye adlandırmış. Çukmar didiklemeye çok ustaymış ama Tukmar da çok usta vurarmış.

Nine, yemek yedirmeye başlasa: “Yemi bana çok az verdin”, “Neden benim bölümüme girdin?” diye bağırmaya başlarılarmış horozlar. Konuşa konuşa kalmazlarmış, dövüşmeye başlarılarmış. Çukmar’ı kana bulayınca kadar didermiş, Tukmar’ı morartasıya vurarmış.

Bir gün bu horozlar çok sert bağışmışlar ve kana bulanıncaya kadar dövüşmüşler. Nine, bunu görüp çok öfkelenmiş. Diğerleri çok sert vurmuş, dövüşmemiş. Diğerleri ninenin önünde biraz sessizleşip durmuşlar, nine onların yanından gidince yine dövüşmeye başlamışlar.

Nine gelince “Çukmar”adlı ak horoz gelip:

- Nine, nine bak hele Tukmar vura vura başımı morarttı diye şikayet etmiş. “Tukmar” adlı kara horoz da kardeşinden kalmaz:
- Başıma bak hele nine, Çukmar’ın dide dide kanattı diye dermiş.

Nine, onların şikayetlerinden de usanmış. O, bir söz de söylememiş. Tukmar’ı koltuğuna kısıtıp da bir yere götürmüş. “Kesmeye gidiyor sonunda beni” diye korkmuş Tukmar. Ancak nine onu komşulara vermiş. O horoz burada üç gece durmuş.

Yalnız kalınca Çukmar’a çok üzölmüş, onun gönlü dolmuş. Doğru düzgün yememiş de içmemiş de. Nineye o: “Tukmar’ı alıp dönsene şimdi, bir daha dövüşmeyiz” diye demiş. “Tamam, demiş nine, alınca dönerim eğer tekrar dövüşürseniz o zaman tutup da birnizi yok ederim” diye korkutmuş ve komşudaki Tukmar’ı alıp dönmüş.

Tukmar da Çukmar’ı çok özlemiş onlar çok zamandır görüşmemiş kardeşler gibi sarılıp, selamlaştılar ve bir daha dövüşmemeye söz vermişler.

Şimdi onlar çok tatlı yaşarlarmış sadece onlara konulan isimler yaramazlıklarını gösterip akıllarına getirirmiş.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİL İNCELEMESİ

3. DİL İNCELEMESİ

3.1 SES BİLGİSİ

3.1.1 Ünlüler

Kazan Tatar Türkçesinde 9 asli ünlü ses vardır. Bunlar; *a (a)*, *ə (e)*, *y (u)*, *ı (ü)*, *ы (ı)*, *e (é)*, *u (i)*, *o (o)*, *ö (ö)* ünlüleridir (Zekiyev, 2015:43). Bunlara ek olarak kelime başında ve alıntı kelimelerde kullanılan *ə (e)* sesi ve Rusçadan geçen çift sesli *я (ya, ye)* ve *ю (yu)* ünlüleri de bulunmaktadır.

3.1.2 Ünsüzler

Kazan Tatar Türkçesinde 23 ünsüz harf vardır. Bunlar; *п (p)*, *т (t)*, *к (k)*, *б (b)*, *д (d)*, *з (g, ğ)*, *м (m)*, *н (n)*, *ң (ñ)*, *ф (f)*, *с (s)*, *з (z)*, *ш (ş)*, *ж (j)*, *х (h)*, *ч (ç)*, *ц (c)*, *р (r)*, *л (l)*, *һ (h)*, *ў (y)*, *в (w, v)*. Ancak alıntı kelimelerde kullanılan “*ц (ts)*, *ш (sç)*” ünsüz sesler son dönemlerde dahil olmuştur.

3.2 BİÇİM BİLGİSİ

3.2.1 SÖZCÜK TÜRLERİ

3.2.1.1 İSİMLER

3.2.1.1.1 Çokluk eki

“İsimlerde ve zamirlerde aynı türden birden çok varlıkları anlatmak için; fiillerde, fiilin gösterdiği oluş ve kılışı yapanın, yani şahsın çokluk olduğunu göstermek için kullanılan özel ekler” dir (Korkmaz, 1992: 39). Kazan Tatar Türkçesinde dört çeşit çekimli halde çokluk eki bulunmaktadır. Bu ekler +lar/+ler, +nar/ner şeklindedir. Tatar Türkçesinde +*nar*/+*ner* çokluk ekleri, kelimenin sonundaki *m*, *n*, *ñ* ünsüzlerinden sonra gelmektedir.

Koş-kortlar (1/7) “kuşlar”, xayvannarnıñ (1/67) “hayvanların”, doşmannarına (1/78) “düşmanlarına”, kiyimner (2/37) “giyimler”, başakların “başaklarını” (4/29),

öyimnerge (5/98) “yığınlara”, yafraklar (8/67) “yapraklar”, galimner (14/42) “alimler”, tugannar “kardeşler” (19/28)

3.2.1.1.2 İyelik ekleri

“İyelik ekleri, ismin karşıladığı nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren ve isimler arasında bağlantı kuran eklerdir”(Kartallıçoğlu ve Yıldırım, 2012: 50).

Kazan Tatar Türkçesinde birinci tekil şahıs için +ım/ém; ikinci tekil şahıs için; +ıñ/éñ; üçüncü tekil şahıs için; +ı/ +é , +sı/sé; birinci çoğul şahıs için; +bız/+béz; ikinci çoğul şahıs için; +gız/+géz; üçüncü çoğul şahıs için; +ları/ leré şeklindedir (Öner, 2012:709).

1.Teklik İyelik Eki:

Selaméñné de alır xelém yuk, dustım,— di iken. (9/32)

“Selamını da alacak halim yok dostum, dermiş.”

Xucam, nerseden bolay kurıktıñ sin?— dip soragan et. (7/13)

Sahibim, nerdesin öyle korktunuz mu? diye sormuş köpek.

2.Teklik İyelik Eki:

Sineñ öyéñ yırakmı soñ?—digen kérép. (1/26)

Kirpi: “Senin evin uzak değil mi?” demiş.

3.Teklik İyelik Eki:

Ul enisé tiresénde sırpalana, irkelene, e kiçlerén anıñ kuyınına kérép yoklıy iken. (10/2)

“O annesine sürtünür, sevdiğini gösterir ve akşamları onun koynuna girip uyurmuş.”

Üzène tagılğan maşinası — çalgısı bélen bér-iké könde bötén bolınnı çabıp ta kite. (4/79)

“Kendine takılan makine, tırpanı ile bir iki günde bütün çayırı biçip de gider.”

1.Çokluk İyelik Eki:

Padişabız béznéñ cir-suvıbızın da, urman-bolınmarıbızın da mul itté... (2/89)

“Padişahımız bizim yerimizi, suyumuzu ve ormanlarımızı çoğalttı,..”

İpteşler, béznéñ söyiklé ullaıbızga velosiped birsegézçé!— digenner. (17/22)

“Arkadaşlar bizim değerli oğullarımıza bisiklet veriniz! demişler.”

2.Çokluk İyelik Eki:

..., xakıgızın davlıy bélégez. (2/100)

..., “hakkınızı biliniz”

Gacep temlé buldı balıgız, indé üzégéz kunak bulıp bézge barıgız. (5/36)

“Galiba balınız tatlı oldu, şimdi misafir olup bize geliniz.”

3.Çokluk İyelik Eki:

Şunda tölkénéñ oyası buyında balaları uynap yöriler iken. (1/72)

Yine de tilkinin yuvası etrafında çocukları oynuyorlarmış.

3.2.1.1.3 Aitlik eki

Kazan Tatar Türkçesinde +*gı*/+*gé*, +*kı*/+*ké* şeklinde ismin kök veya gövdesine gelerek bulunma ve sahiplenme görevini üstlenen eklerdir. Aitlik eki, bazı yer ve zaman bildiren isimlerden sonra da eklenmektedir (Korkmaz, 2014:280).

ügéznéké (2/3) “öküzünki”

bürenéké (2/3) “kurdunki”

yırtkıçnıkı (2/3) “yırtıcı hayvanınki”

üzégéznéké (5/111) “kendinizinki”

aldıngılarnıñ (14/77) “önündekilerin”

yörektegé (14/194) “yürekteki”

xezérgé (15/27) “şimdiki”

3.2.1.1.4 Hal ekleri

İsimlere eklenen ve cümlede çeşitli durumlarda bulunan eklerdir.

3.2.1.1.4.1 Yalın Hal

Yalın hal, ismin ek almamış halidir. Sadece çokluk ve iyelik eklerini alabilir. (Korkmaz, 2014:282)

yigét (2/47) “yiğit”, et (7/3) “köpek”, urman (8/17) “orman”, çeçekler (9/1) “çiçekler”, bala “çocuk” (12/6).

3.2.1.1.4.2 İlgi hali

“Bu hâl ismin başka bir isimle münasebeti olduğunu ifade eden hâlidir. İlgi hâli ismin bir isimle ilgisi olduğunu, kendisinden sonra gelen bir isme tabi bulunduğunu gösterir” (Ergin, 2009:302).

Tatar Türkçesinde +nıñ/+néñ şeklinde kullanılmaktadır.

Anıñ (1/3) “onun”, bolarınıñ (1/59) “bunların”, béznéñ (2/54) “bizim”, patşanıñ (2/1) “padişahın”, yaşevçelernéñ (14/147) “yaşayanların”, kortlarınıñ (4/10) “arılarının”, urınıñ (5/8) “yerin”, maktançıknıñ (11/16) “övünenin”, pésinéñ (10/7) “kedinin”.

3.2.1.1.4.3 Yükleme hali

“Cümlede, geçişli fiilin etkisi altında kalan adın içinde bulunduğu durumdur” (Korkmaz, 2014:112).

Kazan Tatar Türkçesinde bu durum +nı/+né; +(ı)n/(é)n ekleriyle karşılanır. Eski Türkçe’de kullanılan +(ı)n/(é)n şekli Tatar Türkçesinde korunmuştur.

künné (1/8) “günü”, süzlerné (2/29) “sözlerini”, barısın (2/33) “hepsini”, avızın (3/30) “ağzını”, tösén (4/25) “rengini”, keyifén (4/87) “keyfini”, köndézlerén (5/3) “gündüzleri”, tınıçlıgımnı (11/13) “sessizliğimi”, tıçkannı (13/17) “fareyi”, xıyalıñnı (14/21) “hayalini”, yılını (14/88), flagını (14/201).

3.2.1.1.4.4 Yönelme hali

Yönelme hali, cümlede fiilin kendisine yaklaşımını ve yönelimini ifade eder. Bu kullanımların dışında fiile şu işlevlerde kullanılmaktadır; “yaklaşma, istikamet,

yer, zaman, karşılaştırma, sebep, verme, bildirme, kuvvetlendirme, gaye, hedef, fiat, bedel, leh, aleyh, ilgi, kabul, gereklik, uygunluk, konu, aitlik, vasıf, tarz, görüş, ayrılma, değişme, başkalaşma, yaptırma, tercih vs. vs” gibi (Ergin, 2009: 310).

Tatar Türkçesinde yönelme hali *+ga/+ge*, *+ka/+ke*; *+a/+e* şeklinde kullanılmaktadır.

eşke (1/84) “işe”, kükke (2/27) “göğe, havaya”, meñgélékke (6/104) “sonsuzluğa”, kuyanga (8/53) “tavşana”, tübenge (15/25) “aşağıya”, bézge (17/18) “bize”, xelge (18/29) “hale”, tişékke (10/26) “deliğe”, köréşke (14/60) “mücadeleye”, öyleréne (12/13) “evlerine”, küzéne (11/27) “gözüne”, itegéne (15/17) “eteğine”.

3.2.1.1.4.5 Bulunma hali

“Fiilin bildirdiği oluş ve kılışın yerini ve içinde bulunduğu durumu gösteren isim hali eki” dir (Korkmaz, 1992:29).

Tatar Türkçesinde *+da/+de*, *+ta/+te* şeklinde kullanılmaktadır.

kükte (2/136) “gökte”, çitte (4/9) “tarafıta”, yaşte (17/31) “yaşta”, üyde (1/5) “evde”, eçénde (2/22) “içinde”, gömérénde (2/103) “ömründe”, kulında (1/66) “elinde”.

3.2.1.1.4.6 Ayrılma hali

Cümlede isimlere eklenerek fiilin üstlendiği işten uzaklaşma görevinde olan ektir. Tatar Türkçesinde ayrılma hali *+dan/+den*, *+tan/+ten*, *+nan/+nen* şeklindedir. “-nnAn şekli, üçüncü kişi (tekil veya çoğul) iyelik eki almış adlara ve adılara getirilir” (Güney, 2015: 99). *m.n*, *ŋ* ünsüzleriyle biten kelimelerden sonra *+nAn* şekli kullanılır.

şeherden (2/25) “şehirden”, timérden (2/40) “demirden”, köçléden (5/48) “güçlüden”, perevezden (5/168) “ağdan”, bérevden (6/32) “birisinden”, terezeden (8/67) “pencereden”, çeçeklerden (9/15) “çiçeklerden”, analarınnan (1/75) “annelerinden”,

3.2.1.1.4.7 Vasıta hali

Vasıta hali, isimlere eklenerek fiilin nasıl, ne ile ve ne zaman yapıldığını ifade eden ektir (Ergin, 2009: 315). Tatar Türkçesinde vasıta hali “bélen” edatıyla yapılır. İsime eksiz ilgi hali eklenip bélen edatı getirilerek ya da zamire ilgi hali eklenip bélen edatı getirilerek yapılmaktadır.

tavuk yonı b len “tavuk y n /tüyü ile” (8/62), min m b len (14/37) “benim ile”, alar b len (14/37) “onlar ile”, a u b len (14/135) “ fke ile”.

3.2.1.1.4.8 Eşitlik hali

Eşitlik hali, eklendiği kelimeye kar ıla tırmaya dayalı eşitlik ilişkisi kurma halidir (Korkmaz, 2014:113). Tatar Türkçesinde + a/- e; + ıy/+ ıy; +çay/+şey ekleriyle ve isme ilgi hali getirilip *k b k* edatı eklenerek ya da zamire ilgi eki gelerek ardından *k b k* edatının gelmesiyle oluşturulur.

t rl  e (14/221) “t rl  e”, sin   e (16/36) “sana göre/sence”, ortakla kanday (1/51) “ortakla mı  gibi”, cildey (2/27) “rüzgar gibi”, kegazdey (2/123) “kağıt gibi”, xez rg dey (5/104) “ imdiki gibi”, gailedey (14/87) “aile gibi”, b r n k  *k b k* (2/3) “kurdunki gibi”, soldatlar *k b k* (2/34) “askerler gibi”, s l k *k b k* (2/54) “s l k gibi”, mek  e e e *k b k* (4/7) “ha  a  çiçeği gibi”, vakıttagı *k b k* (15/46) “zamandaki gibi”, ırgıtkan *k b k* (15/53) “ta ımı  gibi”, andıy (1/32) “ yle”,  u ındıy (1/56) “  yle/böylece”, mondıy (5/17) “böyle”.

3.2.1.1.5 Soru eki

Tatar Türkçesinde soru ekleri + ı/+  e  eklinindedir ve birleşik yazılır.

s zm  (2/185) “siz mi”, k rd e zm  (3/36) “gördünüz mü”, b les zm  (5/2) “biliyor musunuz”, y l rm  (11/16) “deli mi”, er r pm  (14/177) “eriyip mi”, yırakmı (1/26) “uzak mı”, kayttı mı (1/73) “döndün m ”, yukmı (2/49) “yok mu”, kazanası mı (5/133) “kazanıyor musun”, koyınlımı (6/63) “kuyruklu mu”, kurıkmıysı mı (10/4) “korkmuyor musun”.

3.2.1.1.6  sim Fiili (Ek Fiil)

3.2.1.1.6.1  imdiki Zaman

Yardımcı  nl  olan i- fiilinin ekle mesiyle zamanla erimesinden dolayı hem şahıs eki olarak hem de şimdiki zaman ve geniş zaman bildiren ek olarak kullanılmaktadır. Tatar Türkçesinde bu yardımcı fiil  u eklerle karşılanmaktadır ( ner, 2012: 711):

1. tekil şahıs -mın/-m n
2. tekil şahıs -sın/-s n

3. tekil şahıs -dır/-dér, -tır/-tér

1. çoğul şahıs -bız/-béz

2. çoğul şahıs -sız/-séz

3. çoğul şahıs -dırlar/ dérler, tırlar/térler

yulbasarlardır (2/72) “eşkiyalardır”, kaysıdır (5/149) “hangisidir”, kaydadır (5/162) “nerededir”, kémdér (4/157) “kimdir”, nidér (5/50) “nedir”.

3.2.1.1.6.2 Görülen Geçmiş Zaman

Ek fiil olan görülen geçmiş zaman şu şekilde çekimlenmektedir:

1. tekil şahıs +idém

2. tekil şahıs +idén

3. tekil şahıs +idé

1. çoğul şahıs +idéék

2. çoğul şahıs +idégez

3. çoğul şahıs +idéler

yatim idéler (4/163) “yetim idiler”

3.2.1.1.6.3 Öğrenilen Geçmiş Zaman

Ek fiilin öğrenilen geçmiş zamanda çekimlenmesi şu şekildedir:

1. tekil şahıs +ikenmén

2. tekil şahıs +ikensén

3. tekil şahıs +iken

1. çoğul şahıs +ikenbéz

2. çoğul şahıs +ikenséz

3. çoğul şahıs +iken(n)er

köçlé ikenmén (14/60) “güçlüymüşüm”, kéşéler ikenén (14/190) “insanlar olduğunu”, bik küp iken (15/24) “pek çokmuş”, yuk iken (16/17) “yokmuş”, kéçkéne iken (17/31) “küçükmüş”

3.2.1.1.6.4 Şart

Ek fiilin şart çekimi şu şekildedir:

1. tekil şahıs +bulsam (isem)
 2. tekil şahıs +bulsañ (iseñ)
 3. tekil şahıs +balsa (ise)
 1. çoğul şahıs +bulsak (isek)
 2. çoğul şahıs +bulsagız (isegez)
 3. çoğul şahıs +bulsalar (iseler)
- xeyleker bulsa (1/82) “hilekar ise”

3.2.1.2 SIFATLAR

Sıfatlar, adlardan önce gelerek onları niteleyen ve çeşitli yönlerden belirten kelimelerdir (Korkmaz, 2014:335).

3.2.1.2.1 Niteleme Sıfatları

“Niteleme sıfatları, canlı ve cansız varlıkların renk, şekil, biçim, tat, koku, mesafe, huy, alışkanlık, yetenek, beceri gibi türlü dış ve iç özelliklerini bildiren sıfatlardır.” (Korkmaz, 2014: 356).

Tatar Türkçesinde yaygın olarak kullanılan niteleme sıfatları şunlardır: “Güzel “güzel”, matur “güzel”, çiber “güzel”, sıluv “güzel”, yemlé “güzel, hoş”, yemséz “çirkin, yakışsız”, pıçrak “kirli”, temlé “tatlı, lezzetli”, çista “temiz, pak”, açi “acı, ekşi”, yuvaş “sakin, mutedil”, katı “katı, sert”, kırırs “sert huylu, aksi”, yomşak “yumuşak”, sıyık “sulu, sıvı”, kuyı “koyu, yoğun”, tügerek “yuvarlak”, kéçkéne “küçük”, akıllı “uslu”, usal “yaramaz, kötü huylu”, nadan “cahil”, kiçké “akşamki”, irtengé “sabahki”, yazgı “ yazlık, yaza ait”, sası “pis kokulu”, xuş islé “hoş kokulu”, sañğırav “sağır”, yalangaç “çıplak”, zeñger “mavi”, kören “kahverengi, konur”, konır (t) “kahverengi, konur, kumral”, çuvar “alaca, bulanık renkli”, ciren “kızıl ile sarı alacası”, turı “doru”, kola “kula”; yomru “yumru” yuvarlak”, yassı “yassı, basık”, kekré “eğri”, töz “düz”(Öner, 2012: 712)”.

Metinde geçen örnekler şunlardır;

matur apakay (5/65) “güzel anne”, kuyı urmannarda (6/10) “koyu/karanlık ormanlarda”, bér kéçkéne yafraknı (5/86) “bir küçük yaprağı”, zeñger kükke (2/27) “mavi göge”, kiçké salkın (5/3) “akşamki soğuk”, usal büre (1/59) “yaramaz tilki”.

3.2.1.2.1.1 Karşılaştırma derecesi:

Karşılaştırma derecesi, bir nesnenin diğer bir nesneden daha güçlü bir üstünlüğü belirtme ifadesini taşır. Yalnızca bu tür sıfatlar gücü değişebilen nitelikleri gösteren bir karşılaştırma oluştururlar (Poppe, 1961:92). Karşılaştırma derecesi, Tatar Türkçesinde -rak/-rek eki getirilerek yapılır.

ezrek (2/140) “daha az”.

3.2.1.2.1.2 Fazlalık derecesi (Pekiştirme derecesi/sıfatı)

Niteleme sıfatlarındaki pekiştirme işlevi pekiştirme sıfatlarıyla gerçekleşir ve belli kurallara göre sıfatın başına heceler eklenerek yapılır (Korkmaz, 2014: 373).

Tatar Türkçesinde şu şekildedir: apak “bembeyaz”, kapkara, “zemzeñger “masmavi”, çépçiy “çipçiğ”, çipçin “tam gerçek”, tüptügerek (tümtügerek) “yusyuvarlak”, tiptigéz “dümdüz”, yapyalgız (yapayalgız) “yapayalnız”. Ayrıca önlere farklı seslerle yapılan hecelerle de yapılmaktadır: çém kara “kapkara”, şır nadan “kara cahil”, şır tilé “zır deli”, şır yalgan “tam yalgan “tam yalan”, döm sukır “tam kör”, döm karangı “tam karanlık”, çalt ayaz “tam açık hava”, çalt yaktı “tam aydınlık”, ör yaña “yepyeni” (Öner, 2012:712).

zép-zeñger (12/1) “masmavi”.

3.2.1.2.1.3 Azlık derecesi

Sıfatlara küçültme ya da azaltma anlamını verir. Tatar Türkçesinde azlık derece sıfatları “-kıl/-kél, -çıl/-çél (yeşél, sargıl), -kélém (eçkélém, töçkélém), -sıl/-sél (aksıl, küksél), -su (alsu), -yélcém (kügelcém)” ekleriyle yapılır (Zekiyeve, 2016: 65).

kügelcém (2/37) “mavimsi”

3.2.1.2.2 Belirtme Sıfatları

Belirtme sıfatları, bir varlığın dış vasıflarını ifade eden sıfatlardır. Varlıkların yerini, sayısını ve diğer dış durumlarını bildirirler (Ergin, 2009: 328). Belirtme sıfatları dört gruba ayrılarak incelenir: İşaret Sıfatları, Sayı Sıfatları, Soru Sıfatları ve Belirsizlik Sıfatları.

3.2.1.2.1.2.2.1 İşaret Sıfatları

İşaret sıfatları varlıkların yerleri gösteren birtakım zamirlerdir. İşaret zamirleri isimlerin önüne tekil halde gelirler, çokluk eki almazlar. Tatar Türkçesinde “Gösterimsel belirleyiciler arasında bu ‘bu’, şuşı/şul ‘şu’, ul ‘o’, tégé ‘öteki, ménä ‘işte bu’, änä ‘işte o’, ménä şul ‘işte bu’, änä şul ‘işte şu’, änä tégé ‘işte o’, älégé ‘bu, adı geçen’ yer alır. Seyrek olarak da monaw ‘bu’ ve anaw ‘şu’ belirleyicileri kullanılmaktadır” (Güney, 2015:245).

bu atların (3/8) “bu atların”, bu ilge (4/42) “bu ülkeye”, bu yortnı (5/21) “bu yurdu”, şul balnı “şu balı”(5/40), şul koyrıkı (6/69) “şu kuyruğu”, şuşı sukmaq (1/29) “şu patikalı yol”, şuşı cirémde (2/95) “şu yerimdi”, şuşı soravnı (5/47) “şu soruyu”, ul ministrlarına (2/7) “o bakanlarına”, ul yortlarda (4/2) “o yurtlarda”, tégé yavızlar (2/138) “şu kötüler”, tégé xeyırséz (4/89) “şu hayırsız”, tégé vakıtta (11/56) “şu vakitte”.

3.2.1.2.1.2.2.2 Sayı Sıfatları

“Sayı sıfatları nesneleri sayılarını bildirmek suretiyle belirten kelimelerdir. Bunlar aslında ve tek başlarına sayı isimleridir. Sayı sıfatları nesneleri sayı bakımından ya yalnız adet olarak, ya dereceli olarak, ya bölük bölük, ya parça hâlinde veya topluluk şeklinde belirtirler.” (Ergin, 2009: 331). Sayı sıfatları; asıl sayı sıfatı, sıra sayı sıfatı, kesir sayı sıfatı ve üleştirme sayı sıfatı olarak gruplandırılır.

3.2.1.2.1.2.2.2.1 Asıl Sayı Sıfatı

Varlıkların sayılarını bildiren sıfatlardır. Sayma sayıları ile yapılır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de aynıdır sadece ses değişimleri mevcuttur.

bér-iké könde (4/79) “bir iki günde”, bér çeçek kürgende (4/92) “bir çiçek gördüğünde”, un kilometr (4/104) “on kilometre”, iké segat un minutka suzıla (14/169) “iki saat on dakikaya uzar”, iké eteçé (19/1) “iki horozu”.

3.2.1.2.1.2.2.2.2 Sıra Sayı Sıfatı

Sıra sayı sıfatları bir sıralamada kaçınıcı olduğunu gösterir. Tatar Türkçesinde asıl sayı sıfatına –nçı/- nçé eki getirilerek yapılır.

ikénçé künné (1/8) “ikinci (diğer) gün”, ikénçé fermanıgız (2/146) “ikinci fermanınız”, ikénçé sélkéndéler (2/192) “bir daha silkindiler (ikinci defa)”, öçénçé mertebe (3/36) “üçüncü mertebe”, bérénçé bulıp (4/147) “birinci olup”, öçénçé könné (10/19) “üçüncü gün”, 1912 nçé yılını (14/88) “1912 yılında”, bérénçé süzné (14/115) “birinci / ilk sözü”, bérénçé oçkıç (14/271) “ilk uçak”.

3.2.1.2.1.2.2.3 Kesir Sayı Sıfatı

Kesir sayı sıfatı nesnelerin kendilerinden parçası olan kısımları ifade eder. Türkiye Türkçesinde ilk sayıya + *tA*, +*dA* bulunma hal eki getirilerek ve diğer sayı eksiz şekilde ya da diğer sayı üçüncü şahıs iyelik eki alarak yapılır. Örneğin; üçte iki, yüzde dört, beşte biri, altıda ikisi gibi. Tatar Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak +*nAn*, +*tAn* +*dAn* ayrılma hal ekleri getirilerek yapılır. Yarım, çeyrek gibi ifadeler de kullanılır (Zekiyev, 2016:72).

kolakları yartı metr iken (8/16) “kulakları yarım metreymiş”, yartı kön (9/34) “yarım gün”.

3.2.1.2.1.2.2.4 Üleştirme Sayı Sıfatı

Tatar Türkçesinde ses uyumuna göre +*ar* /+*er*/+ *şar*/+*şer*/+*işar* /+*işer* ekleri getirilerek yapılır (Zekiyev, 2016:75).

bişer potlı gerler (2/56) “beş potlu”, bérer koyruk (6/35) “birer kuyruk”,

3.2.1.2.2.3 Belirsizlik Sıfatları

Belirsizlik sıfatları, adları kabataslak ve yetersizce belirten sıfatlardır (Banguoğlu, 1990:352). Tatar Türkçesinde belirsizlik sıfatları “bér (bir), bérer (herhangi/ herhangi biri), bérbér (herhangi/ herhangi bir şey), kaysı bér (bazı), kaysıdır / elle kaysı (herhangi bir), nindidér/elle nindi (herhangi bir)” gibidir (Güney, 2015:249).

bérniçe ürdek (1/77) “birkaç ördek”, bérniçe tapkır (5/157) “birkaç kez”, bérniçe kön (15/12) “birkaç gün”.

3.2.1.2.2.4 Soru Sıfatları

Soru sıfatları, isimleri soru yönüyle belirten sıfatlardır. Tatar Türkçesinde niçe “nasıl”, kaysı “hangi”, küpmé “ne kadar” vb. soru sıfatları kullanılarak yapılır.

Nindiy kortlar? (4/3)

Hangi arılar?

3.2.1.3 ZAMİRLER

Zamir, cümlede bir nesne ya da kişiyi temsil eden yani adların yerini tutan öğelerdir (Banguoğlu, 1990: 356). Zamirler, adlar gibi çekim ekleri alarak çekime girebilirler ve tamlama kurabilmektedirler. Ancak çekimlenirken kök ya da gövdede değişikliğe uğrarlar. Örneğin; Türkiye Türkçesinde *ben* ve *sen* zamirlerinin *bana* ve *sana* olarak değişikliğe uğraması gibi (Korkmaz, 2014:387). Zamirlerin diğer isimlerden bir farkı da gibi, ile, için gibi son çekim edatlarına bağlanırlar. “İsimlere bağlanan bu edatlar zamirler çekim ekleri ile bağlanırlar: *senin* gibi, *bununla* (*bunun* ile), *onun* için misallerinde olduğu gibi”(Ergin, 2009: 351).

3.2.1.3.1 Şahıs Zamirleri

Tatar Türkçesindeki şahıs zamirleri tekil şahıslar için *min*, *sin*, *ul*; çoğul şahıslar için *béz*, *séz*, *alar* şeklindedir.

Yarıy, min sinéñ xucañ bulırmın, sin miném xézetçém bulırsıñ!— digen.... (7/21)

Tamam, ben *senin* sahibin olurum, *sen benim* hizmetçim olursun! demiş.

Sin, eteç efendé, artıgrak batırlanasıñ, ...8/52)

Sen, horoz efendi, çok batırlanasın, ...

Ul bu yulı alarnı bik kızık itken:.. (10/17)

O, bu defa onları çok komik bulmuş.

Béz bu yortm küp aylar buyı tözédék hem üzébéznéñ télegébézge ireşték. (5/21)

Biz, bu evi aylar boyunca inşa ettik ve dileğimize ulaştık.

Néçkebil, séz tatlı gına bal aşadığımızı?—didé ul. (5/34)

Niçkebil, siz tatlı bal yediniz mi? dedi o.

Alar bik ozak bargannar hem kuvak bélen kaplanğan yılga buyına kilép tuktagannar.
(1/71)

Onlar çok uzun yol gitmişler ve çalılıklarla kaplanmış ırmak boyuna gelip durmuşlar.

3.2.1.3.2 İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri bir ya da birden fazla olan varlığı göstermek için kullanılan kelimelerdir. “İşaret zamirleri nesneleri bir yer içinde gösterir, onlara yerlerine göre işaret ederler” (Ergin, 2009: 363).

Tatar Türkçesinde kullanılan işaret zamirleri “*bul, şul, ul*” şeklidir. Ancak bunların dışında kullanılan işaret zamirleri şu şekildedir: şuşı “şu”, tégé “şu” andıy “öyle”, mondıy “böyle”, şundıy “şöyle”; elegé “önceki”, andagı “oradaki”, şundagı “şuradaki”; bolay “böyle”, tégéley “öyle, şöyle” şulay “şu gibi”; méne “işte”, ene “işte” anda “orada”, şunda “şurada”, monda “burada”, arı “oraya”, biré “buraya”; şulkader “o kadar”, şulçaklı “o kadar” şeklinde de bulunmaktadır (Zekiye, 2016:313).

Sézge un tevlek vakıt birem, şul vakıtka tac ülgérgen bulsm. (2/8)

Size on gün süre veriyorum, bu vakte kadar tac hazırlanmış olsun.

Kızganıçka karşı, ul reç söylenmedé. (5/177)

Ne yazık ki o konuşma konuşulmadı.

Ene, zep-zeñger ofık çiténnen köle-köle altın koyaş ta küteréle. (4/13)

İşte masmavi gökten güle güle altın güneş tepeye çıkar.

Şuşı ekspeditsiyalerné küz aldığızdan ütkérégéz, ... (14/108)

Bu yolcu gemisini göz önünden çekiniz, ...

3.2.1.3.3 Dönüşlülük Zamiri

Dönüşlülük zamirleri, şahıs zamirlerine göre daha güçlü anlam taşıyan ve onları anlam olarak pekiştiren zamir türüdür. Şahısların aslını, özünü bildirir ve kendi kelimesinin iyelik ekleriyle çekimlenerek bütün şahıs zamirlerini temsil eder. (Korkmaz, 2014:398).

Dönüştürme zamiri Tatar Türkçesinde iyelik ekiyle beraber şu şekilde çekimlenmektedir: üzém “kendim”, üzén “kendin”, üzé “kendisi”, üzébéz “kendimiz”, üzégéz “kendiniz”, üzleré “kendileri”.

Alırmın üzém bélen, bar, ipteş, yulga köylen. (14/63)

Alırım sizi kendimle, var bir arkadaş yola gelen.

...mondıy süzler öçén üzén yuk itérler dip şürledé,.. (5/93)

...bu gibi sözlerden kendisini yok ederler diye korktu,

Anıñ sayın zurrak köç bélen üzlerénéñ eşlerén üti başladılar. (14/205)

Onun kadar büyük bir güç ile kendilerinin işlerini geçmeye başladılar.

3.2.1.3.4 Soru Zamirleri

Tatar Türkçesinde soru zamirleri şu şekildedir: Kém “kim”, ni “ne”, nerse “ne”, kaysı “hangisi”, nindi “hangisi”, kaya “nereye”, kaydan “nereden”, kayčan “ne zaman”, nik “niçin”, nige “niye, neden”, niçek “nasıl”, niçe “kaç, ne kadar”, niçençe “kaçıncı”, niçeşer “kaçar, ne kadar”, nikader “ne kadar”, niçaklı “kaç”, küpmé “çok mu” (Hisamova, 2006:194).

Kém ciñéler? (14/217)

Kimi yeniyorlar?

Nerse bulır? (14/219)

Ne olur?

3.2.1.3.5 Belirsizlik Zamirleri

Belirsizlik zamirleri, nesneleri belirsiz bir şekilde olduğunu gösteren zamirlerdir (Ergin, 2009: 371).

Kémdér “biri”, elle kém “herhangi biri”, bérew “kimse, biri”, nersedér “bir şey”, elle nerse “herhangi bir şey”, nidér “bir şey”, elle ni “herhangi bir şey”; nindidér “her nasılsa”, elle nindi “bir şekilde”; kaysıdır “herhangi biri”, elle kaysı “herhangi biri”, felen “filan”, kaybér “bazı”, bérniçe “birkaç”, bérkader “biraz”, bérnikader “biraz”; niçektér “nasılsa”, elle niçek “bir şekilde”, elle kayda “herhangi bir yerde”,

kayandır “nereye”, elle kayan “herhangi bir yere”; kayçandır “ne zamandır”, elle kayçan “herhangi bir zaman”; elle nitüv, elle nişlev (Zekiyev, 2016: 315).

Néçkebilge tagın kémdér endeşe, üzé yanına deşe: (4/56)

Niçkabil’e yine biri konuşur, kendi yanına çağırır:

Xezér yort-cirné saklavçı bérev de yuk. (1/24)

Şimdi evi koruyacak kimse de yok.

Sin géne ideñ minem başımda, elle nindiy caysızlıklar çıktı karşıma. (6/87)

Sen idin benim başımda her nasılsa faydasızlar çıktı karşıma.

Nek şul çak nidér bik katı şap itté, öy eçé tétrep kitté. (5/50)

Tam o zaman herhangi bir şeyin çok sert şak diye ses geldi, evin içi sallandı.

Bérniçe minut üter-ütmes boz diñgézé motor cırına küméldé. (14/246)

Birkaç dakika geçer geçmez buz denizi motor sesine gömüldü.

Seké astı kayçandır bik tirén bulgan, lekin ul xezér tavık yonı bélien tulgan. (8/62)

Sekinin altında bir zamanlar çok derinmiş ancak orası şimdi tavuk yünü ile dolmuş.

3.2.1.4 ZARFLAR

“Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş, veya vasıfları açıklayan, yada değiştiren kelimelerdir” (Banguoğlu, 1990: 371).

İşlevleri bakımından zarflar 4 grupta incelenir; Yer zarfları, Zaman zarfları, Hal zarfları, Miktar zarfları.

3.2.1.4.1 Yer-Yön Zarfları

Fiilin yapıldığı yeri ya da yönü göstermek için kullanılan zarflardır. Yer zarfları, “nereye, nerede, nereden” gibi soru kalıplarının karşılık verirler.

Tatar Türkçesinde yön bildiren zarflar şunlardır: “arı-biré ‘öteye-beriyé’, arı ‘öte(ye)’, biré ‘beri(ye)’, birégä (taba) ‘buraya’, kiré ‘geri(ye)’, kirégä ‘geriyé’, éçkäre ‘içeri’, tışka ‘dışarı’, alga ‘öne, ileriye’, artka ‘arkaya, geriye’, aska ‘aşağı’, öskä

‘yukarı, üste’, éçkä ‘içeri’, tübän ‘aşağı’, yugarı ‘yukarı’, tiskäre (< tiréskäre) ‘ters yöne’” (Güney, 2015:285)”.

Tatar Türkçesinde yer bildiren zarflar şunlardır: “anda/monda/şunda/tégéndä ‘oraya, orada’, anda-birédä/monda ‘orada-burada’, birédä/monda ‘burada’, anda ‘oraya, orada’, alda ‘önde, ileride’, artta ‘arkada, geride’, annan ‘oradan, monnan ‘buradan’, asta ‘altta’, östä ‘üstte’, astında-östéndä ‘altında-üstünde’” (Güney, 2015: 285).

Kuyan reşetke arasınnan üte almagan, kiré borılğan. (1/79)

Tavşan parmaklık arasından geçememiş, geri çekilmiş.

..., töténnen kurkıp, tışka yögéreler. (4/116)

..., dumandan korkup dışarı çıkarlar.

...saban töslé, tufraknı küterebéz, öske katın aska töşérebéz, askı katın öske méndérebéz. (5/97)

..., saban gibi toprağı kaldırırız, üst katını alta aktarırız, alt katını üste koyarız.

Miném isémém Néçkebil, süzén bolsa, monda kil! (4/70)

Benim adım Niçkabil, söyleyecek bir şeyin olursa buraya gel!

...e ministr, at östénde kilés... (2/48)

...ama bakan at üstünde gelen...

Bügén alar yakın duslarınnan,.. (14/294)

Bugün, onlar yakın dostlarından,...

...,mıklık bayragın yugarı totıgız, (14/300)

...,güç bayrağını yukarı kaldırınız,

3.2.1.4.2 Zaman Zarfları

Zaman zarfları, bir eylemin zaman içindeki yerini bildiren sözlerdir (Korkmaz, 2014:460). Zaman zarfları cümlede “ne zaman?” sorusuna karşılık verir.

Tatar Türkçesinde sık kullanılan zaman zarfları şunlardır: Xezér “şimdi”, irtege “yarın”, kiçe “dün”, bıyıl “geçen sene”, köndéz “gündüz”, irtén “sabah, sabahleyin”, kışın “kışın”, başta “başta, baştan”, bérızdan “birazdan, az sonra”, küpten “çoktan, eskiden” (Zekiyev, 2016:321).

Bügén alar yaña öyge küçénüv könen şatlanıp beyrem iteler. (5/5)

Bugün onlar, yeni eve taşınma günü olduğundan sevinip bayram ederler.

“Xezér temlé aş aştybız”, - dip öyge de kérép kiteler. (8/66)

“Şimdi lezzetli yemek yeriz” diyerek eve girdiler.

Törlé-törlé kesheler irtén de kildeler, kiçen de kildeler (14/76)

Türlü türlü insanlar, sabah da gelirler akşam da geldiler,

Kırda, bolınnarda çeçekler küpten bétte. (4/173)

Kırlarda, çayırlarda çiçekler çoktan bitti.

3.2.1.4.3 Hal Zarfları

Hal zarfları, fiilin nitelik bakımından durumunu ifade eden zarflardır. Bu zarflar, isimlere eşitlik ve vasıta eki eklenerek de yapılmaktadır (Ergin, 2009: 347).

Tatar Türkçesinde hal zarfları şu şekildedir: “Tiz “çabuk, tez”, ekrén “yavaş”, ayagüre “ayaküstü”, tın “sakin”, açık-poşık “açık seçik”, kinet “birden, aniden” tora bara “gidiş geliş, giderek”, ceyev “yayan”, bértavıştan “oy birliğiyle”, özlekséz “durmadan, fasılasız”, iskermesten “birden, aniden” törléçe “türlü türlü”, berge “birlikte, beraber” bergeleşép “beraberce, birlikte”, beryulı “aynı anda, bir zamanda”. (Öner, 2012:715) (Zekiyev, 2016:320).

Tégeler de bik sizgérler, xeylené tiz sizdeler, ... (5/67)

Diğerlerinin sezgileri çok güçlü, hileyi hemen sezdiler,...

Kırmiskalar amñ itén bik tiz aşap bétérdeler. (5/74)

Karıncalar onun etini çok çabuk yiyip bitirdiler.

Bara torgaç, büre kinet tuktagan, tın kalgan, ... (7/12)

Gidince kurt ansızın durmuş, sessiz kalmış,...

Kinet ul télge kildé hem bolay didé: (11/42)

Birden o dile geldi ve böyle dedi:

«Çelyuskin» digen yazuvın ukıp, ak ayu kinet tuktala. (14/128)

“Çelyuskin” demiş yazanı okuyup boz ayı ansızın durur.

...lekin boz tavların ceyev ütiv bik kurkıncılı eş.(14/186)

...buz dağlarının yayan geçmek çok korkunç bir iş.

E üzleré törléçe eyteler: (14/221)

Ama kendileri türlü türlü anlatırlar:

İpteşlerénéñ barısın berge cıygan da eytken: (3/13)

Arkadaşlarının hepsini birlikte toplamış ve demiş:

Usal yırtkılar, bişev-unav, yavdırgannar béryulı sorav: (6/12)

Acımasız yırtıcılar, beşer onar dökmüşler aynı zamanda sormuşlar:

3.2.1.4.5 Miktar Zarfları

“Bir sıfatta, bir oluş veya kılıшта azlık çokluk gösteren, ne kadar? ne derece? sorularını karşılayan miktar ve derece bildiren zarflar” dır (Korkmaz, 1992: 16).

Tatar Türkçesinde en çok şu miktar zarfları kullanılmaktadır: “Bik, “pek, epey”, şaktıy “ epeyce”, béráz “biraz”, küp “çok”, ozak “uzun zaman”, baytak “epeyce”, böténley “bütünöyle, tamamen”, tulayım” tamamen, bütün”, tulısınca “bütünöyle, tamamen”, öléşçe “kısmen”, yartılaş “yarı yarıya”, köné töné “gece gündüz”, iskitkéç “çok ilginç, acayip tarzda”, sirek “seyrek”, yış “sık”, ara-tire “zaman zaman, ara sıra”(Öner, 2012:715)”.

Kuyan koyrık kötép bik zarıkkın bulgan. (6/90)

Tavşan kuyruğunu kaldırıp çok şikayet etmiş.

Şul vakıt béznéñ öçén azık küp bula. (4/76)

Bu vakitte bizim için çok yiyecek olur.

Mralını da böténley başka kéşé dip uylagan. (15/42)

Mraliyi de tamamen başka biri diye düşünmüş.

Tapşırılğan eş tulısınça üteldémé? (14/319)

Verilen işleri eksiksiz (tamamen) yerine getirildi mi?

...avga da köndézén sirek çıgam»,— di. (4/61)

...ava da gündüz nadiren çıkarım der.

3.2.1.4.6 Soru Zarfları

Fiilin anlamını soru bakımından belirleyen zarflardır: niçek (nasıl), nindi (nasıl), ni kader (ne kadar), nixetli (ne kadar), kayçan (ne zaman), kaya (nereye), kayda (nerede), kaydan (nereden), nik (ne için) vs. (Buran ve Alkaya, 2019:78)

Ey büréklé baş, şuşındıy quyı urmanda yapa-yalgızıñ ğına kurıkmıyça batırlanıp niçek yöriséñ?— digen. (1/56)

Ey börklü baş, şu karanlık ormanda yapayalnız korkmadan yiğitçe nasıl geziniyorsun?

Köteler, küremséz, nindi ceza bireséz?... (2/147)

Beklerler, boşuna nasıl ceza veriyorsunuz?...

«Nik miném öleşéme kerdéñ?» (19/7)

“Neden benim bölümüme girdin?”

3.2.1.5 FİİLLER

3.2.1.5.1 Şahıs Ekleri

Tatar Türkçesinde şahıs ekleri 2 tiptedir.

1.tip: Öğrenilen geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve geniş zaman çekimlerinde kullanılır. Şu şekilde çekimlenmektedir: -mın/mén, sın/ sén, -; -bız/béz, siz/séz, -lar/ler.

2.tip: Görülen geçmiş zaman, şart, istek, gereklilik çekimlerinde kullanılır. Şu şekilde çekimlenir: -m,- ñ, -; -k, gız/géz,-lar/ler.

3.2.1.5.2 Bildirme kipleri

3.2.1.5.2.1 Görülen geçmiş zaman

Tatar Türkçesinde görülen geçmiş zaman ekler – dı/-dé, -tı/-té şeklindedir. 2. tip şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuz şekli –ma/-me eklenerek yapılır. Tatar Türkçesinde –dı geçmiş zaman eki, uzak geçmişte gerçekleşen eylemi ve eylemin sonucunu belirtir (Yusupov, 2012a:104). “Birbiriyle sebep-sonuç ilişkileriyle bağlı olan bileşik cümlelerde -dı biçimi geçmişte gerçekleşen ve tahmin, tereddüt nüansları katılan eylemi belirtir. Bu zaman bir cümlenin yüklemi -mı, -mi soru eki veya belirsiz zamirlerle birlikte kullanılır.” (Yusupov, 2012a:105). -dı geçmiş zaman eki ile yapılan cümlelerde gelecek, şimdiki ve şimdiki-gelecek zaman anlamlarında kullanılır (Yusupov, 2012a:106).

İncelediğimiz metindeki örnekler şu şekildedir:

Batır yigét süzén suzdı, di: (2/59)

Cesur yiğit sözünü uzattı:

Töp yort zegıyflenébrek kaldı, yaña yort üse başladı. (4/162)

Dört ev zayıfça kaldı, yeni ev büyümeye başladı.

Ekiyat te şunıñ belen bétté. (4/204)

Masal da bununla bitti.

...kırmiskalarınñ cezalap ütérüvlerén söylemedé, xucalarınñ keyifén ciberérge télemedé. (5/139)

...karıncaların cezalandırıp öldürmelerini söylemedi ve ev sahiplerinin keyfini kaçırmayı istemedi.

3.2.1.5.2.2 Öğrenilen geçmiş zaman

Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman –gan/-gen, -kan /-ken ekleriyle yapılır. 1. tip şahıs ekleriyle çekimlenir. Olumsuz şekli –ma/-me ekiyle yapılır. –gan

geçmiş zaman eki cümlede şu şekillerde kullanılır: Geçmişte öznen kendisinin yaptığını ve sonucu ortada olan eylemi ifade eder. Öznenin yapılan eylemi önceden anlamayıp şu anki zamanda anladığı durumlarda ve yakın geçmişte gerçekleşmiş olan öznenin görmediği ya da bilmediği durumlarda kullanılır (Yusupov, 2012: 115-116). “Belirsiz geçmişte gerçekleşmiş olan eylemi. Bu anlamda -gan geçmiş zaman biçimi folklor eserlerinde, masallarda, efsanelerde, menkıbelerde, destanlarda uzak geçmişlerde gerçekleşmiş olan eylemlerden bahsedilirken kullanılır” (Yusupov, 2012b: 117).

Ürdek haman tuktamagan. (1/60)

Ördek hiç durmamış.

...anı aşap ta taşlağannar, lekin tuymagannar, analarinnan tagın da soragannar. (1/75)

...yiyip bırakmışlar ama doymamışlar annelerinden daha da istemişler.

*Ürdek küngen: «Yarar, seznéñ xakıgız üçen géne barsam barırmin indé»,—
digen. (1/11)*

Ördek kabul etmiş: “Tamam, sizin hatrınız için gitsem giderim şimdi” demiş.

Et arslanga küp yıllar buyı xézmét itken. (7/31)

Köpek, aslana yıllar boyunca hizmet etmiş.

Ay, ay, xarap bulğansız, çınnan da bik nık yalgışkanbız, ... (8/64)

Ay ay, ziyan olacaksınız, gerçekten de çok hata yapmışsınız.

3.2.1.5.2.3 Şimdiki zaman

Tatar Türkçesinde şimdiki zaman eki –a/-e ekiyle yapılır ancak ünlüyle biten fiilden sonra -y ekini alarak yapılır. I. Teklik şahıs ekinden sonra –m(I)n eki getirilerek de yapılabilir. 1. tip şahıs ekiyle çekimlenir ve 2. tip şahıs ekiyle de çekimlenebilmektedir. Olumsuzluk şekli –mı/mé ekiyle yapılır.

Urmanda utın kisüvçé xucabızın ezliym. (1/22)

Ormanda odun kesen sahibimi arıyorum...

Sézge un tevlek vakıt birem,... (2/8)

Size on gün süre veriyorum,...

Dönyada bérevden de kurıkmıym, bik tınıç yoklıym,— di iken. (10/6)

Dünyada bir şeyden de korkmuyorum, çok sakın uyuyorum dermiş.

Sin de niçek bulsa da töşerséñ dip ısanam. (15/62)

Sen nasıl olsa inersin, diye inanıyorum.

3.2.1.5.2.4 Gelecek zaman

Tatar Türkçesinde gelecek zaman –açak/-eçek ekiyle yapılır. Ünlüyle biten fiilde –y yardımcı ünsüzü eklenerek ardından zaman eki getirilir. 1.tip şahıs ekiyle çekimlenir. Olumsuzluk şeklinde –ma/-me eklenir. Kazan Tatar Türkçesinde kullanılan gelecek zaman eki –açak gereklilik, zorunluluk, kurallara uygun olan eylemi ifade etmek için kullanılır ve aynı zamanda bazı cümlelerde anlamı şimdiki zaman olarak ifade eder. Soru ve belirsiz zamirli cümlelerde ise şüphe, tahmin anlamını belirtir (Yusupov, 2012b:147).

..., *koyrık ölésecekler, kilép alıgız,— digenner. (6/11)*

..., kuyruk dağıtacaklar gelip alınız, demişler.

...*barlık çeçektege balnı şuña bireçekmén,— digen. (9/3)*

...bütün çiçeklerdeki balı buna vereceğim demiş.

Bu totkınlık ozakkamı soñ devam itecek? (14/175)

Bu tutsaklık çok uzun süre devam mı edecek?

«Béznéñ il zur bozvatkıçlar tözecek, tönyaknı können-kön yaxşırak üzleştéरेcek»,— di. (14/338)

“Bizim devlet büyük buzulları dizecek, kuzey kutbunu günden güne iyi bilecek/benimseyecek” der.

3.2.1.5.2.5 Geniş zaman

Tatar Türkçesinde geniş zaman –r, -ar/-er, -ır/-ir ekleriyle yapılır. 1.tip şahıs ekiyle çekimlenir. Olumsuzluk şekli -mas/-mes ekiyle yapılır.

...rexetlenép yoklarga da irek birmesler, tuktagız diseñ de tuktamaslar, kürşé dimesler»,— dip uylandı. (11/8)

... rahatça uyutmazlar da, dur desen de durmazlar, komşu demezler” diye düşündü.

Tuniñ bélen bértöslé bulır, elle kaydan uk kürénép torır. (6/46)

Kürkünle aynı olur, acaba nasıl görünür.

Sızıyk béz monnan, sındırırbız soñınnan. (8/14)

Kaygılanıyoruz biz bundan bırakırız sonradan.

Kara elé, kara, niçek utıra, xeter, şet xezer ük ul bézge höciim de iter. (8/28)

Bak şimdi bak nasıl oturuyor, tehlikeli, şimdi o bize saldırır da.

3.2.1.5.3 Tasarlama Kipleri

3.2.1.5.3.1 Şart kipi

Eski Türkçede şart kipi -sar /-ser şeklinde kullanılmıştır. Ancak zamanla bu ekin kısalmasıyla diğer lehçelerde olduğu gibi Tatar Türkçesinde de -sa/-se şeklinde kullanılır (Öner, 1998:193). 2. tip şahıs ekiyle çekimlenir. Olumsuzluk şeklinde -ma/-me eki getirilir.

Miném isémém Néçkebil, süzëñ bolsa, monda kil! (4/70)

Benim adım Niçkabil, söyleyecek bir şeyin olursa buraya gel!

Kém de kém bal salırğa yaxşı savıt xezérlese, ul savıtta bal bér de bozulmasa, eçémese,... (9/3)

Birisi bal koymak için iyi bir kap hazırlasa ve bir de o kapta bal bozulmazsa, ekşimezse

Anda Otto digen galim kürénse, séznëñ tınıçlıgızını bozıp yörse,... (14/156)

Otto denilen alim görünse sizin sessizliğinizi bozsa.

3.2.1.5.3.1 İstek kipi

Tatar Türkçesinde istek kipi 3 tipte yapılır.

a) -ası /-esé +2. tip şahıs eki+ kile şeklindedir. Olumsuzluk şekli kilmiy eklenerek yapılır.

b) -makçı /-mekçe+1. tip şahıs eki ya da –mak/-mek ile de yapılabilir. Olumsuzluk şekli ekin ardından tügél+ iyelik eki eklenerek yapılır.

c) -saña/ -señe+ teklik 2. tip şahıs eki şeklindedir ve bu tip nadiren kullanılmaktadır.

Amñ üz xelé xel, bik nık aşıysı kile iken. (1/28)

Onun kendi hali hal, çok fazla acıkmış.

Yaşegen sayın yaşısé kile, her kiçnêñ irtesén, her tönnêñ tañın kürgen sayın küresé kile, di, alar ilénde. (2/203)

Yaşayan kadar yaşayası geliyor, her akşamın sabahı, her sabahın şafağını gören kadar göresi gelir onların ülkesinde.

...korabtağı eybérlernêñ bérsén de su töbéne ciberesé kilmiy... (14/172)

....gemideki eşyalardan birini de suyun dibine atmak istemedi...

Tavık, tuktatıp kaderlé eteçen, avız itmekcé bula urman küçteneçén: (8/8)

Tavuk durdurup değerli horoz, yemek ister orman yiyeceğini:

İşétesêñmé, siña ene bér bala birmekcé bulalar; min anı xezér ük alır idem,— digen. (16/22)

Duydun mu, sana domuz vermek istiyorlar ama sen almıyorsun.

3.2.1.5.3.3 Gereklilik kipi

Tatar Türkçesinde gereklilik kipi 2 tipte yapılır.

a) -rga/ -rge kirek

b) -rga /irge tiyêş

Olumsuzluk şekli fiile –maska/ -meske + kirek getirilerek yapılır.

...«xökümet kuygan burıçnı ütép çıgarga tiyişmen,— didé zur galim. (14/18)

...hükümetin koyduğu borcu ödemeliyim diye, dedi büyük alim.

*E xezér alar Arxangelskidan Vladivostokka yigérmé biş tevlekte barıp citerge tiyişler.
(14/57)*

Ama şimdi onlar, Arhagilskiden Vladivostak'a yirmi beş saatte gitmeye çalıştılar.

..., *iñ kıymetlé tacı nerseden yasarga kirek iken?»— dip uyladılar, di, alar. (2/15)*

.....en değerli tacı neyden yapmalı? diye düşündüler.

...kürerge kirek tügél- ne kürgen... (2/22)

...görölmeyecek (görülmemesi gereken) şeyi görürse...

Kémné de bulsa tugırıraknı, bu eş öçén xubraknı tabarga kirek,— di kuyan. (6/38)

Biri de olsa doğrusu bu iş için iyisini bulmak gerekir der tavşan.

«Dönyada iñ köçlé bérevge xézmét itéрге kirek!»— digen. (7/3)

“Dünyada en zor şey birine hizmet etmek gerek!” diye demiş.

3.2.1.5.3.4 Emir kipi

Tatar Türkçesinde emir kipi her şahıs için ayrı çekimlenir. Teklik şahıs çekimi; 1. -ıym/ -iym, 2. -, 3. -sın /sén. Çokluk şahıs çekimi; 1. -ıyık/ -iyék, 2. -gız/ -géz, 3. -sınnar/ -sinner. Olumsuzluk şekli –ma/ -me eki getirilerek emir kipi çekiminde çekimlenir.

...ürdek ité aşıym digende géne,... (1/82)

...ördek eti yiyeim dediğinde ...

Şulay bulgaç, niçek anı yamanlıym sézge? (2/126)

Böyle olunca onu size nasıl kötüleyeyim?

Méne, üzéme xuca ezlim, röxsét itséñ, sinéñ xézmétçeñ bulıym,— digen et. (7/9)

İşte kendime sahip arıyorum, izin verirsen hizmetçin olayım, diye demiş köpek.

Monıñ bélien ozak söyleşép min kaderlé vakıtımnı buşka uzdırmıym» (14/26)

“Bununla uzunca konuşup ben değerli vaktimi boşa harcamayayım”

«Mondıy küñéllé kiçe bızden başka gına ütmesén elé»,— digen. (5/17)

Böyle neşeli bir gece bizden başkasıyla geçmesin hiç” demiş.

Kaderlé kunaklar, kavşamagız, taralmagız. (5/52)

Değerli misafirler, korkmayınız, dağılmayınız.

Xuş kildégéz, rexim itégéz, öyime kérégez, türemé uzıgız, kunagım bulırsız. (8/37)

Hoş geldiniz, lütfediniz evime giriniz, baş köşeye geçiniz, misafirim olunuz.

Tarihi dönemlerden Tatar Türkçesine geçen –cı eki pekiştirici ve emir kipi olarak bütün şahıslar için kullanılır (TDK, 2013:791-792).

Min ciller-citézler télén bélem, küp yırlardan birlé alarnıñ isiv sérlerén küzetép kilem, alıgızçı miné üzégéz bélen! (14/70)

Ben rüzgarların dilini bilirim, uzun yıllardan beri onların esmesini gözetirim, alınız beni yanınıza!

Eni, bızge velosiped alıykçı!—dip ütengenner. (17/18)

Anne bize bisiklet al! diye istemişler.

İpteşler, bızneñ söyiklé ullarızgı velosiped birsegézçé!—digenner. (17/22)

Arkadaşlar bizim değerli oğullarımıza bisiklet veriniz! demişler.

Eski Türkçede 2. Teklik şahıs emir kipi olan -gIl /-gIn eki Tatar Türkçesinde özellikle alkış ve kargış cümlelerinde -gIr şeklinde kullanılmaktadır.

Ey siné, şaytan algırı! (16/5)

Ah seni şeytan alsın!

Tagın tége eşéké palaç — starosta kile, şaytan algırı! (16/30)

Yine şu zalim muhtar gelir, şeytan alsın!

3.2.1.5.4 Fiillerin Birleşik Çekimi (Kipleri)

3.2.1.5.4.1 Hikâye Birleşik Kipleri

3.2.1.5.4.1.1 Öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi

Tatar Türkçesinde öğrenilen geçmiş zamanın hikâyesi –*gan/ -gen idé* biçimiyle yapılır. Metinde geçen örnekler şunlardır:

Min bit ağaç başına gına mengen idém,— didé yılan. (5/71)

Tabii ki ben ağacın üstüne çıkımtım dedi yılan.

Siña kilép söylermen, tégé vakıt kölgen idéñ diyermén,..(14/47)

Sana gelip söylerim, başka zaman gülmüştün derim...

«Bérénçé kilgen oçkıçta, hiçbér totkarsız, ekspeditsiya başlığı Ottomı kotkarıgız»,— diyilgen idé. (14/283)

“İlk gelen uçakta hiç durmayınız, sefer başkanı Otto’yu kurtarınız” denilmişti.

3.2.1.5.4.1.2 Geniş zamanın hikâyesi

Şimdiki zaman işlevli ve geniş zaman işlevli olarak iki tiptedir. Tatar Türkçesinde şimdiki zaman işlevli bu kip -a /-e idé; -y idé şeklindedir. Geniş zaman işlevli ise –r, –ar/-er idé şeklindedir.

...e buran haman tuktamıy, e davıl haman tınıçlanmıy idé. (14/271)

..ama kar fırtınası hiç durmaz ve şiddetli rüzgar hiç kesilmezdi.

Boz yurganın yabıngan yılga, karamıyça zeher salkınga, haman çiltır-çiltır aga bire idé. (14/17)

Buz yorganını örtünmüş ırmak çok soğuk olmasına bakmadan hep şarıl şarıl akıyordu.

Hem uñışnı da xezérgédey mul birmesler idé. (5/104)

Hem mahsulü de şimdiki gibi bol vermezdi.

Çeçeklerdegé bal, béz bulmasak, erem bulır idé, béz bulmasak, uñış ta tüben bulır idé. (5/145)

Çiçeklerdeki bal biz olmazsak ziyan olurdu, biz olmazsak mahsül de dibini bulurdu.

3.2.1.5.4.1.3 Tasarlama Kiplerinde Hikâye

3.2.1.5.4.1.3.1 Şart kipinin hikâyesi

-sa/-se idé şeklindedir.

Metinde örneği bulunmamaktadır.

3.2.1.5.4.1.3.2 Gereklilik kipinin hikayesi

Tatar Türkçesinde gereklilik kipinin hikayesi -rga /-rge + idé ve -rga /-rge+ kirek/tiyêş+ idé şeklindedir. Olumsuz şekli -maska / -meske eklenerek yapılır.

..., *andıylar Kapkorsak patşaga bik kirek idé, di.* (2/26)

onun gibiler Kapkorsak padişaha çok gerekliydi.

3.2.1.5.4.1.4 Rivayet

3.2.1.5.4.1.4.1 Bildirme Kiplerinde Rivayet

3.2.1.5.4.1.4.1.1. Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti

Öğrenilen geçmiş zamanın rivayeti -gAn /- kAn + iken şeklindedir.

Kaz bebkesé bér atlanıp karagan — buldıra almagan, ikénçé atlanırğa uylagan — yığıla yazgan, öçénçé tapkır atlanırğa télegen iken (17/34)

Kaz yavrusu bir binip bakmış becerememiş, ikinci defa binmeyi düşünmüş düşe yazmış, üçüncü defa binmeyi istemişmiş

3.2.1.5.4.1.4.1.2 Şimdiki zamanın rivayeti

Şimdiki zamanın rivayeti -a /-e + iken şeklindedir.

Ul anı bik-bik yarata iken. (18/2)

O, onu çok seviyormuş.

E alay iken, sinnen de köçléler bar iken, min şını bélmi yörim iken. (7/40)

Ama öyleymiş, senden de güçlüler varmış ben bunu bilmiyormuşum.

...*kaya barırğa belmi, aptırıp tik utıra iken.* (12/17)

...nereye gideceğini bilmeyince telaşlanıp sadece oturuyormuş.

3.2.1.5.4.1.4.1.3 Gelecek zamanın rivayeti

Gelecek zamanın rivayeti *-açak /-eçek + iken* şeklindedir

İncelenen metinde örnek tespit edilememiştir.

3.2.1.5.4.1.4.1.4 Geniş zamanın rivayeti

Geniş zamanın rivayeti *-a/-e; y + iken* şeklinde ve *-ar/-er; -r + iken* şeklinde yapılır. Soru için *iken / miken* getirilerek yapılır.

....oyasına *kérép yoklty iken*. (9/17)

...yuvasına girip uyurmuş.

Pési bérnerseden de kurıkmty iken, ... (13/4)

Kedi bir şeyden de korkmazmış...

«Ni bulır, ni bulır iken?» (2/39)

“Ne olur, ne olmazmış?”

Íméštér, dönyada alardan batırak bar miken,... (11/18)

Güya, dünyada onlardan yiğit yokmuş...

Xezér indé alar bik tatu yaşiler iken,... (19/29)

Şimdi onlar çok tatlı yaşarlarmış...

3.2.1.5.4.1.4.1.2 Tasarlama kiplerinde rivayet

-sa /-se iken şeklindedir.

İncelenen metinde örnek tespit edilememiştir.

3.2.1.5.4.1.4.5 Şart

3.2.1.5.4.1.4.5.1 Bildirme Kiplerinde Şart

3.2.1.5.4.1.4.5.1.1 Geçmiş zamanda şart

-gan /- gen, -kan / -ken bulsa şeklindedir.

Alar dus bulışıp ayırılğanda, enelé kiyim kigen bulsa da, kérpé bik faydalı kiñeş birgen: (1/31)

Onlar dostça ayrıldığında sivri dilli tavır takınmış olsa da kirpi çok faydalı bir öğüt vermiş.

Eger ul söylegen bulsa, ürmeküçten de köçlé böcek yuk ikenné kunaklar bélép kitken bulırlar idé hem ürmeküçlerné meñgé olırlar idé. (5/159)

Eğer o, söylemiş olsa örümcekte de güçlü böcek yok olduğunu misafirler biliyorlardı ve örümceklere daima saygı gösterirlerdi.

Eger söylengen bulsa, ul reç bik ozın idé. (5/175)

Eğer söylemiş olsa, o konuşma çok uzun olurdu.

3.2.1.5.4.1.4.5.1.2 Geniş zamanda şart

-r, -ar /-er +bulsa şeklindedir. Olumsuzu –mas /mes + bulsa şeklindedir.

İncelenen metinde örneği yoktur.

3.2.1.5.4.1.4.5.1.3 Tasarlama kiplerinde şart

-makçı /mekçé+ bulsa getirilerek yapılır.

İncelenen metinde örneği yoktur.

3.2.1.5.5 Tasviri Fiiller

Tasviri fiiller, iki ayrı fiilin kaynaşmasıyla oluşurlar. Bu birleşimdeki fiillerden ilki –A, -I, -(y) –Ip zarf-fiil halindedir ve asıl anlamı bu fiil üstlenmektedir. İkinci fiil ise ilk fiile yardımcı bir anlam katan fiildir. Bu fiiller, fiile oluş, kılış ve tarzını ifader eder (Korkmaz, 2014:708).

Tatar Türkçesinde tasviri fiiller “yeterlilik tasviri fiili, başlama bildiren tasviri fiili, süreklilik (sürüş) bildiren tasviri fiiller, bitiş bildiren tasvir fiilleri” fiileri olarak 4 grupta incelenir.

3.2.1.5.5.1 Yeterlilik tasviri fiili

Tatar Türkçesinde yeterlilik fiili al-, bul- ekleriyle yapılır.

Kuyan reşetke arasınman üte almagan, kiré borılğan. (1/79)

Tavşan parmaklık arasından geçememiş, geri çekilmiş.

....xucalık abzarına ul böténley kére almağan. (1/81)

...evin ahırına başka biri girememiş.

Tölké xeyleker bulsa da, sıza almıy kalğan,... (1/82)

Tilki hilekar olsa da kaygılanmamış.

Yararın yarar, şulay da aña ısanıp bulmıy,— digen kuyan. (6/30)

Peki, tamam öyle de ona inanıp olmaz, demiş tavşan.

3.2.1.5.5.2 Başlama bildiren tasviri fiili

Tatar Türkçesinde başlama bildiren tasviri fiiller “yaz-, ciber-, başla-, totın-, kéréş-” şeklindedir.

...korkularınman huşsız bula yazgannar, bik tiz gene kaytu yulına borılğannar. (3/20)

...korkularından keyifsizlenmişler, hemen geri dönmek için yolunu değiştirmişler.

....min méne yöğere-yöğere barıp ta, üle yazgançı arıp ta, méne şuşındıy kıska koyırık kına elektére aldım, (6/77)

...ben işte yürüye yürüye gidip de öle yazdım yorgunluktan da işte bu gibi kısa kuyruğu kapıp aldım.

Urman eçenerek kërseñ, hiçşikséz, tabarsıñ, dip, yul öyretep cibergen. (1/51)

Ormanın içine girsen elbette bulursun diye yol gösterivermiş.

Kaytırga çıkkaç kına arslan kinet tuktagan, kotoçkıç köçlé itép ükérép cibergen: (7/35)

Dönerken aslan ansızın durmuş, korkunç şekilde güçlenip böğürmeye başlamış.

...süz artınman süzné tézerge totingan: (1/21)

...söz arkasından sözünü söylemeye başlamış:

Tacnı vakıtında ölgértmegeç, Kapkorsak patşa buran kuptarıp, közge cil kük eçe sızgırıp açulanırğa totındı, di. (2/18)

Tacı vaktinde hazırlamayınca Kapkorsak padişah fırtına koparıp, güz rüzgarı gibi sertçe uğuldayıp öfkelenmeye başladı.

Kıgeven Neçkebil yanına çeçek urındıkka utıra dallarnıñ «avırlıgınnan» zarlanırğa totına: (4/74)

Atlisinek, Neçkebil'in yanına çiçek koltuğuna oturur ve yılların zorluğundan şikayet etmeye başlar:

Üzene xuca ezlerge kérésken, şul télek bélen yulga çıgıp kitken. (7/4)

Kendine sahip aramaya başlamış, o istekle yola çıkıp gitmiş.

..., *şul vakıttı uk bozdağılarga bulışırğa kéréséler*. (14/171)

..., o zaman buzdakilerin yanına gitmeye çalışırlar.

3.2.1.5.5.3 Sürüş bildiren tasviri fiiller

Tatar Türkçesinde süreklilik bildiren tasviri fiiller *yat-*, *tor-*, *kal-*, *otur-* fiilleriyle yapılır.

Anda bér zur sorı ayı mışnıy-mışnıy yoklap yata iken. (1/45)

O anda büyük bir boz ayı mışıl mışıl uyuyormuş.

Çeçekten çeçekke oçkanda, mek çeçegénde bal suvırıp yatkanda.. (4/68)

Çiçekten çiçeğe uçtuğunda, haşhaş çiçeğinden bal emdiğinde...

Tire-yagiña küz sal elé: sinéñ şefkatéñ arkasında şunda kalıp ülüvçélernéñ söyekleré avnap yata. (15/63)

Etrafına bir bak: senin şefkatinin arkasında burada kalıp ölenlerin kemikleri yuvarlanıp durur.

Tunıñ bélen bértöslé bulır, elle kaydan uk kürénép torır. (6/46)

Kürkünle aynı olur, acaba nasıl görünür.

3.2.1.5.5.4 Bitiş bildiren tasvir fiilleri

Tatar Türkçesinde bitiş fiilleri şunlardır: *kit-*, *al-*, *töş-*, *kuy-*, *kal-*, *taşla-*, *at-*, *sal-*, *bir-*, *cit-*, *çık*. Bu bitiş bildiren tasviri fiillerin işlevi vardır. “1. hareketin yapılması ya

da gerçekleşmesindeki birdenbirelik, çabukluk, kolaylık gibi tarz bildirme işlevi; 2. tamamlanma ve sonuç bildirme işlevi. Buna göre, al-, cibâr-, kit-, sal-, tasla- gibi tasviri fiiller bir anda, birdenbire ve çabucak gerçekleşen iş oluş ya da hareketi bildirirken, al-, bir-, bet-, beter-, cit-, kal-, kit- kuy-, çık-, çıkar-, üt-, uz- gibi fiillerin oluşturdugu bir başka grup tasviri fiil ise tamamlanma ya da sonuç ifade etmektedir.” (Güney, 2008: 138).

E bézněň Néçkebil alga taba oçıp kite. (4/54)

Ama bizim Niçkabil ileri doğru uçup gider. (uçar)

Bal kortları kérép bétkeç, babay tubalınıñ avızın beylep kuya. (4/153)

Bal anları girince dede, sepetin ağzını bağlar.

Şunnan yalgış kına yıgılıp töştém,— didé yılap. (5/72)

Buradan aniden düştüm, dedi ağlayarak.

Kolagın kürésěñmé, utırtıp tora, yonlaç koyrıgın sélékkelep kuya. (8/27)

Kulağını görüyor musun, oturup durur, tüylü kuyruğunu sallar.

Bal tulı ramnarnı bal suvirtuçılarga iltép bireler. (4/118)

Bal dolu kasayı bal emicilere verirler.

....oçkıç haman tüben töşe bire. (14/251)

....uçak hemen aşağı iner.

Kırmiskalar yortın kunaklar ceénténlep yörép çıktılar... (5/44)

Karıncaın evini misafirler iyice gezdiler,...

3.2.1.6 EDATLAR

“Edatlar, yalnız başlarına anlamları olmayan ad soylu kelimelere gelerek anlam bakımından etkileyen ve gramer olarak da bağlanan eklendikleri kelimelere çeşitli anlam veren sözlerdir” (Korkmaz, 2014:895). “Edatlar kelime yapımına elverişli değildirler. Ancak isimleşenlerinden kelime yapılabilir” (Ergin, 2009: 473).

Edatlar, bağlama edatları ve son çekim edatları olarak iki grupta incelenir.

3.2.1.6.1 Bağlama Edatları

Cümlelerin aynı kısımlarını ve bağlı oldukları cümlelerin bileşenlerini bağlayan bu tür bağlayıcılar, sahip oldukları çeşitli anlamsal ilişkiye bağlı olarak genellikle üç gruba ayrılır: 1) Bağlayıcılar, 2) Cümle başı edatları 3) Sona gelen edatlar (Zekiye, 2016:361).

3.2.1.6.1.1 Bağlayıcılar

Tatar Türkçesinde bağlayıcılar “da/de, ye, ye...yeki, ye...yeise, hem, ki” şeklindedir.

Eger kırmiskalar anası söylegen bulsa idé, kunaklar anı tññly-tññly arırlar, ya tatlı yokıga talırlar, ya kiçenê taşlap taralırlar idé. (5/174)

Eğer karıncaların yerini annesi söyleyecek olsaydı misafirler onu dinleye dinleye yorulurlar ya da tatlı uykuya dalarlar ve geceyi bitirip dağılırlardı.

Kapkorsak patşanıñ atasınnan yaki üzénnen zarlanmıysıñmı?— dip eyttéler, di. (2/122)

Kapkorsak padişahının babasından ya da kendinden şikayet etmiyor musun? diye söylediler.

Bara-bara ürdekke ozın kolaklı bér kuyan oçragan hem ul da añardan soragan: (1/37)

Gide gide ördeğe uzun kulaklı bir tavşan rastlamış ve o da onlara sormuş:

Ministr hem soldatlar barı da béryulı keseleréne tıgıldılar, di. (2/67)

Bakanların ve askerlerin hepsi de ceplerine ellerini soktular.

3.2.1.6.1.2 Cümle başı edatları

Cümle başı edatları, cümleleri anlam bakımından birbirine bağlayan edatlardır. Başta bulunan cümleyi bazıları ondan sonra gelen cümleye ve bazıları da kendisinden önce gelen cümleye bağlarlar (Ergin, 2009:481).

Tatar Türkçesinde cümle başında “tik,e, lekin, helbuki, hetta, meger, emma, eger, çönki, güya, güyaki” edatlar kullanılmaktadır.

«Lekin berük nişlep yürüviñne bérevge de bélğertesé bulma!» —digenner. (1/10)

“Ancak neden gittiğine dair birinin bilgisi de yok!” demişler.

Lekin dönyadagi sugış digen çirge karşı bértörlé de daru taba almadı. (2/104)

Ancak dünyada savaş denilen maraza karşı bir türlü tedavi bulunamadı.

E Ciren Kaşka başın çaykagan, kñğıravın köçlé itep bér şaltıratkan — kötöv bérge cıyılğan, tagın ber şaltıratkan da söylerge totingan: (3/35)

Ama Ciren Kaşka başını sallamış, çanını güçlüce şingırdatmış ve sürü bir araya toplanmış, tekrar şingırdatmış konuşmaya başlamış:

Eger béz bulmasak, cir östéndege üsemlékler xezérgédey görlep tormaslar idé. (5/103)

Eğer biz olmazsak, yer üstündeki bitkiler şimdiki gibi yetişemezlerdi.

Eger de meger, min eytken vakıtka tac ölérnese, barıgızın da tonçıktıraçakmın,— dip eytté, di, Kapkorsak patşa. (2/9)

Eğer benim söylediğim vakte kadar tac hazırlanmazsa, hepinizi de öldürürüm diye söylemiş Karkorsak padişah.

Çönki monnan başka çeçeklerde de bal küp, barlık umarta kortları da tuk. (4/124)

Çünkü bundan başka çiçeklerde de bal çok bütün bal arıları da tok.

Bérni bulmagan töslé eşçé kortlar bal eçerge aşığıp oçtılar, tık inde töp yortka kaytmadılar, şiklenseler de yaña kuyılğan öyge kérép tuldılar. (4/161)

Hiçbir şey olmamış gibi işçi arılar bal içmeye acele edip uçtular fakat şimdi yuvaya dönmediler, korksalar da yeni koyulan eve girip doluştular.

3.2.1.6.1.3 Sona gelen edatlar

Sona gelen edatlar “tügél, gına/géne, da/de, ta/te, uk/ük, elle, elé, iç, lebas, la/le, iméş, bit” şeklindedir.

Şahin, uk/ük edatınının Tatar Türkçesindeki kullanımı üzerine şunları bildirmiştir:

“Edat, Tatar Türkçesinde tarihî Türk yazı dillerindeki görev ve bazı anlamlarını koruyarak veya yeni anlamlar kazanarak kullanılagelmiştir. Bu yazı dilinde edat, özellikle cümlede yer, zaman ve sebep bildiren çekimli isim veya kelime gruplarıyla;

tarz, zaman veya derece bildiren zarflarla; son çekim edatlarıyla; -p ekli zarf fiil şekliyle ve -GAç, -GAnçI, -GandA, -İşly ekli zaman bildiren zarf fiil şekilleriyle birlikte bulunarak bunları çeşitli anlamlarla pekiştirir. Ayrıca, Tatar Türkçesinde edat şul, şuşı, şulay, şunda, üzé ve bér kelimeleriyle birlikte yeni bir anlam ifade etmek üzere kalıplaşmıştır. Eski Türkçe ne “ne”, neçe “nasıl” ve kibi “gibi” kelimeleriyle ise edat, ne+ök > Tat. nik “niçin, neden”, neçe+ök > Tat. niçék “nasıl” ve kibi+ ök > Tat. kébék “gibi” şekillerinde birleşerek kalıplaşmış olarak kullanılır” (Şahin, 2009: 11).

Utavçı da anıñ kilép kunganın gına köte, ozınborınnı şunda uk yuk ite. (65)

Çöp ayırıcı da onun konup gelmesini bekler ve sivrisineği burada yok eder.

Bu eş tügel kölké, apakayım tölké, üzém bara almadım, axrı indé koyıksız kaldım. (6/42)

Bu gülünecek iş değil kardeşim tilki, kendim gelmedim sonucunda kuyruksuz kaldım.

Ulm aşmı az aşty, sunı gına küp eçe!— digen. (17/8)

Oğlum yemeği az ye, suyu çok iç! diye demiş.

Tégé de axmak bit, moña da süz quşqan: (1/64)

Bu akılsız tabii ki (ya) buna da şöyle söylemiş:

Utavçı da anıñ kilép kunganın gına köte, ozınborınnı şunda uk yuk ite. (4/65)

Çöp ayırıcı da onun gelip de konmasını bekler ve uzunburun (sivrisinek) burada yok eder.

Cil bit ul méne nindi tile, Néçkebilne de elle kaya alıp kiterge téli. (4/108)

Rüzgar ya ne ister, Niçkabili de alıp acaba nereye gitmek ister.

Eytégéz elé tizrek. (4/185)

Söyleyin şimdi (haydi) hemen.

Akademik artına eylenép karasa, kéçkéne géne boz kisegé söyli lebasa. (14/22)

Akademisyen arkasına dönüp küçücük buz parçasını söylemiş meğer.

Kunakların barısına da işetélérlek itté: çikértkeler, iméštér, ele cırğa da bik osta bulalar, sayravları bélen, iméş, sandugaçlarını uzdıralar, e sikérseler indé, uktay atılalar. (5/90)

Misafirlerin hepsine de duyurdu: çekirgeler güya şimdi şarkı söylemede de çok ustalaştılar, şarkı söylemeleri ile güya bülbülleri geçtiler ama zıplasalar şimdi ok gibi giderler.

Bal savıtların ilter kön de cite bit, bik tırışıp ezérlenik, — digen. (9/29)

Bal kaplarını göreceği gün de yeter, çok çalışıp yaptık demiş.

3.2.1.6.2 Son Çekim Edatları

Son çekim edatları, ana işlevi bağımsız kelimeler arasındaki çok değerli ilişkileri ifade etmek, onları birbirine bağlamak ve kelimeler arasında çeşitli anlam ilişkisini bildiren, onları birbirine bağlayan edatlardır (Zekiyev, 2016:350).

Son çekim edatları 3 türde incelenir: Yalın halle bağlananlar, yönelme haliyle bağlananlar, çıkma haliyle bağlananlar.

3.2.1.6.2.1 Yalın halle bağlananlar son çekim edatları: Belén, şikéllé, öçén, kébék, arkılı, sıman, sayın, aşá.

Enisé bélen etnésé şuk balanı ezlep tapkannar. (12/33)

Annesi ile babası bu çocuğu arayıp bulmuşlar.

Ul ozın ayakları bélen bér kéçkéne yafraknı etté, oçkıç şikéllé oçıp ta kitté. (5/86)

O, uzun ayaklarıyla küçücük yaprağı itti, uçak gibi uçup da gitti.

Sine tıydırır öçén etiyiñ de tégé dönyadan kaytmas. (15/7)

Seni doyurmak için baban da diğer dünyadan dönmez.

Annan soñ tatlı bal takta çilekke su kébék agıp töşe. (4/121)

Ondan sonra tatlı bal tahta kovaya su gibi akarak katılır.

Koyrıklar bélen kart imennéñ botakları tulgan, her botak sayın bér koyrık asılınan: (6/48)

Kuyruklarla yaşlı meşe ağacının dalları dolmuş, her dal kadar bir kuyruk asılmış:

3.2.1.6.2.2 Yönelme haliyle bağlanan son çekim edatları: küre, taba, taban, hetlé, kader, çaklı.

Şuňa küre alarga karşı da törlé yullar bélen köréşerge kirek,— digen. (10/32)

Bu yüzden onlara karşı da çeşitli yollar ile mücadele etmek gerek demiş.

Miném öçén dönyada tiñé bulmagan, elége kader bér patşa da kimegen, bér memleket te bélmegen, bér patşanıñ da küzé kürmegen, iñ kıymmetle, iñ matur, iñ yaxşı tac yasagız,— dip kuştı, di, ul ministrlarına. (2/7)

Benim için dünyada eşi benzeri olmayan, şimdiye kadar hiçbir padişahın takmadığı, halkın da bilmediği, hiçbir padişahın görmediği, en kıymetli, en güzel, en iyi tacı yapınız” diye emretti bakanlarına.

Şomırt tüşlé sıyrıcıklarga kader bézné bérémlep çüplegenner». (4/45)

Kuşkirazı gibi sığırcıklara kadar bizi ard arda yerler.

Bérgelep alar alga taba kitkenner. (7/11)

Birlikte onlar ileri doğru gitmişler.

3.2.1.6.2.3 Çıkma haliyle bağlanan son çekim edatları: birle, tış, başka, arı.

Xucasız hem etséz öydegé xayvannarnıñ tıñsızlanuvların, alardan başka kurkuların da söylep birgen. (1/67)

Sahipsiz ve köpeksiz evdeki hayvanların rahatsızlanmalarını, onlardan başka korkularını da söylemiş.

Şunnan birle anıñ borını salıñkı bulıp kalgan. (6/60)

Ondan beri onun burnu sarkık olup kalmış.

E xeyleker tölkége şul gına kirek te bulgan, ul anı baytaktan birle sagalap yörü iken. (12/27)

Ama hilekar tilkiye bu gerekli de olmuş o onu çoktan beri gözlüyormuş.

3.2.1.6.3 Ünlem Edatları

3.2.1.6.3.1 Ünlemler

Ünlem, bir duyuyu, bir dileği anlatmaya, birine veya bir şeye seslenmeye yarayan kelimelerdir (Banguoğlu, 1990:396).

Tatar Türkçesinde kullanılan ünlemler 5 türde incelenir: Duygu ünlemleri, seslenme ünlemleri, gösterme ünlemleri, sorma ünlemleri, cevaplama ünlemleri.

3.2.1.6.3.1.1 Duygu ünlemleri

Tatar Türkçesinde duygu belirtmede kullanılan ünlemler şunlardır: “i, o, u, ay, ey, oy, ih, eh, uh, nu, hu, huu, oho, ihi, bry, aba, eha, ühü, ura, abav, ebev, i-i, o-o, ay-y, ay-ay, ayyay, ay-li, ey-y, ha-ay, ay-hay, ih- ma, ihi-hi, ménetérek, ette génesi, belés, peremeç, kara anı, kit annan” (Zekiyev, 2016: 397).

Ay, ay, xarap bulgansız, çınnan da bik nık yalgışkanbız, tizrek tizrek bu öyden çıgıp kaçarga kirek,- di. (8/64)

Ay ay, ziyan olacaksınız, gerçekten de çok hata yapmışız, hemen bu evden çıkıp kaçmak gerek, der.

Ey, kém ul, kém urmanda yöri, kém ul miném çiklevék ağaçımnı sındırırğa téli?—di. (8/24)

Eh kim o, kim gezer ormanda, kim benim ceviz ağacımı kesmeyi ister? der.

3.2.1.6.3.1.2 Seslenme ünlemleri

Seslenme ünlemleri hitap için kullanılır. Tatar Türkçesinde sık kullanılan ünlemler “allo (hey), hay, i (ey), eyde (haydi), hiy (hey), ex (ey), ey, hu” şeklindedir.

Köçlé ikenmén — eyde köréşke, il bexeté öçén nik köréşmeske! (14/60)

Güçlüymüşüm, haydi mücadeleye, ülkenin mutluluğu için neden savaşmalayalım!

3.2.1.6.3.1.3 Gösterme ünlemleri

Gösterme ünlemleri, bir nesneyi ya da varlığı işaret etmek için kullanılan ünlemlerdir. Tatar Türkçesinde “ene (işte), méne (işte)” gösterme ünlemleri kullanılmaktadır.

Ene, zep-zeñger ofık çiténnen köle-köle altın koyaş ta küteréle. (4/13)

İşte, masmavi gökten güle güle altın güneş tepeye çıkar.

Ene şul tişékler arkılı tufrak eçéne hava üte ala. (5/100)

İşte, bu delikler aracılığıyla toprağın içine hava geçer.

Ul kulların sélkégende, ministr hem soldatlar: «Méne suga, méne suga!»—dip şürlep tordılar, di. (2/58)

O ellerini silkelediğinde bakan ve askerler: “İşte ırmak, işte ırmak” diye korkmaya başladılar.

Méne şundiı matur bolında at kötivé yörgeñ.(3/5)

İşte böyle güzel bir çayırda at sürüsü gidiyormuş.

3.2.1.6.3.1.4 Soru ünlemleri

Cümlede soru ifade eden ünlemlerdir. Tatar Türkçesinde “elle (yoksa)” şeklinde kullanılır.

Nige öyébéz aşı ütéı yöriseñ, monda kırmıskalar torgannı elle kürmiseñ? (5/68)

Neden evimizden geçip gidersin, yoksa burada karıncaların yaşadığını görmüyor musun?

Alanlık urtasında kémnéñdér bal aşap utırganın elle kürmiseñme? (7/14)

Meydanın ortasında birinin bal yediğini acaba (yoksa) görüyor musun?

... kémnéñ kém ikenén bézné elle bélmi diséñ?— diyiştéler. (5/120)

...kimin kim olduğunu bizimki hala bilmiyor mu diyorsun? diye dediler.

3.2.1.6.3.1.5 Cevaplama ünlemleri

Cevaplama ünlemleri, bir soruya cevap ya da onaylama için kullanılır. Tatar Türkçesinde sıklıkla şu cevaplama ünlemleri kullanılmaktadır: eyi (evet), yuk (yok, hayır), yarıı (tamam, olur), elbette.

Yuk elé, yuk, tuktap torıgız, min almıı kaldım,— dip mıgırdıı duñgız. (6/64)

Hayır hayır, durunuz, ben almadım diye mırıldanır domuz.

Meçé arkılı töşken: «Minéké işé dönyada da yuk!»—digen. (6/97)

Kedi arkasından demiş: “Benimkinin dünyada eşi benzeri yok!” demiş.

Yarıy, bexeté bar iken, kitép kotıldı, kürmegenén kürgen bulır idé! (11/43)

Peki, şanslı varmış, kaçıp kurtuldu, görmeyen görür oldu!

«Yarıy,— digen ebi,—alıp kaytsam kaytıym, eger tagın sugışa torgan bulsagız, ul vakıt totam da bérégézné böténley yuk item»,..(19/27)

Tamam, demiş nine, alınca dönerim eğer tekrar dövüşürseniz o zaman tutup da birnizi yok ederim”

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

4. SÖZ DİZİMİ

4.1 KELİME GRUPLARI

“Kelime grubu, bir varlığı, kavramı, niteliği, durumu, hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere, belirli kurallar içinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir” (Karahan, 2013: 39).

4.1.1 Tamlamalar

4.1.1.1 İsim tamlaması

İsim tamlaması, iyelik ekli isim unsurunun iyeliğin belirttiği diğer bir isim unsuruyla kurulan kelime grubuna denir (Karahan, 2013:42). Tatar Türkçesinde isim tamlaması Türkiye Türkçesinde olduğu gibi belirtili ve belirtisiz isim tamlaması şeklindedir. Ancak bazı tamlamalarda Türkiye Türkçesinde belirtili isim tamlamasıyla yapılan tamlama Tatar Türkçesinde belirtisiz isim tamlamasıyla yapılmaktadır.

Eger kırmiskalar anası söylegen bulsa idé, kunaklar anı tıñlıy-tıñlıy arırlar, ... (5/174)

Eğer karıncaların annesi konuşmuş olsaydı misafirler onu ya dinleye dinleye yorulurlar...

Tölké ul- bik xeyleker yırtkıç, anın öyinde bir minutka kalıv da kurkınuç. (8/59)

Tilki o, çok hilekar bir hayvan, onun evinde bir dakika kalmak da korkunç.

..., korabtağı eybérlernéñ bérsén de su tönéne ciberesé kilmiy, barısın da kotkarıp kalırğa tırışa, (14/172)

...,gemideki eşyaların birisini de suyun dibine atmak istemedi hepsini de kurtarmaya çalışır,

Kaz üzénéñ bebkésén törléçe stılap karıy iken... (17/11)

Kaz kendi yavrusunu türlü türlü yedirip bakıyormuş...

4.1.1.2 Sıfat tamlaması

Sıfat tamlaması, sıfat ile ismin meydana getirdikleri kelime grubudur. Sıfat unsuru isim unsurunu vasıflandırmak veya belirtmek için getirilir (Ergin, 2009: 514). Tatar Türkçesinde sıfat tamlamasında *bér* sözcüğünün genellikle yeri tamlamanın başında bulunmaktadır. Zekiye, sıfat tamlamasını “lı/lé, sız/séz, ğı/gé” ekleri ve niteleme sıfatları ile yapılan tamlamalar şeklinde incelemiştir (Zekiye, 1984:71)

Terezege karşı bér ozın kolga suzılğan, ul kolgaga narat taktalardan eşlengen oya kuyılğan. (11/1)

Pencereye karşı uzun bir sırık duruyormuş, o sırığa çam ağacından yapılmış yuva koyulmuş.

Bara-bara ürdekke ozın kolaklı bér kuyan oçragan hem ul da añardan soragan: (1/37)

Gide gide ördeğe uzun kulaklı bir tavşan rastlamış ve o da onlara sormuş:

Tatlıdan-tatlı bal cıyalar, şemge yaraklı balavız koyalar. (4/5)

Tatlı tatlı bal toplarlar, muma benzer bal mumu koyarlar.

Kuyı urmannardan, kiñ kırlardan, yaşél bolınnardan, tiren sulardan kilgen kaderlé kunaklar, eytégez ele, köçléden-köçlé kémner alar?—didé ul.(5/48)

Karanlık ormanlardan, geniş bozkırlardan, yeşil çayırardan, derin sulardan gelen değerli misafirler, söyleyiniz şimdi, güçlünün güçlüsü kimler onlar? dedi o.

Séz, ak tüşlé sayıskannar, turı yuldan adaşkannar, oçığız da kitégéz, yıraklarga citégéz: biyik-biyik tavlarga, şavlap torgan urmannarga, yem-yeşél bolınnarga, cırlap akkan sularga béznéñ süzné iltégéz,— digenner. (6/6)

Siz ak renkli saksağanlar doğru yoldan kaybolanlar, uçunuz da gidiniz uzaklara varınız: büyük büyük dağlara, güröldeyen (uğuldayan) ormanlara, yemyeşil çayırara, şarkı söyleyerek (şırıl şırıl) akan sulara bizim sözümüzü götürünüz, demişler.

4.1.2 Fiil Grubu

4.1.2.1 İsim Fiil Grubu

Tatar Türkçesinde isim fiil “-v/- uv/ -üv, -rga /-rge; -arga / -erge” ekleriyle yapılır. Olumsuz şekli –maska /-meske ekleri eklenerek yapılır.

Lekin kunaklar cevap birérge aşıkmadılar, ... (5/83)

Ancak misafirler cevap vermek için acele etmediler...

Ene anda ak kalaydan eşlengen bal suvirtuv maşınası eylene. (4/119)

İşte o zaman beyaz tenekeden yapılmış bal çekme makinesi döner.

...anın öyinde bir minutka kahıv da kurkıniç. (8/59)

...onun evinde bir dakika kalmak da korkunç.

..., tizrek tizrek bu öyden çıgıp kaçarga kirek,- di. (8/64)

...hemen bu evden çıkıp kaçmak gerek, der.

«Nige béldérmeske kuştı iken?» (1/6)

“ Neden söylememezi istedi?”

4.1.2.2 Sıfat Fiil Grubu

Tatar Türkçesinde geçmiş zaman ifade eden sıfat fiil ekleri “-gan / -gen, -kan / -ken, - mış/- méş” gelecek zaman ifade eden sıfat fiiller “-açak/- eçek, -ası/-esi, -r, - ar/-er”, şimdiki/geniş zaman ifade eden sıfat fiiller -mas/-mes, -vçı/-vçi, -a torgan / -e torgan” şeklindedir (Zekiyev, 2016: 212-213). Burada bahsedilen -vçı/ -vçi sıfat fiil eki önceki dönemlerde mastar eki (isim fiil) görevini üstlenmiştir ancak günümüzde bu tür kullanımı yoktur (Hisamova, 2006:335). “Bu ekle kurulan gruplar Türkiye Türkçesinde –(y) An ekiyle kurulan sıfat-fiil öbeklerine benzer” ve aktiflik katar (Kerimoğlu, 2014:94). -vçı/-vçi sıfat fiil eki zarf fiil ile kullanıldığında o zamanı ve zarf fiildeki geçmişte olan süreci bildirir (Hisamova, 2006:336).

...alar kürsé patşadağı danlıkı bér tac yasavçı ostanı çakırırğa karar kıldılar, di. (2/24)

...onlar komşu padişahdaki ünlü taç yapan ustayı çağırmaya karar verdiler.

Sézmé béznéñ enélerebéznéñ yörek itén kimériüvçé? (2/184)

Siz misiniz bizim kardeşlerimizin kalbini kemiren?

Sézmé béznéñ kardeşlerébéznéñ yörek kanın altın stakannarga salıp eçivçé? (2/185)

Siz misiniz bizim kardeşlerimizin kanını altın bardaklara katıp içen?

Sézmé béznéñ tugannarızınıñ asıl söyeklerennen üzégézge saraylar saldıruvçı? (2/186)

Siz misiniz bizim akrabalarımızın kemiklerinden kendinize saraylar yaptıran?

...bötén söylegen süzlerge beya bireçek... (5/173).

...bütün söylediği sözleri değer verecek,...

...Kapkorsak patşa xökém söre torgan ilge kilép citté, di. (2/28)

...Kapkorsak padişahın hüküm sürdüğü yere geldi.

-(A/I)r/ sıfat fiil ekinin –İlk ekiyle genişletilmiş hali -(A/I)rİlk ve olumsuz hali –(mA) sİlk ekleri ilgi tümceciklerinden anlamca ayrılmayan tümcecikler kurarlar (Güney, 2015:361).

Koş oçıp citmeslék alsu koyaş bayışınnan, kéşe ayagı barıp cite almaslık koyaş çığışınnan, ... (2/177).

Kuş uçmayan pembe güneşin batısından, insan ayağı basmamış elmas güneşin doğusundan,...

Xat barıp citmeslék diñgéz artınnan, altın koyaşnı kümgen tavlar sırtınnan, koş oçıp citmeslek illerden, keşe ayagı basmagan cirlerden, ... (2/25)

Mektup gitmeyen mavi denizin arkasından, altın güneşi saklayan dağların arkasından, kuş uçmayan yerlerden, insan ayağı değmemiş yerlerden,

4.1.2.3 Zarf-Fiil Grubu

Tatar Türkçesinde basit bileşik zarf-fiilleri “-a/ -e / -y, -p” ve birleşik zarf-fiilleri “-ganda / -gende, -kanda / -kende, -kança / -kençe, -mıyça/-mıyçe, -gaç /-geç, -

kaç / -keç, -rga / -rge, -rday /-rdey /arday / -erdey, -ganday / -gendey /-kanday – kendey, -ışlıy /- éşliy” şeklinde kullanımları bulunmaktadır.

Tavıknıñ télegén ütemiyçe yaramıy, eteç, bérnige karamıy, botak sındırırğa totına.
(8/10)

Tavuğun istediğini yerine getiremeyince, bir yere bakmaz, dal kesmeye başlar.

Bara torğaç, anıñ karşına büre kilép çıqqan hem aña süz quşqan: (1/55)

Gidince onun karşısına kurt çıkmış ve ona şöyle demiş:

Bara-bara anıñ karşısına költedey koyırlı bér tölké kilép çıqqan. (1/63)

Gide gide onun karşısına demet gibi kuyruğu olan bir tilki çıkmış.

Tacın davlap kızıp kitté, di, tamam öler çikke citté, di. (2/20)

Tacını isteyip kızıp gitti, hepsi ölüm çizgisine yaklaştı, der.

...avızın yalıy-yalıy aşıy kalgan. (3/30)

...ağzını yalaya yalaya gitmiş.

Üz eşé bélien mavıgıp yörgende, bik matur gına bér çeçek kürgende, ... (4/92)

Kendi işine dalınca çok güzel bir çiçek gördüğünde...

Koyrık öleşép bétérgeç, taralırga vakıt citkeç: (6/62)

Kuyruğu paylaşınca, dağıtmaya vakit gelince:

...dünya tétregendey buldı. (14/82)

...dünya titremiş gibi oldu.

Sugışa-sugışa oçıp barışlıy, erem tamakniñ, bilen kıyıp taşlıy. (4/181)

Savaşa savaşa uçup giderken yasak yemeğinin bir kısmını kesip bırakır.

4.1.3 Tekrar Grubu

“Tekrar grubu, bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur”(Karahan, 2013:60). F. Ganiyev,

tekrarları birleşik isim kategorisine alarak tekrarların şu şekilde yapıldığını gösterir (Kerimoğlu, 2014:103):

- 1) İsim+ İsim
- 2.) Fiil + Fiil
- 3) Yüklemlik Söz + Yüklemlik Söz
- 4) Yansıma + Yansıma

Uylıy-uylıy başları avırttı, tatlı yokıları kaçtı. (2/11)

Düşüne düşüne başları ağrıdı, tatlı uykuları kaçtı.

Yırak-yırak cirlerge oçıp kiteler. (4/6)

Uzak uzak yerlere uçup giderler.

Üze pır-pır itép oça, çeçeklerge kuna,.. (4/97)

Kendisi pır pır edip uçar, çiçeklere konar,..

İdende neni-neni tıçkan balaları yörgéreshép yörgenmer; ... (10/10)

Yerde küçük küçük fare yavruları yürüyüp gidiyorlarmış;...

...yöregé anıñ döp-döp itép tipken, (13/10)

...onun yüreği hızlı hızlı çarpmış...

4.1.4 Edat Grubu

“Edat grubu bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur. İsim unsuru önce, son çekim edatı sonra getirilir” (Ergin, 2009: 530).

Tatar Türkçesinde öçén, bélen, şikéllé, kader, kébék, küre, arkılı, töslé, tiklé, çaklı, taba, hetlé, birle gibi son çekim edatlarıyla yapılır.

...bu öç bexétséznékén de şuña kuşıp üzéne torır öçén saray saldırdı, di, Kapkorsak patşa. (2/175)

...bu üç bahtsızın da buna katılıp kendisine kalması için ahır yaptırdı Kapkorsak padişah.

...barçasın kügelcém diñgézge batırgançıga kader kudılar, di, yaña xucalar. (2/193)

...hepsini mavi denize batırıncaya kadar kovdular/sürdüler yeni sahipler.

Alarnıñ yortların mek çeçegé kébék kızılga, ülen töslé yaşélge, komsıman sarıga, kük töslé zeñgerge, törlé-törlé matur töslerge buyagannar. (4/8)

Onların evlerini haşhaş çiçeği gibi kırmızıya, ot gibi yeşile, kum gibi sarıya, gök gibi maviye türlü türlü güzel renklere boyamışlar.

Ene şul tişékler arkılı tufrak eçéne hava üte ala. (5/100)

İşte, bu delikler aracılığıyla toprağın içine hava geçer.

Yırak oçuv yulı boz tavarı arkılı, diñgézler aşa salkın kotıpka barıp totaşa. (14/287)

Uzun uçak yolu buz dağları aracılığıyla denizleri aşarak soğuk tarafa gider.

...hem bér balanıñ kızganiç taviş belen yılavın işétkenner. (16/16)

...ve bir çocuğun zavallı sesiyle ağlamasını duydular.

..., nice yıllardan birle indé ul şunda tora. (11/5)

..., nice yıllardan beri şimdi o burada durur.

4.1.5 Bağlama Grubu

“Bağlama edatları ile birbirine bağlanmış iki ya da daha fazla isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur” (Karahana, 2013:65).

Tatar Türkçesinde “da/de, ye, ye...yeki, ye...yeise, hem, ki” bağlama edatlarıyla bağlama grubunu oluşturur.

...alarnıñ öylerén bérev de cimére alaçak tügél. (11/18)

...onların evlerinin birini de yıkacak değil.

Eger kırmiskalar anası söylegen bulsa idé, kunaklar anı tıñlıy-tıñlıy arırlar, ya tatlı yokıga talırlar, ya kiçené taşlap taralırlar idé. (5/174)

Eğer karıncaların yerini annesi söyleyecek olsaydı misafirler onu dinleye dinleye yorulurlar ya tatlı uykuya dalarlar ya geceyi bitirip dağılırlardı.

Anda kırmiskalarınıñ üze kader eyberné kütere aluvı da, ata kırmiskalarınıñ zur pohodlarga baruvı da, kanlı suğışlarda katnaşuvçılar da, urman kortkıçlarına karşı köreşüvleré de, şınıñ bélen üsemléklerge yardım itüvleré de — bar da bar idé. (5/176)

O zaman karıncaların kendisi kadar her birini desteklemesi ve ata karıncaların birçok göreve gitmesi de kanlı savaşa katılanlar ve orman haşarat (böceklerine) karşı mücadeleleri de bununla beraber bitkilere yardım etmeleri ve dahası var dedi.

Bırgısına ul ber örse, elége bérkayda da işetelmegen, elége bérkem de bəlmegen moñlı hem derilé köyné uynap cibere, di. (2/44)

Borusuna o bir üflese hiçbir yerde bile duyulmamış, kimsenin de bilmediği hüzünlü ve kederli bir türkü çalıyor.

4.1.6 Ünvan Grubu

“Ünvan grubu, bir şahıs ismiyle bir ünvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime grubudur”(Ergin, 2009:526).

Tatar Türkçesinde rütbe ve ünvanlar "bay, bek, bik, bi, han, gerey, çura, türe, alp, bike, bikeç" gibi kelimelerle yapılır (Alkaya, 2001: 23).

Ya, padişahım-soltanım, iske çabata oltanım! (2/30)

Padişahım, sultanım eskiyen çarığınızı onarıım diye söyledi,

Bay efendé, min soñ monnan niçek töşermén?— di iken méskén Mralı. (15/26)

Zengin efendi, ben sonra buradan nasıl inerim? dermiş çaresiz(bahtsız) Miralı.

4.1.7 Sayı Grubu

“Basamak sistemine göre sıralanmış sayı isimleri topluluğudur” (Korkmaz, 2014:72). Türkçede sayı grubunda büyük sayı önce, küçük sayı sonrası getirilir ve herhangi bir ek almazlar.

...Arxangelskidan Vladivostokka yigérmé biş tevlekte barıp citerge tiyişler. (14/57)

...Arhagilskiden Vladivostak’a yirmi beş saatte gitmeye çalıştılar.

Duñgızınıñ balaları unikésé uniké yaktan çınarga totingannar: (6/67)

Domuzun çocuklarının on ikisi, on iki taraftan çınar ağacına tutunmuşlar:

Tatar Türkçesinde istisnai bir durum olarak konuşma dilinde istisna görülen yüzlük ve binlik basamakta sayılar eklenirken *de* bağlacı gelmektedir (Zekiye, 2016:71).

Köndézhé aştan soñ, korabtağı yöz de unike kéşe barısı da berge cıynaldılar,.. (14/84)

Öğlen yemeğinden sonra gemideki yüz on iki kişinin hepsi de toplandılar,...

Yöz de dürt kéşe arasında koriç kébék çımkannarı kübrek, ... (14/174)

Yüz dört kişi arasından çelik gibi güçlenenler çok fazla,

4.1.8 Birleşik Fiil Grubu

Bir hareketi karşılamak ve bazı isimlerin anlamını fiilleştirmek amacıyla yan yana gelen sözlerdir. Birleşik fiil grubu 2 şekilde yapılır: İsim+ Yardımcı Fiil ve Fiil+ Yardımcı Fiil

4.1.8.1 İsim + Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiil Grubu

Tatar Türkçesinde isim +“bul-, it-, kıl-, kil-, bir- yasa-,al-, eşle-” gibi yardımcı fiillerle yapılır.

... Néçkebilge bik zur yardém itken. (4/188)

...Niçkabile çok büyük yardım etmiş.

...alar kürşe patşadağı danlıklı bér tac yasavçı ostanı çakırırğa karar kıldılar, di. (2/24)

...onlar komşu padişahın ünlü taç yapacak olan ustayı çağırmaya karar verdiler.

... ul üz gömérénde törlé- törlé darular yasadı,...(4/103)

...o kendi ömrünce türlü türlü tedaviler yaptı,...

Arslan da anı yaktı çıray belen kabul itken, ... (7/30)

Aslan da onu aydınlık (iyi) bir yüz ile kabul etmiş,...

«Ulım xarap buldı, ulım xarap buldı»,... (12/15)

Oğlum harap oldu, oğlum harap oldu”...

4.1.8.2 Fiil+ Yardımcı Fiille Yapılan Birleşik Fiil Grubu

Tatar Türkçesinde esas fiile “-A/-y, -Ip” zarf fiillerine gelen “al-, başla-, bar-, bél-, bét-, bétér-, bir-, cit-, citkér-, çık- kal-, kil-, kit-, mén-, sal-, taşla-, tor-, utır-, yat-, tuy-” gibi yardımcı eylemler getirilerek birleşik fiil yapılır (Güney, 2015: 199).

...başka yırtkılar kaysı kaya kaçıp bétkenner. (7/35)

...diğer yırtıcılar bir yere doğru kaçmışlar.

...xetta neni böceklerden de bu turıda soraşıp bara iken. (1/62)

...hatta küçücük böceklere de bunun hakkında sorup sormuş.

Kıyan reşetke arasınnan üte almagan, kiré borılğan. (1/79)

Tavşan parmaklık arasından geçememiş, geri çekilmiş.

Kırmiskalar amñ itén bik tiz aşap bétérdéler. (5/74)

Karıncalar onun etini çok çabuk yiyip bitirdiler.

Miném kul köçém arkasında küp kapkorsaklar tuyınıp yattı. (2/53)

Benim el emeğimden çok Kapkorsaklar doymu.

...altın stakannarga kıp-kızıl eçémlékler salıp birde, di, alarga. (2/83)

...altın bardaklara kıpkırmızı içecekler koyuverdi onlara.

Miném ağaçımda nişlep bolay kükreyip utırasın?— digen. (12/19)

Benim ağaçımda neden böyle bağıryorsun? demiş.

...hem tav başına alıp méngenner. (15/50)

...dağ başına alıp (doğru) çıkmışlar.

Bara-bara koyı bér urmanga barıp citken. (1/16)

Gide gide karanlık bir ormana varmış.

4.2 CÜMLE

4.2.1 Cümle Türleri

Cümle türleri “yapılarına göre cümleler, yüklem türüne göre cümleler, yüklem yerine göre cümleler ve anlamlarına göre cümleler” şeklinde incelenir.

4.2.1.1 Yapılarına Göre Cümleler

Yapılarına göre cümleler de kendi içinde; basit, cümle, birleşik cümle, sıralı cümle ve bağlı cümle olmak üzere dörde ayrılarak incelenir.

4.2.1.1.1 Basit cümle

Tek yargı bildiren cümledir.

Ördek tagın alga kitken. (1/43)

Ördek daha da ileriye gitmiş.

Bu atların kötivçeleré bulmagan. (3/8)

Bu atların sürüleri yokmuş.

Atlar başta gél berge yörgenner. (3/15)

Atlar, başta hep birlikte yürümüşler.

Koyaş inde töşlékten uzgan. (4/99)

Güneş şimdi batmış.

Böcekler könné-tönné bélmegenner. (9/4)

Böcekler gündüzü geceyi bilmezler.

4.2.1.1.2 Birleşik cümle

Basit cümle, “İçinde esas yargının bulunduğu bir temel cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türü”dür (Korkmaz, 1992: 26).

Birleşik cümleler üç grupta incelenir: ki’li birleşik cümle, iç içe birleşik cümle ve şartlı birleşik cümle.

4.2.1.1.2.1 Ki’li birleşik cümle

Ki’li birleşik cümle, “ki” edatıyla bağlama görevini üstlenen cümledir. İncelediğimiz metinde ki’li birleşik cümle örneğine rastlanmamıştır.

4.2.1.1.2.2 İç içe birleşik cümle

İç içe birleşik cümle, iki yargı bildiren cümlelerin birleşmesiyle meydana gelen cümle türüdür. “Bu, bir cümlenin başka bir cümlenin içine girmesi ile meydana gelen birleşik cümledir. Bu birleşik cümlede bir cümle başka bir cümlenin bir unsuru veya cümle içinde bir isim unsuru durumunda bulunur”(Ergin: 2009: 548).

Uyly-uyly başlary avırttı, tatlı yokıları kaçtı. (2/11)

Düşüne düşünce başları ağrıdı, tatlı uykuları kaçtı.

Ul pêsine ele baya gına kürdek, küzleré de bik isen, mıravlap yöridér ide, — didéler. (11/33)

O kediyi önceden gördük, gözleri de çok iyiymiş, miyavlayıp yürüyordu, diye dediler.

«Ey yüler, yüler,— digen,— üz şevleñnén üzéñ kurkıp torrasıñ iç»,— digen. (13/7)

“Eh deli, deli, demiş kendi gölgenden kendin korkarsın” demiş.

Boz kisegé tuktarga uylamıy, bér-bér artlı süzge süzné yalgıy. (14/41)

Buz parçası durmayı düşünmez, sözünü bir bir sözüne bağlar.

Kéşeler: «korabıız bata bit indé», dip aptırap kalmadılar, kurıkmadılar, kavşamadılar, batır tordılar, tiz géne biréşmedeler, aldan uylangan plannarın eşke aşırırğa—cir östéne küçken kébék, boz östéne küçene başladılar. (14/161)

İnsanlar: “gemimiz batıyor şimdi” diye telaşlanmadılar, korkmadılar, şaşırmadılar, yiğitçe durdular hemen teslim olmadılar önceden düşünülen planları işe yaraması için yer üstüne konmuş gibi buz üstüne geçmeye başlamışlar.

4.2.1.1.2.3 Şartlı birleşik cümle

Bu cümle şart kipiyle yapılır. Şart kipi, hüküm bildirmez ve bitimli bir hareket göstermez. “Şartlı birleşik cümlede yardımcı cümle önce, asıl cümle sonra gelir” (Ergin, 2009: 546). Tatar Türkçesinde şartlı birleşik cümle oluştururken yardımcı

cümlede bulunan şart durumu birleşik çekime girmeden sadece şart ekiyle yapılmaktadır (Kerimoğlu, 2014:243).

Séréñ écéñde torsa, yortıñ tınıç bulır, cimérélmeslek nık bulır,— digen. (1/35)

Sırrın içinde dursa evin sakın olur, sapasağlam olur, demiş.

...yañgır da, yavarga totınsa, bötén cırné su bélen tutıra. (2/137)

Yağmur da yağmaya başlasa her yeri su ile kaplar.

Eğer de onutmasam, alıp kaytırmin, avır eşméni ul,— digen ayı. (6/29)

Eğer unutmazsam alıp dönerim, zor iş mi o demiş ayı.

Yartı kön bal cıysa, şunda uk anı aşap betere de bargan. (9/34)

Yarım gün bal toplasa burada onu yiyip bitirirmiş.

4.2.1.2 Bağlanışlarına Göre Cümleler

4.2.1.2.1 Sıralı cümle

Sıralı cümle, anlam ilişkisi sağlamak için ortak kip ya da şahıs ekleri kullanılarak yapılan cümle türüdür (Korkmaz, 2014: 92).

İrte torgaç ta ürdek, uylap-nitep tormagan, tamagın tuydırgan da yulga çıkkın. (1/12)

Sabah kalkınca ördek düşünce düşünce durmamış, karnını doyurup yola çıkmış.

Miném öçén dönyada tiñé bulmagan, elége kader bér patşa da kimegen, bér memleket te bélmegén, bér patşanıñ da küzé kürmegen, iñ kıymmetle, iñ matur, iñ yaxşı tac yasagız,— dip kuştı, di, ul ministrlarına. (2/7)

Benim için dünyada eşi benzeri olmayan, şimdiye kadar hiçbir padişahın takmadığı, halkın da bilmediği, hiçbir padişahın görmediği, en kıymetli, en güzel, en iyi tacı yapınız” diye emretti bakanlarına.

Kürdégézmé süzémnéñ döréslégén: ayrılğannar ayudan örkep helak buldılar, bülengenner bürége oçradılar, — digen de kñgıravın öçénçé mertebe saltıratkan hem barlık argamakların bolınga taratkan. (3/36)

Gördünüz mü sözümün doğruluğunu: ayrılanlar ayıdan ürküp helak oldular, bölünenler kurda rastlamışlar demiş ve çanını üçüncü kez şingirdatmış ve bütün küheylanları çayıra dağıtmış.

Bötén eş eşçé kortlar cilkesénde: alar bal cıyalar, balavız suzalar, bala terbiyaliler, yort eşén de eşliler. (4/136)

Bütün iş işçi arıların sırtında: onlar bal toplarlar, bal mumu yaparlar, çocuk terbiyelerler, ev için de çalışırlar.

4.2.1.2.2 Bağlı cümle

Bağlaçlar yardımıyla birbirine bağlanan ve aralarında anlam ilişkisi olan cümlelerdir. Tatar Türkçesinde ni... ni bağlama edatı yüklemde olumsuz yapıdadır ancak Türkiye Türkçesinde bu edat olumlu formda kullanılmaktadır (Kerimoğlu, 2014:274). Yirminci yüzyıllarda “ve” bağlacı kullanımı görülmüştür (Zekiye, 2017:447).

Xucasız hem etséz öydegé xayvannarnıñ tınıçsızlanıvların, alardan başka kurkuların da söylep birgen. (1/67)

Sahipsiz ve köpeksiz evdeki hayvanların rahatsızlanmalarını, onlardan başka korkularını da söylemiş.

Béz bu yortnı küp aylar buyı tözédék hem üzébéznéñ télegébézge ireşték. (5/21)

Biz, bu evi aylar boyunca inşa ettik ve dileğimize ulaştık.

Kaz bebkesé bik küñélsézlenép kaytıp kitken, e akkoş bebkesé velosipedına atlanıp cildérgen. (17/37)

Kaz yavrusu çok üzülüp dönüp gitmiş ama akkuş yavrusu bisikletine binip hızlıca gitmiş.

Eger kırmiskalar anası söylegen bulsa idé, kunaklar anı tıñlıy-tıñlıy arırlar, ya tatlı yokıga talırlar, ya kiçené taşlap taralırlar idé. (5/174)

Eğer karıncaların annesi konuşmuş olsaydı misafirler onu dinleye dinleye yorulurlar ya tatlı uykuya dalarlar ya da geceyi bitirip dağılırlardı.

Yarıy, yarıy, hiç xafalanma, bérevge de zarlanma. (6/44)

Peki, tamam hiç telaşlanma, birine de şikayet etme.

Añardan köçlé bérevné de kürmegen, arslan etné bérevge de rencétérge irek birmegen. (7/32)

Onlardan güçlü birisini de görmemiş aslan, köpeği birinin de üzmesine izin vermemiş.

4.2.1.2.3 Sıralı-bağlı cümleler

Sıralı-bağlı cümleler, ortak öğelerin ve bağlama edatlarının birlikte kullanıldığı cümlelerdir.

Bérdenbér künné yort xucası üzénéñ etén iyartken, kırıç baltasın biléne kıstırğan da urmanga kitken, yortındagı herbér koş-kortına: «Üyde yuklığımı birevge de béldérmes bulıgız!»,— digen. (1/5)

Günlerden bir gün ev sahibi köpeğini yanına almış, çelik baltasını bilemiş ve ormana gitmiş. Evindeki bütün kuşlara: “Evde yokluğumu kimseye de bildirmeyiniz!” demiş.

Bırgısına ul ber örse, elége bérkayda da işétélmegen, elége bérkem de bélmegen moñlı hem derılé köyné uynap cibere, di. (2/44)

Borusuna o bir üflese hiçbir yerde bile duyulmamış, kimsenin de bilmediği hüznü ve kederli bir türkü çalar.

Öylerénéñ işéklerén alar köndézlerén açık totalar, e tönnerén bıklılar, karak kériüvden şikleneler, kiçké salkın kériüvden şürliler. (5/3)

Onlar evlerinin kapılarını gündüzleri açık tutarlar ama akşamları kapatırlar, hırsız girmesinden korkarlar, geceleyin de soğuğun girmesinden korkarlar.

4.2.1.3 Yüklemin Türüne Göre Cümleler

Yüklem, cümlede yargı bildiren öğedir. Yüklem isim ya da fiil olabilmektedir. Cümlede isim ve fiil cümleleri olarak ayrılır.

4.2.1.3.1 Fiil cümleleri

Et bélen meçé du kilép sugışalar iken. (6/95)

Köpek ile kedi kalkıp savaşmış (kavga ederlermiş/ dövüşürlermiş)

Tavık ta bik uñgan ide, yomırkant küp saldı. (8/4)

Tavuk da çok büyümüşü, yumurtayı çok verirdi.

Küp te ütmegen, böcekler törlé yaklap oçıp kilgenner. (9/6)

Çok da geçmemiş, böcekler farklı yönlerle uçarak gelmişler.

Starosta süzséz kalgan. (16/15)

Muhtar, bir şey diyememiş.

Ebi alarnıñ elekleverénmen de tuygan. (19/19)

Nine, onların şikayetlerinden de usanmış.

4.2.1.3.2 İsim cümleleri

Ürdekke indé şul gına kirek te iken. (1/20)

Ördeğe şimdi bu gerekmiş.

Xezér yort-cirné saklavçı bérev de yuk. (1/24)

Şimdi evi koruyacak kimse de yok.

Bérnindiy de patşa yuk, di, alar ilende. (2/201)

Hiçbir padişah da yok onların ülkesinde.

Ul üzé Kankoyar patşanıñ zur ulı idé, di. (2/4)

O, Kankoyar padişahının büyük oğluydu.

4.2.1.4 Yüklemin Yerine Göre Cümleler

4.2.1.4.1 Kurallı (düz) cümleler

Yüklemi sonda bulunan cümlelerdir.

Miném kul köçém arkasında küp kapkorsaklar tuyınıp yattı. (2/53)

Benim el emeğimden çok Kapkorsaklar doydu.

Çalgı bélen çabarlık bulıp ölgérgenner. (3/2)

Tırpan ile araç olup yetişmişler.

Ene karagı turında süz de şuniñ belen béte. (4/103)

Kız böceği söylenecek söz de bununla biter.

Öçençé könné de enisé avga kitken. (10/19)

Üçüncü gün de annesi ava gitmiş.

4.2.1.4.2 Devrik cümleler

Devrik cümle, yüklemi cümlenin başında ya da ortasında bulunan cümledir.

Ul yortlarda yaşiler kortlar. (4/3)

O evlerde yaşarlar arılar.

Bér çeçekten ikénçéséne, ikénçésénmen öçençésne küçe Néçkebil. (4/34)

Bir çiçekten diğerine, o çiçekten başka bir çiçeğe geçer Niçkabil.

Kaderlé kunaklar,— didé ul. (5/19)

Değerli misafirler, dedi o.

«Barıgız, bişégéz de xezér ük yulga çıgıp kitégéz!» — dip ozattı, di, ul Kapkorsak patşanıñ ministrların. (2/36)

“Geliniz beşiniz de şimdi yola çıkıp gidiniz” diye yolladı o Kapkorsak padişahının bakanlarını.

Eyde, sıziyk monnan, ul béznéñ öçén bik xeter,— digen büre. (7/17)

Haydi, kaçalım bundan (buradan) o bizim için çok tehlikeli diye demiş kurt.

4.2.1.5 Anlamına Göre Cümleler

4.2.1.5.1 Olumlu cümleler

Tuygançı salkın çişme suvın eçkénner. (3/7)

Doyasıya kadar çok soğuk çeşme suyunu içmişler.

Bér de bérkönné alar bergelep avga çıkkannar. (7/33)

Bir gün onlar, beraber ava çıkmışlar.

Ullarım-kızlarım, bérük süzemné tıñlagız. (12/10)

Oğullarım kızlarım, bir sözümü dinleyiniz.

Kıyan krovat astına kérép kaçkan. (13/19)

Tavşan yatağın altına girip kaçmış.

Ciñélép tügél, ciñép kayttı Otto babay. (14/339)

Yenilip değil, yenip de döndü Otto dede..

.. : zöbercetler, yakutlar, axaklar hem başka eré-eré matur taşlar bik küp iken. (15/24)

...: zümretler, yakutlar, akik taşları ve diğer iri iri güzel taşlar pek çokmuş.

4.2.1.5.2 Olumsuz cümleler

Tatar Türkçesinde olumsuz cümleler “tügél, yuk, -ma / -me olumsuzluk eki” getirilerek yapılır (Poppe, 1961:126).

Kunaknı sıylarlık tügél, tuygançı üze aşarlık ta balı yuk iken. (9/33)

Misafire saygı değil, doyurmak için kendine yiyecek balı yokmuş.

Sıyrıcıklar monda çıpçık abızı yaşı dip tormadılar. (11/10)

Sığırcıklar burada serçe amca yaşıyor, diye durmadılar.

Maktançık Çıpçık kurkuvınnan kaltırap töşté, süz de eyte almadı. (11/41)

Övünen serçe korkusundan titreyip düştü, bir şey de diyemedi.

Anıñ süzlerén bozlar-yavızlar da tota almyılar. (14/144)

Onun sözlerini buzlar- yavızlar da tutamazlar.

Kart anamıñ da indé eşke köçé citerlék tügél. (15/8)

Yaşlı annesi de şimdi işi güce yetişecek değil.

Bu küñ buyına kéşe ayağı bér de basmagan, ul tirelerde avçılarnıñ multıkları da şartlamagan. (17/3)

Bu göl boyuna bir kişi de ayak basmamış, o çevrelerde avcıların tüfekleri de atmamış.

4.2.1.5.3 Soru cümleleri

Tatar Türkçesinde soru cümleleri –mı/-mé soru ekleriyle, soru zamirleriyle, soru zarfları ve soru edatlarıyla yapılmaktadır.

Kortlar? Nindiy kortlar? (4/4)

Anılar mı? Nasıl anılar?

Bu nindiy buyırık? (6/13) Nerse son, ul koyrık? (6/14) Ul nige kirek?... (6/15)

Bu nindiy buyırık? Nerse son, ul koyrık? Ul nige kirek?...

E kém soñ ul arslan? (7/26)

Ama kimmiş o aslan?

İsenmé, şöpsé dus, eşten soñ yatıp, béráz yal iteséñmé? Elle yuksa avırıp torasıñmı? (9/27)

İyi misin arı dostum, işten sonra yatıp biraz dinleniyor musun? Yoksa hasta mı oluyorsun?

«Şuşı kéçkéne géne fétne şulkader taviş çığara alamı?» ... (13/17)

“Şu küçücük fitne bu kadar ses çıkarabilir mi?

Yardém kötép boz östénde kalırgamı? (14/185)

Yardım bekleyerek buzun üzerinde kalalım mı?

BEŞİNCİ BÖLÜM

SÖZ VARLIĞI

5. SÖZ VARLIĞI

5.1 İSİMLER

5.1.1 Somut İsimler

5.1.1.1 Aile, Akrabalık, Dostlukla İlgili İsimler

Ak eteçné ebi Çukmar dip kuşkan, karasın Tukmar dip atagan. (19/6)

Ak horozu nine Çukmar diye adlandırmış, kara olanı da Tukmar diye adlandırmış.

«İndé hervakit eti-eni süzén tñlarmın»,— digen. (12/34)

“Şimdi, her zaman annemin ve babamın sözünü dinlerim demiş.

Alar dus bulışıp ayırılğanda, enelé kiyim kigen bulsa da, kérép bik faydalı kiñeş birgen: (1/31)

Onlar dostça ayrıldığında sivri dilli tavır takınmış olsa da kirpi çok faydalı bir öğüt vermiş:

Miném anda tugannarım kaldı. (14/35)

Benim orada kardeşlerim kaldı.

5.1.1.2 Vücudun Bölümleri ile İlgili İsimler

«Ürdek ite bigrek temlé bula iken!» — dip, alar, avızların yalıy-yalıy, anı aşap ta taşlağannar, lekin tuymagannar, analarınnan tagın da soragannar. (1/75)

Ördek eti de çok lezzetliymiş” onlar ağızlarını yalaya yalaya, yiyip bırakmışlar(çekilmişler) ama doymamışlar annelerinden daha da istemişler.

Muyının sındırgan, gevdesén borgalıy-borgalıy... (16/38)

Boynunu_kırmış, gövdesini_burka burka...

Keşe töslé üzé, ügéznéké töslé küzé... (2/3)

İnsan gibi kendisi, öküzün gözü gibi gözü...

5.1.1.3 Meslek, Makam, Mevki ile İlgili İsimler

Ya, padişahım-soltanım, iské çabata oltanım! (2/30)

Padişahım, sultanım eskiyen çarığınızı onarırım diye söyledi.

Evvel zamanda, kece kumanda, ügéz admiral, büré general, sayıskan sutnik, tölké şutnik, ürdek üretnik bulgan zamannarda bér patşa yaşıgen, di. (1/1)

Evvel zaman içinde keçi komanda, öküz amiral, kurt general, saksağan yüzbaşı, tilki şakacı, ördek süvari olduğu zamanlarda bir padişah yaşıyormuş.

Lekin radist bu xeberné başkalaga işéttérdé. (14/282)

Ancak radyocu bu haberi başkente duyurdu.

5.1.1.4 Bitki ve Bölümleri ile İlgili İsimler

Alarnıñ yortların mek çeçegé kébék kızılga (4/8)

Onlar evlerini haşhaş çiçeği gibi kırmızıya,

Yafraklar kolıp bétkeç... (4/202)

Yapraklar dökülünce, kuşlar sıcak tarafa gidince,

Ayu bereñgé bazına töşken. (1/80)

Ayı, patates çukuruna düşmüş

5.1.1.5 Hayvan ve Bedeniyle İlgili İsimler

Koş-kortlar üzlerénéñ matur sayravları belen bolınnı yañgıratkannar. (3/4)

Kurt kuşlar kendilerinin güzel ötüşleriyle çayırları yankılatıyor.

Eteç belen tavık küptennen gömér kiçérdéler, ... (8/1)

Horoz ile tavuk uzun zamandır birlikte ömür geçirdiler...

İké döye citeklep, diirt kapçık hem elégé ügéz tirésén de alıp, tavga taba yünelgen. (15/1)

İki deve getirip, dört torba ve bu öküzün derisini de alıp dağa doğru yönelmiş.

5.1.1.6 Yer, Mekan ve Barınma ile İlgili İsimler

Üylerénde yılanların böténley yuklugin, (1/30)

Evlerinde yılanların tamamen olmadığını

Aniñ sayın urmannıñ eçénerek kére bargan. (15/54)

Onun gibi ormanın içine girmiş.

Xezér, bebkelerém, avılga baram, ... (1/76)

Yavrularım, şimdi köye gidiyorum..

5.1.1.7 Eşya, Alet-Edevat ile İlgili İsimler

Méne şınıñ öçén béznéñ bavırlarınıñ kullarında lom, kirka, körek... (14/198)

İşte bunun için bizim yiğitlerimizin ellerinde sopa, kazma, kürek...

Seké astı kayçandır bik tirén bulgan (8/62)

Sekinin altı ne kadar çok derinmiş

Zur östel tireli kunaklar... (5/7)

Büyük masanın etrafında misafirler...

5.1.1.8 Yiyecek ve İçeceklerle İlgili İsimler

...béz bolay ikmek taba almabız. (15/6)

biz böyle ekmek bulamayız

Xelve kiterdéler — aşamıy, di, konfet - şokoladka karamıy, di. (2/19)

Helva getirdiler yemez, tatlı ve çikolata da getirdiler bakmaz.

5.1.1.9 Doğa Olayları, Gökyüzü, Mevsimler ve Su Kaynakları ile İlgili İsimler

Kışka bal xezérlenép citte. (4/170)

Kışlık bal hazırlandı,..

Başta ul kanatların kagıp oçkan, uça-uça bér yulgaga barıp töşken. (1/13)

Önce kanadını kaldırıp uçmuş, uça uça bir ırmağa varmış.

Kölép karagan koyaş çırayın sıttı, di. (2/165)

Gülerek bakan güneş yüzünü buruşturdu.

5.1.1.10 Avcılık, Askerlik, Savaş ile İlgili İsimler

Yalangaç kılıçların cilkelerene salgan gaskerleré Kapkorsak patşanı saklap tordılar, di. (2/174)

Kınından çekilmiş kılıçlarını enselerine koyan askerleri Kapkorsak padişahı korudular.

Ul kulların sélkégende, ministr hem soldatlar: (2/58)

O, ellerini silkelediğinde bakan ve askerler:

Béznéñ ilnén yavız doşmannarı da uyga kalgannar, zeherlé yılanlar da nigedér tungannar. (14/218)

Bizim ülkenin kötü düşmanları da düşünmüşler, zehirli yılanlar da nedense susmuşlar.

5.1.1.11 Madde ve Madenlerle İlgili İsimler

Cir astında kümér çabuvçılar, tavlarnı aktarıp timér tabuvçılar, ... (2/96)

Yer altında kömür çıkaranlar, dağları delip demir bulanlar, ...

Altın bélen totaştırıp, kéşé söyeklerén bérleştérép, uka-efekler, axak-brilliantlar bélen bizep bér tac eşledé, di, Bikzirek Kapkorsak patşaga. (2/176)

Altın ile bağlayıp insan kemiklerini birleştirip sıрма ipekler, akik taşı ve pırlantalar ile süsleyip tac yaptı Bikzirek, Kapkorsak padişaha.

5.1.1.12 Özel İsimler ve Topluluk Bildiren İsimler

E xezér alar Arxangelskidan Vladivostokka yigérmé biş tevlekte barıp citerge tiyişler. (14/57)

Ama şimdi onlar, Arhagilskiden Vladivostak'a yirmi beş saatte gitmeye çalıştılar.

Sedov avıruvına çıdıy almıy üle. (14/98)

Sedov, hastalığa dayanamayıp ölür.

Bélesézmé séz, anıñ eçénde bérniçe yöz méñ xalık tora. (5/2)

Biliyor musunuz onun içinde birkaç yüz bin halk yaşar.

5.1.1.13 Renk İsimleri

Karşılarna téşlerén şıkırdatıp, küzlerén akaytıp bér sorı büré kilép çıkkán. (3/28)

Karşılarna dişlerini çıkartıp, gözlerini ağartarak (gözlerini fal taşı gibi açarak) boz bir kurt çıkmış.

Béznéñ Néçkebil de eşcé kort, anıñ da cilkésinde zeñger yort. (4/138)

Bizim Niçkabil de işçi arı onun da arkasında mavi bir ev.

Bér kulında şehitler kanına buyalğan kızıl bayrak, di. (2/180)

Bir elinde şehitlerin kanına boyanmış kırmızı bayrak.

5.1.1.14 Hastalık ve Sağlıkla İlgili İsimler

«Doktor Aybolit» kuyan kızınıñ ayagina darular sörtken hem şul vakıtta kuyan kızına eytken: (18/28)

“Doktor Aybolit” tavşan kızının ayağına ilaçlar sürmüş ve o zaman tavşan kızına söylemiş:

Bikzirek-Sakalı sirekné isen-say kaldırdılar, di: (2/194)

Bikzirek sakalı seyreği sağ bıraktılar:

5.1.1.15 Tarım ve Hayvancılıkla İlgili İsimler

Bélmegenner bélsénner, çağıştırsınar, kürsénner, rexetlenép yörsénner béznéñ kolxoz umartalığında. (4/12)

Bilmeyenler bilsinler, karşılaştırsınlar, görsünler, rahatça yürüsünler bizim çiftlik kovanlarında.

İğennernéñ başların koyıp yörgeç, nige ütérmesenner,— dip, Néçkebil süzén bétére. (4/50)

Ekinlere başlarını koyup yürüyünce neden öldürmesinler diyerek Niçkebil sözünü bitirir.

Ağaç çilekke bal aga, kerez küzenekleré buşap kala. (4/130)

Ağaç kovaya bal akar, peteğin gözenekleri boşalır.

5.1.1.16 Taşıtlarla İlgili İsimler

Davıllanıp torgan koyaş bayışına karap kitken ministr hem soldatlar altınnan yasalğan yigérme köpçeklé atsız arbada taş yulnı du kitérép, tuzan tuzdırıp, hava bozıp kaytuvçı baynı tuktattılar, di. (2/701)

Kasıp kavuran güneşin batısına doğru giden bakanlar ve askerler altından yapılmış yirmi tekerlekli atsız arabada taşlı yolda gürültü ederek, tozu toprağı kaldırarak, havayı kirleterek gelen zengini adamı durdurdular.

Yigérme köpçeklé avtomobilde yörüvçé, ... (2/193)

Yirmi tekerlekli arabasında giden...

Eni, bézge velosiped alıykçı!—dip ütengenmer. (17/18)

Anne bize bisiklet al! diye istemişler.

Taclar urınına bézge pöxtelep zur maşınalar yasarsıñ!— digen buriç tapşırdılar, di, aña. (2/195)

Taçların yerine bize temiz büyük arabalar yaparsın! diye görev verdiler ona.

5.1.1.17 Giyim ve Kuşam ile İlgili İsimler

Burın zamanda başı büréklé, ayağı tiıklé bér ürdek bulgan. (1/1)

Çok eski zamanlarda başı börklü, ayağı tüylü bir ördek varmış.

Pioner üz süzénnen üzé bik nık oyala, anıñ yözé galstugı töslé kızara hem ul yögérép xalık törkémé eçéne kérép yugala. (14/75)

Lider, kendi kendine kendi çok fazla utanır, onun yüzü kravatı gibi kızarır ve o gidip halkın içine girip kaybolur.

«Tagın bérniçené totkaç, tolıp téktérérmén»,— digen hem tirésén kiptérérgä ambarga elgen. (1/83)

“Daha birkaçını da tutunca, kürk diktiririm demiş ve derisini kurutmaya ambara koymuş.

5.1.1.18 Ölçü İsimleri

Anıñ kulları koriç töslé nık, yodrikları bérse-bérse bişer potlı gerler xetlé idé, di. (2/57)

Onun elleri çelik gibi sağlam, yumruklarını tek tek beş potlu girli kadardı.

... bérüzé cidé yöz citméş disetine cir bilevçéne, din bogavı öleşüvçéne, bişke algannı unbişke satuvçını —... (14/193)

... tek başına yedi yüz yetmiş disetine yerin sahibi, din bogavı pay verene beşe aldığını on beşe satanın...

Monda dönyada tiñé bulmagan yırtkıçlar yaşıler iken, kiyimneré sorı, kolakları yartı metr iken, bolar, mögayın, bik usal yırtkıçlardır, béznéñ öçén kurkıniçlardır, koş ité aşavçılardır. (8/16)

Burada dünyada dengi olmayan yırtıcılar yaşıyorlarmış, giysileri sarı, kulakları yarım metreymiş galiba bunlar, çok acımasız yırtıcılardır bizim için korkutuculardır, kuş eti yiyenlerdir.

5.1.1.20 Diğer İsimler

Atı — Kapkorsak, kuşamatı — Buşborçak bulgan, di, bu patşanıñ. (2/2)

Adı Kapkorsak, takma adı ise Buşborçak imiş bu padişahın.

Kaysı altın savıtlarga salıngan sigara, kaysı kömeş tartmalardan barmak yuvanlığı kalın papiros, kaysı atlas yançıklardan munçala töslé çebelenép bétken temeke çıgarıp suzdılar, di, batır yigétke. (2/68)

Bazısı altın kaplara sarılmış sigara, bazısı gümüş sigaraların parmakla tutulan yeri kalın sigara, bazısı ipek keselerden sünger gibi sarılmış sigarayı çıkarıp içtiler der cesur yiğide.

Kuyan kilüvçége süz kuşkan: (6/27)

Tavşan gelene şöyle demiş:

Bik küpler ekspeditsiyade katnaşırga téliler, şul uy bélen alar akademik Ottoga kileler: (14/61)

Birçoğu sefere katılmayı ister ve bu düşünceyle onlar akademisyen Otto'ya gelirler:

Bügén alar yaña öyge küçénüv könén şatlanıp beyrem itéler. (5/5)

Bugün onlar, yeni eve taşınma günü olduğundan sevinip bayram ederler.

Öynéñ tösé kük töslé zeñger. (4/26)

Evin rengi gök gibi mavi.

5.1.1.19 Soyut İsimler

Kuyan huşsız bula yazgan. (13/14)

Tavşan aklını kaybedeyazmış.

Böyük Tönyak diñgéz yulı turındagı uylar xıyalda gına kalmıy, tormışka da aşırıla. (14/55)

Büyük Kuzey denizinin yolu hakkındaki fikirler hayalde kalmaz, hayata da geçirilir.

Çébén de kanatların kaga, üzençe, bu küñél açuv kiçesén alkışlap kul çaba. (5/13)

Sinek de kanatlarını kaldırır, kendince bu gönül eğlendirme gecesini kutlayıp el çırpır.

E Bikbatır üzénéñ batırlığı arkasında bu beladen de bik osta kotılğan. (13/22)

Ama pekcesur kendisinin kahramanlığının arkasında bu beladan da çok ustaca kurtulmuş.

«Sav bulıgız, isen yörégéz, ciñép kaytıgız»,— digen télekler işétéldé. (14/83)

“sağ olunuz, sağlıklı gidiniz kazanıp geri dönünüz” diye söylenen dilekler duyuldu.

...alarınñ herbérsé söyinéç artınman söyinéç kitére: (14/209)

...onların her biri sevinç üstüne sevinç getirir:

Meselen, tölké efendé bézné şındıy şat karşı aldı. (8/55)

Örneğin, tilki efendi bizi bu böyle mutlulukla karşıladı.

Batırlarınñ mogcızası bötén dönyanı tañga kaldırdı,.. (14/40)

Kahramanların mucizesi bütün dünyayı şaha kaldırdı...

...şuñña küre sorıkortların bügénmen ük ülém köte. (4/178)

...buna göre sarı arıları bugünden itibaren ölüm bekler.

Al murların çeçép, (2/100)

Al nurlar saçıp,

...hem maktançıkka yardémge kildéler. (11/27)

...ve övüngeçe yardıma geldiler.

Kınaklar anıñ hönerén bik maktadılar, ... (5/87)

Misafirler, onun hünerini çok övdüler,..

... davıl kuptarıp, starostanı tup-turı temugka alıp kitken. (16/38)

fırtına koparıp muhtarı dosdoğru cehenneme alıp gitmiş.

... alarnı köç bélen, tapkırlık bélen, kıyulık hem batırlık bélen ciñe iken. (10/33)

... onları zorlukla, açıkgözlülükle, güçlülük ve yiğitlikle yenmiş.

Zur dert bélen eşlegeç, köçéñne kızganmagaç, yaña yort ta ayakka basa. (4/169)

Büyük dertle çalışınca gücünü esirgemedi yeni yuva da ayakta durur.

Şul turıda törlé yakka xeber de salgan: (9/2)

Bunun hakkında her tarafa haber göndermiş:

Tégé de axmak bit, moña da süz kuşkan: (1/64)

Bu akılsız tabii ki buna da şöyle söylemiş:

Monı Otto işétép ala, ul tégéñe ügét bire hem açık itép töşéndére: (14/181)

Bunu Otto duyar, o diğetine öğüt verir ve açıklayıp anlatır:

İşék akırgan kébék yamséz taviş bélen, eçénde yangan açuv bélen, (2/139)

Eşegin anırması gibi kötü bir sesle, içinde yanan acıyla...

Ürdeknéñ kaygısın urtaklaşkanday bulıp kılangan: (1/51)

Ördeğin derdini paylaşmış gibi görünmüş.

5.2 ZAMİRLER

«Andıy kéşéné kürgeném yuk!» — digen de üze kuvaklar arasına kérép yuğalgan. (1/59)

“Bu kişiyi (böyle birini) görmedim” demiş ve kendisi çalıların arasına girip ortalıktan kaybolmuş.

Potılıp-yotılıp eçtéler de, üzlerénéñ kémléklerén béldérdéler de, alga çaptılar, di, alar. (2/84)

Ayıla bayıla içtiler, kendi kimliklerini bildirdiler ve ileriye koştular

Maktanıv herkémne xur ite, tıynak bulıvga ni cite! (11/45)

Övünmek, herkesi hor eder, alçakgönüllü olmak iyidir!

Séz bügen kırmiskalar öyinde, béznéñ yaña öyge küçüv xörmeténe ütkéréle torgan kiçede utırasız,— dide. (5/20)

Siz, bugün karıncaların evinde bizim yeni eve taşınma hürmeti için geceye konuksunuz dedi.

Ey yulçı, kaydan kaytasıñ? (2/121)

Ey yolcu nereden geliyorsun?

5.3 ZARFLAR

Ciren Kaşka muynındagı kışıravınıñ matur şaltıravın işétkenner hem tup- turı sunda karap kitkenner. (3/33)

Ciren Kaşka’nın boynundaki çanın güzel sesini duymuşlar ve dosdoğru oraya doğru gitmişler.

Ayakların yugarı suzgan, mıyıkların tüben salındırgan. (9/31)

Ayaklarını yukarı uzatmış, bıyıklarını aşağı sarkıtmış.

Péçen çabu vakıtın bez özélep kötebéz, xeyır, annan soñ üzébéz de ülep bétebéz. (4/75)

Ot biçme zamanı biz yoruluruz aslında ondan sonra kendimiz de ölürüz.

İrtégésén oçkıçlar kiler digende géne kotoçkıç buranlı davıl kuzgaldı. (14/262)

Sabah uçaklar geliyor deyince korkunç kar fırtınası kuvvetli fırtınayla ortaya çıktı.

Yar kırıyı da yırak tügél, takır yul bulsa bu aranı öç- dürt könde ütép bulır ide, lekin boz tavlarm ceyev ütiiv bik kurkımcılı eş. (14/186)

Sahil kenarı uzak da değil, düz yol olsa bu arayı üç dört günde geçilirdi ama buz dağlarının yayan geçmek çok korkunç bir iş.

Atlar başta gél bérge yörgermer. (3/15)

Atlar, başta hep birlikte yürümüşler.

Miném balam bik yaxşı aşıy, zur üse,— digen. (17/10)

Benim çocuğum çok iyi yer, çok büyür diye demiş.

Enisé kaytaç, ul bötén xelné söylep birgen. (10/14)

Annesi dönünce o, bütün olayı anlatmış.

Nindiy zarar kürim? (2/78)

Nasıl zarar görürüm?

5.4 SIFATLAR

Kulina totıp tayaç, kiledér tége kekré ayaç»,— (6/26)

“Elinde tuttuğu değnek(sopa), geliyor şu topal (eğri) ayak” diye düşünmüş tavşan.

Méne bolar indé moni çın küñéllerénen eyteler. (16/34)

İşte, olur şimdi bunu gerçekten gönüllerinden söylediler.

“Xezér temlé aş aşıybız”, - dip öyge de kérép kiteler. (8/66)

“Şimdi lezzetli yemek yeriz” diyerek eve girdiler.

Yaşél yafrakmı erem itérge, matur üsemléklerneñ yamén bétérerge küpmé köç kirek, eytegéz ele tizrek? (5/129)

Yeşil yaprağı ziyan etmeye, güzel bitkileri bozmaya ne kadar güç gerekli, hadi söyleyiniz?

Şöpşe bélen bal kortı iň soňgılar bulıp eşke kéréşkenner, bérénçélékné alırga ömét itkenner. (9/13)

Yaban arısı ile bal arısı en son işe girişmişler, birinciliği almaya ümit etmişler.

Sigéz et cigép, azıkların öç çanaga sala, iké matros bélen kotıpka barırga kuzgala. (14/92)

Sekiz köpek hazırlayıp, yemeklerini üç çanağa koyar ve iki deniz eri ile kutuba gitmeye yol alır.

5.5 FİİLLER

5.5.1 İş-Oluş Fiilleri

Sinéñ elé zur üseséñ, küp nerselerné ukıp béleséñ bar. (14/73)

Senin şimdi çok büyümen gerek, çok şeyi okuyup öğrenmen gerek.

Tac ölgértérge bilgelengen kön yakınlaşkannan-yakınlaştı, di. (2/14)

Taç hazırlamak için belirlenen gün yaklaştıkça yaklaştı.

Suvırtılğan balı kэшélerge — kolxozçılarga birdeler. (4/171)

Süzülen balı insanlara ve çiftçilere verdiler.

Salam-solamnarpı, yön-mamıklarını cıyıp oya yasagan, salkınnar kilgeç te cılı yaklarga oçmagan, şul oyada kışlagan ul çıpçık. (11/6)

Samanları, yünleri ve pamukları toplayıp yuva yapmış, soğuklar gelince de sıcak yerlere gitmemiş(uçmamış), bu yuvada kışlamış o serçe.

Ebi, ebi, kara elé, Tukmarıñ tukmıy-tukmıy başımını kügertép bétérdé,— dip elekli iken. (19/17)

Nine, nine bak hele Tukmar'ın vura vura başımı morarttı diye şikayet etmiş.

Sıy citéstérdém, bik küp pésérdém. (5/37)

İkram yetiştirdim çok fazla hazırladım.

5.5.2 Hareket Fiilleri

Alarını çakırıp kaytırga ipteslerém miné ciberdéler,— digen.(1/25)

Onları çağırıp döndürmek için arkadaşlarım beni gönderdiler dedi.

Çébén de kanatların kaga, üzençe, bu küñél açuv kiçesén alkışlap kul çaba. (5/11)

Sinek de kanatlarını kaldırır, kendince bu gönül eğlendirme gecesini kutlayıp el çırpır.

Néçkebil, kéçkéne oçkıç modélé töslé eylene-eylene, çeçekke kilép töşté...(4/30)

Niçkabil, küçücük uçak modeli gibi döne döne çiçeğin üzerine konu...

Kaz bebkese bik küñélsézlenép kaytıp kitken, e akkoş bebkese velosipedına atlanıp cildergen. (17/37)

Kaz yavrusu çok üzülüp dönüp gitmiş ama kuğu yavrusu bisikletine binip hızlıca gitmiş.

5.5.3 Durum Fiilleri

... .ikevlep umartalıkka baryık, rexetlenép bér tuygançı bal aşyık!—digen, etné üzé bélen, iyartép kitken. (7/21)

haydi ikimiz beraber arı kovanına gidelim, dinlenip doyasıya kadar bal yiyelim!diye demiş, köpeği kendisiyle birlikte alıp gitmiş.

Ürdek haman tuktamagan. (1/60)

Ördek hiç durmamış.

Pési balası alardan da kurkıp tormagan, sikérép töşken de küsélernéñ yulın biklerge télegen. (10/25)

Kedi yavrusu onlardan korkmamış, atlamış ve farelerin yolunu beklemeyi istemiş.

Çıpçık bér yalgızı öyinde utıra idé, elégé de bayagı şul maktanıp tora ide: (11/30)

Serçe tek başına evinde oturuyordu, şimdi de çok övünüp duruyordu.

5.5.4 İletişim-Etkileşim Fiilleri

Ul, tavıknı yanına çakırıp: (8/63)

O, tavuğu yanına çağırıp:

Ölgergen arış, üzénéñ başakların sélkép anı selamlep kaldı, çeçeklerge törengen kır alkışlap karşı aldı. (4/29)

Yetiştirdiği çavdarın başaklarını silkeleyip onu selamladı, çiçeklerle bürünmüş tarlayı kutlayarak karşıladı.

Çeçekler yavdı batırlar östéne, maktavlar yavdı alar iséméné, hiçbér vakıt tanış bulmagannar da kulların kısıştılar, tebriklestéler. (14/335)

Çiçekler yağdı kahramanların üzerine, övgüler yağdı onların adına, hiçbir zaman tanışmamışlar da ellerini sıktılar, tebrik ettiler.

Yafrak köyesénmen de faydalı böcek barmı iken diséñ, kémnéñ kém ikenén bézné elle bélmi diséñ?— diyiştéler. (5/120)

Yaprak kurdundan da faydalı bir hayvan varmış desin, kimin kim olduğunu bizimki hala bilmiyor mu diyorsun? diye dediler.

5.5.5 Duyu/Algı Fiilleri

Alarnıñ seleme kiyimnerén kürép, bolar yulbasarlardır dip bélép, ... (2/72)

Onların yırtık kıyafetlerini görüp bunlar eşkiyadır diye düşünüp...

xezér çeçek isnep yörgeç kene bik akıllı baş bulgansız, ütkendegé eşleregézné böténley onıtkansız. (5/134)

... şimdi çiçek koklayınca akıllı baş olursunuz, geçmişteki işlerinizi işleriniz tamamen unutursunuz.

Kara tufraklı cirler, çeçek atıp, xuş is añkıp torgan bolınnar bil böğüvçe babaynıñ malaylarına tapşıırılğannar, alar söyine-söyine ul cirlerde igép igeler, di. (2/199)

Kara topraklı yerlerde çiçekler açıp, hoş koku yayan çayırları emekçi dedenin oğullarına vermişler, onlar sevine sevine o yerlerde ekin ekmişler.

5.5.6 Mental (Bilişsel) Fiiller

Kulıñdağı barmaklarıñnı méñ tapkır sanasañ, yaki küktege yıldızlarıñ sanın iseplep karasañ, belki alarnıñ oçına çıgarsıñ. (4/20)

Elindeki parmakları bin defa saysan ya da gökteki yıldızların sayısını hesaplasan belki onların tarafına geçersin.

Tacnı davlap kızıp kitté, di, tamam öler çikke citté, di. (2/20)

Tacını isteyip kızıp gitti, hepsi ölüm çizgisine yaklaştı, der.

Böcekler bulaçak xelné aldan uk sizéndéler. (5/181)

Böcekler olacakları önceden hissettiler.

... nersege kirek ikenén soñınman bélerbéz, belki, kübébéz söyinérbéz,— digen. (6/18)

neden gerekli olduğunu sonradan öğreniriz belki çoğumuz seviniriz, demiş.

Ul alarnıñ ikésén de bértigéz yarata iken. (19/3)

O, onların ikisini de bir seviyormuş.

5.5.7 Doğa Fiilleri

Ul urmanda yeşél kiyimlé ağaclar görlep üseler, temlé-temlé cilekler kızarıp péşeler. (12/2)

O ormanda yeşil (giysili) ağaçlar büyümüş, tatlı tatlı meyveler kızarıp olgunlaşırlar.

Kükten sirek-sirek kéne mamık kiseklere koyıla, kar yavu şulay bulıp toyıla. (14/6)

Gökten biraz pamuk parçaları saçılır, karın yağışı da böyle hissedilir.

Cil isüvinnen tına. (14/257)

Rüzgarın esmesi diner.

5.5.8 Koyma/Yerleştirme Fiilleri

İké kapçıkını tutırğaç, bay alarnı döyelerénéñ örkeçleréne urnaştırğan da üze kölép: (15/29)

İki torbayı tutarak zengin onları develerinin hörgücüne yerleştirmiş ve kendisi gülerek:

Ministr hem soldatlar barı da béryulı keseleréne tıgıldılar, di. (2/67)

Bakanların ve askerlerin hepsi de ceplerine ellerini soktular.

Bér korabka barıgızın da sıydıra alımıym, méne şuña küre géne flağnı borıp kaytaram min!—didé akademik Otto alarga. (14/79)

Bir gemiye hepinizi de sığdıramam, işte bu yüzden kalanlarınızı döndürüyorum! dedi akademisyen Otto onlara.

5.5.9 Bağlantı/Bağlama Fiilleri

Bik küpler ekspeditsiyade katnaşırğa téliler, şul uy bēlen alar akademik Ottoga kileler: (14/61)

Birçoğu sefere katılmayı ister ve bu düşünceyle onlar akademisyen Otto'ya gelirler:

Urman tıngaç, böcekler yañadan urınnarınman tordılar, barısı da berge cıynaldılar, küp buldılar. (5/161)

Orman sessizleşince, böcekler yeniden yerlerinden çıktılar hepsi beraber toplandılar, çoğaldılar.

Büré şunda uk bér atnıñ bugazına yabışkan, buvıp alğan, yığıp ta salğan, avızın yalıy-yalıy aşy kalgan. (3/30)

Kurt, burada bir atın boğazına yapışıp boğmuş ve yıkıp bırakmış, ağzını yalaya yalaya gitmiş.

5.6. EDATLAR VE BAĞLAÇLAR

Tölké ul-bik xeyleker yırtkıç, anın öyinde bir minutka kaluv da kurkıñıç. (8/59)

Tilki o, çok hilekar bir hayvan onun evinde bir dakika kalmak da korkunç.

..., şuña küre alma kébék kızarıp, matur bulıp üse iken. (17/16)

...böylece elma gibi kızarıp güzelce büyüymüş.

Köméséñ de xacet tügél — anısı da citerlék. (2/76)

Gümüş de hacet değil o da olur.

Ene, küresézmé, kara gına, şoma gına bér eşçé kort öy tiresénde eylene:... (4/186)

İşte görüyor musunuz kara, şişman bir işçi arı yuvanın etrafında döner:

İméstér, dünyada alardan batırarak bar miken, iméstér, xetta sandugaç ta alarnıñ cırlarına xeyran kala, iméstér, alarnıñ öylerén bérev de cimere alaçak tügél. (11/18)

Güya, dünyada onlardan yiğit yokmuş hatta bülbül de onların şarkılarına hayran kalır, onların evlerinin birisi de yıkacak değil.

... şul vakıtta uk bozdağılarga bulışırğa kéréşeler. (14/171)

...o zaman buzdakilerin yanına gitmeye çalışırlar.

Kür de tor, tagın kémnéñ de bulsa arkasına tayak bélen ménép töşer!—digenner alar.
(16/31)

Gör de dur, daha birinin de olsa arkasına sopayla binip düşer! demişler onlar.

Urmannan iñ kızıl almalar sayladım, séznéñ öçén géne sargayıp ölgégen çiklevékler
cıya aldım, ... (8/41)

Ormandan en kırmızı elmaları seçtim, sizin için sararıp olgunlaşan cevizleri topladım,

...

ALTINCI BÖLÜM

SÖZLÜK

6. SÖZLÜK

A [A]

абзар [abzar] : 1. ahır. 2. avlu.

абзый [abzy] : 1. okuryazar, tahsilli 2. ağabey

абый [aby] : 1. amca. 2. dayı. 3. ağabey.

абын- [abın-] : koşarken sağa sola yıkılmak dengesini kaybedip tökezlemek. 2. hata yapmak. 3. yenilmek.

ав- [av-] : 1. yıkılmak, yan yatmak. 2. değişmek, başka bir fikre, yeni bir görüşe geçmek.

авыз [avız] : ağız.

авыл [avıl] : köy, oba.

авыр [avır] : yavaş hareket eden, yavaş.

авыр- [avır-] : hasta olmak, bir hastalıkla karşılaşmak, bir tarafı ağrımak.

авырлык [avırlık] : 1. ağırlık, 2. zorluk.

авырт- [avırt-] : 1. fiziki bir ağrıyla acı çekmek, acımak 2. ağrıtmak, acıtmak 3. hastalanmak.

ага [aga] : ağabey, ağa.

агарын- [ağarın-] : ağarmak, bembeyaz kesilmek.

агач [agaç] : ağaç.

агротехника [agrotexnika] : ziraat mühendisi.

агыл- [agıl-] : 1. yayılmak, dökülmek. 2. hep beraber bir yere hareket etmek.

агула- [aguvla-] : zehirlemek.

агулы [agulı] : zehirli.

адаш- [adaş-] : yolunu kaybetmek, yoldan çıkmak.

адаштыр- [adaştır-] : 1. yanlış yola sokmak, yoldan saptırmak. 2. şaşırtmak, kafa karıştırmak.

адмирал [admiral] : amiral.

адым [adım] : adım.

аер- [ayır-] : ayırmak, bölmek.

аерыл- [ayırıl-] : ayrılmak, bölünmek.

аз [az] : az, biraz.

азапла- [azapla-] : azap vermek.

азат [azat] : özgür, hür, bağımsız, serbest.

азык [azık] : 1. azık, yiye içmek için hazırlanmış maddeler.

ай [ay] : ay.

ай! [ay] : ay!

айболит [aybolit]: özel isim.

айкал- [aykal-] : dalgalanmak, çalkalanmak.

ак [ak] : ak, beyaz.

ак- [ak-] : akmak.

академик [akademik] : akademisyen, alim.

акайт- [akayt-]: gözlerini fal taşı gibi açmak.

аккош [akkoş] : kuğu.

акрын [akrın]: yavaş, ağır.

акса- [aksa-] : aksamak.

актар- [aktar-] : 1. altını üstüne getirmek. 2. dağıtmak, saçmak. 3. aramak.

акча [akça] : para.

акыл [akıl] : akıl.

акыллы [akıllı] : akıllı.

акыр- [akır-] : bağırarak.

ал [al] : ön, ön taraf.

ал- [al-]: almak, ele geçirmek.

алай [alay] : öyle.

аланлык [alanlık] : ormanın içinde açık alan, düzlük.

алар [alar]: bk. ul (çokluk).

алдала- [aldala-] : 1. hile yapmak. 2. yalan söylemek, kandırmak.

алга [alga] : öne, ileriye.

алкышла- [alkışla-] : alkışlamak.

аллан- [allan-] : allanmak, kırmızılanmak.
 алай - болай [alay- bolay] : öyle böyle
 алло [allo] : özel isim.
 алмагач [almagaç] : elma ağacı.
 алмаштыр- [almaştır-] : değiştirmek.
 алпавыт [alpavit] : 1. asilzade, bey. 2. derebeyi, toprak beyi
 алсу [alsu] : açık kırmızı renk, pembe.
 алты [altı] : altı.
 алтын [altın] : altın.
 амбар [ambar] : ambar, erzak deposu.
 амундсен [amudsén] : özel isim.
 ана [ana] : ana.
 анда [anda] : 1. orada 2. o kişide.
 андый [andıy] : öyle, onun gibi
 ант [ant] : ant, yemin.
 аны [anı] : bk. ul.
 аның [anıñ] : bk. ul (ilgi).
 анысы [anısı] : 1. şuradaki. 2. evvelki.
 аңа [aña] : bk. ul (yönelme).
 аңар [anar] : bk. ul (yön/ yönelme).
 аңгыра [aңgıra] : aptal, ahmak.
 аңкы- [aңkı-] : 1. kokmak, kokusu yayılmak.
 аңкыт- [aңkıt-] : koku yaymak, koku çıkarmak.
 аңлат- [aңlat-] : anlatmak, açıklamak.
 ап-ак [ap-ak] : bembeyaz.
 апакай [apakay] : abla (hürmet ifadesi olarak)
 аптыра- [aptıra-] : 1. acizleşmek, 2. muhtaç olmak, 3. şaşırıp kalmak, telaşlanmak.
 ара [ara] : ara, mesafe.
 арада [arada] : arada.
 арала- [arala-] : yol açmak, aralamak.
 арба [arba] : at veya öküz arabası.
 аргы [argı] : şu, karşıdaki, öndeki.

арзан [arzan] : ucuz.
арслан [arslan] : aslan.
аргамак [argamak] : çok hızlı koşan at, küheylan.
арка [arka] : sırt, arka.
арктика [artika] : özel isim.
аркылы [arkılı] : 1. bir şeyin eni boyunca, enine doğru. 2. boylu boyunca 3. çapraz.
армия [armiya] : ordu, asker.
арт [art] : arka, sırt.
артлы [artlı] : ardınca, peşi sıra.
арттыр- [arttır-] : arttırmak.
артык [artık] : gereğinden fazla, artık.
ары - тал- [arı- tal-] : yorulmak.
ары- [arı-] : yorulmak, halsizleşmek, takatsiz kalmak.
арыш [arış] : çavdar.
архангельски [arxangélski] : özel isim.
аскы [askı] : alttaki, aşağıdaki.
асрау [asrav] : hizmetçi kız, halayıkçı.
аст [ast] : alt, aşağı.
асыл- [asıl-] : asılmak.
асылын- [asılın-] : asılmak, kendini asmak.
ат 1 [at] : ad.
ат 2 [ad] : at.
ата [ata] : baba.
атаклы [ataklı] : ünlü, tanınmış.
атла- [atla-] : 1. adımlamak. 2. varmak. 3. gitmek.
атлан- [atlan-] : atlanmak, ata binmek.
атлас [atlas] : 1. atlas. 2. ipekli 3. kumaş.
атыл- [atıl-] : atılmak, saldırmak.
ау- [av-] : düşmek.
ау [av] : av.
ауна- [avna-] : 1. dalgalanmak, yıkılmak. 2. debelenmek, yerde yuvarlanmak.
ахак [axak] : akik.

ахмак [axmak] : ahmak, akılsız.
 ахры [axrı] : ihtimal, muhtemel olarak, belki.
 ахыр [axır] : son, sonuç, nihai.
 ахырында [axırında] : sonunda.
 аһ-зар [ah-zar] : ahuzar, ağlayıp zırlamak.
 ач- [aç-] : 1. açmak. 2. acıkmak.
 ачлык [açlık] : açlık.
 ачу [açu] : kızgınlık, öfke.
 ачулан- [açuvlan-] : kızmak, öfkelenmek.
 ачулы [açulı] : öfkeli, kızgın.
 ачык [açık] : 1. açık. 2. açıkça. 3. parlak.
 ачыкландыр- [açıklandır-] : açıklandırmak.
 аш [aş] : yemek, aş.
 аш- [aş-] : 1. aşmak, geçmek, 2. taşmak, 3. olağanın üstünde çoğalmak, 4. ulaşmak.
 аша- [aşa-] : 1. yemek yemek. 2. dişleyip kemirmek.
 аша-эч- [aşa- eç-] : yeme içme.
 ашат- [aşat-] : 1. yemek yedirmek. 2. bakmak, yetiştirmek, beslemek.
 ашъяулык [aşyavlık] : sofraya örtüsü.
 ашкын- [aşkın-] : 1. heyecanlanmak, şevklenmek. 2. acele etmek.
 ашкындыр- [aşkındır-] : acele etmek.
 ашамлык [aşamlık] : yiyecek.
 ашыга -ашыга [aşığa-aşığa] : acele acele.
 аэродром [aedrom] : havaalanı.
 аю [ayı] : ayı.
 аяк [ayak] : ayak
 аяклан- [ayaklan-] : ayağa kalkmak, ayaklanmak.

Ә [E]

ә [e] : fakat, ama, buna rağmen, yine de.
 әби [ebi] : nine, yaşlı kadın, ebe.
 әйдә- [eyde-] : 1. dehlemek, acele ettirmek. 2. çağırmak, seslenmek. 3. sürüklemek.
 әгәр [eger] : eğer, şayet.
 әзер [ezer] : hazır, tamam.

әзерлә- [ezérle-] : 1. hazırlamak, yapmak. 2. yetiştirmek.
 әзрәк [ezrek] : daha az.
 әй [ey] : hey.
 әйбер [eybér] : şey, eşya.
 әйбәт [eybet] : iyi, güzel.
 әйлән- [eylen-] : 1. dönmek, çevrilmek. 2. başkalaşmak. 3. geri dönmek.
 әйләндер- [eylendér-] : 1. döndürmek çevirmek. 2. altını üstüne getirmek. 3. dolaştırmak.
 әйләнгәлә- [eylengəle-] : kendi etrafı etrafında dönmek.
 әйт- [eyt-] : 1. söylemek 2. anlatmak, öğretmek. 3. türkü söylemek.
 әйтеш- [eytés-] : 1. söyleşmek, konuşmak. 2. atışmak.
 әкият [ekiyet] : masal.
 әкрән [ekren] : 1. yavaş, ağır. 2. ağırca, usulca. 3. yumuşakça.
 әкрәнлә- [ekrenle-] : yavaşlamak, ağırlaşmak.
 әле [elé] : 1. şimdi, şu an 2. bugün. 3. şu ana kadar, şimdiye kadar. 4. daima. 5. daha, hala, halen.
 әллә [elle] : yoksa, acaba.
 әлегә [elége] : 1. şimdilik, geçici olarak. 2. şu ana kadar, şimdiye kadar.
 әләклә- [elekle-] : ihbar etmek, iftira etmek.
 әнә [ene] : işte, oradaki.
 әни [eni] : 1. ana, anne. 2. kaynana.
 әнкә [enke] : ana, yavru, hayvan
 әрәм [erem] : 1. boşa giden, faydasız, ziyan edilmiş, boş yere israf edilen, hiçbir maksadı olmayan. 2. haram, yasak.
 әрекмән [erékmen] : geniş yapraklı bir cins dikenli ot, dulavrat otu.
 әрнү [ernüv] : sızı, ağrı, acı.
 әрсез [erséz] : arsız, cürretkar.
 әтәч [eteç] : horoz.
 әти [eti] : baba.
 әче- [eçé-] : ekşimek.
 әүвәл [evvel] : evvel, önce.
 әүмәклән- [evmeklen-] : yuvarlanmak, yerde ağnamak.

әфәнде [efendé] : efendi bey.

әһәмият [ehemmiyet] : gereklilik, önem, değer.

әшәке [eşeké] : kötü, çirkin.

Б [B]

бабай [babay] : dede, ata.

бавыр [bavır] : 1. bağır, ciğer 2. yürek, gönül.

багалмакай [bagalmakay] : canım.

багана [bagana] : 1. yere çakılan direk. 2. kapı pervazı. 3.sütun.

бае- [bayı-] : 1. güneş batmak. 2. zenginleşmek.

бает- [bayıt-] : zenginleştirmek, çeşitlendirmek.

баеш [bayış] : güneşin batışı, batı.

баз [baz] : 1. kazılmış büyük çukur. 2. ambar. 3. yeraltı zindanı. 4. tuzak çukuru.

базар [bazar] : pazar.

бай [bay] : 1. zengin. 2. çok.

байрак [bayrak] : bayrak.

байтак [baytak] : 1. çokça, pek çok 2. uzun zaman.

бакча [bakça] : bahçe, bağ.

бал [bal] : bal.

бала [bala] : 1. çocuk. 2. büluğa ermemiş, toy çocuk. 3. yavru. 4. evlat.

балавыз [balavız] : bal mumu.

балкы- [balkı-] : 1. parlamak, ışıldamak. 2. ışııyla göz kamaştırmak 3. canlanmak, yüzüne nur gelmek.

балта [balta] : balta

балыкчы [balıkçı] : balıkçı.

бар [bar] : 1. var, mevcut. 2. bütün, hepsi.

бар- [bar-] : gitmek, yola çıkmak.

барак [barak] : baraka.

барлык [barlık] : bütün, hepsi.

бармак [barmak] : parmak.

бары [barı] : hepsi, bütün, tamamen.

барыбер [barıbér] : 1. zaten, yine de, nasıl olsa da, hepsi bir 2. ama, fakat, gene de, ne de olsa.

барыл- [barıl-] : bk. bar-.

барча [barça] : 1. hepsi, tamamı. 2. tamamen.

бас- [bas-] : 1. ayağa kalmak. 2. ayakta durmak. 3. adım atmak. 4. ezmek. 5. basmak.

баскыч [baskıç] : 1. merdiven. 2. basamak.

басыл- [basıl-] : 1. basılmak, yerleşip oturmak, sıkışmak. 2. dinmek, kesilmek. 3. sinmek, ezilip kalmak.

бат- [bat-] : batmak, 2. iyice bulanmak, bulaşmak. 3. güneş batmak.

батыр [batır] : kahraman, cesur.

батыр- [batır-] : batırmak, daldırmak.

батырлык [batırlık] : kahramanlık, cesaret, bahadırlık, yiğitlik.

баш [baş] : baş, kafa

башак [başak] : başak.

башка [başka] : başka, ayrı.

башкала [başkala] : başkent.

башкар- [başkar-] : bir işi yerine getirmek, icra etmek, yapmak, başarmak.

башла- [başta-] : başlamak, girişmek.

башлан- [başlan-] : başlanmak.

башта [başta] : ilkin, önce

баштанаяк [baştanayak] : baştan ayağa, baştanbaşa, tamamen.

баягы [bayağı] : deminki, biraz önceki.

бэбкэ [bebke] : kaz veya ördek yavrusu.

бэгырькэем [begırkeyım] : canım, bağrım, iki gözüm.

бэйлэ- [beyle-] : bağlamak.

бэйрэм [beyrem] : tören, kutlama meclisi.

бэла [bela] : bela, kaza.

бэлкем [belkém] : belki.

бэлки [belki] : belki, fakat.

бэр- [ber-] : 1. bir şeyle sertçe vurmak. 2. atmak itip kakmak. 3. hücum etmek.

бэрэңге [bereñgé] : patates.

бэхэс [bexes] : bahis, tartışma.

бэхетле [bexetlé] : şanslı, talihli, mutlu.

бəхетсəз [bexétséz] : bahtsız, şanssız, mutsuz.
 бəя [beye] : 1. fiyat, değer. 2. pahalı.
 бəз [béz] : biz.
 бəзəлдə- [bézéldə-] : vızıldamak.
 бəл- [bél-] : bilmek, haberli olmak.
 бəлən [belen] : ile, beraber.
 бəлгəрт- [bélgért-] : belirtmek, bildirmek, sezdirmek.
 бəлдəр- [béldér-] : bildirmek, belirtmek.
 бəлəштəр- [béléštér-] : 1. hal hatır sormak. 2. birisiyle tanışmak, bilişmek.
 бəр [bér] : bir.
 бəр- [bér-] : vermek.
 бəрəздəн [bérazdan] : biraz sonra, birazdan.
 бəрəм-бəрəм [bérem- bérem] : birer birer, teker teker.
 бəрəмлəп [béremlep] : birer birer, birbiri ardınca, teker teker.
 бəрбəрə [bérbéré] : birbiri.
 бəргə [bérgə] : beraber, birlikte.
 бəргəлə- [bérgəle-] : 1. vurup durmak. 2. hafifçe yumruklamak.
 бəргəлəш- [bérgəleş-] : birleşerek, karşılıklı yardımlaşarak, ortaklaşarak.
 бəрдəнбəр [bérdənbér] : bir, tek.
 бəрəр [bérer] : birer.
 бəрəү [bérev] : birisi, herhangi biri.
 бəрəнчə [bérençé] : birinci, ilk
 бəркəйдə [bérkayda] : hiçbir yerde.
 бəркəя [bérkaya] : hiçbir yere, herhangi bir yere.
 бəркəм [bérkém] : hiçkimse, hiçbiri.
 бəркəт- [bérkét-] : 1. bağlamak, yapıştırarak tutturmak. 2. başarmaya niyetlenmek, kesin karar vermek.
 бəркəтəл- [bérkétél-] : bağlanmak, başarıya niyetlenmek, kesin karar vermek.
 бəркəн [bérkön] : 1. bir gün. 2. önceki gün.
 бəрлəш- [bérleş-] : birleşmek, bir araya gelmek.
 бəрнəрсə [bérnerse] : hiçbir şey.
 бəрни [béрни] : hiçbir şey.

бернинди [bérnindi] : hiçbir.
 берничә [bérniçe] : birkaç, bir miktar.
 берсе [bérsé] : birisi, herhangi birisi.
 бертигез [bértigéz] : eşit, denk, benzer.
 берүк [bérük] : 1. lütfen. 2. hiçbir kere. 3. asla.
 бертөрле [bértörlé] : aynı.
 бертөсле [bértöslé] : aynı renk, aynı.
 бертуктамый [bértuktamıy] : daima, devamlı, ara vermeden.
 бертуктаусыз [bértuktavsız] : bk. bértuktamıy.
 берүзе [bérüzé] : kendi başına, tek başına.
 берьюлы [béryulı] : 1. aynı zamanda 2. hepsi beraber. 3. hemen.
 бет- [bét-] : 1. bitmek, tamamlamak 2. mahvolmak. 3. yetişmek.
 бетер- [bétér-] : bitirmek.
 бетмәс- төкәнмәс [bétmes- tükenmes] : bitmez tükenmez, sonsuz.
 бигрәк [bigrek] : daha çok, aşırı, haddinden fazla.
 биек [biyé] : büyük, uzun, yüksek.
 бизә- [bize-] : 1. bezemek, süslemek. 2. güzelleştirmek.
 бизәл- [bize] : bk. bize-.
 бик [bik] : pek.
 бикбатыр [bikbatır] : özel isim.
 бикзирәк [bikzirek] : özel isim.
 биккуркак [bikkurkak] : özel isim.
 биклә- [bikle-] : kapatmak.
 биклән- [biklen-] : kapanmak.
 бил [bil] : bel.
 билгеле [bilgélé] : belirli, aşina, tanıdık.
 билгелән- [bilgelen-] : belirlenmek, işaretlemek.
 бир- [bir-] : vermek, sunmak 2. yardımcı fiil olarak etmek, yapmak, iletmek, ulaştırmak vs. kullanımları vardır.
 бирел- [birél-] : verilmek.
 биреш- [biréş-] : tesir altında kalmak, yenilmek, teslim olmak (söz verme anlamında metin içinde)

бирле [birle] : ile.

бит [bit] : 1. yanak, yüz, bir şeyin üstü, yüzü. 2. elbette, tabiki, acaba, şüphesiz, mutlaka.

битлек [bitlék] : maske.

биш [biş] : beş.

бишәр [bişer] : beşer.

бишәү [béşev] : beş tane.

бичара [biçara] : çaresiz, zavallı, aciz.

бию- [biyü-] : müzik eşliğinde dans etmek, oynamak, ritim tutarak el ve kol hareketleri yapmak, el çırpma.

биюче [biyüvçé] : oyuncu, dansçı, dansöz, dansör.

богау [bogav] : 1. bukağı, pranga. 2. bağlı olma, esaret.

боерык [boyırık] : emir, buyruk.

боз [boz] : 1. buz. 2. buzlu. 3. dolu.

боз- [boz-] : 1. bozmak, tahrip etmek, parçalamak.

бозваткыч [bozvatkıç] : buzul, buz parçası.

бозлан- [bozlan-] : buzlanmak, buzla kaplanmak.

болай [bolay] : böyle, bu şekilde.

болар [bolar] : bk. bu. (çokluk).

болгап- [bolga-] : bir şeyi havada sallamak, silkitmek.

большевик [bolşevik] : 1903'te lenin'in önderliğinde oluşan işçi partisinin üyesi, bolşevik, komünist.

болын [bolın] : hayvan gütmeye veya at koşturmaya uygun otlak, çayır.

болынлык [bolınlık] : çayırılık.

болыт [bolıt] : bulut.

бор- [bor-] : bir şeyi ters tarafına doğru bükme, acıtmak. 2. tersine çevirmek. 3. büyük burmak.

боргалан- [borgalan-] : 1. bir oraya bir buraya dönmek, sağa sola çevirmek. 2. gövdeyi kıvırtmak, nazlanmak. 3. fikrini açıkça anlatmamak.

борыл- [borıl-] : hareket yönünü geriye veya başka tarafa değiştirmek, yön değiştirmek, dönmek.

борын 1 [burun] : burun.

борын 2 [burun] : 1. evvel zamanda, çok eskiden. 2. uç.
 борчы- [borçı-] : 1. rahatsız etmek, birinin huzurunu kaçırmak. 2. endişelendirmek.
 ботак [botak] : ağaç dalı, budak.
 бөөк [böyk] : büyük önemli olan, yüce.
 бөжөк [böcek] : böcek.
 бөк- [böc-] : 1. bükmek, eğmek. 2. bükerek dikmek. 3. boyun eğmeye mecbur etmek. 4. aşırı davranmak.
 бөкрө [bökré] : 1. bükülmüş. 2. eğri. 3. kambur.
 бөкрэй- [bökrej-] : 1. bükülmek, eğrilmek, kıvrılmak. 2. kamburlaşmak
 бөтөн [bötén] : tam, eksilmemiş, sağlam, hepsi, tamamen.
 бөтөнлөй [böténley] : tam, tamamen.
 презент [brézént] : branda bezi.
 бриллиант [brilliant] : pırlanta.
 бу [bu] : bu.
 бу- [bu-] : 1. boğmak, nefes almamasına mani olmak. 2. kısmak, ezmek. 3. tehdit etmek.
 бугаз [bugaz] : 1. gırtlak. 2. boğaz.
 буе [buyı] : 1. devamınca, içinde, tüm, bütün. 2. kıyısınca, sahilinde.
 буеннан-буена [buyınnan- buyına] : boydan boya.
 буенча [buyınça] : 1. boyunca, yönünde. 2. süresince. 3. vasıtasıyla, sayesinde. 4. göre. 5. için. 6. ötürü.
 буйла- [buyla-] : 1. boydan boya gezmek. 2. boylamak, boyunu ölçmek. 2. boylamasına dikmek. 4. sığ suda yüzmeden yürüyerek gitmek.
 буйлап [buylap] : boyunca, kıyısından, yanından.
 буйлы [buyılı] : 1. boylu, uzun boylu 2. çizgili.
 буйсын- [buysın-] : 1. boyun eğmek, egemenlik altına girmek. 2. bir kurumun yönetimi altında olmak.
 бул- [bul-] : 1. olmak. 2. bulunmak. 3. meydana gelmek. 4. tamamlanmak. 5. hazırlanmak. 6. karara varmak.
 булдыр- [buldır-] : yaratmak, meydana getirmek, var etmek, kurmak, yapmak.
 булыш- [bulış-] : yardım etmek, yardımlaşmak.

булышлык [bulışlık] : yardımlık.

булдыклылык [buldıklık] : güçlülük, yeteneklilik, beceriklilik.

буран [buran] : kar fırtınası.

бурыч [burıç] : 1. borç, ödünç. 2. görev.

бутал- [butal-] : 1. karışmak, dağılmak. 2. ayağı takılmak, dolaşmak. 3. yanılmak.
4. yolunu şaşırmak.

бушка [buşka] : 1. boşuna, boş yere 2. sebepsiz yere. 3. bedava.

бушборчак [buşborçak] : özel isim.

буял- [buyal-] : boyanmak, renkli bir tabakayla kaplanmak, boyanmak.

бүген [bügén] : bugün.

бүл- [bül-] : 1. bölmek, parçalara ayırmak. 2. paylaşmak. 3. sınıflandırmak.

бүлен- [bülén-] : bölünmek, ayrılmak.

бүре [büré] : kurt.

бүрек [bürék] : soğuktan muhafaza eden başlık, şapka, börk.

быргы [bırgı] : boru.

В [V]

вак [vak] : 1. ufak, küçük. 2. genç, çocuk. 3. sık, kısa (zaman). 4. az. 5. önemsiz.
6. akıl, zihin.

вакыт [vakıt] : vakit, zaman.

ват- [vat-] : parçalamak, kırmak, bozmak.

ватыл- [vatıl-] : 1. parçalanmak, kırılmak, dağılmak. 2. harabeye dönmek. 3.
bozulmak.

вай [vav] : vah.

вәгдә [vegde] : 1. vaat, söz. 2. ant, yemin. 3. sözleşme. 4. vade.

велосипед [velosiped] : bisiklet.

владивосток [vladivostok] : özel isim.

выжылда- [vıjıl-da-] : vızıldamak.

вышка [vışka] : kule.

Д [D]

да [da] : da /de, dahi, ve.

давыл [davıl] : 1. yağmurla gelen kuvvetli rüzgar. 2. sosyal hayattaki büyük
hadiseler.

давылла- [davılla-] : fırtına çıkarmak.
 давыллан- [davıllan-] : fırtına çıkarılmak.
 дала [dala] : bozkır, kır.
 данлыклы [danlıklı] : ünlü, pek tanınmış, şanlı.
 дару [daru] : 1. ilaç, şifa. 2. tedavi.
 даула- [davla-] : 1. bir şeyi talep etmek. 2. dava etmek. 3. mücadele etmek.
 дә [de] : bk. da.
 дәва [deva] : deva, ilaç, tedavi.
 дэвалан- [devalan-] : devalanmak, tedavi olmak.
 дэвам [devam] : devam.
 дэрт [dert] : dert, endişe, arzu, istek, sevgi.
 дэртле [dertle] : dertli, şevkli, arzulu, istekli.
 дэш- [deş-] : 1. konuşmak, söz söylemek. 2. cevap vermek. 3. çağırmak, davet etmek.
 дегет [dégét] : katran.
 дерелдә- [dérélde-] : ürpermek.
 ди- [di-] : söylemek, demek, haber vermek.
 диел- [diyil-] : denilmek.
 диеш- [diyiş-] : bk. di-.
 димәк [dimek] : demek ki, yani, öyleyse.
 дин [din] : din.
 диңгез [diñgéz] : deniz.
 дисәтинә [disetiné] : disetine (80.40 sajenli yer ölçüsü)
 диярлек [diyerlék] : 1. ... denilebilecek. 2. hemen hemen, neredeyse, adeta.
 доктор [doktor] : doktor.
 дошман [doşman] : düşman.
 дошманлык [doşmanlık] : düşmanlık.
 дөбердә- [döbérde-] : dapıldamak.
 дөмек- [dömék-] : soluksuz kalıp boğulmak, gebermek.
 дөнья [dönya] : dünya, yeryüzü.
 дөп-дөп [döp-döp] : tıp-tıp.
 дөрөс [dörös] : gerçek, doğru, dürüst.

дөреслек [döröslek] : doğruluk, hakikat.
дөя [döye] : deve.
ду [du] : gürültü.
дуга [duga] : hayvan koşum takımındaki boyunduruk.
дуңгыз [duñgız] : domuz.
дула- [dula-] : kudurmak.
дулкын [dulkın] : dalga.
дус [dus] : dost, yakın arkadaş.
дус-иш [dus-iş] : eş dost.
дусларча [duşlarca] : dostlar gibi, dostluk ile.
дүрт [dürt] : dört.

Е [E]

егерме [yigérmé] : yirmi.
егет [yiğit] : 1. delikanlı, genç erkek. 2. bekar erkek. 3. sevgili, yar. 4. kahraman, yiğit.
егыл- [yıkıl-] : yıkılmak.
ек- [yık-] : yıkmak.
ел [yıl] : 1. yıl. 2. dönem.
ела- [yıla-] : 1. ağlamak, gözyaşı dökmek. 2. ağlar gibi hıçkırıp feryat etmek. 3. yakınmak, şikayet etmek.
елан [yılan] : yılan.
елат- [yılat-] : ağlatmak. 2. aşığışlamak, horlamak. 3. cebretmek, zorlamak.
елга [yılga] : akarsu, ırmak.
елма- [yılma-] : gülümsemek.
ер- [yır-] : önündeki her şeyi sürükleyip götürmek. 2. yeri uzunca kazıp yarmak.
ерак [yırak] : uzak.
ерткыч [yırtkıç] : yırtıcı hayvan.
ефәк [yıfek] : ipek.

Г [G]

гадәт [gadet] : 1. birisine has karakter özelliği, huy, tabiat. 2. gelenek, görenek, örf, adet. 3. sık sık ve sistemli olan.
гади [gadi] : adi, basit, sade, ilkel.

гаепле [gayéplé] : 1. suçlu, kabahatli. 2. suçlanmış.

гажәп [gacép] : şaşılacak şey, acayip, olağüstü, tuhaf, ilginç.

гажәплән- [gacépłen-] : 1. merak etmek, ilgilenmek. 2. şaşırmaq, hayran kalmak.

гаилә [gaile] : aile.

галим [galim] : alim.

галстук [galstuk] : kravat.

гаскәр [gasker] : asker, ordu.

гәүдә [gevde] : gövde, vücut.

гәүһәр [gevher] : cevher, mücevher.

генә [géne] : bk. gına.

гел [gél] : 1. her zaman, hep, sık sık. 2. durmadan, giderek. 3. tamamen.

гер [gér] : ölçmede kullanılan ağırlık parçası, dirhem, terazideki kiloluklar.

генерал [général] : general.

гиз- [giz-] : gezmek, dolaşmak.

гомер [gömer] : 1. ömür, hayat, can. 2. insanın hayatındaki bir devri.

гөл [göl] : çiçek.

гөрлә- [görle-] : 1. gürllemek, çağlamak. 2. işler güzel ve yolunda gitmek.

гына [gına] (géne, kına, kene) : sadece, birisi, teki, yalnızca.

Ж [C]

жавап [cavar] : cevap.

жай [cay] : 1. usul, tarz. 2. uygun zaman, rahat bir an. 3. tertip, sistem. 4. hüner, marifet. 4. imkan, fırsat. 5. mesele. 6. çare, çözüm yolu.

жайла- [cayla-] : 1. bir işe hazır ve faydalı hale getirmek. 2. düzene sokmak. 3. belli şartlara tabi tutmak. 4. şartlarını hazırlayıp maksada erişmek. 5. bir işi yapmak için mekanizmayı ayarlamak, kurmak.

жайлы [caylı] : uygun.

жан [can] : 1. can. 2. gönül. 3. dost sevgili. 4. ömür, hayat. 5. cazibe, canlılık. 6. asıl temel.

жайсыз [caysız] : rahatsız.

жәбер [cebér] : cebir, zulüm, zorlama.

жәел- [ceyıl-] : yayılmak, açılmak, dağılmak.

жәй [cey] : yaz mevsimi.

жәза [ceza] : ceza.

жәзала- [cezala-] : ceza vermek.

жәнлек [cenlék] : hayvan, av hayvanı.

жәфа [cefa] : cefa, eziyet.

жәһәт [cehet] : 1. hızlı, çabuk. 2. cihet, yön.

жәяү [ceyev] : yayan.

жәяүлә- [ceyevle-] : yayan gitmek.

жентеклә- [céntékle-] : 1. bir şeyi bilmek, öğrenmek üzere uğraşmak, ayrıntısıyla düşünmeye gayret etmek. 2. dikkatle gözlemek.

жеп [cér] : yün, pamuk, ipek veya ketenden yapılmış ip, iplik.

жибәр- [ciber-] : göndermek, yollamak.

жиде [cidé] : yedi.

жиденче [cidénçé] : yedinci.

жизни [cizniy] : enişte.

жикерен- [cikérén-] : haykırmak, bağırmak.

жил [cil] : yel, rüzgar.

жиләк [cilek] 1. böğürtlen cinsi bitkilerin meyve. 2. çilek meyvesi.

жилләр —житезләр : rüzgar

жилдер- [cildér-] : at koşturarak varmak.

жилкә [cilke] : 1. ense 2. arka, sırt. 3. zorluk. 4. tahammül.

жилпе- [cilpé-] : 1. kanat çırpma. 2. yelpaze ile yellenmek. 3. rüzgara tutmak. 4. silkitmek. 5. fırlatıp atmak.

жилфердәт- [cilfédet-] : yeldirdetmek, rüzgarla dalgalandırmak, sallanmak.

жим [cim] : hayvan yemi.

жимеш [ciméş] : 1. meyve, yemiş. 2. sonuç, sermaye, kazanç.

жимер- [cimér-] : 1. yıkmak, tahrip etmek, bozmak. 2. zor işi başarmak.

жимерел- [cimérel-] : 1. yıkılmak, harap olmak 2. işe yaramamak 3. hayatı sona ermek. 4. çok yorulmak.

жинелләш- [ciñélleş-] : hafifleşmek.

жиңел [ciñél] : 1. hafif. 2. az miktarda. 3. çabuk, tez. 4. kolay. 5. zararsız. 6. adi. 7. yumuşak, tesirsiz. 8. seyrek.

жиңү [ciñüv] : zafer.

жир [cir] : yer, arazi.

жит- [cit-] : yetmek, ulaşmak.

житәклә- [citekle-] : birini kolundan tutup götürmek, yanına götürmek. 2. koluna girip yardım etmek. 3. yardım etmek. 4. hayvanı dizgininden tutup gitmek. 5. yönetmek, yöneticilik yapmak.

житәкче [citekçé] : yönetici, şef, lider.

житкер- [citkér-] : 1. yakınlaştırmak, yanına kadar getirmek. 2. beklenmeyen bir hale sokmak. 3. bitirmeden muhafaza etmek. 4. bir vakte kadar sabretmek. 5. beyan etmek, anlatmak. 6. iletmek, ulaştırmak. 7. kötü haber vermek.

житез [citéz] : 1. becerikli, hünerli, usta. 2. çevik, atik, girişken. 3. hızlı, canlı.

житеш- [citéş-] : 1. yetimek, büyümek. 2. büluğa ermek. 3. vaktinde gelmek. 4. erişmek.

житмеш [citméş] : yetmiş.

жуй- [cuу-] : yitirmek, kaybetmek.

жыел- [cıyıl-] : toplanmak, birikmek.

жыен- [cıуın-] : toplanmak, hazırlanmak. 2. niyetlenmek, bulunmak, girişmek.

жыештырыл- [cıуыştırıl-] : toplanmak, düzenlenmek.

жый- [cıу-] : toplamak, yığmak. 2. düzenlemek. 3. biriktirmek. 4. gizlemek.

жыйнал- [cıунал-] : yığılmak, bir araya gelmek, toplanmak.

жылы [cılı] : sıcak.

жылын- [cılın-] : ısınmak.

жылыт- [cılıт-] : sıcaklık vermek, ısıtmak, sıcak hale getirmek.

жып- жылы [cır-cılı] : sımsıcak.

жыр [cır] : 1. türkü. 2. türkü söyleme. 3. müzik. 4. kuş ötmesi.

3 [Z]

завод [zavod] : fabrika.

закон [zakon] : kanun, yasa.

заман [zaman] : zaman.

зар [zar] : 1. yakınma, şikayet. 2. keder, sıkıntı.

запар [zarar] : zarar, ziyan, hasar.

зарарлы [zararlı] : zararlı.

зарлан- [zarlan-] : 1. şikayet etmek, yakınmak, sızlanmak. 2. birisinin kötü taraflarından söz etmek, çekiştirmek.

зэп-зэңгэр [zep- zeñger] : masmavi.

зэгийфьлэн- [zegiyflen-]: sakatlanmak, aksamak, hastalanmak, zayıflamak, güçsüzleşmek.

зэңгэр [zeñger] : çivit mavisi, gök mavisi, turkuaz.

зэхэр [zeher] : 1. zehir. 2. kötülük.

зэхэрлэ [zeherlé] : zehirli.

зинһар [zinhar] : aman, lütfen.

зирэк [zirek] : zeki, akıllı.

зihен [zihén] : zihin, akıl.

зөбәржәт [zöbercet] : zümrüt.

зур [zur] : 1. büyük 2. fazla, çok. 3. güçlü.

зурлык [zurlık] : büyüklük.

зың-зың [zıñ-zıñ] : vız vız.

И [i]

иген [igén] : 1. ekin. 2. ekincilik, çiftçilik.

идән [iden] : tahta veya taştan taban döşemesi, yer.

из- [iz-] : ezmek, şeklini bozmak.

ий- [iy-] : eymek, bükmek.

ик- [ik-] : ekin ekmek, çiftlik yapmak.

икәүләп [ikevlep] : ikisi birlikte.

икән [iken] : 1. meğer. 2. acaba (soru cümlesinde). 3. ise (şart cümlesinden asıl cümleye bağlama).

икенче [ikénçé]: ikinci

икмәк [ikmek] : ekmek.

иксез-чиксез [ikséz- çikséz] : uçsuz bucaksız.

ил [il] : belli bir hükümeti olan devlet, memleket, ülke. 2. yer, taraf. 3. vatan. 4. doğum yeri. 5. köy. 6. halk. ahali. 7. barış, dostluk. 8. oğul arısı.

иләк [ilek] : 1. elek. 2. kalbur.

иләмсез [ilemséz] : 1. çirkin. 2. olağanüstü, pek çok.

илт- [ilt-] : 1. alıp gitmek, çekiştirerek götürmek. 2. önderlik etmek, başı çekmek. 3. bir şeye sebep olmak.

ильич [iliç] : akkor lambası.

имән [imen] : meşe ağacı.

имеш [iméş] : acaba, sanki güya.

имештер [iméştér] : güya.

имтихан [imtixan] : imtihan, sınav.

иң [iñ] : 1. en, genişlik. 2. en çok.

инә [ine] : iğne.

инде [indé] : şimdi, şu anda.

интек- [inték-] : azap çekmek, üzülmek.

иптәш [ipteş] : yoldaş, arkadaş

иран [iran] : özel isim. (ülke adı).

иреш- [iréş-] : 1. erişmek, ulaşmak. 2. haber duyulmak. 3. maksadına ulaşmak.

иркәлә- [irkele-] : 1. öpüp hafifçe kucaklamak, sevdiğin bildirecek şekilde hareket etmek. çok iyi davranıp şımartmak.

иркәлән- [irkelen-] : şımartılmak.

ирек [irék] : hürriyet, bağımsızlık.

иркен [irkén] : 1. geniş, yayvan. 2. açık hava. 3. hür, bağımsız.

иртә [irte] : 1. sabah. 2. erken

иртән [irten] : sabahleyin, sabahtan.

ис [is] : 1. koku, duman. 2. akıl, hafıza.

ис- [is-] : esmek.

исәнлек- саулык [isenlék- savlık] : esenlik sağlık.

исәнләш- [isenleş-] : selamlaşmak.

исәп [isep] : plan, hesap, düşünce, tasarı.

исәплә- [iseple-] : 1. hesaplama. 2. planlamak, hesaba katmak. 3. kabul etmek, değer vermek.

исем [isem] : isim, ad.

иске [iské] : eski, kadim.

искиткеч [iskitkéç] : şaşılabilecek derecede, harikulade, olağanüstü.

исле [islé] : 1. kokulu. 2. akıllı.

иснә- [isne-] : 1. koku almak. 2. bir şeyi sezmek. 3. tecrübe ederek bilmek.

ит [it] : et.

ит- [it-] : etmek, yapmak (yardımcı fiil).

итәк [itek] : 1. etek. 2. dağ eteği.

итеш- [itéş-] : yapmak, düzenlemek.

иттер- [ittér-] : ettirmek.

ихтимал [ixtimal] : olası, muhtemel, ihtimal.

ишәк [işek] : eşek.

ишек [işék] : kapı.

ишет- [işét-] : işitmek, duymak

ишетел- [işétél-] : işitilmek, duyulmak.

ишеттер- [işéttér-] : işitmek, duymak.

ишкәк [işkek] : kürek (gemi, kayık için).

ия [iye] : sahip, malik.

ияр- [iyer-] : birinin peşine takılıp gitmek, yanına katılmak.

иярт- [iyert-] : yanına takıp götürmek.

Й [Y]

йодрык [yodrik] : yumruk, kaba güç, baskı.

йокла- [yokla-] : uyumak, uyuklamak.

йоклат- [yoklat-] : uyutmak.

йокы [yokı] : uyku.

йолдыз [yoldız] : yıldız.

йом- [yom-] : 1. göz veya ağız yummak. 2. avucunu yummak. 4. gizlemek. 5. alıkoymak, gasp etmek.

йомгак [yomgak] : 1. yumak. 2. netice, sonuç. 3. yekun, toplam. 4. muamma, sır.

йомшак [yomşak] : yumuşak.

йомшарт- [yomşart-] : yumuşatmak.

йомырка [yomırka] : yumurta.

йонлач [yonlaç] : uzun tüylerle kaplı, tüylü, kıllı.

йонлы [yonlı] : tüylü, kıllı, yünlü.

йон-мамык [yon-mamık] : yün pamuk

йонсыз [yonsız] : tüysüz, yünsüz.

йонтач [yontaç] : bk. yonlaç.

йорт [yort] : bina, ev.

йортсыз [yortsız] : evsiz.

йот- [yot-] : 1. yutmak. 2. içine almak. 3. batmak.

йөгер- [yögér-] : koşmak.

йөгерек [yögérék] : hızlı hızlı koşan. 2. üstünkörü derin olmayan.

йөдә- [yöde-] : yorulmak, takati tükenmek, halsizleşmek.

йөз [yöz] : 1. yüz (sayı). 2. yüz, surat. 3. ön. 4. üst.

йөз- [yöz-] : yüzmek.

йөзтүбән [yöztüben] : yüzüstü, yüzükoyun.

йөрә- [yöré-] : yürümek.

йөрәк [yörek] : kalp, yürek, gönül.

К [K]

кабак [kabak] : kapak, göz kapağı.

кабала- [kabala-] : yabancılamak, yadırgamak.

кабарт- [kabart-] : kabartmak, şişirmek.

кабатла- [kabatla-] : yinelemek, tekrarlamak, ısrar etmek.

кабахәт [kabaxet] : kabahat, kötü, yaramaz.

кабул [kabul] : kabul, onay.

кабыз- [kabız-] : 1. yakmak. 2. işletmeye başlamak, hareket ettirmek. 3. his uyandırmak. кабык [kabık] : 1. kabuk. 2. elbise, kıyafet.

кагыл- [kagıl-] : 1. değmek, dokunmak. 2. ait olmak, bağlı olmak. 3. değinmek, anmak. 4. uğramak.

када- [kada-] : 1. batırmak, sokmak. 2. saplamak. 3. çakmak, dikmek.

кадак [kadak] : çivi.

кадал- [kadal-] : 1. saplanmak, batırılmak, kesilmek. 2. boğaza takılmak. 3. ölmek, yok olmak.

кадәр [kader] : 1. kadar gibi. 2. – a kadar, değin. 3. –dan önce, evvel.

кадерле [kadérlé] : değerli.

казан- [kazan-] : 1. kazanmak. 2. bir hedefe erişmek, erişmek.

казы- [kızı-] : 1. kazmak, kazı yapmak. 2. araştırmak.

кайбер [kaybér] : bazı, kimi.

кайберәү [kaybérev] : kimisi, bazısı.
 кайгы [kaygı] : endişe, gam, üzüntü.
 кайгыр- [kaygır-] : endişelenmek, kaygılanmak.
 кайгырыш- [kaygırış-] : kaygıyı paylaşmak, dertleşmek.
 кайдан [kaydan] : nereden.
 кайнар [kaynar] : 1. sıcak. 2. heyecanlı, şevkli. 3. derin duygusu olan.
 кайры [kayrı] : ağaç kabuğu.
 кайсы [kaysı] : 1. hangi, hangisi? 2. bazı, kimi.
 кайт- [kayt-] : 1. geri gelmek, dönmek. 2. gelmek.
 кайтар- [kaytar-] : 1. geri çevirmek, geriye göndermek. 2. çıkarmak.
 как- [kak-] : 1. vurmak. 2. kapı çalmak. 3. kazıkla deşmek. 4. silkeleyip boşaltmak, dökmek.
 какша- [kakşa-] : 1. gevşemek. 2. boşanmak. 3. zayıflamak. 3. azalmak, küçülmek.
 4. yok olmak.
 кал- [kal-] : kalmak, değişmeden durmak.
 кала [kala] : şehir.
 калдыр- [kaldır-] : 1. belli bir yere koymak, bırakmak. 2. bir şeyi birisine saklamak, ayırmak. 3. birisinin faydasını sunmak.
 калк- [kalk-] : 1. kalkmak, ayağa kalkmak. 2. yukarı çıkmak, yükselmek. 3. boy atmak, büyümek.
 калтыра- [kaltır-] : 1. titremek. 2. kalbi hızlı çarpmak. 3. çok korkarak yaşamak.
 калын [kalın] : 1. kalın. 2. şişman. 3. koyu.
 калынай- [kalınay-] : kalınlaşmak, şişmanlamak.
 калынайт- [kalınayt-] : kalınlaştırmak.
 калыш- [kalış-] : geri kalmak, yarışta arkada kalmak.
 камчы [kamçı] : kamçı, kırbaç.
 камыш [kamış] : 1. kamış, saz. 2. sazlık
 кан [kan] : kan.
 канат [kanat] : kanat.
 канечкеч [kanéçkéç] : 1. kan içici. 2. vampir.
 канкояр [kankoyar] : özel isim.
 каңгыр- [kañgır-] : şaşkınlaşmak, şaşkınca dolaşmak.

кап- [kap-]: 1. yemek veya içmek için bir şeyi ağza götürmek. 2. yutmak, yemek, içmek. 3. dudaklar arasına kısırmak. 4. dişlemek.

капкорсак [kapkorsak] : özel isim.

капитан [kapitan] : kaptan.

капкын [kapkın] : kapan, tuzak.

капла- [kapla-] : 1. kaplamak, sarmak, döşemek, yayamak. 2. bir şeye kap çevirmek. 3. baş aşağı çevirmek, alt üst etmek. 4. etrafa yayılmak, basmak.

каплан- [kaplan-] : kaplanmak, kapanmak.

капчык [kapçık] : bez veya kağıttan yapılmış torba, kese.

кар [kar] : kar.

кара- [kara-] : 1. bakmak 2. gözünü dikip bakmak. 3. seyretmek.

карак [karak] : hırsız.

караңгы [karañgı] : karanlık.

караңгылык [karañgılık] : 1. karanlık. 2. cahillik, kültürsüzlük.

караучы [karavçı] : 1. bakıcı, terbiye veren kişi. 2. seyirci, izleyici.

кардәш [kardeş] : kardeş, eş dost.

карина [karina] : özel isim.

карский [karskiy] : özel isim. (denizin adı).

карт [kart] : 1. kart, koca. 2. eski. 3. tecrübeli. 4. ihtiyar.

каршы [karşı] : karşı.

карыш- [karış-] : boyun eğmemek, dinlememek, direnmek.

кат [kat] : 1. yan, taraf. 2. civar. 3. durulan, yanaşılacak yer. 4. birisinin önü, karşı. 5. karşısında. 6. kat, tabaka, katman. 7. kat, misli kere, kez, defa.

кат- [kat-] : 1. katmak, eklemek. 2. katılaşmak, donmak.

катнаш- [katnaş-] : katılmak, karışmak, birleşmek, eşleşmek.

каты [katı] : 1. katı, sert. 2. güçlü, acımasız.

каурый [kavrıy] : kuş tüyü, kaz tüyü

кауша- [kavşa-] : 1. kuvvetli bir tesir altında kalıp ne yapacağını bilmemek, afallamak, şaşakalmak. 2. dalgalanmak. 3. titremek.

кач- [kaç-] : 1. kaçmak. 2. saklanmak, gizlenmek. 3. kaçınmak, uzak durmak.

каш [kaş] : 1. kaş. 2. yüzük, bilezik vb. şeylerin süsü olarak kullanılan kıymetli veya madem parçası.

кашка [kaška] : 1. hayvanların alnındaki beyazlık, akıtma. 2. kıtması olan at.
 кашык [kaşık] : kaşık.
 кая [kaɣa] : 1. nereye, ne tarafa? 2. nerede? 3. hey!.
 каян [kayan] : 1. nerede 2. nasıl 3. niçin.
 кәгазь [kegaz] : 1. kağıt. 2. resmi evrak. 3. kimlik. 4. yazılı kağıt. 5. kağıt para.
 кәжә [keçe] : keçi.
 кәеф [keyif] : keyif, zevk.
 кәкре [kekşe] : eğri, yamuk.
 кәрәз [kerez] : petek.
 кәкрәй- [kekrey-] : eğmek, bükmek.
 кәкрәйт- [kekreyt-] : eğritmek.
 кебек [kébék] : gibi, benzer.
 келәшчә [keleşçe] : kerpeten.
 кем [kém] : kim, biri.
 кемдер [kémdér] : biri, birisi.
 кемлек [kémlék] : kimlik, kim olma.
 кенә [kene] : bk. gına.
 кер- [kér-] : girmek.
 кереш- [kérés-] : girişmek, başlamak.
 керпе [kérpé] : kirpi.
 керт- [kert-] : birisinin girmesine ya da geçmesine izin vermek. 2. yerleştirmek, sokmak. 3. bir şeye görüntü kazandırmak.
 кесә [kese] : cep, para kesesi.
 кетер-кетер [kétér- kétér] : ktır ktır.
 кече [kéché] : 1. küçük. 2. yaşça küçük, genç.
 кечкенә [kéçkéne] : küçük, küçükçe.
 кеше [kéşé] : insan, adam.
 кешнә- [kéşne-] : 1. kişnemek, ses çıkarmak. 2. katılarak gülmek.
 ки- [kiy-] : 1. giymek. 2. takmak
 киез [kiyiz] : keçe.
 кием [kiyém] : giysi, elbise, giyim.
 киемсез [kiyémséz] : çıplak, kıyafeti olmayan.

киен- [kiyén-] : 1. giyinmek. 2. güzel kıyafetler kuşanmak.

кигәвен [kigevén] : atsineği.

кигез- [kigéz-] : giydirmek.

кикер- [kikér-] : geçirmek.

кил- [kil-] : gelmek, ulaşmak, yetişmek.

килбәтсез [kilbetséz] : kıyafetsiz, çirkin.

килеш [kiléş] : dış görünüş, görüntü, hal.

километр [kilometr] : kilometre.

кимер- [kimér-] : kemirmek.

киңәш [kineş] : 1. öğüt, nasihat. 2. fikir alışverişi. 3. mesele. 4. tavsiye, öneri. 5. konsey kurul.

киңәш- [kiñeş-] : danışmak, fikir sormak.

киптер- [kiptér-] : kurutmak.

кирәк [kirek] : gerek, lazım.

кирәклек [kireklék] : gereklilik.

кире [kire] : geri.

кирка [kirka] : kazma.

кирпеч [kirpeéç] : kerpiç, tuğla.

киртә [kirte] : 1. sırtk. 2. çit, çevirme duvarı. 3. engel. 4. bir şeyin sonu.

кис- [kis-] : kesmek, biçmek.

кисәк [kisek] : 1. bir bütünün parçası, bölüm, kısım. 2. cüz. 3. dilim, lokma. 4. bölüm. 5. bölge. 6. tane.

кисел- [kisé-] : 1. kesilmek. 2. bölünüp kalmak. 3. durmak.

кисүче [kisüvçé] : biçki ustası, makastar.

кит- [kit-] : 1. gitmek. 2. (yardımcı fiil olarak) devam etmek.

китер- [kitér-] : 1. getirmek. 2. yaklaştırmak. 3. yerine getirmek. 4. yardımcı fiil “dönüştürmek” işlevi.

кич [kiç] : akşam, akşamleyin.

кичә [kiçe] : 1. dün. 2. akşam.

кич- [kiç-] : 1. geçmek. 2. vazgeçmek. 3. aşmak.

кичек- [kiçek-] : gecikmek.

коел- [koyıl-] : 1. serpilme, dökülmek, dağılmak. 2. kırınılmak.

козгын [kozgın] : 1. kuzgun. 2. birisinin gücünü, malını dolandırarak geçinen kişi. 3. düşman uçakları hakkında mecaz.

кой- [koy-] : 1. üstündekileri dökmek, düşürmek. 2. serpmek, saçmak. 3. akıp gelmek.

койрык [koyrık] : kuyruk.

колак [kolak] : kulak.

колаклы [kolaklı] : 1. kulaklı 2. kulakçılı.

колга [kolga] : uzun ve kalın sırtık.

колхоз [kolhoz] : çiftlik.

колхозчы [kolhozçı] : çiftçi, kolhoz mensubu.

команда [komanda] : komanda.

комачаула- [komaçavla-] : rahatsız etmek, birisine zorluk çıkarmak.

комитет [komitet] : komite.

комсомолец [komsomolés] : komsomol.

ком [kom] : kum.

конфет [konfét] : şeker, şekerlerme.

коңгыз [koŋgız] : sert kanatlı böcek.

кор- [kor-] : 1. kurmak, düzmek, yapmak, tanzim etmek, meydana getirmek. 2. uıĝmak. 3. temellendirmek. 4. planlamak. 5. kaplamak, örtmek. 6. uydurmak. 7. icat etmek, meydana getirmek.

кораб [korab] : büyük gemi.

корал [koral] : silah.

корбан [korban] : 1. kurban. 2. bir şey uğruna kendisini feda eden. 3. bir felakate uğrayan.

корт [kort] : 1. öpek böceği vb. kurt. 2. arı, bal arısı. 3. tırtıl. 4. asalak. parazit. 5. bir işe aşırı düşkün kimse.

кортчык [kortçık] : yavru arı.

корыга [korıga] : boşa.

корыч [korıç] : çelik.

коткар- [kotkar-] : kurtarmak, azat etmek, serbest bırakmak.

котлап- [kotla-] : kutlamak, tebrik etmek.

коточкыч [kotoçkıç] : 1. müthiş, korkunç. 2. pek kuvvetli. 3. pek kötü. 4. fazla, artı

котыл- [kotıl-] : kurtulmak, kaçınmak.

котылдыр- [kotıldır-] : kurtarmak, serbest bırakmak.

котып [kotıp] : kutup.

котыр- [kotır-] : 1. kudurmak. 2. delirmek, kendini kaybetmek.

котырт- [kotırt-] : 1. kudurtmak, tahrik etmek, kızdırmak. 2. şüphelendirmek. 3. isyana sevk etmek. 4. sinirlendirmek, öfkelenme.

кош [koş] : kuş.

кояш [koyaş] : güneş.

кочак [koçak] : kucak.

көзге [közgé] : güze ait, sonbaharınki.

көй [köy] : 1. ahenkli ses, türkü, şarkı, ezgi. 2. tarz, hal.

көйрөт- [köyret-] : 1. ocağı ateşlemek, fırın yakmak, tutuşturmak. 2. sigara içmek.

көл- [köl-] : 1. gülmek. 2. neşelenip kahkaha atak. 2. tebessüm etmek. 3. alay etmek, aşağılamak. 4. tenkit etmek.

көлке [kölké] : 1. komik, gülünç, güldürücü. 2. gülme, gülüşme. 3. küçük mizahi kitap.

көлтө [költe] : 1. hasat edilmiş ekinlerden yapılmış demet. 2. bir kaynaktan çıkan güçlü ışık veya ateş demetli.

көмөш [köméş] : gümüş.

көмөшлән- [köméşlen-] : gümüşle kaplatılmak, gümüşlenmek.

көн [kөн] : gün.

көндөз [köndéz] : gündüz.

көндөзөн [köndézén] : gündüzün.

көндөзгәчә [köndézgeçe] : her günkü gibi

көн-төн [könné- tönné] : gece gündüz.

көпчәк [körçek] : 1. teker, tekerlek. 2. dişli çark sistemi. 3. makinelerde hareketi başlatan tekerlek düzeni.

көрәк [körek] : kürek.

көрән [kören] : kahverengi, konur rengi.

көрөш [köréş] : 1. güreş. 2. mücadele, çatışma. 3. savaş.

көрөш- [köreş-] : 1. güreşmek. 2. mücadele etmek, savaşmak. 3. tartışmak.

көт- [köt-] : 1. beklemek, hazır durmak. 2. bir şeyin olacağına inanmak. 3. dilemek.

4. hayvan gütmek.

көтүчө [kötüvçé] : çoban.

көч [köç] : güç, zor.

көчөй- [köçey-] : güç kazanmak, güçlenmek, askeri birliklerde takviye olmak.

көчөн- [köçen-] : 1. kendini zorlamak, zorlanmak. 2. çabalamak, gayret etmek.

көчлө [köçlé] : 1. güçlü, kuvvetli. 2. etkili. 3. yetenekli.

көя [köye] : güve.

кремль [kreml] : 1. kale. 2. kreml.

крепость [krepost] : kale.

крестьян [krestyan] : köylü.

кровать [krovat] : yatak.

ку- [kuv-] : 1. kovmak. 2. kaçırtmak. 3. damıtmak.

куак [kuvak] : 1. çalı, funda. 2. çalılılık, fundalık.

куаклык [kuvaklık] : çalılık.

куе [kuyı] : koyu, karanlık.

кузгал- [kuzgal-] : 1. silkinip kalkmak, hareketlenmek, davranmak. 2. ayağa kalkmak. 3. bir yere yönelmek. 4. baş kaldırmak, isyan etmek. 5. uykudan kalkmak. 6. hissetmek. 7. güçlenmeye başlamak.

куй- [kuy-] : 1. koymak, yerleştirmek. 2. düzene kouymak. 3. tahim etmek. 4. kurmak, yapmak. 5. birini bir işi yapmak üzere görevlendirmek.

кул [kul] : 1. kol 2. el.

култык [kultık] : koltuk, koltuk arası.

кун- [kun-] : konmak.

кунак [kunak] : misafir, konuk, ziyaretçi.

куп- [kup-] : 1. kopmak, parçalanıp dökülmek. 2. harekete geçmek, kalkmak. 3. başlamak.

куптар- [kuptar-] : 1. yapışık şeyleri birbirinden ayırmak. 2. bulandırmak, dalgalandırmak.

курку [kurku] : korku

куркак [kurkak] : korkak.

курык- [kurık-] : 1. korkmak. 2. kaçmak. 3. belli şartlara dayanamamak.
 курчак [kurçak] : 1. kukla, yapma bebek. 2. kendi istiklali olmayan. 3. pek küçük, küçücük.
 куш 1- [kuş-] : 1. eşlemek. 2. iki veya daha fazla şeyden bir bütün teşkil etmek. 3. katmak, ilave etmek, eklemek. 5. ayrı olanları kavuşturmak.
 куш 2- [kuş-] : emretmek, istemek.
 кушамат [kuşamat] : takma ad, takma isim.
 кушыл- [kuşıl-] : 1. katılmak. 2. karışmak. 3. kavuşup evlenmek. 4. bir fikre katılmak, aynı fikirde olmak.
 куян [kuyan] : tavşan.
 күбәләк [kübelek] : kelebek.
 күбрәк [kübrek] : 1. daha çok. 2. çoğunlukla, çoğu zaman.
 күгәр- [küger-] : göğermek, yeşermek.
 күз [küz] : 1. göz. 2. bakış. 3. bir şeyin ortası.
 күзәнәк [küzenek] : 1. gözenek, hücre. 2. bal peteğinin gözü.
 күзәт- [küzet-] : 1. gözetlemek. 2. gözlemek. 3. gözden geçirmek. 4. bilgi toplamak üzere izlemek, araştırmak.
 күгелҗем [kügélcé] : mavimsi renkte, mavimtırak, boz ile mavi alacası.
 күк [kük] : 1. göz, gökyüzü. 2. mavi, boz. 3. gibi, benzer, şeklinde.
 күкрә- [kükre-] : kükremek, gürüldemek.
 күл [kül] : göl, su birikintisi.
 күләгә [külege] : 1. gölge. 2. karaltı, silüet. 3. kaygı veya keyifsizliğin yüze yansıması. 4. kötülük.
 күм- [küm-] : 1. gömmek. 2. ölü gömmek. 3. suyla kaplamak, gark etmek.
 күмәк [kümek] : 1. küme. 2. imece, ortaklaşa, birlikte.
 күмел- [kümél-] : 1. gömülmek. 2. örtülmek. 3. kaybolmak.
 күмәкләш- [kümekleş-] : toplanmak, birleşmek.
 күмер [kümér] : kömür.
 күн- [kün-] : razı olmak.
 күнек- [künék-] : 1. alışmak, adet edinmek. 2. alıştırma yapmak.
 күнел [küñél] : gönül, sevgi, hissiyat.
 күнелле [küñéllé] : 1. keyifli, neşeli. 2. gönüllü.

күнөлсөз [küñélséz] : 1. keyifsiz. 2. kaygılı.

күп [küp] : çok fazla.

күпер- [küpér-] : köpürmek, kabarmak.

күптән [küpten] : çoktan, çoktandır, uzun zamandır.

күр- [kür-] : görmek.

күрәмсөз [küremséz] : boşuna.

күрен- [küren-] : 1. görünmek, gözükmek. 2. göze çarpmak. 3. gerçekleşmek.

күрмәмешкә сал- [kürmeméške sal-] : görmemezlikten gelmek.

күрсөт- [kürset-] : 1. göstermek, ortaya çıkarmak. 2. işaret ederek belirtmek. 3. bildirmek. 4. var etmek, yaratmak. 5. öğretmek, anlatmak.

күрше [kürşé] : 1. komşu. 2. yakın.

күсе [küse] : fare.

күтәр- [küter-] : yukarı çıkarmak, yükseltmek, kaldırmak, taşımak.

күтәрел- [küterél-] : 1. yükselmek, yukarı çıkarılmak. 2. ayağa kalkmak. 3. büyümek, yetişmek.

күч- [küç-] : göçmek, geçmek, başka bir yere gidip yerleşmek.

күчен- [küçén-] : 1. göçmek, göç etmek. 2. evden eve taşımak. 3. değişmek.

күчер- [küçér-] : 1. göçürmek, taşımak, götürmek. 2. işini veya makamını değiştirmek. 3. terfi etmek. 4. vadesini ertelemek. 5. bir metnin kopyasını almak. 6. tercüme etmek, çevirmek.

күчтәнәч [küçteneç] : saygı ve sevgi göstermek üzere armağan olarak hazırlanan yiyecek, ikram.

кыек [kıyık] : 1. eğri, yamuk. 2. tabii olmayan.

кыең [kıyın] : başarılması için çok güç isteyen, zor, çetin.

кыз- [kız-] : kızmak, celallenmek, hiddetlenmek, parlamak.

кызар- [kızar-] : rengi kızarmak, kırmızılaşmak.

кызган- [kızgan-] : 1. merhamet etmek, acımak, şefkat göstermek. 2. kıskanmak. 3. saklamak, vermeye çekinmek, sarf etmemek.

кызганыч [kızganiç] : 1. acınacak halde, zavallı. 2. feci. 3. miskin.

кыздыр- [kızdır-] : 1. kızartmak, kavurmak. 2. güneş ısıtmak. 3. öfkelenmek, dövuşmek. 4. şiddetlendirmek.

кыздырыл- [kızdırıl-] : bk. kızdır-.

кызык [kızık] : 1. ilgi çekici, dikkate değer, cazip. 2. komik, güldürücü, kendine has. 3. kıymet, değer.

кызыклы [kızıklı] : bk. kızık.

кызыксындыр- [kızıksındır-] : ilgisini çekmek, motive etmek.

кызыл [kızıl] : 1. kırmızı, kızıl. 2. sovyet ordusuna bağlı.

кызын- [kızın-] : bedenini ısıtmak, ısınmak, güneşlenmek.

кыйммәтлө [kıymmetlé] : kıymetli, pahalı.

кыйна- [kıyna-] : 1. dövmek. 2. işkence etmek, herhangi bir şeyle hayvan dövmek. 3. savaşta galip gelmek. 4. eğitmek.

кыл [kıl] : kıl, kopuz, dombra gibi çalgıların teli.

кыл- [kıl-] : yapmak, etmek, kılmak.

кылан- [kılan-] : 1. tabii olmayan davranış ve hareketlerde bulunmak. 2. yapmak, çalışmak.

кына [kına] : bk. gına.

кыңгыр [kıŋgır] : çapraz şekilde, eğrice, yanlamasına.

кыңгырав [kıŋgırav] : çan, zil, büyük çingirak.

кып-кызыл [kıp-kızıl] : kıp kırmızı.

кыр [kır] : 1. kır, meydan. 2. tarla.

кыргый [kırgıy] : 1. yabani, vahşi. 2. insan eli değmemiş. 3. acımasız. 4. utangaç. 5. çekingen.

кырмайска [kırmıska] : karınca.

кыршыл- [kışıl-] : 1. buruşmak, kırışmak, katlanmak. 2. yorulmak, halsizleşmek. 3. keskinliğini kaybetmek, körelmek.

кырый [kıry] : kenar, uç.

кырык [kırk] : kırk.

кырын [kıryn] : 1. eğri, meyilli duran. 2. yan bakış. 3. yan bakan.

кыс- [kıs-] : 1. sıkmak. 2. kucaklamak. 3. el sıkmak. 4. göz atmak. 5. sıkıştırmak, baskı yapmak.

кыска [kıska] : kısa.

кыскыч [kıskıç] : 1. maşa. 2. kıskaç. 3. pense.

кысрыкла- [kısrıkla] : 1. bir köşeye sıkıştırmak. 2. hücum edip düşmanı savurmak. 3. bir işe mecbur etmek.

кыста- [kɪsta-] : ikramda üstelemek, ısrar etmek.

кыстыр- [kɪstɪr-] : 1. elini veya parmağını sıkıştırmak 2. kucağa ya da koltuk altına sıkıştırmak.

кыткы-так [kɪtkɪ-tak] : gıt gıdak !

кытыкла- [kɪtɪkla-] : 1. gıdıklamak. 2. birisini ruhen etkilemek, duygulandırmak.

кычкыр- [kɪçkɪr-] : bağırıp çağırarak, ığlık atmak.

кыш [kɪʃ] : kış.

кышкы [kɪʃkɪ] : kışın.

кышла- [kɪʃla-] : kışlamak.

кыштырда- [kɪʃtɪrda-] : hışırdamak.

Кышын [kɪʃɪn] : kışın.

кыяк [kɪyak] : soğan, sarımsak ve benzerlerinin uzun dar yaprağı.

кыюлык [kɪyuvlɪk] : cesaret, atılganlık, kahramanlık.

Л [L]

лагер [lagér] : kamp, askeri kamp, esir kampı.

лампа [lampa] : lamba.

лачын [laçɪn] : 1. laçın. 2. kahraman, cesur.

ләбаса [lebasɑ] : elbette, şüphesiz, değil mi ki.

ләкин [lekin] : lakin, ama, ancak.

ләм- мим [lem-mim] : suspus.

лимон [limon] : limon.

М [M]

май [may] : yağ.

мавык- [mavɪk-] : heveslenmek, kapılmak.

магазин [magazin] : mağaza, büyük dükkan.

макта- [makta-] : övmek.

мактан- [maktan-] : övünmek, böbürlenmek.

мактанчык [maktançɪk] : devamlı öven, övünmeyi seven.

мал [mal] : 1. mal, dört ayaklı hayvan. 2. mülk.

малай [malay] : 1. oğlan. 2. delikanlı. 3. çırak. 4. uşak.

мамыклы [mamıklɪ] : 1. pamuğu bol. 2. pamuk doldurulmuş. 3. kabarmış.

манара [manara] : 1. minare. 2. kule.

марш [marş] : 1. yürüyüş. 2. marş.

маташ- [mataş-] : 1. bir işle meşgul olmak. 2. bir işe niyetlenmek, girişmek. 3. çabalamak.

материал [material] : materyal, malzeme.

матрос [matros] : denizci.

матур [matur] : güzel, hoş.

матурлык [maturlık] : güzellik.

мачта [maçta] : yelken direği.

машина [maşına] : 1. makine. 2. araba.

мәгәр [meger] : 1. meğer, fakat, lakin. 2. yine de, her şeye rağmen.

мәғлүмат [meglumat] : 1. malumat, bilgi. 2. haber, istihbarat.

мәжбүр [mecbur] : mecbur, mecburen, zorunlu.

мәжлес [meclés] : 1. toplantı, oturma. 2. konuklar ve yemek için toplanma.

мәйдан [meydan] : meydan, alan.

мәк [mek] : haşhaş.

мәмләкәт [memleket] : ülke, memleket.

мен- [mén-] : binmek, yukarı doğru çıkmak.

мән [méñ] : 1. bin. 2. pek çok, binlerce.

мәңгелек [meñgélék] : sonsuzluk, ebedilik.

мәржән [mercen] : 1. deniz mercanı. 2. mercan taşı.

мәртәбә [mertebe] : 1. otorite, derece, mertebe, rütbe. 2. hal. 3. mevki.

мәсьәлә [mesele] : mesele, sorun.

мәче [meçe] : kedi.

мәчет [meçet] : mescit, cami.

мәшәкәтлө [meşekatlé] : meşakkatli, zahmetli.

менә [méne] : 1. işte. 2. tabi, elbet, yoksa, şimdi, şu anda.

мескен [mésken] : 1. bahtsız, çaresiz. 2. başı dertli olan, başına bela gelen. 3. miskin.

метр [métr] : metre

мин [mín] : ben.

миллион [million] : milyon.

министр [ministr] : bakan, vekil.

минут [minut] : dakika.

мич [miç] : binayı ısıtmak veya yemek pişirmek için kerpiç veya demirden yapılmış fırın, ısıtma sistemi, soba.

могилевич [mogiléviç] : özel isim.

могжица [mogciza] : mucize.

модел [modél] : model, örnek.

монда [monda] : “bu” zamirinin bulunma hali; bunda, burada.

мондый [mondıy] : bunun gibi, bu şekilde, böyle.

моннан [monnan] : “bu” zamirinin ayrılma hali, bundan.

monyсын [monısın] : bununkisi.

моңа [moña] : “bu” zamirinin yönelme hali.

моңлы [moñlı] : kederli, hüznü, bunlu.

морж [moj] : mors balığı.

москва [moskva] : moskova.

мотор [motor] : motor.

мөгаен [mögayın] : muhtemelen, galiba.

мөгрәү- [mögreu-] : böğürmek.

мөмкинлек [mömlinlék] : imkan, olabilirlik.

мрали [mralı] : özel isim.

муен [muuın] : boyun.

мул [mul] : 1. bol, pek çok. 2. zengin. 3. büyük, geniş.

мунчала [munçala] : hamam kesesi, silme, yıkama işinde kullanılan ıhlamur vb. ağaç lifi.

мыек [mıyık] : bıyık.

мыгырда- [mıgırda-] : 1. mırıldanmak. 2. homurdanmak.

мылтык [mıltık] : tüfek, silah.

мырау [mırav] : mırav.

мыраула- [mıravla-] : mırnav etmek.

мыштым [mıştım] : 1. gizli. 2. usulca, sakın sakın. 3. konuşmayı seven.

мышный- мышный [mışny-mışny] : mışıl mışıl.

Н [N]

навигация [navigatsiya] : navigasyon.

назлан- [nazlan-] : nazlanmak, cilvelenmek.
 нарат [narat] : çam ağacı.
 начар [naçar] : 1. kötü, çirkin. 2. güçsüz, takati olmayan. 3. morali bozuk, ümitsiz.
 нэкъ [nek] : fazla veya eksik değil.
 нэни [neni] : 1. küçücük. 2. küçük çocuk.
 нэрсэ [nerse] : 1. ne. 2. nesne. 3. şey. 4. kişi.
 нечкэ [néçke] : narin, hassas, ince.
 нечкэбил [néçkebil] : özel isim.
 ни [ni] : ne?
 нигэ [nige] : niye, neden.
 ник [nik] : niçin, neden?
 никадэр [nikader] : ne kadar?
 нинди [nindiy] : 1. ne? 2. hangi? 3. istese ki. 4. kim?
 ниһаять [nihayet] : 1. son, nihayet. 2. sonunda. 3. pek fazla.
 ничек [niçék] : nasıl ?
 ничэмэ- ничэ [niçeme-niçe] : çok mu çok, pek çok.
 нишлэ- [nişle-] : “ne yapıyorsun?” anlamında kullanılan soru fiili.
 нит- [nit-] : ne yapmak, herhangi bir şey yapmak.
 нокта [nokta] : nokta.
 нур [nur] : nur.
 нык [nik] : 1. güçlü. 2. sağlam. 3. sert, katı.
 ныклап [niklap] : sağlamca, gereğince.

О [O]

одесса [odessa] : odessa (özel isim).
 оеш- [oyış-] : 1. oluşmak, düzenlemek, meydana gelmek. 2. öğütlenmek, toplanmak, yığılmak. 3. uyuşmak.
 оештыр- [oyıştır-] : düzenlemek, örgütlemek, kurmak, bir araya getirmek.
 озак [ozak] : 1. uzun vakit boyunca. 2. uzak, uzun.
 озак- озак [ozak-ozak] : çok çok zamanlar.
 озат- [ozat-] : 1. uğurlamak, yollamak, geçirmek. 2. sürgüne göndermek.
 озын [ozin] : uzun.
 озынборын [ozınborın] : sivrisinek.

океан [okéan] : okyanus.

олтан [oltan] : ayakkabının tabanı.

олы [olı] : ulu, büyük.

олыла- [olıla-] : 1. yüceltmek, saygı göstermek. 2. övgüyle anmak.

омтыл- [omtıl-] : 1. kızıp saldırmak, hücum etmek, atılmak. 2. gayret etmek, istemek.

оныт- [onıt-] : unutmak.

онытыл- [onıtıl-] : 1. unutulmak. 2. kendi haline dalmak, etraftan kopmak. 3. kendini kaybetmek.

орыш- [orış-] : 1. çok kızıp dövüşmek. 2. hücum etmek. 3. dalaşmak.

оркестр [orkéstr] : orkestra.

оста [osta] : usta, becerikli, ehil.

отто [otto] : özel isim.

отыл- [otıl-] : kazanmak.

офтан- [oftan-] : 1. pişman olmak. 2. acımak.

офык [ofık] : ufuk.

охша- [oxşa-] : benzemek, andırmak.

оч- [uç-] : uçmak.

очкыч [oçkıç] : uçak.

очра- [oçra-] : 1. rastlamak, karşı karşıya gelmek, tesadüf etmek. 2. başına bir şey getirmek, baştan geçirmek, tecrübe edinmek.

очрат- [oçrat-] : 1. tesadüf etmek, karşısına çıkmak, görmek. 2. arayıp bulmak. 3. anlatmak, açıklamak.

очсыз-кырыйсыз [oçsız-kıraysız] : uçsuz bucaksız.

очучы [oçuvçı] : pilot.

очы-кырые [oçı- kırıуı] : ucu bucağı.

очырт- [uçırt-] : uçurtmak.

оша- [oşa-] : 1. hoşla gitmek, iyi gelmek. 2. yaramak. 3. benzemek.

ошат- [oşat-] : 1. sevmek. 2. faydalı bulmak. 3. beğenmek. 4. hoşlanmak.

оя [oya] : yuva.

оялчан [oyalçan] : 1. utangaç, çekingen. 2. utandırıcı.

оятсызлык [oyatsızlık] : arsızlık, utanmazlık, edepsizlik.

Ө [Ö]

өй [öy]: ev.

өем [öyim]: yığın, yığıntı.

өөрмә [öyirme]: 1. rüzgarla biriken kar veya toz yığını. 2. hızla hareket eden büyük kitle. 3. tartışma, kavga.

өз- [öz-]: 1. kopmak. 2. koparmak, ayırıp almak. 3. çekiştirip yollamak. 4. bir şeyin devamlılığına son vermek, durdurmak. 5. halletmek, tamamlamak.

өзгәлән- [özgelen-]: 1. parçalanmak. 2. debelenmek.

өзел- [özel-]: 1. bölünmek, ayrılmak. 2. durmak, bitmek, tükenmek. 3. faydasız hale gelmek. 4. ölmek.

өзеп- өзеп [özép- özép]: üzüp üzüp, üzüntü vererek.

өйрәт- [öyret-]: 1. öğretmek. 2. alıştırmak. 3. eğitmek.

өйрән- [öyren-]: 1. alışmak. 2. okuyup bilgilenmek, öğrenmek.

өләш- [öləş-]: üleşmek, bölüşmek, paylaşmak.

өлгәр- [ölgér-]: 1. vaktinde yetiştirmek, hazırlamak. 2. meyve hakkında olgunlaşmak, pişmek. 3. işlenip bitmek. 4. olgun bir insan haline gelmek.

өлгәрт- [ölgért-]: 1. belli bir vakitte yapmak, hazırlamak, yetiştirmek. 2. düzenleyip bitirmek. 3. yemek hazırlamak, kotarmak.

өләр- [ölér-]: üfürmek.

өлеш [öləş]: kısım, bölüm, parça, hisse, pay.

өлкән [ölken]: 1. yaşça büyük. 2. ihtiyar. 3. kıdemli olan. 4. büyük.

өмет [ömét]: ümit, umut.

өметсез [ömétséz]: ümitsiz, umutsuz.

өметлән- [ömétlen-]: ümitlenmek, ümit etmek.

өндә- [önde-]: 1. birisini bir iş yapması için teşvik etmek, nasihat etmek. 2. bir iş yapmaya davet etmek, çağırmak.

өстәвенә [östevéne]: üstelik, üstüne.

өрдәр- [ördér-]: körüklemek.

өркәч [örkeç]: hörgüç.

өрке- [örké-]: ürkemek.

өртел- [örtél-]: 1. örtülmek, bir şeyle kaplanmak. 2. gizlenmek, kaçıp kurtulmak.

өске [öské]: üstteki.

өст [öst] : üst, yukarı.
өстә- [öste-] : katmak, ilave etmek, arttırmak.
өстәл [östel] : 1. masa. 2. sofra.
өстенә [östéne] : üstüne, üzerine.
өч [öç] : üç.
өчен [öçén] : için.
өчесе [öçésé] : 1. üçü birden. 2. vefat eden kimsenin üçüncü günü.
өченче [öçénçé] : üçüncü.

П [P]

падишah [patşa] : bk. patşa.
палатка [palatka] : çadır.
палач [palaç] : 1. cellat. 2. kötü insan, zorba.
папирос [papiros] : sigara.
пар [par] : buhar.
партия [partiya] : 1. parti. 2. grup, takım.
патша [patşa] : padişah, sultan.
пәрдә [perde] : 1. perde. 2. peçe. 3. sahne perdesi.
пәрәвез [perevez] : örümcek ağı.
песи [pési] : 1. kedi. 2. ağaç veya çiçek dalında açan küçük, yumuşak budak, filiz.
пеш- [péş-] : 1. pişmek. 2. haşlanmak. 3. erginleşmek, ermek. 4. derisi yanmak. 5. güneşte yanmak. 6. utançtan kızarmak.
пешер- [péşér-] : pişirmek.
пионер [pioner] : lider.
план [plan] : plan, tasarı, niyet.
подвал [podval] : bodrum.
поезд [poezd] : tren.
портфель [portfel] : çanta, el çantası.
пос- [pos-] : bir şeyin arkasına saklanmak, görülmemek, fark edilmemek için gizlenmek.
пост [post] : 1. nöbet. 2. nöbetçilik. 3. görev, sorumluluk.
пот [pot] : 16.3 kilograma denk gelen eski bir ağırlık ölçüsü, yaklaşık bir teneke.
потылып- йотылып [potılıp-yotılıp] : ayıla bayıla.

поход [poxod] : 1. askerlik vazifesini yerine getirme, askerde olma. 2. askerliğini yapan kimse. 3. askeri sefer.

почмак [poçmak] : 1. köşe. 2. aç. 3. gönülde derin bir sırrın saklandığı yer. 4. evin bir kısmı, oda. 5. 2 sumluk akçe, para.

пош- [poş-] : 1. endişelenmek, kederlenmek. 2. canı sıkılmak.

пөхтәле- [pöxtele-] : tertiplemek, düzenlemek.

приказ [prikaz] : resmi emir.

пружина [prujina] : yay.

пуля [pulya] : mermi, kurşun.

пыр [pır] : kuş uçuşu (pır).

пыскыт- [pıskıt-] : tütme, kokutmak.

пычрак [pıçrak] : 1. ıslanmış, sulanmış, yumuşak. 2. çamurlu, bulaşık.

пышылда- [pışılda-] : fısıldamak.

P [R]

радио [radio] : radyo.

радист [radist] : radyocu.

рам [ram] : çerçeve.

рәнжет- [rencét-] : üzme, hakaret etmek, eziyet etmek, kırmak, gücendirmek.

рәт [ret] : 1. saf, sıra, dizi. 2. defa, kere. 3. bir şeyin tertibi düzeni. 4. fayda.

рәхәт [rexet] : 1. rahat, bolluk. 2. keyif, tat.

рәхәтлән- [rexetlən-] : 1. rahatlamak, memnuniyet duymak, memnun olmak. 2. iyilik görmek, yararlanmak.

рәхим [rexim] : merhamet, acıma, şefkat.

рәхмәт [rexmet] : 1. teşekkür, merhamet.

речь [réç] : konuşma, nutuk.

рәшәткә [rešetke] : 1. parmaklık, kafes. 2. ızgara.

риза [riza] : 1. rıza. 2. razı olmak, karşı gelmemek.

роальд [roald] : özel isim.

россия [rossiya] : rusya.

рухландыр- [ruhlandır-] : teşvik etmek, ilham vermek, desteklemek.

C [S]

сабак [sabah] : 1. bitkinin yaprak ve çiçek açan sap kısmı, gövde. 2. ders. 3. ibretlik tecrübe.

савыт [savıt] : kap, çanak.

сагала- [sagala-] : gözetmek, pusuda beklemek.

саен [sayın] : her.

саескан [sayıskan] : saksagan.

сайла- [sayla-] : 1. seçmek, tercih etmek. 2. oy kullanmak, seçip tayin etmek.

сайра- [sayra-] : 1. güzel sesler çıkarmak, şarkı söylemek. 2. bağırarak. 3. kuş ötmek.

сак [sak] : 1. emniyet. 2. nöbetçi, muhafız.

сакал [sakal] : sakal.

сакла- [sakla-] : korumak, saklamak.

саклан- [saklan-] : saklanmak, sakınmak.

саклаучы [saklavçı] : bekçi, muhafız.

сал- [sal-] : koymak, yerleştirmek.

салдыр- [saldır-] : saldırmak.

салкын [salkın] : serin, soğuk.

салкынча [salkınça] : biraz serin.

салмак [salmak] : 1. yavaş, ağır, ahenkli. 2. (ses, ifade vs. için) yumuşak, düzgün, hiddetsiz. 3. küçük fakat ağır. 4. sabırlı.

салын- [salın-] : 1. inşa edilmek, yerleştirilmek. 2. aşağıya sarmak.

салындыр- [salındыр-] : sarkıtmak, indirmek, daldırmak.

салыш- [salış] : 1. evrilmek, dönüşmek. 2. davranmak. 3. aralarında para toplamak. 4. birine veya bir şeye arkalanmak, kendisi gayret etmeden birine dayanmak.

самолет [samolét] : uçak.

сан [san] : sayı, miktar.

сана- [sana-] : 1. saymak, hesap etmek, miktarını tesbit etmek. 2. bir şey hakkında bir kanaat sahibi olmak, bir fikri olmak. sanmak.

сандугач [sandugaç] : bülbul.

сап-сары [sap-sarı] : sapsarı.

сар- [sar-] : 1. sarmak, dolamak. 2. bir yeri sarmak, işgal etmek, üşüşmek. 3. sarmaşmak, kaplamak.

сарай [saray] : 1. ev çevresindeki müstemilat; üstü tamamen veya kısmen örtülü hayvan barınağı; ambar, odunluk, samanlık; arabalık. 2. dam, kümes.

саранча [saranca] : çekirge.

сары [sarı] : sarı.

сарык [sarık] : koyun.

сат- [sat-] : 1. satmak, ihanet etmek, ihbar etmek. 2. gösteriş yapmak, sergilemek. 3. bir yalanı veya dedikoduyu yaymak.

саташтыр- [sataştır-] : sayıklatmak, delirtmek.

сатучы [satuvçı] : satıcı.

сау [sav] : 1. sağ, sağlıklı. 2. diri, genç.

саубуллаш- [savbullaş-] : vedalaşmak.

саф [saf] : saf, sıra, dizi.

сәгатъ [segat] : saat.

седов [sédov] : özel isim.

сәке [seké] : seki, divan.

сәлам [selam] : selam.

сәләмә [seleme] : pasaklı, yırtık pırtık kıyafetli.

сәләмәтлек [selametlék] : sağlık, dirilik.

сәләмлә- [selemle-] : selamlamak.

себер- [sébé-] : 1. süpürmek, temizlemek. 2. esip savurmak. 3. göndermek.

сигара [sigara] : puro, sigara

сигнал [signal] : sinyal, işaret.

сез [séz] : siz

секунд [sékund] : saniye.

селек- [sélék-] : 1. silkmek, silkelemek, çırpma; çalkalamak, sallamak.

селке- [sélké-] : silkmek.

селкет- [sélkét-] : kımıldatmak, hareketlendirmek, titretmek.

семья [sémya] : aile.

сер [sér] : sır.

сертотмас [sértotmas] : sırtutmaz (özel isim).

сибел- [sibél-] : 1. serpilme, yayılmak, saçılmak. 2. aşırı miktarda sarf edilmek. 3. aralıksız olarak ateş edilmek, kurşun yağmak.

сибиряков [sibiryakov] : özel isim.

сигез [sigéz] : sekiz.

сиз- [siz-] : sezmek, hissetmek, duymak.

сиздер- [sizdér-] : sezdirmek, farkettermek, hissettirmek.

сизгер [sizgér] : duyarlı, hassas, sezgisi güçlü.

сизел- [sizél-] : 1. sezilmek, duyulmak, hissedilmek. 2. gizli ortaya yayılmak, ifşa olmak.

сикер- [sikér-] : 1. sıçramak, zıplamak, hoplamak. 2. aşırı davranışlarda bulunmak. 3. fikirlerde istikrarsızlık göstermek.

сикерен- [sikérén-] : zıplamak, sıçramak.

симез [siméz] : semiz.

симер- [simér-] : semirmek, yağ bağlamak.

син [sen]: sen.

сиңа [sana] : sana.

сирэк [sirek] : seyrek, ender, nadir.

совет [sovét] : 1. meclis. 2. sovyetler birliği. 3. kurul, heyet, konsey.

совхоз [sovхоз]: çiftlik.

солдат [soldat] : asker.

соң [soñ] : 1. geç, son, sonuç. 2. sonra. 3. ha, ya, değil mi.

соңгы [soñgı] : sonuncu, biraz önce, en yeni.

соңрак [soñrak] : daha sonra.

сора- [sora-] : 1. sormak. 2. istemek, talep etmek, rica etmek.

сорав [sorav]: 1. soru, sual. 2. rica, istek. 3. sorgu, soruşturma. 4. talep, ihtiyaç.

сораш- [soraş-] : 1. karşılıklı hal hatır sormak. 2. tekrar tekrar istemek. 3. dilenmek.

соры [sorı] : kirli sarı, boz, grimsi.

сорыкорт [sorıkort] : erkek arı.

сос- [sos-] : 1. kepçeyle doldurup almak. 2. bir kaba boşaltmak. 3. arsız ve kabaca yemek. 4. kanunsuz ve namussuz bir şekilde almak, toplanmak.

сотник [sotnik] : yüzbaşı.

сөекле [söyéklé] : 1. sevgili, sevimli. 2. yar.

сөөн- [söyén-] : sevinmek.

сөөнөч [söyénéç] : 1. sevinç, neşe.

сөйлә- [söyle-] : 1. söylemek, demek. 2. anlatmak, bildirmek.

сөйләш- [söyleş-] : konuşmak, söyleşmek.

сөлөк [sölék] : sülük.

сөр- [sör-] : sürmek, kovmak.

сөрт- [sört-] : 1. silmek. 2. silip temizlemek. 3. sıvazlayarak sürmek, kolonya veya parfüm sürmek. 4. çalmak, hırsızlık yapmak.

сөү- [söy-] : 1. elle okşayıp, kucaklayıp sevmek. 2. sevmek, hoşlanmak.

стакан [stakan] : bardak.

староста [starosta] : muhtar, başkan.

стена [sténa] : duvar.

су [su] : 1. su. 2. akarsu, dere, ırmak. 3. nem, ıslaklık.

суалчан [suvalçan] : solucan.

сугыш- [sugış-] : savaşmak, vuruşmak, dövüşmek, mücadele etmek.

суз- [suz-] : 1. uzatmak. 2. ikram etmek, sunmak. 3. gerinmek. 4. engellemek. 5. uzun hava biçiminde bir müzik söylemek. 6. kuray çalmak.

сузыл- [suzıl-] : 1. bir yere uzanmak. 2. vakitçe uzamak, bir süre devam etmek.

сука [suka] : 1. pulluk, saban. 2. çift sürme.

сукмак [sukmak] : patika.

сукыр [sukır] : göremeyen, kör.

сул [sul] : sol.

сул- [sul-] : 1. solmak, kurumak. 1. benzi beti solmak.

сула- [sula-] : solumak, nefes alıp vermek.

сулыш [sulış] : soluma, soluk, nefes.

суфыйлан- [sufıylan-] : çok olgunca, bir sufi gibi davranmak.

суык [suvık] : soğuk.

суыр- [suvır-] : 1. soğurmak, emmek, içine çekmek. 2. emmek.

суырт- [suvırt-] : bk. suvır-.

сую- [suyuv-] : 1. boğaz kesip kan akıtmak. 2. derisini soymak.

сүз [süz] : 1.söz. 2. konuşma, sohbet. 3. fikir, görüş.

сүзчөн [süzçen] : konuşkan, çenebaz, geveze, sözcü.

сүндер- [sündér-] : 1. söndürmek. 2. motoru benzeri şeyleri kapatmak. 3. bitirmek, yok etmek.

сүт- [süt-] : 1. kurulmuş, bağlanmış bir şeyi çözmek, bozmak. 2. ayırmak, etrafa saçmak.

сыгыл- [sıgıl-] : 1. bükülmek, eğilmek. 2. acılara karşı sabırlı olmamak, tahammül edememek.

сыек [sıyık] : sıvı, sulu.

сыен- [sıyın-] : 1. sığınmak. 2. birinin evine yerleşmek, saklanmak.

сыер [sıyır] : inek.

сыерчык [sıyırçık] : sığircık.

сыз- [sız-] : 1. yavaş yavaş yok olmak, tahrip olmak, zayıflamak. 2. erimek. 3. kaygılanmak, kederlenmek.

сызгыр- [sızгыр-] : 1. ısıklık çalmak. 2. yılan tıslamak. 3. rüzgar uğuldamak. 4. yoksullaşmak.

сызлан- [sızлан-] : 1. sızlanmak. 2. üzülmek, kaygılanmak.

сый [sıy] : 1. düğünde veya bayramda misafire takdim edilen güzel yiyecek veya içecek, ikram. 2. ziyafet, ikram meclisi.

сый- [sıy-] : 1. sığmak. 2. yerleşebilmek. 3. darca bir yerden geçebilmek. 4. oturacak bir yer bulmak, sığışmak.

сыйдыр- [sıydır] : sığdırmak.

сыйла- [sıyla-] : 1. ikram etmek, ağırlamak. 2. cezalandırmak, dövmek.

сыкра- [sıkra-] : sızlanmak.

сылу [sıluv] : güzel, güzel yüzlü.

сын- [sın-] : 1. kırılmak, parçaya ayrılmak. 2. boyun bükmeye mecbur olmak.

сынат- [sınat-] : 1. kontrol ettirmek, araştırmak. 2. bir şey yapamadan biçare kalmak; başarısız olmak. 3. yenilmek. 4. hevesi ve ümidi kalmamak.

сынау [sınav] : 1. sınav, imtihan. 2. prova, alıştırma, deneme.

сындыр- [sındır-] : 1. kırmak, yarmak. 2. boyun eğdirmek, itaat ettirmek. 3. hava kırılmak, ılınmak.

сыптыр- [sıptır-] : 1. sopa ile vurmak. 2. bir yere bakmadan hızla yürümek, koşmak. 3. oburca yemek. 4. silip süpürmek. 5. çalmak. 6. alalecele bitirmek.

сыпыр- [sıpyr-] : 1. silip sıyırmak. 2. değnekle vurmak. 3. sıvışmak. 4. abur cubur yemek, atıştırmak. 5. çalmak.

сыр- [sır-] : 1. birikmek. 2. üşüşmek, bir yere toplanıp etrafı sarmak.

сыргалан- [sırgalan-] : kıvrılmak.

сырлы [sırlı] : çizgili, çentikli, bükük, katlanmış.

сырпалан- [sırpalan-] : sırnaşmak, ayak altında dolaşmak.

сырт [sırt] : 1. sırt. 2. arka.

сырыл- [sırlı-] : bürümek, etraflıca sarmak.

сырхав [sırxav] : 1. hasta. 2. hastalık.

сырыш- [sırış-] : yapışmak, sarılmak.

сыт- [sıt-] : 1. sert sıkıp içindeki sıvıyı çıkarmak. 2. sıkıp suyunu çıkarmak, bozmak, ezmek, burmak.

Т [T]

та [ta] : bk. da.

таба [taba] : doğru, tarafa.

табигать [tabigat] : tabiat, yaratılış.

табын [tabın] : 1. sofranın başındaki meclis, toplu yemek. 2. misafir sofrası, ağırlama ziyafeti. 3. yemek sofrası.

тавык [tavık] : tavuk.

тавыш [tavış] : ses, seda, gürültü.

тагыл- [tagıl-] : 1. takılmak, eklenmek. 2. birisinin peşine takılmak.

тагын [tagın] : 1. tekrar, yine, tekrardan, yeniden. 2. devam ederek.

таер- [tayır-] : düşmek, halsizleşmek.

таж [tac] : taç.

таза [taza] : 1. güçlü, gür, sağlıklı, besili. 2. temiz, kirsiz. 3. saf, halis.

тай [tay] : tay.

тайпыл- [taypıl-] : 1. geri çekilmek. 2. dönmek, yön değiştirmek, kaymak. 3. bir fikirden uzaklaşmak, caymak.

так- [tak-] : 1. takmak, iliştiirmek, asmak. 2. adını çıkarmak.

такта [takta] : tahta.

такыр [takır] : 1. yassı, düz. 2. eşit, denk. 3. çorak. 4. kel. 5. bomboş, içi boşaltılmış.

тала- [tala-] : 1. hücum etmek, saldırmak. 2. rencide etmek. 3. zor kullanarak birinin malını, mülkünü kendine almak.

тал [tal] : ağaç dalı.

тал- [tal-] : 1. dalmak. 2. yorulmak, bitap düşmek. 3. dinlemek.

талчык- [talçık-] : çok yorulmak, yorgunluktan hali kalmamak.

тамак [tamak]: yemek.

тамчы [tamçı]: damla.

тамыр [tamır] : 1. bitkinin, ağacın kökü. 2. damar. 3. sinir. 4. bir meselenin sebebi, aslı. 5. soy, nesil.

тантана [tantana] : 1. tören, merasim. 2. görkem, ihtişam.

таны- [tanı-] : tanımak, bilmek.

таныш [tanış] : tanış, aşina, belli, tanıdık.

таң [tañ] : tan, şafak.

тап- [tap-] : bulmak.

тапкыр [tapkır] : 1. kez, defa, kere. 2. kenar, yan, civar.

тапкырлык [tapkırlık] : cingözlük, açgözlük.

тапшыр- [tapşır-] : 1. birisine başarması için iş ya da görev vermek. 2. teslim etmek.

тапшырыл- [tapşırıl-] : bk. tapşır-.

тараф [taraf] : taraf, yan, yön.

тарал- [taral-] : 1. etrafa saçılmak, yayılmak. 2. parçalanmak. 3. yayımlanmak. 4. hafızasını kaybetmek. 5. unutulmak.

тарат- [tarat-] : 1. grubu dağılmak. 2. yaymak, havaya vermek. 3. serperек dağıtmak. 4. paylaştırmak, bölüştürmek. 5. harmanlamak. 6. yayımlamak.

тарт- [tart-] : 1. çekmek. 2. taşımak. 3. bağlamak. 4. öğütmek. 5. sigara içmek.

тартыл- [tartıl-] : 1. çekilmek, gerinmek. 2. zaman geçmek, süresi uzamak. 3. zayıflamak, süzülmeк.

тартыш- [tartış-] : çekişmek, tartışmak.

тасма [tasma] : süsleme aksesuarı olarak kullanılan bez, kurdele.

татлы [tatlı] : 1. şekerli, tatlı, lezzetli, leziz. 2. hoş. 3. değerli, sevimli.

тату [tatu] : 1. dost. 2. dostça. 3. huzurlu.

тау [tav] : dağ.

таш [taş] : 1. taş. 2. kıymetli taş, mücevher.

ташкын [taşkın] : taşkın, sel, su baskını.

ташла- [taşla-] : 1. bırakmak. 2. atmak. 3. elden çıkarmak.

ташлан- [taşlan-] : 1. bırakılmak, atılmak, terk edilmek. 2. yukarıdan atlamak. 3. ileri atılmak, fırlamak.

ташы- [taşı-] : 1. taşımak. 2. haber getirip götürmek.

таяк [tayak] : 1. sopa, değnek, tahta. 2. dayak.

тә [te] : bk. da.

тәбриклә- [tebrikle-] : tebriklemek, kutlamak.

тәгәрәт- [tegeret-] : 1. tekerlemek, yuvarlamak. 2. tekerlekleri döndürmek.

тәгәрмәч [tegermeç] : tekerlek.

тәкә [teke] : teke, keçi.

тәмам [temam] : 1. tamamen, bütünüyle. 2. tam, bütün, eksiksiz.

тәмәке [temeké] : 1. tütün. 2. sigara.

тәмле [temlé] : lezzetli, tatlı.

тәмлә- [temle-] : 1. yiyecek ve içeceği lezzetli hale getirmek. 2. tatmak, lezzetine bakmak. 3. hayatı rahat bir hale getirmek.

тәмсез [temséz] : 1. tatsız, lezzetsiz. 2. keyifsiz, neşesiz. 3. zevksiz.

тәмуг [temug] : cehennem.

тән [ten] : 1. beden, gövde. 2. ten.

тәпи [tepi] : hayvanların ayakları, pati.

тәпи-тәпи [tepi-tepi] : 1. çocuk için emekledikten sonra kalka kalka. 2. yayan.

тәрәзә [tereze] : pencere.

тәрбиялә- [terbiyele-] : terbiyelemek.

тәүлек [tevlek] : 1. yirmi dört saat, gün, gün boyu, gece gündüz. 2. yıl boyu.

тәхет [texét] : taht.

тәэсир [teesir] : tesir, etki, izlenim.

тере [tégé] : şu, başka, adı geçen.

тез [téz] : diz.

тез- [téz-] : dizmek.

тезел- [tézél-] : dizilmek, sıralanmak.

тезелеш- [tézélés-] : birlikte dizilmek.

текә [téke] : 1. dikey, diklemesine. 2. yalçın, sarp. 3. aksi huylu.
 тектер- [téktér-] : diktirmek.
 тел [tél] : dil.
 телә- [tele-] : 1. dilemek, istemek. 2. bir şeyi yiyesi gelmek. 3. mecusi ibadetini yerine getirmek.
 теләк [télek] : dilek, istek, amaç.
 телгәлә- [télegele-] : dilimlemek, doğramak.
 тиле [tilé] : deli.
 телеграф [télégraf] : telegraf.
 тереклек [téreklék] : 1. canlılık, hayat. 2. yaşama gücü. 3. canlı. 4. sağ. 5. sağlık.
 тетрә- [tétre-] : 1. titremek, sallanmak, sarılmak. 2. korkmak.
 тетрәт- [tétret-] : titretmek.
 теш [téş] : 1. diş. 2. çark dişi.
 тешлә- [téşle-] : dişlemek, ısırmaq.
 ти- [ti-] : değmek.
 тигез [tigéz] : 1. düz. 2. eşiti, denk. 3. düzenli. 4. dostça.
 тиен- [tiyin-] : hedefe ulaşmak, nail olmak, ele geçirmek, sahip olmak.
 тидер- [tidér-] : değdirmek.
 тиеш [tiyiş] : 1. birisinin hissesine düşen, birisine tahsis edilen. 2. verilmek için ayrılan. 3. gerekli. 4. kardeşlik vb. münasebette olan.
 тиз [tiz] : çabuk, hemen, tez.
 тиеш- [tiyiş-] : değirmek, değdirmek, getirmek.
 тик [tik] : 1. tek, sadece, yalnızca. 2. fakat, ancak.
 тикшер- [tikşér-] : 1. bir şeyi araştırıp bilgi edimeye çalışmak. 2. varlığı açıklamak. 3. dikkatle düşünüp bakmak, gözetmek. 4. hüküm vermek. 5. göz kulak olmak.
 тикшерел- [tikşérél-] : bk. tikşér-.
 тикшерүче [tikşérüvçé] : 1. kontrol memuru, denetçi. 2. araştırmacı. 3. sorgu hakimi.
 тимер [timér] : demir.
 тиң [tiñ] : denk, eşit, akran.
 тиңләштер- [tiñleşτέρ-] : denkleştirmek.
 тир [tir] : ter.

тирән [tiren] : derin, dip.

тире [tire] : 1. deri, ten. 2. kürk, post.

тиргә- [tirge-] : 1. hakaret etmek, sövmek. 2. hor görmek.

тирәлә- [tirele-] : 1. çevresini süslemek. 2. çevrelemek, etrafını çevrelemek. 3. etrafını inceleyerek söze başlamak.

тирәле [tirelé] : 1. etraflıca, çevreleyerek. 2. çevrede, her yerde.

тирә-як [tire-yak] : çevre, etraf, civar, ortam.

тирбәлә- [tirbele-] : hafif hafif sallanmak, salınmak, çalkalanmak.

тоел- [toyıl-] : duyulmak, hissedilmek, algılanmak.

толып [tolıp] : gocuk, kürk.

томан [toman] : sis, buğu.

тон- [ton-] : 1. dibe çökmek, durulaşmak, berraklaşmak. 3. duyu organları kötü hissetmek, duyarlılığını kaybetmek. 4. çürümek, bozulmak.

тончыктыр- [tonçıktır-] : boğdurmak.

тор- [tor-] : durmak.

тормыш [tormış] : hayat, yaşam, ömür.

тот- [tot-] : tutmak, durdurmak.

тоташтыр- [totaştır-] : 1. bağlamak, birleştirmek. 2. katmak.

тоткарсыз [totkarsız] : 1. engelsiz. 2. duraklamadan, durmasız.

тотыл- [totıl-] : 1. tutulmak. 2. engellenmek, durdurulmak. 3. yakılmak. 4. faydalı olmak, yararlanılmak. 5. kendisini tutmak, kendisine hakim olmak.

тотын- [totın-] : 1. tutunmak. 2. el ele tutuşmak. 3. bir işi yapmaya girişmek, başlamak.

тояк [toyak] : at, sığır, koyun vb. hayvanlarda ayak ucunu kaplayan kalın tırnak, toynak.

төймә [töyme] : düğme, boncuk.

төгәл [tögel] : 1. tam, doğru. 2. doğru zamanda. 3. net. 4. yeterli. 5. eksiksiz.

төзе- [töze-] : inşa etmek, kurmak, yapmak.

төзел- [tözel-] : kurmak, inşa edilmek.

төзәт- [tözet-] : doğrultmak, düzeltmek, ayarlamak, düzene sokmak.

төкөрек [tökérék] : tükürük.

төкөрен- [tökérén-] : tükürmek, tükürüşmek.

төкле [töklé] : tüylü.

төлке [tölké] : tilki.

төн [tön] : 1. gece. 2. kuzey.

төньяк [tönyak] : 1. kuzey. 2. kuzey kutbu, antartika.

төп [töp] : 1. dip, derin yer. 2. ön taraf, yan. 3. asıl, esas. 4. kök.

төпсөз [töpséz] : 1. dipsiz, derin. 2. bitmez tükenmez. 3. esassız. 4. akılsız.

төр- [tör-] : 1. dürmek, bürmek. 2. sıkıca giydirmek. 3. sözü gizlemek, açıkça söylememek.

төрөн- [tören-] : 1. bürünmek. 2. kıvrılmak. 3. gizlenmek.

төркем [törkém] : 1. topluluk, camia. 2. grup. 3. cemiyet, birlik.

төрле [törlé] : türlü, çeşitli.

төрлөчә [törléçe] : türlüce, değişik biçimlerde, farklı farklı.

төрт- [tört-] : 1. dürtmek, dikkat çekmek için dürtmek. 2. bir şeyi ikinci şeye değirmek. 3. aşağıya bakmak. 4. ağır sözler söylemek.

төс [tös] : 1. renk. 2. yüz, sima. 3. görüntü, görünüş. 4. hal, vaziyet. 5. uygun, layık. 6. yadigar.

төслә [töslé] : 1. renkli. 2. belli bir biçimi olan. 3. gibi, benzer.

төш [töş] : düş, rüya.

төш- [töş-] : düşmek, inmek.

төшен- [töşén-] : 1. kavramak, anlamak, idrak etmek. 2. bilmek. 3. düşünmek.

төшер- [töşér-] : 1. düşürmek, aşağıya indirmek. 2. aşağıda bir yerde iletmek, ulaştırmak. 3. yumruk atmak. 4. fırlatmak, atmak. 4. fiyat düşürmek.

төшлек [töşlék] : meridyen.

төтен [tötén] : duman.

төя- [töye-] : 1. üst üste yığmak, yüklemek, doldurmak, istif etmek. 2. oburca yemek.

трактор [traktor] : traktör.

трибуна [tribuna] : tribün.

ту- [tuv-] : 1. doğmak, dünyaya gelmek. 2. görünmek, başlamak.

тубал [tubal] : sepet.

туган [tugan] : 1. akraba, kardeş, hısım. 2. üvey olmayan, öz. 3. doğma yer, memleket.

туганкай [tugankay] : öz, yakın akraba.

тугры [tugrı] : doğru.

туз [tuz] : akaağaç kabuğu, kabuk.

тузан [tuzan] : 1. toz. 2. çamur, toprak parçaları. 3. kir. 4. çamur.

тузгы- [tuzgı-] : 1. (saç, yün vb için) etrafa dağılmak, saçılmak. 2. savrulmak, açılmak. 3. öfkelenmek.

туздыр- [tuzdır-] : tozdurmak, eskitmek, yıprandırmak.

туздырыл- [tuzdırıl-] : bk. tuzdır-.

туен- [tuyın-] : beslenmek.

туй- [tuy-] : 1. doymak. 2. bıkmak, bezmek.

туйдыр- [tuydır-] : doyurmak, beslemek.

тукмар [tukmar] : özel isim.

тукма- [tukma-] : 1. tokatlamak. 2. tepelenmek, debelenmek. 3. düşmana darbe vurmak.

тукранбаш [tukranbaş] : yonca.

тукта- [tukta-] : 1. hareketi durdurmak, dinmek, durmak, bitmek, sonra ermek. 2. duraklamak.

туктат- [tuktat-] : durdurmak, kesmek, duraklatmak.

тул- [tul-] : 1. dolmak. 2. kaplanmak. 3. bir yere toplanmak.

тулы [tulı] : dolu, tam, bütün.

тун [tun] : 1. kürk, manto, palto. 2. elbise, kıyafet.

тунат- [tunat-] : derisini yüzdürmek.

туп-туры [tup-turı] : dosdoğru.

туплан- [tuplan-] : toplanmak, birikmek.

туры [turı] : doğru, düz.

турыда [turıda] : bk. turında.

турында [turında] : hakkında, dair, üzere.

тутыр- [tutır-] : 1. doldurmak, tamamlamak. 2. tok hale gelmek. 3. bitirmek.

туфрак [tufrak] : toprak.

түбә [tübe] : tepe.

түбән [tüben] : alçak, alt, aşağı.

түгәрәк [tügerek] : çeber, daire, yuvarlak.

түгел [tügél] : değil, isim bildirme olumsuzluk.
 түз- [tüz-] : katlanmak, sabretmek, dayanmak.
 түк- [tük-] : dökmek, akıtmak.
 түмгэк [tümgek] : tümsek, kabarık.
 түр [tür] : odanın kapıya bakan köşesi, başköşe.
 түшэк [tüšek] : döşek, yatak.
 тыгыл- [tıgıl-] : 1. tıklamak, kısırılmak. 2. elini sokmak, karıştırmak. 3. tıkanmak, kaplanmak. 4. gerekli gereksiz bir konuya karışmak. 5. boğulmak.
 тыйнак [tıynak] : 1. mütevazî, alçakgönüllü, mazbut, edepli. 2. sakin, uslu, yavaş, halim. 3. sıradan, gösterişli olmayan.
 тын [tın] : sessiz.
 тыныч [tınyç] : 1. sessiz, sakin, rahat. 2. dostça, barış içinde. 3. usulca, yavaşça. 4. gürültüsüz.
 тынычлан- [tınyçlan-] : rahatlamak, sakinleşmek.
 тынычландыр- [tınyçlandır-] : yatıştırmak, rahatlamak.
 тынычлык [tınyçlık] : esenlik, huzur, rahatlık.
 тынычсызлан- [tınyçsızlan-] : huzursuz olmak, rahatsızlanmak.
 тыңла- [tınla-] : dinlemek.
 тыпырчын- [tıpyrçın-] : debelenmek, tepinmek, çırpınmak.
 тып-тып [tıp-tıp] : şıp şıp, tık tık.
 тырна- [tırna-] : 1. tırmalamak, tırnaklamak. 2. iz çıkarmak. 3. toprağı sürmek.
 тырнак [tırnak] : tırnak.
 тырышлык [tırışlık] : çalışkanlık, gayret, çaba.
 тырыш- [tırış-] : gayret etmek, çabalamak, uğraşmak, çalışmak.
 тычкан [tıçkan] : fare, sıçan.
 тышкы [tışkı] : dış, dışarıdaki.
 тюлень [tyülén] : fok, ayı balığı.

Y [U]

уал- [uval-] : 1. ufalanmak, parçalanmak. 2. sızlanmak.
 уйла- [uyla-] : düşünmek, fikretmek.
 уйна- [uyna-] : gönül eğlendirmek, oynamak.
 уйнат- [uynat] : 1. çalgı çaldırmak. 2. hareket ettirmek, oynatmak.

уздыр- [uzdır-] : 1. geçirmek, geçmesine izin vermek. 2. başkalarına yol vermek.
3. yenmek. 4. seçmek, oy vermek. 5. hastalık veya kaygı yaşamak.
уйнаучы [uynavçı] : oyuncu, çalgıcı.
узыш- [uzış-] : yarışmak.
ук (1) [uk] : ok.
ук (2) : pek, çok, ta, hatta gibi anlamlarda kullanılan edat.
уку- [ukı-] : okumak, öğrenim görmek, anlamak.
ул [ul] : 1. oğul, oğlan. 2. o.
ула- [ula-] : 1. ulumak. 2. bağırmak. 3. kötü sesle şarkı veya türkü söylemek.
умарта [umarta] : kovan, arı kovanı.
умарталык [umartalık] : kovanların konulduğu alan.
умартачы [umartaçı] : arıci.
ун [un] : on.
унау [unav] : on tane.
унбиш [unbiş] : on beş.
унике [uniké] : on iki.
уң [uñ] : 1. sağ taraf. 2. üstteki, öndeki, üstün. 3. muhafazakar.
уң- [uñ-] : 1. onmak, iyi büyümek, meyve vermek. 2. güzel netice vermek. 3.
herhangi bir sebeple rengi kaçmak, solmak.
уңганлык [uñganlık] : çalışkanlık, maharet.
уңыш [uñış] : ürün, mahsul.
ур- [ur-] : 1. ekin biçmek. 2. dövmek, vurmak.
урам [uram] : 1. sokak, cadde, yol. 2. binaların dışı, dışarı, açık hava.
урла- [urla-] : çalmak, soymak.
урман [urman] : orman.
урнаш- [urnaş-] : yerleşmek.
урнаштыр- [urnaştır-] : yerleştirmek.
урра [urra] : sevinme ünlemi.
урта [urta] : orta, merkez.
уртаклаш- [urtaklaş-] : ortaklaşmak, paylaşmak.
урын [urin] : yer.
урындык [urındık] : 1. sandalye. 2. koltuk.

усал [usal] : 1. acımasız, kötü. 2. düşmanca. 3. yaramaz çocuk, kötü huylu. 4. edepsiz. 5. zor.

ут [ut] : 1. ateş, ışık. 2. ot.

утаучы [utavçı] : zararlı otları ayıklayan.

утыр- [utır-] : 1. oturmak. 2. binmek.

утырт- [utırt-] : 1. oturtmak. 2. ağaç, bitki dikmek.

уян- [uyan-] : 1. uyanmak. 2. ayılmak. 3. hareketlenmek, canlanmak. 4. akıllanmak. 5. meydana gelmek, doğmak.

уят- [uyat-] : 1. birisinin uykusunu bölmek, uyandırmak. 2. faaliyete geçirmek.

уяу [uyav] : 1. uyanık, uyuklamayan. 2. zeki.

Y [Ü]

үгез [ügez] : öküz.

үгет [üget] : öğüt, nasihat.

үз [üz] : kendi.

үзара [üzara] : kendi aralarında, içlerinde, karşılıklı.

үзәк [üzek] : 1. merkez. 2. orta, iç. 3. şehir merkezi. 4. yönetici, baş. 5. gönül, yürek, can.

үзләштер- [üzleştér-] : 1. kendine almak, sahip olmak. 2. benimsemek, kendine mal etmek. 3. bellemek. 4. sindirmek, hazmetmek.

үк [ük] : bk. uk.

үкен- [ükén-] : 1. pişman olmak, nadim olmak. 2. hayıflanmak.

үкер- [ükér-] : 1. anırmak, böğürmek. 2. hıçkırarak ağlamak.

үкереш- [ükéréş-] : bk. үкér-.

үл- [ül-] : ölmek.

үлем [ülém] : ölüm, ölme.

үлү [ülüv] : ölüm, ölme.

үлчә- [ülçe-] : ölçmek.

үпкәлә- [үpkele-] : 1. birisine veya bir şeye kızmak. 2. hatırı kalmak.

үр- [ür-] : 1. ürmek, bükmek. 2. kaplamak, sarmak.

үрәтник [üretnik] : süvari.

үрдәк[ürdek] : ördek.

үрел- [ürél-] : örülmek, bağlanmak.

үрлө- кырлы [ürlé-kırlı] : aşağı yukarı.

үрмәкүч [ürmeküç] : örümcek.

үрмәлә- [ürmele-] : 1. emeklemek, sürünmek. 2. tırmanmak. 3. sarmaşıp çıkmak. 4. yüksek derecelere gelmek. 5. yavaş yavaş ilerlemek. 6. çöreklenip yayılmak, dağılmak.

үрчет- [ürçét-] : 1. yetiştirmek. 2. arttırmak.

үсемлек [üsémlék] : bitki.

үс- [üs-] : 1. büyümek, boy atmak, yetişmek. 2. büyük, uzun ve ağır hale gelmek. 3. olmak. 4. yaşamak. 5. gelişmek. 6. ilerlemek, kalkınmak.

үт- [üt-] : geçmek.

үтен- [üten-] : rica etmek, istekte bulunmak.

үтәл- [ütel-] : 1. gerçekleşmek. 2. yapılmak, başarılmak.

үтерел- [ütérél-] : öldürülmek.

үткәр- [ütker-] : 1. yol vermek, imkan vermek, yardım etmek. 2. geçirmek. 3. giydirmek, takmak. 4. çizmek, belirlemek. 5. uzatmak. . 6. işlemek, nüfuz etmek. 7. yarmak, başarmak. 8. yaşamak. 9. yerine getirmek.

Ф [F]

фабрика [fabrika] : fabrika.

файдалы [faydalı] : faydalı, yararlı.

файдасыз [faydasız] : faydasız, yararsız, boşuna

файдалан- [faydalan-] : faydalanmak, kullanmak.

фанера [fanera] : kontrplak.

фәләһ [felan] : falan.

фәнни [fenni] : bilimsel.

фәрман [ferman] : ferman.

фетнә [fétne] : 1. isyan 2. fitne. 3. dedikoducu, fitneci kişi.

фикер [fikér] : 1. fikir, düşünce. 2. niyet, istek, plan. 3. akıl. 4. dünya görüşü.

фил [fil] : fil.

флаг [flag] : bayrak, sancak.

фока [foka] : özel isim (gemi adı).

франс –иосиф [frans-iosif] : özel isim.

Х [X]

хажәт [xacet] : gerek, ihtiyaç.
хәерче [xeıırçı] : 1. çok fakir kişi. 2. dilenci.
хайван [xayvan] : hayvan.
хайван- терлек [xayvan-térlek] : mal maşat.
хак [xak] : hak.
хакта [xakta] : doğrultusunda, hakkında.
халык [xalık] : halk, millet.
харап [xarap] : harap, bozuk.
хат [xat] : 1. mektup. 2. yazı, el yazısı.
хатын [xatın] : 1. kadın. 2. hanım. 3. bayan.
хафалан- [xafalan-] : endişelenmek, telaşlanmak.
хәбәр [xaber] : haber.
хәер [xeıır] : 1. iyilik, güzellik. 2. sadaka.
хәзер [hezér] : 1. hazır, hazırlanmış. 2. şimdi, şu an. 3. hemen, derhal.
хәзерлә- [hezérle-] : hazırlamak.
хәзерлән- [hezérlen-] : hazırlanmak, girişmek.
хәзерге [hezérgé] : şimdiki.
хәйлә [xeyle] : hile, aldatma.
хәйләкәр [xeyleker] : kurnaz, hilekar.
хәйләле- [xeylele-] : kandırmak, hilelemek.
хәйран [xeıran] : 1. acayip, ilginç. 2. çok güzel, hayran olunası.
хәл [xel] : hal, güç.
хәсрәт [xecret] : keder, üzüntü, mutsuzluk.
хәтфә [xetfe] : kadife.
хәтерлә- [xetérle-] : hatırlamak.
хәтле [xetlé] : kadar.
хәтта [xetta] : hatta.
хезмәт [xézmet] : hizmet, iş.
хезмәткәр [xézmetker] : emekçi.
хезмәтче [xézmetçé] : 1. işçi, emekçi, çalışan. 2. hizmetçi, garson.
хокуксыз [xokuksız] : hukuksuz.
хор [xor] : hor.

хөкөм [xökém] : 1. hüküm, yargı. 2. mahkeme. 3. suçların muhakemesi. 4. mahkeme hükümü.

хөкүмэт [xökümet] : hükümet.

хөрмэт [xörmet] : saygı, hürmet.

хужа [хуса] : sahip.

хуп [хур] : güzel, iyi.

хурлан- [hurlan-] : kendi kendini hor görmek.

хурлык [хурлік] : 1. eksiklik, kötülük. 2. hor görme, aşağılama.

хуш [хуш] : hoş, güzel, sevimli.

хыял [хıyal] : hayal, rüya, düş.

Һ [H]

һава [hava] : gökyüzü, hava.

һаман [haman] : daima, hep.

һап [hap] : hop ünlemi.

һәйбәтлә- [heybetle-] : heybetlemek.

һәлак [helak] : helak, mahvolma, ölüm

һәм [hem] : ve.

һәр [her] : her, hepsi, bütünü, hep.

һәрбер [herbér] : herbiri.

һәрберсе [herbársé] : her birisi.

һәрвакыт [hervakit] : her zaman, hep.

һәркем [herkém] : herhangi biri, birisi.

һич [hiç] : hiç.

һичкайчан [hiçkayçan] : hiçbir zaman.

һичшиксез [hiçşékséz] : hiç şüphesiz, elbette.

һөжүмөн [höcümén] : hücumla düşkün.

һөнәр [höner] : 1. el ustalığı gerektiren beceri. 2. ustalık, maharet. 3. kendisine has metotları ve sistemi olan pratik ustalık.

һуш [huş] : 1. duygu, his. 2. bilinç. 3. hafıza, hatıra. 4. akıl.

һушсыз [huşsız] : baygın, bilinçsiz.

Ч [Ç]

чабала- [çabala-] : 1. avuç içiyle vurmak. 2. alkışlamak.

чабата [çabata] : kayın kabuklarından veya kayış gibi şeylerden örülerek yapılan bir ayakkabı çeşidi çarık.

чага [çaga] : 1. çocuk. 2. yavru.

чагыштыр- [çağıştır-] : 1. çakıştırmak. 2. karşılaştırmak.

чайка- [çayka-] : yıkamak, kir çıkarmak.

чайкал- [çaykal-] : 1. su veya rüzgar tesiriyle silkelenmek, çalkalanmak, dalgalanmak. 2. kaynaşmak.

чак [çak] : 1. çağ, devir. 2. belli bir vakit, an, süre.

чаклы [çaklı] : kadar.

чакыр- [çakır-] : çağırmaq.

чакырт- [çakırt-] : çağdırtmak.

чалгы [çalğı] : 1. tırpan. 2. çalgı, enstrüman.

чакырыл- [çakırıl-] : çağdırılmak.

чалкан [çalkan] : 1. sırt, arka. 2. sırtüstü.

чана [çana] : önüne at veya traktör koşularak kar üstünde taşıma yapılan kazık.

чап- [çar-] : 1. biçmek, tırpanlamak.

чат [çat] : kavşak, kesişme noktası.

чатна- [çatna-] : 1. çatlamak, yarılmak. 2. kuru ot veya ağaç yanarken çatırdamak.

чәбәләң- [çebelen-] : 1. dolaşmak, karışmak, düğüm olmak. 2. koşuşmak, dört dönmek.

чәйнә- [çeyne-] : çiğnemek, ezmek.

чәнч- [çenç-] : 1. batırmak, saplamak. 2. sert sözler söylemek.

чәч [çeç] : saç.

чәч- [çeç-] : 1. ekin ekmek, toprağa tohum atmak. 2. saçmak, serpmek, dökmek. 3. dağıtmak.

чәчәк [çeçek] : çiçek.

чебен [çébén] : sinek.

челюскин [çélyuskin] : özel isim.

чем-кара [çém-kara] : kapkara.

чепер-чепер [çépér- çépér] : hüp hüp.

чибәр [çiber] : 1. görüntüsü pek güzel. 2. yüzü güzel olan, siması sevimli kimse. 3. övgüye layık.

чиген- [çigén-] : geri çekilmek, gerilemek.

чигендер- [çigén-] : bk. çigén-.

чигер- [çigér-] : 1. bir bütünden bir miktarını alıp çıkarmak, paylaşmak. 2. hesaptan düşmek. 3. bir işi yapmayı ertelemek.

чик [çik] : 1. çizgi, hat. 2. sınır. 3. kıyı. 3. son.

чикерткә [çikértke] : çekirge.

чикләвек [çiklevék] : 1. ceviz. 2. ceviz ağacı. 3. kabuklu kuru yemişlerin genel adı.

чиксез [çikséz] : 1. sınırsız. 2. olağandışı, pek çok, uçsuz bucaksız. 3. sonsuz.

чиләк [çilek] : kova.

чир [çir] : 1. hastalık, vücutta meydana gelen maraz. 2. kötü hareket.

чират [çirat] : 1. tertip, düzen. 2. nöbet.

чиратсыз [çiratsız] : düzensiz, nöbetsiz, sırasız

чиркәү [çirkev] : kilise.

чиста [çista] : temiz, pak.

чистарт- [çistart-] : arındırmak, temizlemek.

чишмә [çişme] : 1. pınar, kaynak. 2. herhangi bir şeyin çıkış yeri, temel.

чит [çit] : 1. kenar, kıyı. 2. kenar çizgisi. 3. yan taraf.

читән [çiten] : 1. çit. 2. sepet.

читләт- [çitlet-] : 1. uzaklaştırmak, bir kenara çekmek. 2. önem vermemek, hor görmek.

чокыр [çokır] : çukur.

чолга- [çolga-] : 1. bir şeyle sarmak dolamak. 2. kuşatmak, sarmak.

чорма [çorma] : tavan arası.

чорна- [çorna-] : 1. düğümlemek, bağlamak, kaplamak, sarmak, dolamak. 2. meşgul etmek.

чөгендер [çögéndér] : pancar.

чөөл- [çöyöl-] : zıplatılmak.

чөөр- [çöyér-] : 1. yukarı doğru atmak, havalandırmak. 2. yüz çevirmek, başka yerlere bakarak gözlerini kaçırmak.

чөй- [çöy-]: 1. yukarı atmak, havaya atmak. 2. sevinç içinde havalara fırlatmak. 3. yukarı kaldırmak, yükseltmek.

чөнки [çönki] : çünkü.

чуал- [çuval-]: 1. karışmak, dolaşmak. 2. çetrefilleşmek.

чукмар [çukmar] : topuz, güz. özel isim.

чукы- [çukı-] : galamak.

чукыр [çukır] : munta kuşu.

чум- [çum-]: 1. suya dalmak, gömülmek, batmak. 2. yumuşak bir şey içine batıp kaybolmak. 3. çok derin duygulara dalmak.

чут- чут [çut-çut] : bülbül ötüşü ünlemi.

чүл [çül] : çöl.

чүмеч [çüméc] : kepçe.

чүп [çüp] : çöp.

чүплә- [çüple-] :1. gaganın ucuyla tutup yemek. 2. bir şeyi parçalayıp yığdıktan sonra yemek. 3. saçılmış şeyleri toplayıp yemek. 4. çer çöp toplamak.

чүп-чар [çüp-çar] : çar çöp.

чыбык [çıbık] : çubuk, dal.

чыжла- [çijla-] : cızırdamak.

чыда- [çıda-] : tahammül etmek, sabırlı olmak. 2. direnmek, karşı durmak müdafaa etmek.

чылан- [çılan-] : 1. ıslanmak, rutubetlenmek. 2. gözyaşına boğulmak.

чыгыш [çıgış] : 1. demeç, söylev, konuşma. 2. çılgınlık. 3. çıkış yeri. 4. asıl, köken. 5. doğu.

чык- [çık-] : çıkmak.

чылтыр- чылтыр [çıltır-çıltır] : şingir şingir.

чын [çın] : gerçek, hakiki, doğru.

чынлап [çınlap] : 1. hakikaten, gerçekten. 2. ciddi şekilde.

чыпчык [çırçık] : serçe.

чырай [çıray] : 1. yüz, sima. 2. insanın fiziki veyaruh halinin yüzüne yansıması.

чыт- [çıt-] : kaş çatmak, yüz buruşturmak.

III [Ş]

шайтан [şaytan] : şeytan.

шаккат- [şakkat-] : şaşırmak, şaşa kalmak, ne yapacağını bilememek.

шакмак [şakmak]: küp, domino veya dama taşı.

шактый [şaktıy] : pek çok, ziyadesiyle, pek fazla.

шакшылык [şakşılık] : pislik.

шакшиев [şakşiyev] : özel isim.

шар [şar] : 1. yuvarlak, çember, daire, küre. 2. bilye, misket.

шаркылда- [şarkılda-] : şarıldamak, çağlayıp akmak.

шарлавык [şarlavık] : 1. sıkı yer, sıklık. 2. çağlayan.

шартла- [şartla-] : 1. patlamak, çatlamak. 2. infilak etmek. 3. yarılmak.

шартлат- [şartlat-] : 1. alet, makine yardımıyla yıkmak, patlatmak. 2. silah kullanmak.

шат [şat] : memnun, sevinçli, mutlu, mesut, hoşnut.

шатлан- [şatlan-] : sevinmek, mutlu olmak.

шатландыр- [şatlandır-] : sevindirmek.

шатлык [şatlık] : sevinç, mutluluk.

шаулаш- [şavlaş-] : uğuldaşmak.

шашка [şaşka] : dama

шаян [şayan]: oyunbaz, şakacı, yaramazlık yapmayı seven.

шаяр- [şayar-] : oynamak, oynatmak.

шәфкат [şefkat]: şefkat, merhamet.

шәфкәтлә [şefkatle]: şefkatli, sevecen, iyi kalpli.

шәһәр [şehər] : şehir, kent.

шәйлә- [şeyle-]: 1. belli belirsiz görmek, sezmek. 2. tahminen bilmek, anlamak.

шәм [şem] : mum.

шәпләп [şeplep]: hızla, çeviklikle.

шәүлән- [şevlen-] : belirlemek, sezilmek.

шәт [şet] : şayet, eğer.

шеш- [şés-] : şişmek.

шикелле [şikéllé] : gibi.

шиклән- [şiklen-] : 1. şüphe etmek, kuşkulanmak, güvenmemek. 2. tehlikeli saymak. 3. korkmak.

шоколад [şokolad]: çikolata.

шома [şoma] : dümdüz, pürüzlü olmayan. 2. her tarafı eşit. 3. şişman. 4. dış görünüşü, kıyafeti düzgün, zengin görünüşlü. 5. ifadesi, sözleri zengin. 6. güzel. 7. marifetli.

шомлы [şomlı] : kötü, uğursuz.

шомырт [şomırt] : kuşkirazı.

шөпшө [şöpşe] : yaban arısı, eşek arısı.

шук [şuk] : afacan, yaramaz, yumurcak.

шуклык [şuklık] : 1. afacanlık. 2. canlılık. 3. oynaklık, şuhluk.

шул [şul] : şu, bu.

шулай [şulay] : 1. şöyle, şu şekilde. 2. doğru, dürüst.

шулай [şular] : şunlar, bunlar.

шулкәдәр [şulkader] : şu kadar, öylesine, o kadar.

шулла [şulpa] : çorba.

шулчак [şulçak] : o anda, şu vakitte.

шунда [şunda] : yine de, her şeye rağmen.

шундый [şundiý] : şöyle, böyle.

шунуң [şunıñ] : onun, bunun, şunun.

шутник [şutnik] : şakacı.

шушы [şuşı] : şu, işbu, adı geçen.

шушындый [şuşındıy] : işte, öyle, öylece.

шуыш- [şuvış-] : emeklemek, sürünmek.

шүрлә- [şürle-] : korkmak, ürküp kalmak.

шыкырдат- [şıkırdat-] : şıkırdatmak, gıcırdatmak.

шыңгырдат- [şingırdat-] : çınlatmak, şingırdatmak.

шыр [şır] : 1. boş, bir şeyi olmayan. 2. çıplak. 3. tamamen, bütünüyle.

шырпы [şırпы] : 1. çırpı. 2. kibrit.

шытырдат- [şıtırdat-] : çıtırdatmak.

Ы [I]

ызгыш [ızgış] : atışma, ağız dalışı.

ызгыш- [ızgış-] : 1. atışmak, çekişmek. 2. araları açılmak, bozuşmak.

ыргаклан- [ırgaklan-] : kıvrılmak.

ыргыла- [ırgıla-] : 1. atılmak, hücum etmek. 2. çabalamak. 3. can atmak.

ыргыт- [ırgıt-] : 1. eldeki bir şeyi fırlatıp atmak. 2. yukarıdan aşağı atmak. 3. havaya fırlatmak.

ыржайт- [ırcayt-] : dış göstertmek.

ышан- [ıʃan-] : güvenmek, inanmak.

ышаныч [ıʃanıç] : inanç, güven.

ышык [ıʃık] : 1. kaplı, örtülü, muhafazalı. 2. siper, set.

Ә [E]

эзлә- [ezle-] : 1. kayıp bir şeyi bulmaya çalışmak, aramak, bakınmak. 2. bir şeyi yarmaya gayret etmek. 3. bulmayı ümit etmek. 4. yeni bir şeyler istemek, dilekte bulunarak aramak.

экспедиция [ekspeditsiya] : keşif seferi.

эл- [el-] : 1. asmak. 2. tutturmak, iliştmek.

эләк- [elek] : 1. hareket eden bir şeyi kapılıp almak. 2. tutulmak. 3. çarpmak. 4. başına bir hal gelmek.

эләктер- [elektér-] : 1. bağlamak, takmak, iliklemek. 2. dişlemek. 3. kapmak. 4. vurmak. 5. dokundurmak.

элек [elek] : 1. önce, evvel. 2. ilk, ilkin. 3. eskiden.

әнә [enelé] : iğne.

эндәш- [endeş-] : 1. söz söylemek, konuşmak. 2. cevap vermek.

эне [ené] : küçük erkek kardeş, birader.

эре- [eré-] : 1. erimek. 2. yavaşça yok olmak.

эре- эре [eré-eré] : iri iri.

эрлә- [erle-] : iplik eğirmek.

эт [et] : köpek.

эт- [et-] : 1. itmek. 1. dışarı atmak.

эх [ex] : eh.

эч [eç] : 1. karın, kursak. 2. mide. 3. iç taraf. 4. gönül, yürek.

эч- [eç-] : içmek.

эчәк [eçek] : 1. bağırsak. 2. hortum.

эчерт- [eçért-] : içirtmek.

эчемлек [eçémlék] : içecek.

эчендә [eçénde] : içinde.

эш [eş] : 1. iş, hizmet. 2. vazife. 3. yapılması gereken iş, yükümlülük. 4. faaliyet.
эшлө- [eşle-] : 1. yapmak, bir işle meşgul olmak, çalışmak. 2. görev yapmak, hizmet etmek. 3. meydana getirmek.
эшлән- [eşlen-] : becerilmek, başarılmak.
эшлэт- [eşlet-] : çalıştırmak.
эшче [eşçe] : işçi.

Ю [YU]

ю- [yu-] : 1. yıkamak. 2. ıslatmak. 3. temizlemek.
юан [yuvan] : 1. kalın. 2. iri, şişman, şiko. 3. kocaman.
юанлык [yuvanlık] : 1. kalınlık, şişmanlık. 2. bir şeyin kalınlık boyutu.
юат- [yuvat-] : 1. teskin ve teselli etmek, rahatlamak. 2. ümitlendirmek.
юаш [yuvaş] : 1. hareketsiz, duran, yavaş. 2. miskin. 3. uysal.
югал- [yugal-] : 1. kaybolmak. 2. göze görünmemeye başlamak. 3. yok olmak.
югалт- [yugalt-] : kaybetmek, yitirmek.
югары [yugarı] : 1. yukarı, üst, yüksek. 2. idari düzende en üstteki, baş kurum. 3. üstün. 4. yüce.
юк [yuk] : 1. yok. 2. hayır. 3. pek önemsiz, gereksiz, boş.
юклык: yokluk, yok olma.
юл [yul] : yol.
юлбасар [yulbasar] : haydut, eşkıya.
юлбашчы [yulbaşçı] : 1. yol gösteren, rehber. 2. kurum başkanı, yönetici. 3. önder.
юләр [yüler] : 1. akılsız, çılgın, gamsız. 2. çılgınca, akılsızca. 3. havai. 4. deli, kaçık.
юлчы [yulçı] : yolcu.
юнәл- [yünel-] : 1. yönelmek. 2. gözü dikilmek. 3. düzene girmek. 4. selamete çıkmak, rahatlamak.
юнъләп [yünlep] : doğru dürüst, tam olarak, samimice.
юрган [yurgan] : yorgan.

Я [YA]

я [ya] : hey (şaşıрма, yalvarma hislerini bildiren ünlem).
ябалак [yabalak] : 1. baykuş. 2. gamsız kişi. 3. aptal.
ябын- [yabın-] : 1. örtünmek. 2. başını örtmek.

ябыш- [yabış-] : 1. yapışmak. 2. birleşmek. 3. bulaşmak. 4. sıkıca tutunmak. 5. işe girişmek.

явыз [yavız] : 1. kötü, berbat. 2. acımasız, merhametsiz. 3. sert, keskin (söz, ifade).

ягез [yegéz] : bir işe veya harekete çağrı “haydi”. 2. bir durumdan memnuniyetsizliği sorarken “peki”. 3. karşılıklı konuşmada onay sormak veya işe katmak için “olur mu, tamam mı”. 4. sohbetteki soruya, onay isteğine cevap olarak “iyi mi , tamam mı”.

ягымлы [yagımlı]: sevimli, güzel, gönül okşayıcı.

яз- [yaz-] : yazmak.

язмыш [yazmış] : kader, yazgı.

языл- [yazıl-]: 1. yazılmak. 2. kaydolmak. 3. doğrulmak, düzelmek.

як [yak] : yön, yer, taraf.

як- [yak-] : yakmak.

яки [yaki] : veya.

якла- [yakla-] : 1. himaye etmek, savunmak, desteklemek. 2. fikrinde olmak. 3. onaylamak, uygun görmek. 4. dostça, kardeşçe davranmak.

яклаучы [yaklavçı] : 1. savunucu, koruyucu. 3. savunma avukatı. 3. savaşçı.

яктыр- [yaktır-] : 1. aydınlanmak. 2. gün ağarmak. 3. üzüntü ve kederden arınmak.

якут [yakut] : yakut taşı.

якынлаш- [yakınlaş-] : yaklaşmak.

яла- [yala-] : 1. yalamak. 2. yiyip içmek. 3. güneş yakmak, eritip yok etmek.

ялвар- [yalvar-]: yalvarmak.

ялга- [yalga-] : eklemek, birleştirmek, sağlamlaştırmak.

ялган [yalgan] : yalan, yanlış, hatalı.

ялганла- [yalganla-] : yalan söylemek, hile yapmak.

ялгыз [yalgız] : yalnız, tek.

ялгыш- [yalgış-] : 1. yanlış yapmak, hata etmek, yanılmak. 2. yanlış fikirde olmak.

ялкаулык [yalkavlık] : tembellik.

ялкын [yalkın] : 1. alev. 2. şevk.

яллан- [yallan-] : bir zenginin yanında ırgatlık etmek, hizmet etmek.

яллы [yalılı] : 1. yanına adam almış. 2. birinin yanında ücretli çalışan.

ялтыра- [yaltıra-] : parlamak, ışıldamak.

ялтырат- [yaltırat-] : 1. parlatmak. 2. temizlemek, süslemek.

ялчы [yalçı] : 1. hizmetçi. 2. köle.

ялык- [yalık-] : 1. yorulmak, gücü tükenmek. 2. başkaca yapası gelmemek, göreceği gelmemek, usanmak.

ям [yem] : güzellik, güzel his, tat, yaşama sevinci.

яманла- [yamanla-] : hor görmek, kötülemek.

ямау- [yamav-] : 1. yırtığı dikmek, yamamak. 2. tedavi etmek, yarayı iyileştirmek.

ямен [yemén] : yemin, ant.

янь- яшел [yem-yeşil] : yemyeşil.

яньсез [yemséz] : 1. çirkin, kötü görünümlü. 2. keyifsiz, berbat.

ян [yan] : yan, taraf.

ян- [yan-] : yanmak.

яңа [yaña] : yeni.

яңадан [yañadan] : yeniden, tekrar.

яңгыр [yañgır] : yağmur.

яңгырау- [yangırav-] : 1. yankılanmak, çınlamak. 2. açıkça işitilmek. 3. hatırdada olmak, daima sesi kulakta olmak. 4. dağılmak, yayılmak.

япа-ялгыз [yapa-yalgız] : yapa yalnız.

яра- [yara-] : 1. yaramak, faydalı olmak, bir iş başarabilmek. 2. birisine yaranmak, kendini beğendirmeye çalışmak. 3. uygun olmak, denk gelmek. 4. geleneğe, ahlaka uygun olmak.

яраклы [yaraklı] : 1. uygun, yarar. 2. amaca uygun, tam.

ярап [yapar] : peki, tamam, olur, oldu, olabilir.

ярат- [yarat-] : sevmek, hoşlanmak.

ярау [yarav] : 1. olgun, yetişkin, akıllı. 2. serince hava.

ярдәм [yardem] : yardım.

ярлы [yarlı] : 1. yoksul, fakir. 2. beceriksiz, hünerli olmayan, kabiliyetsiz.

ярлылык [yarlılık] : yoksulluk, fakirlik.

ярсу- [yarsuv-] : 1. kızmak, öfkeden kudurmak. 2. çöşmek, heyecanlanmak. 3. çileden çıkmak. 4. sızlanmak.

ярты [yartı] : yarım, yarı.

ярык [yarık] : 1. az açık, aralık. 2. yarık, yarılmış.

ярыл- [yarıl-] : 1. yarılmak. 2. ikiye ayrılmak, parçalanmak. 3. çiçek açılmak. 4. öfkeyle konuşmak.

яса- [yasa-] : 1. yapmak. 2. işlemek. 3. hazırlamak. 4. değiştirmek, geliştirmek. 5. kotarmak, yemek pişirmek.

ясал- [yasal-] : 1. yapılmak. 2. meydana gelmek, oluşmak.

ят- [yat-] : yatmak, dinlenmek.

ятим [yetim] : yetim, öksüz.

ятымә [yetme] : 1. balık ağı. 2. ağ.

яу- [yav-] : 1. yağmak. 2. düşmek.

яудыр- [yavdır-] : 1. yağdırmak. 2. saçmak, dökmek. 3. bol bol vermek, çok çok getirmek.

яулык [yavlık] : 1. başörtüsü, eşarp. 2. mendil.

яфрак [yafrak] : yaprak.

яхшы [yahşı] : güzel, iyi.

яхшылап [yahşılap] : güzelleşmek, iyileşmek, iyiye gitmek.

яшә- [yeşe-] : 1. yaşamak. 2. ilgilenmek. 3. hayat sürdürmek. 4. geçinmek. 5. bir yerde yerleşik olmak.

яшь [yeş] : 1. çocuk yaştaki, toy. 2. genç, taze, yeni. 3. yaş. 4. gözyaşı.

яшел [yeşél] : yeşil.

яшеллек [yeşéllék] : yeşillik.

яшер- [yeşer-] : 1. bir şeyi saklamak, gizlemek. 2. sır halinde tutmak. 3. sezdirmemek, belli etmemek.

яшерел- [yeşerél-] : bk. yeşer-.

яшерен- [yeşeren-] : 1. kaçıp gizlenmek, saklanmak. 2. birinin himayesine girmek, arkalanmak.

ящик [yaşık] : sandık, kutu, çekmece.

SONUÇ

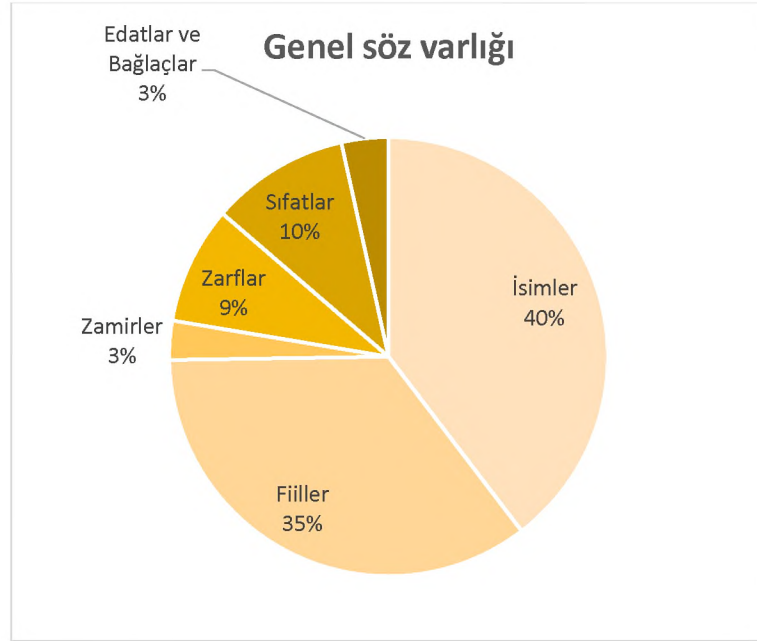
Bu çalışmamızda Tatar Türkçesi'nde yazılmış olan Abdulla Aliş'in masallarını inceledik. Masalların Tatar Kiril alfabesinden Latin alfabesine uygun bir şekilde transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

İkinci bölümde çalıştığımız dil inceleme kısmı ses ve şekil bilgisi detaylıca incelenmiştir, örneklemeleri verilmiştir. İncelediğimiz metin masallar olduğu için daha çok geçmiş zaman ve geniş zaman üzerinde cümleler kurulmuştur. Ayrıca metinde Tatar Türkçesinde yıl adından sonra o zamanı belirtmek için aynı Türkiye Türkçesi'nde olduğu gibi bulunma hali eki getirilerek yapılmıştır ancak metinde çok az kullanımda olan yapıya rastlanılmıştır: *“1912 nçé yılını (14/88)”* burada yıl belirtirken bulunma hali yerine sıra sayı sıfatı kullanılmıştır. (Türkiye Türkçesine aktarımda bulunma hali kullanılarak aktarılmıştır.) Emir kipinde incelediğimiz Eski Türkçede emir kipi olan -gIl/- gIn eki Tatar Türkçesinde alkış ve kargışlarda kullanılan -gIr şeklinde kullanımı görülmüştür. *“Ey siné, şaytan algırı!(16/5) Ah seni şeytan alsın!”*

Üçüncü bölümde çalışmış olduğumuz söz dizimi kısmında kelime grupları ve cümle yapıları incelenmiştir. Bu incelemede çokça -vçı -vçi ekiyle yapılmış sıfat fiil grubuna rastlanılmıştır. Ayrıca -(A/I)r/ sıfat fiil ekinin -Ilk ekiyle genişletilmiş olan sıfat fiil ekinin olumsuz haliyle kullanımı görülmüştür. *“Küz kürémé citmeslék, oçınakırıtına çıgıp betmeslék bik zur bér bolında kükreşép ülenner üskenner. (3/1) Gözün göremeyeceği (görmediği), uçsuz bucaksız büyük bir çayırdaki gürleşerek otlar büyürler.”*

Dördüncü bölümde söz varlığında şekil ve anlam bakımından sınıflandırma yapılmıştır. Toplam 3 sınıflandırma altında incelenmiştir: 1. Genel söz varlığı. 2. İsimlerin sınıflandırılması. 3. Fiillerin sınıflandırılması.

Grafik 1. Genel söz varlığı

Metinde toplam 1878 kelime tespit edilmiştir. Bu kelimeler isimler, zamirler, sıfatlar, zarflar, fiiller, edat ve bağlaçlar şeklinde incelenmiştir.

Metinde 744 isim vardır. Genel istatistiğe göre isimler %40 kısımdadır ve incelenen metnin en büyük alanını oluşturmaktadır. Nesne ya da varlıkların isimleri gibi kelimeler masallarda daha fazla yer aldığı için en çok kullanılan alanı oluşturmuştur.

Metinde 660 fiil yer almaktadır. Fiiller %35'lik dilimdedir ve isimlerden sonra en yüksek kullanımda olmuştur. Masallar eylemli bir yapıya sahip olduğu için fiiller çok fazla kullanılmıştır.

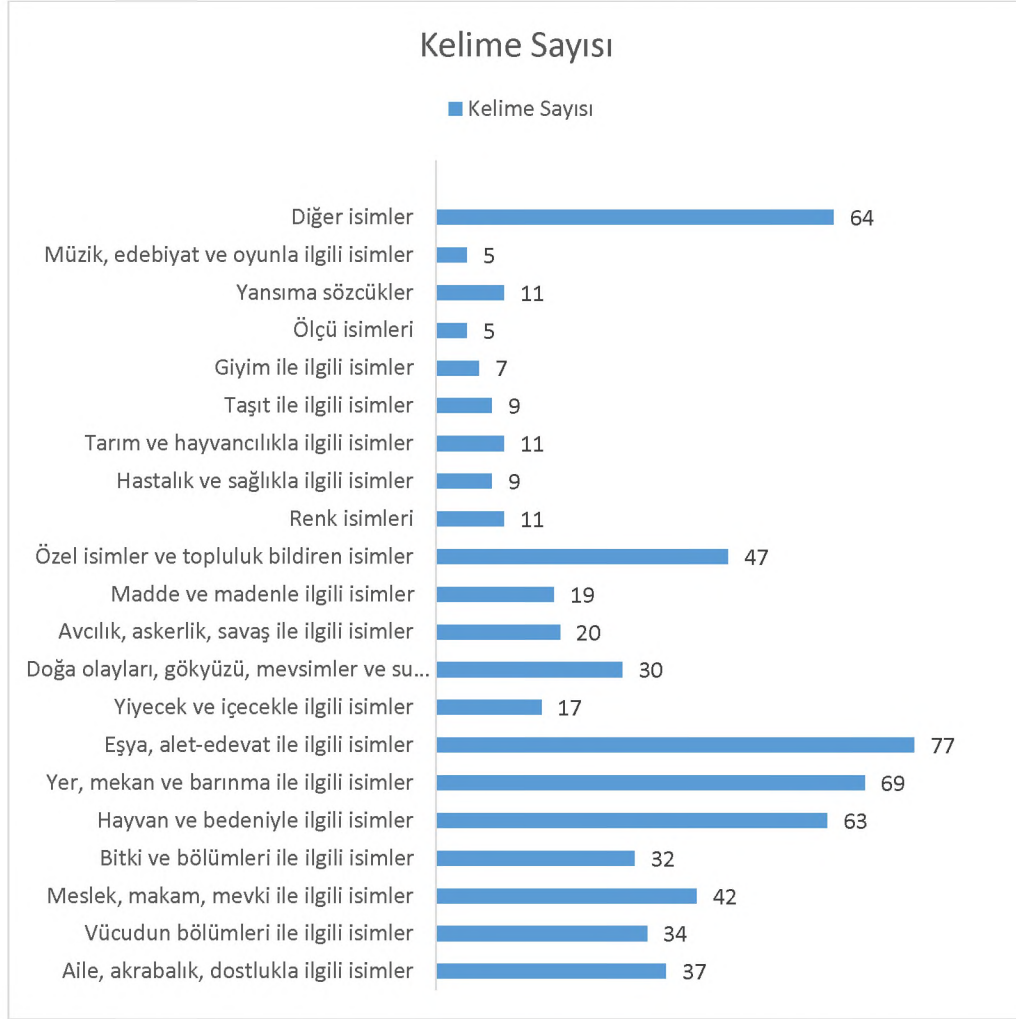
Sıfatlar alanında 192 sözcük bulunmaktadır. Sıfatlar toplam söz varlığının %10'luk kısmındadır. Masallarda betimlemeleri yapmak için sıfatlara ihtiyaç duyulmaktadır ve bu yüzden sıfatlar da yüksek oranda kullanılmıştır.

Zarflar alanında 163 sözcük vardır. Zarflar, %9'luk dilimde yer almaktadır. Zarflar da masallarda yer-yön, zaman, hal ve miktarı belirtmede sıkça kullanılmıştır.

Zamirler kısmında 54 sözcük vardır. Zamirler, %3'lük kısımdadır. Zamirler de masallarda kişi, işaret vb. belirtmelerde kullanılmıştır.

Edatlar ve bağlaçlar kısmında ise 64 sözcük yer almaktadır. Edatlar, %3'lük kısımdadır. Tatar Türkçesinde yer alan edat ve bağlaçların hemen hemen hepsi kullanılmıştır.

Grafik 2. Somut isimlerin anlamlarına göre sınıflandırılması

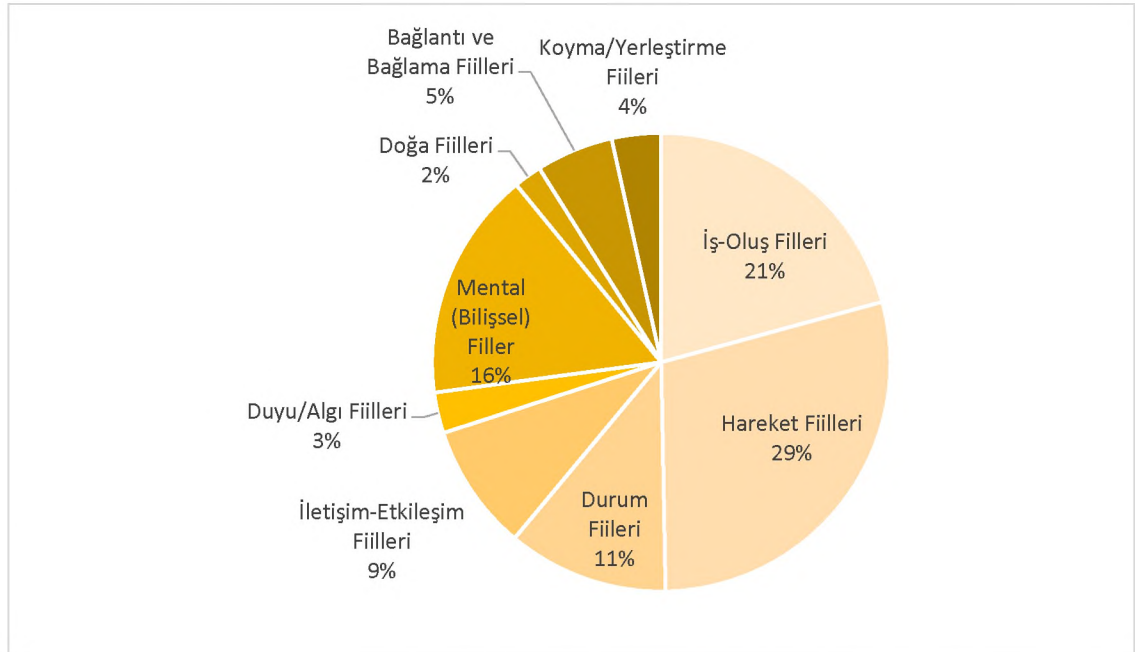

İsimler somut ve soyut olarak iki gruba ayrılmıştır. Somut isimlerden 643, soyut isimlerden 125 kelime bulunmaktadır. Yukarıdaki grafikte somut isimlerin anlamlarına göre sınıflandırılması yer almaktadır. Bunlardan 37'si aile, akrabalık, dostlukla ilgilidir. Abdulla Aliş, aile kavramını aşılacak için masallarında bununla ilgili kelimelere yer vermiştir. 34'ü vücutun bölümleri ile ilgili, 42'si meslek, makam, mevki ile ilgili, 32'si bitki ve bölümleri ile ilgili, 63'ü hayvan ve bedeniyle ilgili, 69'u yer, mekan ve barınma ile ilgili, 77'si eşya, alet-edevat ile ilgili, 17'si yiyecek ve içecek ile ilgili, 30'u doğa olayları, gökyüzü, mevsimler ve su kaynakları ile ilgili, 20'si

avcılık, askerlik, savaş ile ilgili, 19'u madde ve madenle ilgili, 47'si özel adlar ve topluluk bildiren, 11'i renk isimleri, 9'u hastalık ve sağlıkla ilgili, 11'i tarım ve hayvancılıkla ilgili, 9'u taşıt ile ilgili, 7'si giyim ile ilgili, 5'i ölçü ile ilgili, 11'i yansıma sözcükler, 5'i müzik, edebiyat ve oyunla ilgili, 64'ü gruplanması belirsiz olan diğer isimlerdir. Bu kelimeleri Abdulla Alish masallarında çocuklara kavramların öğretimi için kullanmıştır. Görüldüğü üzere metinlerde eşya, alet-edevat ile ilgili olmuştur. Çocuklara nesnelerin öğretimi için metinlerde daha çok yer verilmiştir. Diğer bir çoğunlukta kullanılan yer, mekan ve barınma ile ilgili olmuştur. Masallarda farklı yer ve mekanlar olduğu için bu tür isimler çok kullanılmıştır. Hayvan adlarının da çok kullanılması masallar hayvan masalları olduğu için çokça kullanılmıştır.

Bu grafiğe göre soyut isimlerin incelediğimiz metinde çok kullanıldığı görülmüştür bunun sebebi çocuk masallarında hayali ürünler olduğu için çok sık kullanılmaktadır. Onların bilişsel olarak yaratıcılık dünyaları geniş olmasından dolayı bu gibi metinlerde soyut kavramlar daha fazladır.

Grafik 3. Fiillerin anlamlarına göre sınıflandırılması

Bu grafikte fiillerin anlamlarına göre sınıflanması yer almaktadır. Metinde geçen 660 fiil anlamlarına göre 10 gruba ayrılmıştır. Bu istatistiğe göre %29'luk dilimde en büyük alanı hareket fiilleri oluşturmuştur. Masallar canlı ve hareketli bir metin olduğundan dolayı hareket fiilleri çok kullanılmaktadır. Ardından %21'lik iş-

oluş fiilleri yer almıştır. Masallarda iş-oluş fiilleri oluşum ya da işle alakalı betimlemelerin olmasından dolayı kullanılır. %16'lık alanda mental (bilişsel) fiiller yer almaktadır. Masallarda geçen mental fiiller düşünme, anlama gibi soyut fiiller sıklıkla görülmektedir. %11'lik alanda durum fiilleri vardır. Metinlerde hareket bildirmeye fiillerin ifadesinde kullanılmıştır. %9'luk alanda olan iletişim- etkileşim fiilleri ise masallarda geçen karşılıklı konuşma yer almasından dolayı kullanılır. %5'lik alanda bağlantı ve bağlama fiilleri, %4'lük alanda koyma/yerleştirme fiilleri vardır. %3'lük alanda duyu/algı fiilleri masallarda geçen vücut fonksiyonlarıyla somut şekilde algılamayı ifade etmek için kullanılmıştır. %2'lik alanda doğa fiilleri yer almaktadır. Metinlerde geçen doğa olaylarını anlatmak için kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulahkova, A. R. (2009) Detskaya Kniga Tatarii v 1960-1980-e Godı, *İzvestiya Vıssih Uçebnih Zavedeniy, Problemy Poligrafii İ İzdatelskogo Dela*, 5, 100-113.
- Abdullin, Ş. A. vd. (1977, 1979, 1981) Tatar Têlênéñ Añlatmalı Süzlêgé (3 Tomda). Kazan: SSSR Fenner Akademiyası Tataristan Neşriyatı.
- Ahmet, A., Kamalov H. (1957). Saylanma Eserler- ekiyetler, hikeyetler, pyesalar hăm şıgırlar. Kazan: Tatknigoizdat.
- Akpınar, Y. , Ağça, F. (2018). *Çağdaş Türk Edebiyatları I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.
- Alkaya, E. (1998) Tataristan’da Dil ve Alfabe Meselesi Üzerine, *Türk Dili*, 562, s. 293-299.
- Alkaya, E. (2001) Tatar Türklerinin Kullandığı Türkçe Kişi Adları Üzerine Bir Değerlendirme, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1),115-136.
- Banguoğlu, T. (1995). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK.
- Boratav, P. N. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buran, A., Alkaya E. (2019). *Çağdaş Türk Yazı Dilleri II*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi yay.
- Ceylan, Emine (1998) “Tatarlar ve Tatarca”, *Çağdaş Türk Dili*, 121: 11-18.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: Akçağ.
- Ercilasun, B. A. (2014). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yay.
- Ganiyev, F., Ehmetyanov, R. ve Açıkgoz H. (1997). *Tatarça-Törêkçe Süzlêk*. Kazan-Meskev: İnsan Neşriyatı.

- Ganiyev, F. (2013), *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı*. (Akt. Murat Özşahin), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güney, F. Ş. (2008) Tatar Türkçesinde Bitme ve Tamamlanma Bildiren Birleşik Fiil Yapıları, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8/1, 125-140 s.
- Güney, F. Ş. (2015). *Tatarca Referans Grameri*. İstanbul: Kriter.
- Haydorova, G.R., (2009, 20 Haziran) Aliş i Poet, i Geroy, Festival Pedagogiçeskiy İdey “Otkrıty Urok”, <https://urok.1sept.ru/articles/534304> (Erişim:06.04.2022)
- Hayrutdinova, R. R. (2012) Formirovaniye Osnov Tatarskoy Detskoy Literaturı vo Vtoroy Polovine XIX, *Vestnik ÇGPU*, 8, 312-318.
- Hisamova, F. M. (2006) *Tatar Têlé Morfologiyası*. Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Kamaliyeva, A. (2009). 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Edebiyatı ve Maarifetçilik Hareketi, *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/16, 147-157.
- Kamaliyeva, A. (2020). Tatar Edebiyatında İkinci Dünya Savaşı’nın Yansımaları (1940-1950’li Yıllar), *Türk Dünya Araştırmaları*, 125-247, 241-256.
- Kanlıdere, A. (2002). XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları. *Türkler Ansiklopedisi* (ss.415-126). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Kerimoğlu, C. (2014). *Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesinin Karşılaştırmalı Söz Dizimi*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK.
- Mingazova, L., İ. (2009) İstoriya Stanovleniya Tatarskoy Detskoy Literature, *Vestnik Çuvaskogo Universiteta*, 4, 314-317.
- Mingazova, L., İ. (2010) Svoeobraziye Tatarskoy Detskoy Literaturı 1960-2000 Godov, *Vestnik Çuvaskogo Universiteta*, 1, 283-286.
- Mingazova, L., İ. (2011a) Predposılki Voznikoveniya i Rol Folklorı V Formirovanii i Razvtii Tatarskoy Detskoy Pismennoy Literaturı, *Vestnik ÇGPU*, 2, 95-102.

- Mingazova, L., İ. (2011b) Svoyeobraziye i Tendentsii Razvitiya Tatarskoy Detskoy Literaturı XX Veka, Doktora Dissertatsii, G. İbragimova Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, *İnstituta Yazıka, Literaturı İ İsskusstva, Kazan*, 1-43.
- Mingazova, L., İ. (2011c) Tatarskaya Detskaya Proza 1920-1960-X Godov: Tematika, Problemi, Tendentsii, *Vestnik ÇGPU*, 4, 246-253.
- Mingazova, L., İ., Sulteyev, R. (2014) Tatar and English Children's Folklore: Education in Folk Traditions, *JSTOR Western Folklore*, 73/ 4, 410-431s.
- Minhacıyeva, L. İ. & Kaya, M. Y. (2011). XX. Yüzyıl Başı Çocuk Edebiyatının Gelişim Sürecinde Abdullah Tukay'ın Hizmetleri . *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (32), 167-171. (çeviren yaz bir yere daha sonra).
- Mostafin, R. (1987). Abdulla Aliş Bélen Oçraşuv (Gazıym Kadırov İstelégé Buyınça), *Kazan Utları*, 5, 173- 179.
- Möhemmedyarova, A. (2008) *Referat- Ruhi İman Saflığı (Abdulla Alişnın Tuuvına 100 Yél Tuluga Bağışlandı)*. Yar Çallı: Munitsipal Bélém Biröv Uçrejdeniyesé.
- Nil Yuziyev, Yeni Dönem Tatar Edebiyatı, Tataristan İlimler Akademisi.
- Osmanov, M. M (1966). *Tatarsko-Russkiy Slovar (Okolo 40 Tıs Slov)*. Moskva: Sovetskaya Entsiklopediya.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK.
- Öner, M. (2020). Tatarlarda Marifetçilik ve Ceditçilik Üzerine Notlar, *Gazi Türkiyat*, 26, 45-53. DOI: 10.34189/gtd.26.003.
- Poppe, N. (1963). *Tatar Manual (Descriptive Grammar and Texts with a Tatar-English Glosary)*. Netharlands: Indiana University Publications.
- Şahin, E. (2009). Tatar Türkçesinde Uk/Ük Kuvvetlendirme Edatı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 180, 1-12.
- Şeripov, E. M. (2008). Balalar Edebiyatı. *Tatar Entsiklopediyası*. Kazan: Fenner Akademiyasının Tatar Entsiklopediyası Institutı.
- TDK (2013). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri-I-Fiil- Basit Çekim*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türkoğlu, İ. (n. d.). Tatar Edebiyatı. *Türk*, 41, 509-511.

Yahin, F. (2011). *Boringı hem Urta Gasırlar Tatar Edebiyatı- Yogarı Ukuv Yortları hem Mektepler Öçen Deréslék- Kullanma*. Kazan: Rannur.

Zaripova, Ç. (2006). Tatar Edebiyatının Gelişimi, *Akademik Bakış*, 9, 1-19.

Yusupov, F. (2011). Tatar Şivelerinde Şimdiki Zaman Biçimleri. *Turkish Studies*, 6/4.927-962.

Yusupov, F. (2012a). Tatar Türkçesi Ağızları: -DI ve – gAn Ekli Geçmiş Zaman Şekli. *Türkbilig*, 24, 101-120.

Yusupov, F. (2012b). Tatar Türkçesi Ağızlarında Gelecek Zaman. *Turkish Studies*, 7/1, 131-152.

Zekiyev, M. Z. (1984). *Xezérgé Tatar Edebi Têlé Sintaksısı Hem Punktatsiyası: Ukituvçılar Hem Studentlar Öçen Kullanma*. Kazan: Tataristan Kitap Neşriyatı.

Zekiyev, M. Z., Hisamova, F. M. (red.) (2015). *Tatar Grammatikası I Tulılandırılğan İk'ençe Basma*. Tom 1, Kazan: Tähşi.

Zekiyev, M. Z., Hisamova, F. M., Gaynullina, G. F. (2016). *Tatar Grammatikası II Tulılandırılğan İk'ençe Basma*. Tom 2, Kazan: Tähşi.

Zekiyev, M. Z. (2017). *Tatar Grammatikası III Sintaksis Tulılandırılğan İk'ençe Basma*. Tom 3, Kazan: Tehsi.

İnternet Kaynakları

https://kitaphane.tatarstan.ru/tat/great_victory/alish.htm

<https://infourok.ru/nauchno-issledovatel'skaya-rabota-fatih-mirhanni-tatar-balalar-dbiyati-lksend-zhurnalistik-m-dbi-eshchnlege-1234604.html>

<https://spasskiy.tatarstan.ru/abdulla-alish.htm>

<http://alish.ru/>

Davtov, R.N., Rahmani, R. F. (2009) *Ediplerimiz- Abdulla Alish*, Kazan Kitap Neşriyaté, <https://matbugat.ru/enc/alish-abdulla-361/> erişim tarihi: 14.04. 2022.

Mustafin, R.A. (n. d.) Alish Abdulla. Tatarskaya Entsiklopediya. Retrieved from <https://tatarica.org/ru/razdely/kultura/literatura/personalii/alish-abdulla> erişim tarihi: 25.03.2022.